

გიორგი გოგსაძე

სივრცე და პოლიტიკა

(სასწავლო კურსი, მე-2 გამოცემა)

სივრცე და პოლიტიკა

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

გიორგი გოგსაძე

სივრცე და პოლიტიკა

(სასწავლო კურსი, მე-2 გამოცემა)

უნივერსიტეტის
გამომცემლობა

სასწავლო კურსში „სივრცე და პოლიტიკა“ განხილულია პოლიტიკური გეოგრაფიის უმნიშვნელოვანესი საკითხები: წარმოშობის ისტორია და თეორიული წინამძღვრები; ნაციონალიზმი და ეთნიკურობა; სახელმწიფო და გეოპოლიტიკა; პარტიები და არჩევნები. სასწავლო კურსში გამოყენებულია მრავალფეროვანი საილუსტრაციო მასალა (რუკები, დიაგრამები, ცხრილები), ასევე, ჩანართები, რომლებშიც აღწერილია კონკრეტული შემთხვევები (Case study).

სასწავლო კურსი განკუთვნილია უმაღლესი სასწავლებლების გეოგრაფიის და მომიჯნავე სპეციალობების ბაკალავრიატის მაღალი კურსების და მაგისტრატურის სტუდენტებისთვის, ასევე პოლიტიკური გეოგრაფიის საკითხებით დაინტერესებული მკითხველისთვის.

სასწავლო კურსის „სივრცე და პოლიტიკა“ მე-2 გამოცემის მომზადება დაფინანსდა თსუ სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის მიერ, როგორც საბაკალავრო პროგრამათა საგნების სახელმძღვანელოების შექმნისა და განახლების კონკურსის გამარჯვებული.

სამეცნიერო რედაქტორი რევაზ გაჩეჩილაძე, აკადემიკოსი, გეოგრაფიულ მეცნიერებათა დოქტორი, თსუ სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საზოგადოებრივი გეოგრაფიის დეპარტამენტის პროფესორი

რეცენზენტი გიორგი კვინიკაძე, გეოგრაფიის დოქტორი, თსუ სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის საზოგადოებრივი გეოგრაფიის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი

გამოცემულია ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საუნივერსიტეტო საგამომცემლო საბჭოს გადაწყვეტილებით

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, 2022

ISBN 978-9941-491-86-3 (pdf)

წიგნი ეძღვნება ჩემი ლექტორის და უფროსი მეგობრის,
ცნობილი ქართველი მეცნიერ-პედაგოგის და საზოგადო
მოღვაწის ალექსანდრე რონდელის ნათელ ხსოვნას

განსაკუთრებული მადლიერებით მსურს, აღვნიშნო ფონდი „ღია საზოგადოება – ნიუ იორკი“, რომელმაც ფაკულტეტის პერსონალის განვითარების პროგრამის (Faculty Development Program) ფარგლებში დააფინანსა ჩემი მივლინება რათგერსის უნივერსიტეტში (ნიუ ჯერსი, აშშ), სადაც შეიქმნა სასწავლო კურსის პირველი ვერსია.

მადლობას მოვახსენებ ივანე ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სოციალურ და პოლიტიკურ მეცნიერებათა ფაკულტეტს სასწავლო კურსის მეორე გამოცემის დაფინანსებისთვის.

უღრმესი მადლობა ნაშრომის სამეცნიერო რედაქტორს, აკადემიკოს რევაზ გაჩეჩილაძეს და რეცენზენტს, ასოცირებულ პროფესორ გიორგი კვინიკაძეს საქმიანი შენიშვნებისა და რეკომენდაციებისთვის.

დიდი მადლობა თსუ პროფესორს რამაზ ქურდაძეს ზოგიერთი სამეცნიერო ტერმინის შემუშავების საქმეში გაწეული ფასეული რეკომენდაციებისთვის.

მადლიერებით მსურს, მოვიხსენიო ჩემი სტუდენტი, ან უკვე საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ბაკალავრი ანი ფერაძე, რომელმაც აქტიური მონაწილეობა მიიღო სასწავლო კურსის V თავის საილუსტრაციო მასალის შექმნაში.

ავტორი

სარჩევი

თავი 1. პოლიტიკური გეოგრაფია: ისტორია, ცნებები, კვლევის ძირითადი მიმართულებები	11
1.1 პოლიტიკური გეოგრაფიის განვითარების ისტორია	11
1.2 პოლიტიკური გეოგრაფიის ძირითადი ცნებები	26
1.2.1 სივრცე	26
1.2.2 ადგილი	29
1.2.3 სივრცე და ადგილი: ჰარმონია თუ წინააღმდეგობა?	32
1.2.4 ტერიტორია და ტერიტორიულობა	32
1.2.5 კონტექსტი	34
1.2.6 მასშტაბი	35
1.2.7 დისკურსი	36
1.3 პოლიტიკა, ძალაუფლება, ხელისუფლება	37
თავი 2. ნაციონალიზმი, ეთნიკურობა, ეროვნული (ეთნიკური) იდენტობა	44
2.1 ნაციონალიზმის ცნება, ერი, ეთნოსი	44
2.1.1 ნაციონალიზმი	44
2.1.2 ეთნოსი	45
2.2 ნაციონალიზმი, როგორც იდეოლოგია	51
2.2.1 ეროვნული ავტონომია	51
2.2.2 ეროვნული ერთიანობა	52
2.3 ეროვნული/ეთნიკური იდენტობა	54
2.4 ნაციონალიზმი, როგორც დოქტრინა. ეთნიკური და სოციალური ნაციონალიზმი	65
2.4.1 ნაციონალიზმის დოქტრინა	65
2.4.2 ეთნიკური და სოციალური ნაციონალიზმი	67
2.5 ნაციონალიზმი, როგორც დისკურსული ფორმაცია	69
2.6 ნაციონალიზმის სახეები	71
2.7 ნაციონალიზმი და გენდერი	78
2.8 ნაციონალიზმის პარადიგმები	79
2.8.1 ფერდინანდ ტიონისის „გემაინშაფტი“ და „გეზელშაფტი“	80
2.8.2 ინსტრუმენტალიზმი	80
2.8.3 ეთნოგენეზისი	80
2.8.4 პრიმორდიალიზმი	81
2.8.5 პერენიალიზმი	81
2.8.6 მოდერნიზმი	82

2.8.7 ეთნოსიმბოლიზმი.....	86
თავი 3. სახელმწიფო.....	90
3.1 საზოგადოების პოლიტიკური ორგანიზაციის ფორმები.....	90
3.1.1 ჯგუფური (პირველყოფილი თემური) საზოგადოება.....	90
3.1.2 ტომობრივი საზოგადოება	91
3.1.3 საბელადო საზოგადოება	91
3.2 სახელმწიფო თეორიები	94
3.2.1 სახელმწიფოს განვითარების 7 კანონი – ფრიდრიხ რატცელი.....	94
3.2.2 ცენტრალური არეალის კონცეფცია – დერვენტ უითლსი.....	95
3.2.3 ფუნქციონალური მიდგომა – რიჩარდ ჰარტსჰორნი.....	96
3.2.4 პოლიტიკური და სოციალური ინტეგრაციის განმეორებადი მოდელები – კარლ დოიჩი.....	97
3.2.5 ტერიტორიული სახელმწიფოს კონცეფცია – ჯონ ჰერცი.....	98
3.2.6 პოლიტიკური გეოგრაფიის ერთიანი ველის თეორია – სტივენ ჯოუნზი	99
3.2.7 სახელმწიფო, როგორც კონტეინერი – პიტერ ტეილორი	100
3.2.8 მსოფლსისტემათა ანალიზი – იმანუელ უოლერსტეინი	101
3.3 თანამედროვე სახელმწიფო	104
3.3.1 სახელმწიფო სუვერენიტეტი.....	105
3.3.2 სახელმწიფოს ფუნქციები	110
3.3.3 სახელმწიფოს ტერიტორია: ფორმირების ფაქტორები, კონფიგურაცია, მდებარეობა	112
3.3.4 საზღვრები	122
3.3.5 სახელმწიფო მმართველობის ფორმები.....	132
3.3.6 სახელმწიფოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული (ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური) მოწყობის ფორმები	135
დასკვნა	137
თავი 4. გეოპოლიტიკა	139
4.1 გეოპოლიტიკის ცნება	139
4.2 გეოპოლიტიკის თეორიები და გეოპოლიტიკური მიმდინარეობები	139
4.3 გეოპოლიტიკური ეპოქები	161
4.3.1 ვესტფალიის გეოპოლიტიკური ეპოქა	161
4.3.2 ვენის გეოპოლიტიკური ეპოქა	163
4.3.3 ვერსალის (პარიზის) გეოპოლიტიკური ეპოქა	169
4.3.4 პოტსდამის გეოპოლიტიკური ეპოქა	173
4.3.5 ბელოვეჟიეს გეოპოლიტიკური ეპოქა: ბიპოლარულობიდან მრავალპოლარულობისკენ?	176
4.4 გეოპოლიტიკური რეპრეზენტაციები და კოდები	179

4.4.1 გეოპოლიტიკური რეპრეზენტაციები	179
4.4.2 გეოპოლიტიკური კოდები	182
თავი 5. პოლიტიკური პარტიები, პარტიული და საარჩევნო სისტემები, ელექტორალური გეოგრაფია.....	191
5.1 პარტიების დანიშნულება და ფუნქციები	191
5.2. პოლიტიკური პარტიების და პარტიული სისტემების კლასიფიკაცია	194
5.2.1 ერთპარტიული სისტემა	195
5.2.2 დომინანტი პარტიის სისტემა	196
5.2.3 ორპარტიული სისტემა	196
5.2.4 მრავალპარტიული სისტემა	196
5.2.5 ფლუიდური პარტიული სისტემა	197
5.3 ხომ არ ქრებიან პარტიები?.....	198
5.4 არჩევნების არსი.....	200
5.5. საარჩევნო ციკლი.....	202
5.6 ელექტორალური (საარჩევნო) ქცევის მოდელები	203
5.7 საარჩევნო სისტემები	208
5.7.1 მაჟორიტარული საარჩევნო სისტემა.....	208
5.7.2 პროპორციული საარჩევნო სისტემა.....	209
5.7.3 შერეული საარჩევნო სისტემა	211
5.8 საარჩევნო სისტემები ევროპაში.....	212
გამოყენებული ლიტერატურა	218

თავი 1

პოლიტიკური გეოგრაფია: ისტორია, ცნებები, კვლევის ძირითადი მიმართულებები

1.1 პოლიტიკური გეოგრაფიის განვითარების ისტორია

პოლიტიკური გეოგრაფიის, როგორც მეცნიერების დარგის ჩამოყალიბება და განვითარება ერთდროულად გეოგრაფიული მეცნიერების და სოციალური მეცნიერებების მნიშვნელოვანი ზეგავლენის პირობებში მიმდინარეობდა.

საზოგადოებრივ გეოგრაფებს შორის დღემდე მიმდინარეობს კამათი იმის თაობაზე, თუ რომელი მონოგრაფია უნდა მივიჩნიოთ პირველ კომპლექსურ საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ ნაშრომად: იტალიელი მეცნიერის **ლუდოვიკო გვიჩარდინის (Lodovico Guicciardini)** „ნიდერლანდების აღწერა“, რომელიც 1567 წელს გამოიცა თუ გერმანული წარმომავლობის მეცნიერის **ბერნარდ ვარენიუსის (Bernhardus Varenius)** „ზოგადი გეოგრაფია“, რომელიც 1650 წლით თარიღდება (მაგ., Warf, 2006a: 218). ვარენიუსის მონოგრაფიაში გეოგრაფია ზოგად და რეგიონულ (სპეციალურ) ნაწილებად დაყოფილი. აღნიშნულმა ნაშრომებმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულეს საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ჩამოყალიბებასა და განვითარებაში, თუმცა ისინი აღწერილობითი ხასიათის იყო. გეოგრაფიულ კვლევებში აღწერილობითი მიმართულება XIX საუკუნის ბოლომდე დომინირებდა.

საზოგადოებრივ გეოგრაფიაში ამ სახის პირველი ნაშრომი, რომელსაც თეორიულ-კონცეფტუალური ბაზისი გააჩნდა, მხოლოდ XIX საუკუნის ბოლოს შეიქმნა. საზოგადოებრივი გეოგრაფიის, როგორც სამეცნიერო დისციპლინად ჩამოყალიბება უკავშირდება პოლიტიკურ გეოგრაფიას. მისი დაფუძნების არაოფიციალურ თარიღად კი მიიჩნევენ 1897 წელს, როდესაც გამოქვეყნდა გერმანელი მეცნიერის **ფრიდრიხ რატცელის (Friedrich Ratzel)** მონოგრაფია „პოლიტიკური გეოგრაფია“ („Politische Geographie“, Webster, 2000: 362).

რატცელი პირველი მეცნიერი გახდა, ვინც გეოგრაფიული სივრცის კონცეფტუალიზაცია მოახდინა. მას მიაჩნდა, რომ სივრცე არის ბუნებრივი ჩარჩო, რომლის ფარგლებშიც მნიშვნელოვანი პროცესები მიმდინარეობს. რატცელის აზრით, სივრცე ქვეყნის სიძლიერის უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი იყო. რაც შეეხება სახელმწიფოს, რატცელი მას განიხილავდა, როგორც მიწიდან ამოზრდილ ცოცხალ ორგანიზმს, რომელსაც არსებობისთვის ბრძოლაში ტერიტორიული ზრდა ესაჭიროება, რაც სხვა სახელმწიფოების ტერიტორიების დაპყრობის ან მიერთების ხარჯზე ხდებოდა. ფრიდრიხ რატცელს, ფრანგ მეცნიერ **ჟან-ჟაკ ელიზე რეკლიუსთან (Jean-Jacques-Élisée Reclus)** ერთად, მნიშვნე-

ლოვანი როლი მიუძღვის *ორგანიციზმის*¹ გეოგრაფიული კონცეფციის განვითარებაში. რატცელმა შეიმუშავა სახელმწიფოს სივრცითი ზრდის 7 კანონი, რითიც საფუძველი ჩაუყარა გეოპოლიტიკის, როგორც მეცნიერების დარგის ჩამოყალიბებას². გარდა ამისა, რატცელმა *ენვაირომენტალისტური დეტერმინიზმის* იდეები განავითარა.

1918 წელს რატცელის ნააზრევს დაუპირისპირდა ფრანგული „ადამიანის გეოგრაფიის“ („*La Géographie Humaine*“) სკოლის ფუძემდებელი პოლ ვიდალ დე ლა ბლაში (*Paul Vidal de la Blache*), რომელმაც ენვაირომენტალისტური დეტერმინიზმის კონცეფციას გეოგრაფიული ფატალიზმი უწოდა. ფრანგი მეცნიერი პირველი იყო, ვინც დაასაბუთა, რომ ადამიანი, ისევე, როგორც გარემო, ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი გეოგრაფიული ფაქტორია. რატცელისგან განსხვავებით, სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მოვლენების წარმართველ ძალად მას ადამიანის ნება, ინიციატივა და საქმიანობა მიაჩნდა. სხვა სიტყვებით, **საზოგადოებრივ განვითარებაში უმნიშვნელოვანესია არა ბუნების კანონები, არამედ ადამიანების გადაწყვეტილებები**. გეოპოლიტიკის საკითხების შესწავლაში დე ლა ბლაშის მიდგომამ *გეოგრაფიული პოსიბილიზმის*³ განვითარებას ჩაუყარა საფუძველი. სწორედ პოსიბილისტური მიდგომების განვითარებით დაიწყო საზოგადოებრივი გეოგრაფიის დრეიფი სოციალური მეცნიერებების მიმართულებით. საფუძველი ჩაეყარა, ყოველ შემთხვევაში სამეცნიერო კვლევების დონეზე მაინც, გეოგრაფიული მეცნიერების ერთიანობის რღვევას (*Webster, 2006: 363*).

ვიდალ დე ლა ბლაში გერმანულ და ამერიკულ გეოგრაფიულ კვლევებში გაბატონებული სისტემური მიდგომისგან განსხვავებით, პრიორიტეტს ანიჭებდა ცალკეული რეგიონების თავისებურებების გამოვლენას. აღსანიშნავია, რომ მან საფუძველი ჩაუყარა რეგიონული გეოგრაფიის სკოლას და პირველი იყო, ვინც მეცნიერებაში შემოიტანა და დანერგა ტერმინი „გეოგრაფიული გარემო“.

¹ ორგანიციზმი ანუ ბიოლოგისტური სოციოლოგია სოციალურ მეცნიერებებში XIX საუკუნეში განვითარდა. ორგანიციზმის წარმომადგენლები ცდილობდნენ, დაემტკიცებინათ, რომ სოციალური სტრუქტურა ბიოლოგიური ორგანიზმის მსგავსად ვითარდება და ფუნქციონირებს.

² გეოგრაფიული ან გარემოს (ენვაირომენტალისტური, კლიმატური) დეტერმინიზმის იდეა ჯერ კიდევ ანტიკურ პერიოდში საბერძნეთსა და ჩინეთში წარმოიშვა. ამ იდეის მომხრეები ამტკიცებდნენ, რომ ბუნებრივი გარემო გადამწყვეტ ზეგავლენას ახდენს ხალხთა ხასიათის და თვისებების ჩამოყალიბება-განვითარებაზე. ამის გამო ერთმანეთისგან განსხვავდებიან სხვადასხვა ბუნებრივ სარტყელში მცხოვრები ადამიანები. XX ს. დასაწყისში ერთმანეთისგან დამოუკიდებლად გეოგრაფიული დეტერმინიზმის იდეებს ჩამოყალიბებული თეორიების სახე მისცეს ამერიკელმა მეცნიერებმა ელენ ჩერჩილ სიმპლმა (*Ellen Churchill Semple*) და ელსუორთ ჰანტინგტონმა (*Ellsworth Huntington*).

³ გეოგრაფიული პოსიბილიზმის სკოლის წარმომადგენლები საზოგადოებისა და ბუნების ურთიერთკავშირის პრობლემატიკას განიხილავენ სივრცითი ურთიერთობების კონტექსტში, სადაც ცენტრალური ადგილი უკავია ადამიანს, მის საქმიანობას. სივრცითი ურთიერთობების წარმართველ ძალად აღიარებულია არა ბუნებრივი, არამედ სოციალურ-ეკონომიკური ფაქტორები.

მიუხედავად ზემოთ აღნიშნული კრიტიკისა, რატცელის მეცნიერულმა ნააზრევმა, განსაკუთრებით პოლიტიკური გეოგრაფიის კუთხით, დიდი რეზონანსი გამოიწვია. მისი მოწაფის, შვედი მეცნიერის **რუდოლფ ჩელენის (Rudolf Kjellén)** ტერმინმა „გეოპოლიტიკა“ სულ მალე დაიმკვიდრა ადგილი მეცნიერებასა და საერთაშორისო ურთიერთობების პრაქტიკაში. XX საუკუნის დასაწყისიდან მეორე მსოფლიო ომამდე ევროპასა და ამერიკაში სოკოებივით მომრავლდა გეოპოლიტიკური თეორიები. აღნიშნული პერიოდი კაცობრიობის ისტორიაში შვეიდა, როგორც კოლონიზაციის და მსოფლიო ომების ეპოქა. ამდენად, გასაკვირი არ უნდა იყოს, რომ იმდროინდელი გეოპოლიტიკური თეორიები გამსჭვალული იყო იმპერიული, უფრო მეტიც, რასისტული სულისკვეთებით. აღსანიშნავია, რომ ამ ნაშრომების ავტორთა მნიშვნელოვანი ნაწილი, მაგ., ჰელფორდ მაკინდერი (*Halford Mackinder*), აიზია ბოუმენი (*Isaiah Bowman*), კარლ ჰაუსჰოფერი (*Karl Haushofer*), ან თვითონ იყო ხელისუფლების მაღალ ეშელონებში ან მათთან მჭიდროდ თანამშრომლობდა. პოლიტიკური გეოგრაფიის განვითარების ამ პერიოდს სამართლიანად უწოდებენ კლასიკური გეოპოლიტიკის ხანას.

ჩინა საუკუნის დასაწყისშივე სათავე აიღო და შემდგომ სწრაფად განვითარდა **ელექტორალური (საარჩევნო) გეოგრაფია**. ამ დარგის პიონერი იყო ფრანგული „ადამიანის გეოგრაფიის“ სკოლის კიდევ ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენელი ანდრე ზიგფრიდი (*André Siegfried*). მან გეოგრაფიაში ელექტორალური ქცევის მიმართულება ჩამოაყალიბა. ზიგფრიდი არჩევნების კვლევაში განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა ისეთი ფაქტორების შესწავლას, როგორცაა ლანდშაფტის ხასიათი, განსახლების ტიპი, საკუთრებისადმი დამოკიდებულება და სხვა. ელექტორალური გეოგრაფიის სამეცნიერო და პრაქტიკულმა მიღწევებმა სხვა მეცნიერებების მიერ ამომრჩეველთა ქცევის შესწავლას მისცა იმპულსი. 1940-1960-იან წლებში აშშ-ში ელექტორალური სოციოლოგიის და ელექტორალური ფსიქოლოგიის ძლიერი სკოლები შეიქმნა. ამ პერიოდში წარმატებით ვითარდებოდა თვით ელექტორალური გეოგრაფიაც. მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პერიოდში, ეკონომიკურ გეოგრაფიასთან ერთად, ის საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ერთ-ერთი იმ დარგთაგანი აღმოჩნდა, რომელმაც წარმატებით აულო ალლო რაოდენობრივ ანალიზს და მისი მეთოდებით შეიარაღდა. ელექტორალური გეოგრაფია იმდენად სწრაფად განვითარდა, რომ 1960-იანი წლების ბოლოს ის დამოუკიდებელ სამეცნიერო დისციპლინადაც კი აღიარეს.

XIX საუკუნის ბოლოდან მეორე მსოფლიო ომამდე პერიოდში, პოლიტიკურ გეოგრაფიასთან შედარებით, დასავლეთ ევროპასა და აშშ-ში საზოგადოებრივი გეოგრაფიის სხვა დარგების მიღწევები ძალზე უმნიშვნელო იყო. ეს, უპირველეს ყოვლისა, ეკონომიკურ გეოგრაფიას ეხება. მიუხედავად იმისა, რომ XIX-XX საუკუნეების მიჯნაზე გამოჩნდა რამდენიმე საინტერესო ნაშრომი, მათ შორის, ბრიტანელი **ჯორჯ ჯ. ჩისჰოლმის (George J. Chisholm)** „კომერციული გეოგრა-

ფიის გზამკვლევი“ (1889 წ.) და ამერიკელი **რასელ სმითის (Russel Smith)** „მრეწველობისა და ვაჭრობის გეოგრაფია“ (1913 წ.), ეკონომიკურ-გეოგრაფიულმა მიმართულებამ თავდაპირველად სათანადო აღიარება ვერ მოიპოვა.

აღნიშნული დარგების ჩამორჩენა განპირობებული იყო რამდენიმე სუბიექტური და ობიექტური ფაქტორით. უმთავრესი მიზეზია ის, რომ პოლიტიკური გეოგრაფიის წარმომადგენლები საზოგადოებრივი გეოგრაფიის სხვა დარგების მიმართ ქედმაღლური დამოკიდებულებით გამოირჩეოდნენ. მაგ., რატცელი ეკონომიკურ გეოგრაფიას ეკონომიკის და არა გეოგრაფიის ნაწილად მიიჩნევდა. გარდა ამისა, სუსტი მეთოდოლოგიური ბაზის გამო, საზოგადოებრივი გეოგრაფია დიდი ხნის განმავლობაში ერთ ადგილს ტკეპნიდა და მეორე მსოფლიო ომამდე მისი ერთიან დისციპლინად ჩამოყალიბება ვერ მოხერხდა. აღნიშნულ პერიოდში ეკონომიკური გეოგრაფიის საკითხების კვლევითა და სწავლებით დაკავებულნი იყვნენ ეკონომისტები, ხოლო კულტურის და მოსახლეობის გეოგრაფია მეტწილად ანთროპოლოგიის შემსწავლელ აკადემიურ წრეებსა და ორგანიზაციებში იყო წარმოდგენილი. საზოგადოებრივი გეოგრაფიის გაერთიანებისთვის საჭირო იყო ისეთი კონცეფციის (თეორიის) შექმნა, რომელიც ერთ ჩარჩოში მოაქცევდა მანამდე დაქსაქსულ ეკონომიკურ, პოლიტიკურ, სოციალურ, კულტურულ გეოგრაფიებს და ქვეყანათმცოდნეობას. საზოგადოებრივი გეოგრაფიის გამაერთიანებლის როლი თავის თავზე აიღო და ამას წარმატებით გაართვა თავი ამერიკელმა მეცნიერ-გეოგრაფმა **რიჩარდ ჰართსჰორნმა (Richard Hartshorne)**.

ჰართსჰორნი დამსახურებულად არის აღიარებული ამერიკული საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ერთ-ერთ ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლად. 1939 წ. გამოცემულ ნაშრომში „გეოგრაფიის ბუნება“ (*“The Nature of Geography”*) მან პირველმა წარმოადგინა მწყობრი კონცეფცია, რომელშიც გეოგრაფია ერთიან მეცნიერებად განიხილებოდა. ჰართსჰორნს მიაჩნდა, რომ გეოგრაფიული კვლევის ცენტრს **ლანდშაფტი** წარმოადგენდა. ჰართსჰორნმა განავითარა „კულტურული ლანდშაფტის“ კონცეფციის ფუძემდებლის, ამერიკელი მეცნიერის **კარლ ზაუერის (Carl Sauer)** იდეები. მოგვიანებით მის შრომებში ტერმინი „ლანდშაფტი“ „რეგიონით“ შეიცვალა. გერმანელი ლანდშაფტმცოდნეებისგან განსხვავებით, ის ლანდშაფტს უფრო ფართოდ, კერძოდ, რეგიონის მნიშვნელობით განიხილავდა, რადგან ეს უკანასკნელი კონკრეტული საზღვრები და სოციალურ-ეკონომიკური პარამეტრებით ხასიათდებოდა. ვიდალ დე ლა ბლანშისგან განსხვავებით კი იგი ამტკიცებდა, რომ რეგიონული გეოგრაფიის მთავარი მიზანი სივრცეში მოვლენების ინტეგრაციის შესწავლა იყო, შესაბამისად, მის კვლევებში ძირითადი აქცენტი მოცემულ რეგიონში არსებულ მოვლენებს შორის მიზეზობრივი კავშირების დადგენაზე კეთდებოდა.

რაც შეეხება პოლიტიკურ გეოგრაფიას, ჰართსჰორნმა წარმოადგინა სივრცის პოლიტიკური დიფერენციაციის კონცეფცია, რომლის მიხედვით, პოლიტიკური გეოგრაფიის კვლევის ძირითადი ობიექტი უნდა ყოფილიყო იურიდიულად გაფორმებული, ე.ი. ობიექტურად არსებული ტერიტორიული ერთეულები. აქედან გამომდინარე, ჰართსჰორნის კონცეფციაში პოლიტიკური გეოგრაფიული კვლევის მთავარ ობიექტად განიხილებოდა სახელმწიფო, ასევე სახელმწიფოთაშორისი ალიანსები და გარკვეულ შემთხვევებში სახელმწიფოს ავტონომიური ერთეულები. რეგიონის ჰართსჰორნისეულმა კონცეფციამ ანგლო-ამერიკულ გეოგრაფიულ კვლევებში საფუძველი პოზიტივისტური მიმართულების განვითარებას ჩაუყარა¹. აქვე, უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი მიდგომა მნიშვნელოვნად ზღუდავდა როგორც გეოგრაფიის კვლევის საგანს, ასევე კვლევის ფარგლებს. კონკრეტულად პოლიტიკური გეოგრაფია, ზოგადად კი, საზოგადოებრივი გეოგრაფია გაიგივებულ იქნა გეოგრაფიულ ქოროლოგიასთან და კლასიკურ გეოპოლიტიკასთან (Hartshorne, 1950: 95-130).

მოგვიანებით, ჰართსჰორნის კრიტიკით გამოვიდა ახალგაზრდა ამერიკელი ეკონომისტი **ფრედერიკ შეფერი (Frederick Schaefer)**, რომლის აზრითაც, გეოგრაფიულ კვლევაში ძირითადი ყურადღება უნდა დათმობოდა არა მოვლენებს, არამედ ტერიტორიულ არეალებს შორის კავშირების, ე.ი. მოვლენების სივრცითი ორგანიზაციის შესწავლას. შეფერმა განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო ნმინდა გეოგრაფიული კანონების გამოვლენას. ის ამტკიცებდა, რომ, რაც უფრო ახლოს მდებარეობენ ერთმანეთთან გეოგრაფიული ადგილები, მით უფრო მჭიდრო კავშირი არსებობს მათ შორის. მისი აზრით, მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი ადგილების (ობიექტების) სიახლოვესა და მათ შორის კავშირების ინტენსივობას შორის არის ჭეშმარიტად გეოგრაფიული კანონი.

1960-იან წლებში მეცნიერების, მათ შორის, გეოგრაფიის განვითარების ისტორიაში მნიშვნელოვანი ძვრები მოხდა. გეოგრაფია „**რაოდენობრივი ანუ პოზიტივისტური რევოლუციის**“ არენად გადაიქცა.² გეოგრაფ-პოზიტივისტები თავიანთ კვლევებში ხელმძღვანელობდნენ ფრანგი ფილოსოფოსის და მათემატიკოსის დეკარტის პრინციპით: „გეოგრაფია გეომეტრიის დარად“ (Warf, 2006a: 222).

გეოგრაფიაში პოზიტივიზმის და გარკვეულწილად ბიჰევიორიზმის განვითარებას ხელი შეუწყო გერმანელი გეოგრაფის **ვალტერ კრისტალერის (Walter Christaller)** ცენტრალური ადგილების თეორიამ. 1933 წ. გამოქვეყნდა კრისტალ-

¹ პოზიტივიზმის, როგორც სამეცნიერო მიმართულების ჩამოყალიბება და განვითარება უკავშირდება მე-19 საუკუნის ცნობილი სოციოლოგის ოგიუსტ კონტის (Auguste Conte) სახელს. კონტი აღიარებდა საბუნებისმეტყველო მეცნიერებების, კერძოდ, ფიზიკის პრიორიტეტს სამეცნიერო აზრისა და კვლევების განვითარებაში და მიიჩნევდა, რომ სოციოლოგიას და ზოგადად სოციალურ მეცნიერებებს უნდა გამოეყენებინათ ფიზიკაში გაბატონებული კვლევის ძირითადი მეთოდები, კერძოდ, დაკვირვება და ექსპერიმენტი.

² აღსანიშნავია, რომ იმავე პერიოდში „რაოდენობრივ რევოლუციას“ ხდებოდა ფსიქოლოგიაში, პოლიტიკურ მეცნიერებაში, სოციოლოგიასა და ისტორიულ მეცნიერებაში.

ლერის წიგნი „სამხრეთ გერმანიის ცენტრალური ადგილები“ („*Die zentralen Orte in Süddeutschland*“), სადაც ავტორი ამტკიცებდა, რომ შესაძლებელია, არსებობდეს განსახლების ოპტიმალური ქსელი, თუკი დასახლებათა სტრუქტურა ღერძულ-ქსელური ხასიათის იქნებოდა. ცენტრალურ ადგილთა სისტემას/სტრუქტურას („კრისტალერის ბადე“) ფიჭის ფორმა აქვს. ფიჭის თითოეული უჯრედის (ე.ი. დასახლების) ცენტრი წარმოადგენს უფრო მაღალი იერარქიის სხვა უჯრედის წიბოს. კრისტალერი მიიჩნევდა, რომ დასახლებათა ფიჭური სტრუქტურა უზრუნველყოფდა მომსახურების და ტრანსპორტირების, ასევე ტერიტორიის მართვის მაქსიმალურ ეფექტიანობას. ცენტრალურ ადგილთა თეორია თავისი არსით აბსტრაქტულია, რადგან „კრისტალერის დასახლებათა ბადე“ მნიშვნელოვნად არის დამოკიდებული ადგილის (ტერიტორიის) კონკრეტულ ლანდშაფტზე. მოცემული თეორია პრაქტიკულად გამოუსადეგარია მთიანი რეგიონებისთვის. მიუხედავად ნაკლოვანებებისა, კრისტალერის თეორიამ მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა გეოგრაფიული და ეკონომიკური მეცნიერებების განვითარებაში. 1954 წ. კრისტალერის თეორიის ბაზაზე შეიქმნა გერმანელი ეკონომისტის ავგუსტ ლიოშის (*August Lösch*) ცენტრალური ადგილების მოდიფიცირებული თეორია, რომელშიც განსაკუთრებული აქცენტი არა დასახლებათა მდებარეობაზე, არამედ ეკონომიკურ რენტაბელობაზე კეთდებოდა.

მთლიანობაში, **პოზიტივისტების მთავარი მიზანი იყო, გეოგრაფიაში გაბატონებული აღწერილობითი (იდიოგრაფიული) მიდგომა უკანა პლანზე გადასულიყო, ხოლო მათემატიკური მოდელირებისა და სტატისტიკური მეთოდების გამოყენებით პრიორიტეტი ემპირიულ (ნომოთეტურ) მეთოდებს მიანიჭებოდა.** ამის შედეგად, გეოგრაფიულ კვლევებში გაბატონდა აღწერილობითი და ინდუქციური სტატისტიკა, გრავიტაციული, შემთხვევითი და დეტერმინისტული მოდელირება და ა.შ. „რაოდენობრივმა რევოლუციამ“ ხელი შეუწყო საზოგადოებრივი გეოგრაფიის გაერთიანებას, რადგან ამჯერად მისი ყველა დარგი მსგავს მეთოდებს იყენებდა. აღნიშნული პერიოდი ყველაზე პროდუქტიული ელექტორალური გეოგრაფიისა და ქვეყანათმცოდნეობისთვის აღმოჩნდა. უკანასკნელში მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავა ქვეყნების ტიპოლოგიამ კომპლექსური მახასიათებლების გამოყენებით. გეოგრაფიულ კვლევებში მაკრომიდგომა მეზომ (ქვეყანა, მსხვილი რეგიონი) დონის კვლევებით ჩანაცვლდა (Warf, 2000a: XXV).

პოზიტივისტური მიდგომა მკაცრი კრიტიკის ობიექტი გახდა. გეოგრაფიაში მათემატიკურმა მოდელირებამ საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული პროცესების აღქმისა და ანალიზის ფორმალიზება გამოიწვია. რაოდენობრივი ანალიზისთვის, როგორც წესი, უცხოა ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური და კულტურული პროცესების სრულყოფილი ახსნა, რადგან გეოგრაფიული სივრცე, სადაც აღნიშნული პროცესები მიმდინარეობს, თავისი ბუნებით რადიკალურად განსხვავდება მათემატიკური, ე.ი. ვირტუალური სივრცისგან.

„პოზიტივისტური რევოლუციიდან“ დაახლოებით ათიოდე წელიწადში, საზოგადოებრივი გეოგრაფია „თეორიული რევოლუციის“ ზეგავლენის ქვეშ მოექცა. 1960-70-იან წლებში დასავლეთის ქვეყნები მოიცვა საპროტესტო სოციალურმა მოძრაობებმა, რომლებიც რიგ შემთხვევებში სამოქალაქო მღელვარებაში გადაიზარდა. ეს ახალგაზრდული მოძრაობები სოციალური უთანასწორობის, სამოქალაქო და ეკონომიკური უფლებების დარღვევის, ვიეტნამის ომის წინააღმდეგ გამოდიოდა. მას სამეცნიერო წრეებშიც ბევრი მხარდამჭერი აღმოაჩნდა. ყოველ ეპოქაში სამეცნიერო აზრი შექმნილ სოციალურ სიტუაციაზე სწრაფ რეაგირებას ახდენს და ცდილობს, დაძაბულობის განმუხტვის მიზნით გარკვეული რეკომენდაციები გამოიმუშაოს. მემარცხენე მეცნიერებმა იმ პერიოდში გაბატონებული სოციალური თეორიების ალტერნატივად მიიჩნიეს **მარქსიზმი** – მოძღვრება, რომელიც თავისი არსით სოციალური, ეკონომიკური და კლასობრივი უთანასწორობის წინააღმდეგ გამოდიოდა.

საბჭოთა კავშირში მარქსიზმს არასწორად აიგივებდნენ მარქსიზმ-ლენინიზმთან. მარქსიზმი არის მოძღვრება, რომელიც ითვალისწინებს კაპიტალიზმის, როგორც საზოგადოების ორგანიზაციის სისტემის ნგრევას. მარქსი ამტკიცებდა, რომ კლასობრივი დაპირისპირების შედეგად აუცილებლად დადგებოდა კაპიტალიზმის კრიზისი. საზოგადოებრივი ცვლილების მთავარი მონაწილე (აგენტი) უნდა ყოფილიყო მუშათა კლასი, რომელსაც მომავალში კომუნიზმი უნდა აეშენებინა. ლენინი კი ამტკიცებდა, რომ მუშათა კლასს არ შეუძლია გადამწყვეტი სოციალური ცვლილებების განხორციელება, შესაბამისად, ამ პროცესს სათავეში პროფესიონალი რევოლუციონერები უნდა ჩადგომოდნენ. გარდა ამისა, მარქსს არაფერი უთქვამს იმაზე, რომ კაპიტალიზმიდან კომუნიზმისაკენ მიმავალ გზაზე გარდამავალი ეტაპი სოციალიზმი უნდა ყოფილიყო. საბჭოთა ლიდერებმა კი სწორედ ამ მიმართულებით წარმართეს ქვეყნის განვითარება. ლენინიზმის აღნიშნული და სხვა დებულებები მიუღებელი აღმოჩნდა დანარჩენი მსოფლიოს მემარცხენე მოძრაობების უმრავლესობისათვის. თუ ისტორიული შედეგით ვიმსჯელებთ, აღმოჩნდება, რომ ლენინიზმი დამახინჯებული მარქსიზმია, ხოლო მარქსიზმ-ლენინიზმი ხელოვნურად შეკონინებული ტერმინია, რომელსაც ცოტა აქვს საერთო კლასიკურ მარქსიზმთან.

საზოგადოებრივმა მეცნიერებებმა მარქსიზმის მიმართ „ექსპლუატატორული“ დამოკიდებულება გამოამჟღავნა. ამ მოძღვრებას ყველა მეცნიერი თავისებურად განიხილავდა. შედეგად, შეიქმნა მრავალფეროვანი სამეცნიერო მიმართულებები და გამოცემებიც კი. მაგ., 1969 წ. დაარსდა გეოგრაფიული ჟურნალი „ანტიპოდი“, რომელიც დღემდე რადიკალური მარქსიზმის იდეების ერთგული რჩება. მარქსისტული გეოგრაფიის ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენელი ინგლისელი მეცნიერი **დევიდ ჰარვი (David Harvey)**. 1984 წ. გამოქვეყნებულ ნაშრომში „გეოგრაფიის ისტორიისა და დღევანდელი მდგომარეობის შესახებ: ისტორიულ-მატერიალისტური მანიფესტი“ მოცემულია გეოგრაფიის სამომავ-

ლო განვითარების ხუთი პრინციპი, რომელთა მიხედვითაც, გეოგრაფია უნდა იყოს ინტეგრირებული და არა ნეიტრალური მეცნიერება; ისტორიული მატერიალიზმის საფუძველზე უნდა მოხდეს გეოგრაფიული ცოდნის და გამოცდილების ინტეგრაცია სოციალურ თეორიებთან; გეოგრაფია უნდა იქცეს ჭეშმარიტად სახალხო და გამოყენებად მეცნიერებად; უნდა შეიქმნას პოლიტიკური პროექტი, რომელიც ისტორიულ-გეოგრაფიული გადასახედიდან განსაზღვრავს კაპიტალიზმიდან სოციალიზმზე გადასვლას (Harvey, 1984). ჰარვი მემარცხენე უტოპისტია და მიაჩნია, რომ საზოგადოება უნდა შედგებოდეს პატარა თვითმართვადი ერთობებისგან (კომუნებისგან), რომელთა ცხოვრებაში სახელმწიფო არ უნდა ერეოდეს (Gilmartin, Mary 2009: 146).

„თეორიული რევოლუციის“ წყალობით, საზოგადოებრივი გეოგრაფია მყარად დაუკავშირდა სოციალურ და პოლიტიკურ თეორიებს. შესაბამისად, დასრულდა აღწერილობითი გეოგრაფიის ხანა. საზოგადოებრივი გეოგრაფიის სოციალიზაციამ (სოციოლოგიზაციამ) ხელი შეუწყო ისეთი მრავალფეროვანი საკითხების კვლევას ან ახლებურად გააზრებას, როგორებიცაა კლასი, გენდერი, ნაციონალიზმი, ძალაუფლება, კანონი, სამუშაო, სოციალური რეპროდუქცია, სამოქალაქო საზოგადოება და სხვა (Cox et al., 2008: 6). სოციალური თეორიებით საზოგადოებრივი გეოგრაფიის აღჭურვამ ის კიდევ უფრო დააშორა საბუნებისმეტყველო (ფიზიკურ) გეოგრაფიას. ამ პერიოდის კვლევებში ცენტრალური ადგილი მიკროგეოგრაფიამ დაიმკვიდრა.

მეორე მსოფლიო ომის შემდგომ პოზიტივიზმისა და მარქსიზმის პარალელურად საზოგადოებრივ გეოგრაფიაში მნიშვნელოვნად აისახა **სტრუქტურულ-ფუნქციური ანალიზი**. მის განვითარებას მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი, ერთი მხრივ, **ბიჰევიორიზმის**¹ იდეების გავრცელებამ, ხოლო, მეორე მხრივ, ჰუმანისტური გეოგრაფიის განვითარებამ.

გეოგრაფიაში ბიჰევიორიზმის მიდგომების დანერგვა უკავშირდება ცნობილი პოლიტოლოგების დევიდ ისტონისა (David Easton) და სტეინ როკანის (Stein Rokkan) სახელებს. კანადური წარმოშობის მეცნიერმა დევიდ ისტონმა 1960-იან წლებში გამოქვეყნებულ ნაშრომში პოლიტიკური სისტემა წარმოდგენილია „შავი ყუთის“ სახით, რომლის „შესასვლელში“ თავს იყრის საზოგადოების მოლოდინები და მოტივაციები, ყუთის შიგთავსი გვევლინება, როგორც ადგილი, სადაც მიმდინარეობს გადაწყვეტილების მიღების პროცესი, ხოლო ყუთის „გასასვლელში“ ხელისუფლების პოლიტიკური ქმედება გვხვდება (Easton, 1965: 32).

¹ გეოგრაფიული ბიჰევიორიზმის ძირითადი დებულების მიხედვით, ადამიანის ქცევა სივრცეში მის მიერ გარემოს შესახებ ინფორმაციის აღქმასა და შემეცნებაზეა დამოკიდებული. შესაბამისად, გეოგრაფიული ბიჰევიორიზმის მიმდევრები ადამიანის პიროვნულ თვისებებსა და მის სოციალურ ქმედებებს შორის კავშირის დადგენით არიან დაკავებული. ბუნებრივია, რომ გეოგრაფიაში ბიჰევიორიზმი პოლიტიკურ, კერძოდ კი, ელექტორალურ გეოგრაფიაში აისახა.

1979 წ. ბრიტანელმა მეცნიერებმა პიტერ ტეილორმა (*Peter Taylor*) და რონ ჯონსტონმა (*Ron Johnston*) შემოგვთავაზეს ისტონის თეორიის მოდიფიცირებული ვარიანტი ნაშრომში „არჩევნების გეოგრაფია“ (*„Geography of Elections“*). დღემდე ეს ნაშრომი ელექტორალური გეოგრაფიის სფეროში საუკეთესოდ არის აღიარებული.

საზოგადოებრივი გეოგრაფიის კიდევ ერთი, ამასთან, რომანტიკული მიმართულება – **ჰუმანისტური გეოგრაფია** ეგზისტენციალიზმის¹ საფუძველზე აღმოცენდა. „ჰუმანისტ-გეოგრაფები“ სამეცნიერო არენაზე 1970-იანი წლების დასაწყისში გამოვიდნენ. მათ ნაშრომებში აშკარად იგრძნობოდა პოზიტივისტური მიდგომების მიუღებლობა. კერძოდ, „ჰუმანისტები“ მიიჩნევენ, რომ პოზიტივისტების მიერ შემოთავაზებული მათემატიკური მიდგომების შედეგად ხდება სოციალური მოვლენების ფორმალიზება, რის გამოც იკარგება ის კომპლექსურობა, ე.ი. სივრცეში მიმდინარე გეოგრაფიულ და სოციალურ მოვლენათა მრავალგვარობა. ჰუმანისტური მიდგომის წარმომადგენლები ამტკიცებენ, რომ სოციალური და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებების კვლევის საგნები რადიკალურად განსხვავებულია.

ჰუმანისტურმა გეოგრაფიამ გამოიყენა XVIII-XIX ს-ის ცნობილი გერმანელი გეოგრაფიის **ალექსანდერ ფონ ჰუმბოლდტის** (*Alexander von Humboldt*) იდეები. ტერმინის „ჰუმანისტური გეოგრაფია“ ავტორად ჩინური წარმოშობის მოქმედი ამერიკელი მეცნიერი **ი-ფუ ტუანი** (*Yi-Fu Tuan*) მიიჩნევა. ტუანი ამტკიცებს, რომ სივრცე და ადგილი ურთიერთდამოკიდებული ცნებებია, რადგან ერთი ადგილიდან მეორეში გადაადგილება მხოლოდ სივრცეში არის შესაძლებელი, შესაბამისად, ადგილი მხოლოდ სივრცეში შეიძლება არსებობდეს. ჰუმანისტ-გეოგრაფების აზრით, ადამიანის დამოკიდებულება ადგილისადმი უფრო ემოციური, ვიდრე პრაგმატული გრძნობების საფუძველზე ყალიბდება. **ადამიანს ადგილის მიმართ გამოუმუშავდება საკმაოდ პოზიტიური, თბილი დამოკიდებულება.** ამის გამო, ადამიანის ტერიტორიული თვითიდენტიფიკაციის გრძნობა საკმაოდ ძლიერი და სტაბილურია. მთლიანობაში, ჰუმანისტური გეოგრაფიის მიდგომები ხელს უწყობს ისეთი რთული საკითხების შესწავლას, როგორცაა ადამიანი და გარემო, კულტურული ლანდშაფტი, იდენტობა, ცივილიზაცია (Warf, 2000b: 232-235).

¹ ეგზისტენციალიზმი იკვლევს ადამიანების და სოციალური ჯგუფების მისწრაფებებს, ფასეულობებს და მიზნებს. ეგზისტენციალიზმის, როგორც ფილოსოფიური მიმართულების აღმოცენება XIX ს. ფილოსოფოსების, დანიელი სიორენ კერკეგორის და გერმანელი ფრიდრიხ ნიცშეს სახელებს უკავშირდება, ხოლო თეორიული ბაზისის დახვეწაში დიდი დამსახურება XX ს. გერმანელ მეცნიერს მარტინ ჰაიდეგერს მიუძღვის. ხელოვნებაში ეგზისტენციალიზმის თვალსაჩინო წარმომადგენლები იყვნენ ჟან-პოლ სარტრი, ფიოდორ დოსტოევსკი, ფრანც კაფკა, ალბერტ კამიუ.

მოდერნიზმის ეპოქიდან მოყოლებული, საზოგადოებრივი გეოგრაფიის სამეცნიერო მოდის კანონმდებელი ანგლო-ამერიკული სკოლა ხდება. ამას ხელი შეუწყო რამდენიმე ფაქტორმა, მათ შორის ამერიკის უნივერსიტეტებში რაოდენობრივი ანალიზისა და სოციალური მეცნიერებების სკოლების მძლავრმა განვითარებამ და აშშ-ის პოლიტიკაში გადაწყვეტილებების მიღებისას სამეცნიერო (საექსპერტო) აზრის გათვალისწინებამ. აშშ-ში სოციალური მეცნიერებებისა და გეოგრაფიის პრაქტიკული გამოყენება ახალ საფეხურზე ავიდა.

საბჭოთა კავშირისა და იუგოსლავიის დაშლამ და ამ ქვეყნების ტერიტორიაზე აღმოცენებულმა ეთნოპოლიტიკურმა კონფლიქტებმა შეარყია მითი ევროპის სახელმწიფოების საზღვრების შეუვალობის შესახებ. შეიქმნა ახალი გეოპოლიტიკური რეალობები: 1990-იან წლებიდან დაიწყო მსოფლიოს ერთპოლარული პოლიტიკური წესრიგის ჩანაცვლება მრავალპოლარულით. პოლიტიკური გეოგრაფია, განსაკუთრებით გეოპოლიტიკა, „სალათას ძილიდან“ გამოერკვა. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ეს უკანასკნელი, როგორც სამეცნიერო დისციპლინა, იდეოლოგიურ ჩიხში აღმოჩნდა, რაც განაპირობა კარლ ჰაუსჰოფერის და რიგი სხვა მეცნიერების მონაწილეობამ ნაციისტური გერმანიის იდეოლოგიის შექმნასა და განხორციელებაში. ომის შემდგომ პერიოდში გეოპოლიტიკა აღიარეს, როგორც რეაქციული მიმართულება და ამ სფეროს განვითარების ხელშეწყობა რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში პრაქტიკულად ტაბუდადებული იყო. პოტსდამის ხელშეკრულებით განსაზღვრული ევროპის საზღვრები იმდენად ურყევი ჩანდა, რომ პოლიტიკურ გეოგრაფიაში ძნელი წარმოსადგენი იყო სახელმწიფოს, როგორც კვლევის ობიექტის სხვა კატეგორიებით ჩანაცვლება, მაგრამ ზემოთ აღნიშნული გლობალური ცვლილებები მეცნიერებასაც შეეხო. პოლიტგეოგრაფებმა, უპირველეს ყოვლისა კი, მეცნიერ-გეოპოლიტიკოსებმა დაიწყეს მანამდე არსებული კლასიკური თეორიების და კონცეფციების კრიტიკული გააზრება და გადაფასება.

მნიშვნელოვანია, რომ 1990-იანი წლებში ყალიბდება და ვითარდება მრავალფეროვანი **პოსტმოდერნული და პოსტსტრუქტურალისტური თეორიები**. პოსტმოდერნისტები ცდილობენ, დაამტკიცონ, რომ ნებისმიერი მოსაზრება ან იდეა სუბიექტურია, რადგან ის წარმოადგენს მოცემული პიროვნების პოზიციას, ე.ი. ხედვას გარკვეული ადგილიდან. პოსტმოდერნის გეოგრაფთა ნაწილი ემხრობა იმ იდეას, რომ სასურველია, მოვლენების ხედვა ხდებოდეს არა კონკრეტული ადგილიდან, არამედ განყენებული პოზიციიდან („*View from nowhere*“) (Flint, 2006: 13).

ზემოთ აღნიშნულმა ახალმა ინტელექტუალურმა მიმართულებებმა, რაც სოციალურ მეცნიერებებში ცნობილია, როგორც „კულტურული ცვლილება“ („*Cultural Turn*“), საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ყველა დარგი მთელი სიგრძე-სიგანით მოიცვა. მისი სოციალიზაცია წინანდელზე უფრო მეტი ინტენსივობით

ნარიმართა, რის შედეგადაც შეიქმნა ახალი კონცეფციები და შეიცვალა არსებული პარადიგმები.

გამოიკვეთა პოსტმოდერნული საზოგადოებრივი გეოგრაფიის კვლევის ძირითადი საგნები: სახელმწიფოს როლისა და ფუნქციების კრიტიკული გააზრება; მსოფლსისტემათა თეორია და სივრცე; დისკურსის ზეგავლენა ტერიტორიის ფორმირებაზე; ადგილი და იდენტობა; ცალკეული სოციალური თუ კულტურული ჯგუფების მზარდი როლი გლობალურ პოლიტიკაში. რაოდენობრივმა და ბიჰევიორისტულმა მიდგომებმა უკანა პლანზე გადაინია და პრიორიტეტი სივრცითი პროცესების ისტორიულ და კულტურულ კონტექსტში შესწავლას მიენიჭა. უნდა აღინიშნოს, რომ მთლიანობაში გეოგრაფიულ და კონკრეტულად საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ მეცნიერებაში მოხდა მაკრო დონის კვლევების აღორძინება.

პოსტმოდერნიზმმა საზოგადოებრივ გეოგრაფიაში სხვა საკითხებთან ერთად დისკურსის¹ ცნება შემოიტანა. სოციალური მეცნიერებების წარმომადგენლები ჯერ კიდევ 1960-იანი წლებიდან იკვლევენ დისკურსის როლსა და ადგილს სოციალურ ურთიერთობებში. თანამედროვე გეოგრაფები ცდილობენ, დაადგინონ დისკურსის მნიშვნელობა სივრცის ფორმირებაში. მიშელ ფუკოს ნაშრომების საფუძველზე დევიდ ჰარვეიმ შემოგვთავაზა კონცეფცია, რომლის მიხედვითაც ადამიანის (ადამიანთა ჯგუფების) მიერ სივრცის აღქმა და მისადმი დამოკიდებულება ცვალებადია დროსა და სივრცეში და ამ აღქმაზე გადამწყვეტ გავლენას ახდენს საზოგადოებრივი (სოციალური) პრაქტიკა. ეს უკანასკნელი მოიცავს არა მარტო ქმედებებს, არამედ, ასევე, ცოდნას (გამოცდილებას) და სიმბოლოებსაც კი.

დისკურსულ პრაქტიკაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება როგორც ისტორიულ-გეოგრაფიულ, ასევე კულტურულ სიმბოლოებს. მათ დიდი ზეგავლენა აქვთ ადამიანების აღქმის ჩამოყალიბებაზე, რაც საბოლოო ჯამში ამა თუ იმ მოვლენასა თუ გეოგრაფიული ადგილის მიმართ ინდივიდთა დამოკიდებულებაზე აისახება. ალბათ, ამით უნდა აიხსნას ის, რომ რუსულენოვან პრესაში სოხუმი და ცხინვალის სახელდება, როგორც „სუხუმი“ და „ცხინვალ“. დღევანდელ საერთაშორისო პოლიტიკურ დისკურსში დიდი მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ რა სახელით მოიხსენიებენ ისტორიული შიდა ქართლის ჩრდილოეთ ნაწილს

¹ დისკურსის შესწავლაში ცენტრალური ადგილი უკავია ფრანგი ფილოსოფოსის, ისტორიკოსის და კულტუროლოგის მიშელ ფუკოს (*Michel Foucault*) ნაშრომებს. ფუკოს განმარტებით, დისკურსი წარმოადგენს მეტყველების ნიშნებისგან შემდგარ წინადადებათა ან მსჯელობათა რიგს, რომელიც ქმნის გარკვეულ სისტემას, რომელსაც გააჩნია მნიშვნელოვანი სიმბოლური დატვირთვა. აქედან გამომდინარე, დისკურსი ისტორიულია (ისტორიის ფრაგმენტია). დისკურსული პრაქტიკები, ფუკოს აზრით, მოქმედებენ კონკრეტულ ისტორიულ პერიოდში და კონკრეტულ ლინგვისტურ, სოციალურ, ეკონომიკურ და გეოგრაფიულ სივრცეში. დროთა განმავლობაში სოციალური ჯგუფების, საზოგადოების აზროვნების სტრუქტურა იცვლება და შესაბამისად იქმნება დისკურსის ახალი ფორმები.

– „ცხინვალის რეგიონად“ ან „სამაჩაბლოდ“ თუ „სამხრეთ ოსეთად“. პოლიტიკური დისკურსი სახელმწიფო იდეოლოგიის საგანია, შესაბამისად, იზრდება ტოპონიმიკის მნიშვნელობა სოციალურ-ფსიქოლოგიურ და გეოპოლიტიკურ დისკურსებში.

დისკურსის შესწავლას ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი კრიტიკულ გეოპოლიტიკაში უკავია. მისი მიმდევრები კლასიკური გეოპოლიტიკის თეორეტიკოსებს „ბრალს სდებენ“ საზოგადოებისთვის პოლიტიკური პროცესების ზედაპირული ანალიზის გამო. სხვა სიტყვებით, „კლასიკოსები“ ცდილობენ, მოსახლეობა რეალობას მონყვიტონ და დამახინჯებული ინფორმაცია მიანოდონ.

ზოგადად, პოსტმოდერნულ სოციალურ მეცნიერებებში ძალზე მოდური გახდა „კრიტიკული“ მიმართულებების შექმნა. ეს მხოლოდ საზოგადოებრივი გეოგრაფიისათვის („კრიტიკული სოციალური გეოგრაფია“, „კრიტიკული კულტურული გეოგრაფია“ და ა.შ.) არ არის დამახასიათებელი. სოციალურ მეცნიერებებში გვხვდება მაგ., „კრიტიკული სოციოლოგია“, „კრიტიკული ფსიქოლოგია“, „კრიტიკული საერთაშორისო ურთიერთობები“ და ა.შ.

ნეომარქსისტული თეორიების დიდი სიმრავლე პოსტმოდერნიზმის და პოსტსტრუქტურალიზმის ხანის დამახასიათებელი თვისება გახდა. ამ თეორიების მნიშვნელოვანმა ნაწილმა საზოგადოებრივი გეოგრაფიის, განსაკუთრებით გეოპოლიტიკისა და გეოეკონომიკის განვითარებაზე დიდი გავლენა იქონია. მათ შორის აღსანიშნავია ამერიკელი მეცნიერების ჯორჯ მოდელსკისა (*George Modelski*) და უილიამ ტომსონის (*William Thomson*) „მსოფლიო პოლიტიკის განვითარების გრძელი ციკლების თეორია“¹ და ინგლისელი პოლიტოლოგის ენტონი გიდენსის (*Anthony Giddens*) „სტრუქტურაციის თეორია“.

აღსანიშნავია, რომ პოსტმოდერნისტულ საზოგადოებრივ გეოგრაფიაში არცერთ თეორიას არ მიუღია ისეთი ფართო გამოყენება, როგორც ამერიკელი სოციოლოგის *იმანუელ უოლერსტეინის (Immanuel Wallerstein) მსოფლის-ტემათა თეორიას (მსოფლისტემათა ანალიზი).*

მთლიანობაში უოლერსტეინი ამტკიცებს, რომ არ არსებობს მსოფლიო ქვეყნების ეკონომიკების ერთობლიობა – არსებობს ერთიანი მსოფლიო ეკონომიკა. გარდა ამისა, უოლერსტეინის აზრით, უკვე ჩამოყალიბდა ერთიანი მსოფლიო საზოგადოება, თუმცა ჯერ ვერ შეიქმნა ერთიანი მსოფლიო პოლიტიკა, რადგან დღევანდელი მსოფლიოს პოლიტიკური სისტემის მთავარი აქტორები კვლავ სახელმწიფოები არიან.

აღსანიშნავია, რომ უოლერსტეინი დიდ ყურადღებას არ უთმობს ნაციონალიზმის, იდენტობის, ხალხების კულტურული თავისებურებების ანალიზს ანუ

¹ მოდელსკის და ტომსონის თეორია ეფუძნება მსოფლიო ეკონომიკის განვითარებაში „გრძელი ტალღების“ თეორიას, რომელიც 1922 წ. ახალგაზრდა რუსმა მეცნიერმა ნიკოლაი კონდრატეევმა (Николай Кондратьев) შექმნა.

გვერდს უვლის იმ მნიშვნელოვან ფაქტორებს, რომლებიც განაპირობებენ მსოფლიოს კულტურული მოზაიკის არსებობას. მიუხედავად ძალზე ბევრი დადებითი ასპექტისა, უოლერსტინის თეორიისთვის, როგორც ყველა მარქსისტული ნაშრომისთვის, დამახასიათებელია, ერთი მხრივ, გადაჭარბებული „ეკონომიური დეტერმინიზმი“, ხოლო, მეორე მხრივ, კულტურული ნიჰილიზმი.

ენტონი გიდენსის „სტრუქტურაციის თეორია“ (*Structuration Theory*) ხაზს უსვამს სოციალური ქმედების ობიექტურ ხასიათს. გიდენსის მიერ სტრუქტურა ნარმოჩენილია, როგორც მოქმედების, პროცესის ორგანული ნაწილი და მისი პროდუქტი (კაჭკაჭიშვილი, 2008: 95). სტრუქტურაციის თეორიას დიდი წვლილი მიუძღვის იმაში, რომ მან წინ წამოწია ინდივიდების როლი სოციალური კვლავნარმოების პროცესში. ადამიანები, გარკვეულწილად ლიმიტირებული, მაგრამ მაინც კარგად გათვითცნობიერებული სოციალური აგენტები არიან (King, 2005: 217). „ინდივიდების სოციალიზაცია და საზოგადოების კვლავნარმოება ერთი მედლის ორი მხარეა; სოციალური ურთიერთობების მაკროსტრუქტურები გადაჯაჭვულია ყიველდღიური ცხოვრების მიკროსტრუქტურებთან“ (Warf, 2006c: 466). ადამიანები, ძირითადად ქვეცნობიერად, მათი ყოფიერი ქცევით ქმნიან სამყაროს, რომელიც, თავის მხრივ, „ქმნის“ ადამიანებს სოციალიზაციის პროცესში. ამგვარ მიდგომას მივყავართ დასკვნამდე სივრცის სოციალური ბუნების შესახებ. რაც მნიშვნელოვანია, „როდესაც სოციალური ინსტიტუტების მოდელირება ხდება დროსა და სივრცეში, მაშინ სახეზეა სოციალური სისტემა“, რომელიც გულისხმობს მისი ყველა დონის ცალკეული ელემენტების (აგენტების) მჭირო ურთიერთკავშირს (კაჭკაჭიშვილი, 2008: 106).

უკანასკნელი ოციოდე წლის განმავლობაში სოციალურ მეცნიერებებში განსაკუთრებული განვითარება მიიღო ფემინისტურმა თეორიებმა. ფემინისტურ მოძრაობას დიდი ხნის ისტორია აქვს, მაგრამ მისი რეალური აღიარება მოხდა 1960-იანი წლებიდან, როდესაც მეორე ფემინისტურმა ტალღამ მნიშვნელოვანი გარღვევა მოახდინა განვითარებული სამყაროს სოციალურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში (Thomas: 2006: 155). ფემინისტურ გეოგრაფიას საფუძველი 1970-იან წლებში ჩაეყარა. ამჟამად, ფემინისტ-გეოგრაფებს მყარი პოზიცია გააჩნიათ, განსაკუთრებით აშშ-ში. მათი ნაშრომები პრესტიჟული გეოგრაფიული პერიოდიკის ყველა გამოცემაში იბეჭდება; მათ გამოსვლებს მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა გეოგრაფების ნებისმიერ ფორუმზე; გენდერის გეოგრაფია ჩართულია ევროპისა და ამერიკის თითქმის ყველა უნივერსიტეტის კურიკულუმში. ფემინისტ-გეოგრაფების კვლევა არ შემოიფარგლება მხოლოდ გენდერული გეოგრაფიის საკითხების კვლევით. მათ სამეცნიერო დღის წესრიგში მნიშვნელოვანი ადგილი სივრცის, ადგილის და იდენტობის შესწავლას უკავია (Thomas: 2006: 159). ფემინისტები მიიჩნევენ, რომ, რადგან სივრცე სოციალურ

კონსტრუქციას წარმოადგენს, ის მხოლოდ მამაკაცთა მოღვაწეობის არენად არ უნდა აღვიქვათ. სივრცის სოციალურ კონსტრუირებაში ქალი და მამაკაცი ერთნაირი როლს ასრულებენ.

ფემინისტთა მტკიცებით, დასრულდა დრო, როდესაც პოლიტიკა მდიდარი, თეთრკანიანი მამაკაცის სამფლობელო იყო. ისინი გამოდიან არა მარტო გენდერული, არამედ რეალური სოციალური თანასწორობის მოთხოვნით. მამაკაცების ხელში კონცენტრირებულია მატერიალური სიმდიდრის უდიდესი ნაწილი, რაც ფემინისტების აზრით, არსებული სოციალური უსამართლობის ძირითადი მიზეზია, ხოლო რეალური სოციალური თანასწორობა მხოლოდ მას შემდეგ დამყარდება, რაც გენდერულ და სხვა სოციალურ ჯგუფებს შორის მატერიალური რესურსების სამართლიანი გადანაწილება მოხდება.

ფემინისტები მკაცრად აკრიტიკებენ „კრიტიკოსების“ ზემოთ აღწერილ პრინციპს „განყენებული ხედვის“ შესახებ და მიიჩნევენ, რომ ცოდნა ყოველთვის გარკვეულ სამეცნიერო პოზიციას ემყარება და, პირიქით, პოზიციის შემუშავება ხდება კონკრეტული ცოდნისა და გამოცდილების კონტექსტში.

უკანასკნელი ერთ საუკუნეზე მეტი ხნის განმავლობაში საზოგადოებრივმა, მათ შორის, პოლიტიკურმა გეოგრაფიამ განვითარების რთული, მაგრამ საინტერესო გზა გაიარა:

- რეგიონულმა გეოგრაფიამ საფუძველი დაუდო საზოგადოებრივი გეოგრაფიის ერთიან მეცნიერებად ჩამოყალიბებას;
- გეოგრაფიულმა პოსიბილიზმმა გამოკვეთა ადამიანის გადამწყვეტი მნიშვნელობა საზოგადოებრივ ცხოვრებაში;
- პოზიტივისტებმა შემოიტანეს ფარდობითი სივრცის ცნება და შეძლეს გეოგრაფიულ სივრცეში მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური მოვლენების მოდელირება;
- მარქსიზმმა მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა სოციალური უთანასწორობის და სიღარიბის პრობლემატიკის გამოვლენაში;
- ჰუმანისტურმა გეოგრაფიამ ახალი იმპულსი მისცა გეოგრაფიული რომანტიზმის განვითარებას;
- ჰუმანისტურმა გეოგრაფიამ გამოკვეთა კვლევებში თვისებრივი მიდგომების პრიორიტეტი, განსაზღვრა დამოკიდებულება სივრცესა და ადგილს შორის.
- კრიტიკულმა საზოგადოებრივმა გეოგრაფიამ ხელი შეუწყო „არატრადიციული აქტორების“ როლის წინ წამოწევას;
- ფემინიზმმა შემოგვთავაზა გენდერული ბალანსის დაცვა სივრცესა და სოციალურ ურთიერთობებში;
- პოსტმოდერნისტულმა გეოგრაფიამ განავრცო რელაციური სივრცის კონცეფცია.

პოლიტიკური გეოგრაფიის განვითარებაში, ჩვენი აზრით, პირობითად ოთხი ძირითადი ეტაპი შეიძლება გამოიყოს:

I ეტაპი: 1897-1930 წწ. – პოლიტიკური გეოგრაფიის, უმთავრესად კი, კლასიკური გეოპოლიტიკის ეპოქა. ელექტორალური გეოგრაფიის აღმოცენება და განვითარება.

II ეტაპი: 1930-1950 წწ. – რეგიონული გეოგრაფიის ანუ კულტურულ-გეოგრაფიული ლანდშაფტმცოდნეობის ეპოქა.

III ეტაპი: 1960-1980 წწ. – „რაოდენობრივი“ და „თეორიული“ რევოლუციების ეპოქა;

მესამე ეტაპის დამახასიათებელი ძირითადი ნიშნებია:

- გეოპოლიტიკის უძრაობის ხანა. მისი ცრუ მეცნიერებად გამოცხადება.
- „რაოდენობრივი“ რევოლუცია – პოზიტივისტური რევოლუცია – სივრცითი ანალიზი – სტრუქტურულ-ფუნქციონალური ანალიზი.
- ბიჰევიორიზმის გეოგრაფიის და ჰუმანისტური გეოგრაფიის ჩასახვა და განვითარება.

IV ეტაპი: 1980 წ. – **დღემდე:** პოსტმოდერნიზმის და პოსტსტრუქტურალიზმის ეპოქა.

ამ ეტაპის დამახასიათებელი ძირითადი ნიშნებია:

- პოლიტიკური გეოგრაფიის, განსაკუთრებით გეოპოლიტიკის აღორძინება.
- პოსტმოდერნული და პოსტსტრუქტურალური თეორიები; „კულტურული ცვლილება“ („Cultural Turn“).

პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ, ზოგადად, საზოგადოებრივ-გეოგრაფიულ კვლევებში განვითარების ას ნელზე მეტი ხნის განმავლობაში ძირითადად გამოიყენებოდა (გამოიყენება) შემდეგი მიდგომები და მეთოდები:

- ❖ რაოდენობრივი ანალიზი (სივრცით-ანალიტიკური მიდგომა);
- ❖ თვისებრივი ანალიზი (დრო-სივრცითი მიდგომა);
- ❖ პოლიტეკონომიკური ანალიზი;
- ❖ პოსტმოდერნისტული (დისკურსების როლი პოლიტიკური ლანდშაფტის ფორმირებაში);
- ❖ კარტირების და გეოინფორმაციული სისტემები (გის).

პოლიტიკური გეოგრაფიის განვითარების თანამდეროვე ეტაპზე ჩამოყალიბდა მისი შემდეგი ახალი პრიორიტეტები:

- სახელმწიფოს როლისა და ფუნქციების კრიტიკული გააზრება;
- მსოფლსისტემათა თეორია და გეოგრაფიული სივრცე;
- დისკურსის ზეგავლენა ტერიტორიის ფორმირებაზე;
- ადგილისა და იდენტობის ურთიერთკავშირის ახლებური გააზრება;
- ცალკეული სოციალური თუ კულტურული ჯგუფების მზარდი როლი გლობალურ პოლიტიკაში.

1.2 პოლიტიკური გეოგრაფიის ძირითადი ცნებები

1.2.1 სივრცე

სივრცე გეოგრაფიის ყველაზე ფუნდამენტური ცნებაა. გეოგრაფები დაახლოებით 60 წელია, ცდილობენ სივრცის კონცეფციის ჩამოყალიბებას. ეს ცნება გეოგრაფიაში გამუდმებით იცვლებოდა და ახალი შინაარსით ივსებოდა. სივრცის აღქმასა და შეფასებაზე ბევრად არის დამოკიდებული თვით გეოგრაფიის, როგორც მეცნიერების განვითარების ტენდენციები.

უნდა აღინიშნოს, რომ წინა საუკუნის შუა პერიოდამდე გეოგრაფები სივრცის შესწავლაში დიდ აქტივობას არ იჩენდნენ. მათთვის მისაღები იყო სივრცის ფილოსოფიური და მეტაფიზიკური განმარტებები. ფილოსოფიას აინტერესებს, სივრცე რეალურია თუ აბსტრაქტული. XX საუკუნემდე მოღვაწე ფილოსოფიის იდეალისტური ფრთის მიმდევრები უარყოფდნენ სივრცისა და დროის მატერიაზე დამოკიდებულებას და ამ ორ უმნიშვნელოვანეს კატეგორიას“ ან ინდივიდუალური ცნობიერების ფორმებად (ბერკლი, ჰიუმი, მახი) ან გრძნობადი ქვრეტის აპრიორულ ფორმებად (კანტი) ან აბსოლუტური გონის კატეგორიებად (ჰეგელი)“ მიიჩნევდნენ (ფროლოვი, 1982: 145).

დროისა და სივრცის განმარტებაში მნიშვნელოვანი როლი ფიზიკოსებსაც მიუძღვით. XVII-XVIII საუკუნეებში მოღვაწე ცნობილი ინგლისელი ფილოსოფოსი აიზეკ ნიუტონი სივრცესა და დროს მიიჩნევდა თვითმყოფად კატეგორიებად, რომლებიც მოძრაობისა და მატერიისგან დამოუკიდებლად არსებობენ. ნიუტონისეულმა ამ განმარტებამ სათავე დაუდო აბსოლუტური სივრცის ცნებას, მაგრამ, XX საუკუნის დასაწყისში ალბერტ აინშტაინის ფარდობითობის ზოგადმა თეორიამ ფიზიკასა და ზოგადად მეცნიერებაში სივრცის შესახებ მანამდე არსებული წარმოდგენები რადიკალურად შეცვალა. აინშტაინმა დაამტკიცა, რომ დრო და სივრცე ერთმანეთთან უნივერსალურ კავშირში იმყოფება, რის შედეგადაც დროის სვლა და სხეულთა სივრცეში განლაგება განპირობებულია ამ სხეულთა მოძრაობის სიჩქარეზე.

1950-იანი წლებიდან მოყოლებული გეოგრაფიაში სივრცის მრავალი კონცეფცია განიხილება, მათ შორის აბსოლუტური, აბსტრაქტული, მატერიალური, პერფორმაციული, შეფარდებითი, სოციალური, რეპრეზენტატიული, რელაციური და სხვა.

რიჩარდ ჰართსჰორნი პირველი გეოგრაფი იყო, ვინც სივრცის გეოგრაფიული კონცეფცია შეიმუშავა. 1.1 ქვეთავში აღინიშნა, რომ ჰართსჰორნი გეოგრაფიას ქოროლოგიასთან აიგივებდა, ხოლო გეოგრაფიული კვლევის ძირითად ამოცანად სივრცეში მოვლენებს შორის კავშირების დადგენა მიაჩნდა. აქედან გამომდინარე, ის სივრცეს აბსოლუტურ განზომილებაში განიხილავდა (ნიუტონისეული მიდგომა). ჰართსჰორნის აბსოლუტური სივრცის კონცეფციას დაუპირისპირდა ამერიკელი მეცნიერ-ეკონომისტი ფრედ შეფერი, რომელიც ამტკიც

ცებდა, რომ გეოგრაფიის მთავარი მიზანია კავშირების გამოვლენა ადგილებს და არა მოვლენებს შორის. შეფერის აზრით, სივრცითი მოვლენების განვითარება დამოკიდებული იყო იმაზე, თუ რა მანძილია შესასწავლ ადგილებს შორის. შესაბამისად, მოვლენების ინტენსივობა იზრდება მანძილის შემცირებასთან ერთად. ამით შეფერი მივიდა დასკვნამდე, რომ სივრცე ფარდობითი ცნებაა. **შეფერის ფარდობითი სივრცის კონცეფციამ ჩაანაცვლა გეოგრაფიულ კვლევებში მანამდე გაბატონებული ჰართსჰორნის აბსოლუტური სივრცის იდეა.** გეოგრაფიაში მანამდე გაბატონებული რეგიონული გეოგრაფიის პარადიგმა რაოდენობრივ ანალიზზე დაფუძნებულმა პოზიტივისტური გეოგრაფიის პარადიგმამ ჩაანაცვლა.

სიეტლის უნივერსიტეტის მეცნიერ-გეოგრაფთა ჯგუფმა შეფერის ფარდობითი სივრცის იდეა განავითარა, რამაც გეოგრაფიაში „რაოდენობრივი რევოლუცია“ მოახდინა. აღსანიშნავია, რომ ხსენებული ჯგუფის ერთ-ერთი წევრი იყო ვალდო ტობლერი (*Valdo Tobler*), რომელმაც განავრცო რა შეფერის მოსაზრება ფარდობითი სივრცის შესახებ, ის შემდეგნაირად ჩამოაყალიბა: **„ყველაფერი ერთმანეთთანაა დაკავშირებული, მაგრამ ახლოს მდებარე საგნებს შორის მეტი კავშირი არსებობს“** (*“Everything is related to everything else, but near things are more related to each other”*). მოგვიანებით, ტობლერის ეს განმარტება აღიარებულ იქნა, როგორც **გეოგრაფიის უპირველესი კანონი** (Su, 2006: 494).

პოზიტივისტური გეოგრაფიის – რაოდენობრივი (სივრცითი) ანალიზის წარმომადგენლები ამტკიცებდნენ, რომ დისტანცია, მდებარეობა, მოდელი და ადგილი გეოგრაფიის ფუნდამენტური ცნებები იყო. გეოგრაფია, განსაკუთრებით კი მისი საზოგადოებრივი მიმართულება, მათემატიკური მოდელირების არენად იქცა. ასეთი მიდგომის შედეგად გეოგრაფიული სივრცე, პრაქტიკულად, მის გეომეტრიულ ანალოგს დაემსგავსა. სივრცე რაოდენობრივი ანალიტიკოსების მიერ აღიქმებოდა, როგორც გეოგრაფიულ არეალებს შორის არსებული უბრალო არითმეტიკული მანძილი. შესაბამისად, გეოგრაფიაში მყარად დამკვიდრდა ფარდობითი სივრცის კონცეფცია. იმავდროულად, იმ ფაქტორების შესწავლას, რომლებიც განაპირობებდნენ სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული პროცესების სივრცით თავისებურებებს, ნაკლები ყურადღება ეთმობოდა.

სივრცის პარადიგმის შემდგომი ცვლილება დაახლოებით 20 წელიწადში „თეორიულმა რევოლუციამ“ გამოიწვია. ამას ხელი შეუწყო გეოგრაფიის სოციალიზაციამ (სოციოლოგიზაციამ). მარქსიზმის ზეგავლენით, გეოგრაფიულ კვლევებში მოხდა ადგილის მნიშვნელობისა და როლის გადაფასება. ადგილი და არა სივრცე გახდა გეოგრაფიული კვლევის ახალი ლეიტმოტივი (Johnston, 2006). თუ მანამდე ადგილს სივრცის შემადგენელ კომპონენტად მიიჩნევდნენ, მარქსისტების მეცადინეობით ეს ორი ერთეული ლამის თანაბარზომიერ კატეგორიებად აღიარეს.

სივრცის პარადიგმის შემდგომ ცვლილებაში მნიშვნელოვანი როლი ანრი ლეფევერის (*Henri Lefebvre*) და ენტონი გიდენსის ნაშრომებმა შეასრულა. ლეფევერის ცნობილ ნაშრომში (1974 წ.) „სივრცის პროდუქცირება“ (*„The Production of Space“*) ფრანგი მეცნიერი ამტკიცებდა, რომ ნებისმიერ სისტემას, ერთი მხრივ, ეკონომიკურს, სოციალურს თუ კულტურულს და, მეორე მხრივ, მონათმფლობელურს, ფეოდალურს თუ კაპიტალისტურს, განვითარების საკუთარი კანონები „გააჩნია“, რის საფუძველზეც ხდება სივრცის ფორმირება და არა პირიქით (Kuhlke, 2006: 443). ენტონი გიდენსი აღნიშნულ საკითხს კიდევ უფრო რადიკალურად მიუდგა. მისი აზრით, დრო და სივრცე ერთდროულად არის საზოგადოებრივი ურთიერთობების მწარმოებელი და პროდუქტი. გიდენსმა მეცნიერებაში შემოიტანა ახალი ტერმინი „დრო-სივრცითი დისტანცია“ (*“Time-space distancing“*), რაც ახლოს არის გეოგრაფიაში გავრცელებულ ცნებებთან: „დრო-სივრცითი კონვერგენცია“ და „დრო-სივრცითი კომპრესია“ (Warf, 2006c: 466).

საზოგადოებრივი გეოგრაფიის სოციალიზაციის პროცესში სივრცის კონსტრუქციის რთული და მრავალფეროვანი ხასიათი გამოვლინდა. კერძოდ, დადგინდა, რომ სივრცისთვის დამახასიათებელია ვერტიკალური იერარქია, სადაც მოვლენების განვითარება გლობალურ, რეგიონულ, სახელმწიფო და ადგილობრივი მასშტაბ(ებ)ით (დონეებზე) და ჰორიზონტალური სტრუქტურა, რომელიც ყალიბდება არა მარტო ფიზიკური (ბუნებრივი), არამედ, ასევე სოციალური, ეკონომიკური, პოლიტიკური და კულტურული პროცესების ერთმანეთთან მჭიდრო ურთიერთკავშირის საფუძველზე ხდება. პოსტმოდერნისტები სივრცეს განიხილავენ არა სოციალური პროცესებისგან განცალკევებით, არამედ, როგორც მის შემადგენელ ნაწილს. უფრო მეტიც, სივრცე აღიარებულია, როგორც სანარმოო ძალა.

ამჟამად, გეოგრაფებს შორის მიღწეულია კონსენსუსი იმის თაობაზე, რომ **გეოგრაფიული სივრცე სოციალური კონსტრუქციაა**. გეოგრაფები მივიდნენ დასკვნამდე, რომ სივრცე მრავალფეროვანია: აბსოლუტური (*Absolute*), ფარდობითი (*Relative*), რელაციური (*Relational*) და ა.შ.

ცხრილი 1

სივრცის სახეები გეოგრაფიულ კვლევებში

აბსოლუტური სივრცე / მათემატიკური სივრცე	შედარებითი სივრცე / სოციალურ-ეკონომიკური სივრცე	შედარებითი სივრცე / კულტურული სივრცე	რელაციური სივრცე / კონიგურული სივრცე / ბიჰევიორალური სივრცე
წერტილები	ადგილები	სოციალურ-ეკონომიკური ობიექტები	საორიენტაციო ხაზები
ხაზები	სანარმოო კავშირები და ურთიერთობები	გზები	მიმართულებები
ფართობები / მონაკვეთები		ტერიტორიები	მცირე ზომის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეულები

ჰორიზონტალური პროექციები	ფუნქციური (სოციალურ-ეკონომიკური) რეგიონები	კულტურული რეგიონები	სახალხო (ვერნაკულარი) რეგიონები
კონფიგურაციები	დისტრიბუცია	კულტურული სამყაროები /ცივილიზაციები	სივრცითი მდებარეობა

ცხრილი შედგენილია შემდეგი წყაროს საფუძველზე:
(Couclelis, 1992: 231).

რელაციურობა ხაზს უსვამს სივრცის დინამიკურ, ცვალებად ხასიათს, რაც განპირობებულია მიმდინარე საზოგადოებრივი პროცესებით. რელაციურობა სივრცის თვისებრივი მახასიათებელია. მაგ., რომელიმე სახელმწიფოს ან რეგიონის შესწავლის შედეგად შეიძლება მივიღოთ დასკვნამდე, რომ მას ხელსაყრელი სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობა გააჩნია. ეს ნიშნავს, რომ მოცემული სახელმწიფოს ან რეგიონის ტერიტორია მდებარეობს მნიშვნელოვანი სავაჭრო-სატრანსპორტო მარშრუტების გზაჯვარედინზე. თუმცა, გარკვეული ეკონომიკური ან სამხედრო-პოლიტიკური კატაკლიზმების შედეგად განსახილველი ტერიტორიის სატრანსპორტო-ეკონომიკური მნიშვნელობა შეიძლება მკვეთრად შემცირდეს. შესაბამისად, მისი სატრანსპორტო-გეოგრაფიული მდებარეობა ნაკლებად ხელსაყრელი ან სულაც არახელსაყრელი გახდება.

1.2.2 ადგილი

ი-ფუ ტუანი ადგილისადმი ადამიანების დამოკიდებულების დახასიათებისას ორ ტერმინს გვთავაზობს – ტოპოფილია და ტოპოფობია¹. ქეშმარიტად, ადგილთან ჩვენი მიმართება ორგვარია: გარკვეული ადგილები გვიყვარს, ვალმერთებთ კიდევ, ხოლო დანარჩენი ჩვენში დისკომფორტის, შიშის გრძნობასაც კი იწვევს.

ადგილი სივრცის ღირებულები ნაწილია და მრავალმხრივი შინაარსით არის დატვირთული. ადგილი დაკავშირებულია ადამიანის ყოველდღიურობასთან. აქედან გამომდინარე, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ მისი განსაზღვრა შედარებით მარტივი საქმეა. მიუხედავად ამისა, ადგილის არსის დადგენა თანამედროვე გეოგრაფიის ერთ-ერთი ყველაზე წინააღმდეგობრივი თემაა.

თანამედროვე საბუნებისმეტყველო და სოციალური მეცნიერებები მდიდარია ადგილის განმარტებებით. მაგ., ბრიტანელი გეოგრაფი ნოელ კასტრე (Noel Castree) მიიჩნევს, რომ ადგილს სამი შემდეგი ძირითადი მნიშვნელობა აქვს:

- ადგილი, როგორც ფიზიკური მდებარეობა;

¹ ტოპოფილია ნაწარმოები სიტყვაა და ორი ბერძნული სიტყვისგან შედგება: ტოპოს ე.ი. ადგილი და ფილია ე.ი. სიყვარული. ეს ტერმინი ხმარებაში ბრიტანელმა პოეტმა ჯონ ბენჯამინმა შემოიტანა, რითიც ხაზი გაუსვა იმ ფაქტს, რომ არსებობს ადგილები, რომელთა მიმართაც ადამიანს დიდი სიყვარული გააჩნია. შესაბამისად, ტოპოფობიით აღნიშნავენ იმ სიტუაციას, როდესაც ადამიანს გარკვეულ ადგილებთან მიმართებით ანტიპათია, შიში ან სიძულვილიც კი იპყრობს.

- გრძნობათა ნაკრები (ერთობლიობა), რომელიც ადამიანს ადგილის მიმართ უყალიბდება;
- ლოკალი (**Locale**) – მიკროსამყარო, სადაც მიმდინარეობს პიროვნული და/ან საზოგადოებრივი ქმედებები და ყალიბდება ინდივიდთაშორისი ურთიერთობები (**Castree, 2003: 167**).

სხვა ბრიტანელი გეოგრაფი, ლინ სტეჰელი (**Lynn Staeheli**) ადგილის ხუთ-პუნქტიან განმარტებას გვთავაზობს:

- ფიზიკური მდებარეობა, გეოგრაფიული სივრცის ნაწილი;
- კულტურული და/ან სოციალური მდებარეობა;
- კონტექსტი;
- საზოგადოებრივ-ისტორიული კონსტრუქცია;
- პროცესი (**Staeheli, 2003: 159**).

ადგილის მიმართ ასეთი მრავალმხრივი დამოკიდებულება შედარებით ახალი ფენომენია. 1970-იან წლებამდე, რეგიონული გეოგრაფიის დომინირების პერიოდში, ადგილი განიხილებოდა, როგორც რეგიონი ანუ ტერიტორია, რომლისთვისაც დამახასიათებელია, მდებარეობა და რომელიც თავისი ლანდშაფტით და სოციალურ-ეკონომიკური მახასიათებლებით სხვა ადგილებისგან (ტერიტორიებისგან) განსხვავდებოდა. მოგვიანებით, როდესაც გეოგრაფიაში რადენობრივი ანალიზი გაბატონდა, ადგილი ჰორიზონტალური პროექციის ერთ-ერთი წერტილი გახდა. ჰუმანისტური გეოგრაფიის განვითარებასთან ერთად ადგილის ცნების მიმართ დამოკიდებულება შეიცვალა. ჰუმანისტ-გეოგრაფებმა შეგვახსენეს, რომ ადამიანების ყოფა არ შეიძლება შეფასდეს მხოლოდ მათემატიკური განზომილებებით. ადამიანები ცხოვრობენ და მოღვაწეობენ სამყაროში, რომელიც სულიერი ღირებულებების სიუხვით გამოირჩევა. ნებისმიერი გეოგრაფიული ადგილი ერთი ან რამდენიმე ღირებულების (მნიშვნელობის) მატარებელია.

გეოგრაფიული მდებარეობა ადგილის ყველაზე გავრცელებული მახასიათებელია. ადგილი უნდა აღვიქვათ, როგორც მატერიალური ცნება. ყოველ ადგილს დედამიწაზე კონკრეტული მდებარეობა და საზღვრები გააჩნია, რაც მისი უნიკალური ნიშნებია. კლასიკური გეოგრაფიის მიხედვით, ადგილი გეოგრაფიული სივრცის ერთ-ერთი კომპონენტია. როგორც, ზემოთ აღინიშნა პოსტმოდერნისტულ მეცნიერებაში სივრცე აღიქმება, როგორც არა მარტო მატერიალური, არამედ აბსტრაქტული ფენომენიც. შესაბამისად, გართულდა სივრცისა და ადგილის ურთიერთდამოკიდებულების საკითხიც. რადენობრივი ანალიზი ადგილს, უმეტეს შემთხვევებში, განიხილავს როგორც „კონტინერს“, სადაც სოციალური პროცესები მიმდინარეობს. ეს გეოგრაფიული ნიჰილიზმის კლასიკური გამოვლინებაა, რომელიც, სამწუხაროდ, კვლავაც დამახასიათებელია გეოგრაფიული პოზიტივიზმის წარმომადგენლებისთვის.

ადამიანები სოციალური, ეკონომიკური, კულტურული ან პოლიტიკური ქსელის აქტიური მონაწილეები არიან. სხვა სიტყვებით, მათ ერთმანეთთან უფრო სოციალური კონტაქტები აკავშირებთ, ვიდრე გარკვეული ტერიტორია. მაგ., დიდი ხნის განმავლობაში დასავლეთში ქალის საქმიანობის არეალი მოიცავდა ტრიადას, რომელშიც შედიოდა სახლი-ეკლესია-სამეზობლო (სამეგობრო). ამ არეალს უწოდებდნენ „ქალი შინ“ ანუ ე.ი. ეს ქალის ტრადიციული სოციალური გარემო იყო. მანდილოსანი, რომლებიც ქალისთვის განსხვავებულ ცხოვრების წესს ეწეოდა (ჩაბმული იყო ბიზნესში, მენეჯმენტში ან პოლიტიკაში), აღიქმებოდა, როგორც „ქალი გარეთ“, ე.ი. თავისი ტრადიციული სოციალური გარემოს მიღმა. უკანასკნელი სამი ათწლეულის განმავლობაში განვითარებულ სამყაროში ქალთა აქტივობის მკვეთრმა ამაღლებამ მათი საქმიანობის, როგორც გეოგრაფიული, ასევე სოციალურ-კულტურული არეალის საზღვრები შეცვალა. თავის მხრივ, ამან ქალაქის და უფრო მცირე ზომის დასახლებების სოციალური გარემოს ცვლილება გამოიწვია. (Staehele, 2003: 160).

ადგილი დროთა განმავლობაში იცვლება ბუნებრივი და განსაკუთრებით საზოგადოებრივი საქმიანობის შედეგად. ის ცვლადი და დინამიკურია. როდესაც ვამბობთ, რომ სივრცე ან ადგილი სოციალური კონსტრუქციაა, იგულისხმება, რომ ნებისმიერი მათგანი, იმავდროულად, სოციალურ-ისტორიული კონსტრუქციაა. სხვა სიტყვებით, ადგილი არის ისტორიულ ქრილში განხილული სოციალური პროცესის შედეგი.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, „გრძნობა ადგილისადმი“ დადებითი ემოციებით არის გააჟღენთილი. ეს ემოციები იმდენად ძლიერია, რომ მათ საფუძველზე ადამიანს ტერიტორიული იდენტობა უყალიბდება. ეს გრძნობა დაკავშირებულია ადგილის ბუნებრივ და კულტურულ ლანდშაფტთან, განსაკუთრებით კი ადამიანებთან. ადამიანებს შორის ურთიერთობა ტერიტორიული იდენტობის ფორმირებაში გადამწყვეტია. ამასთან, ადამიანს ყველა ადგილისადმი თბილი გრძნობა არ და ვერ ექნება. ინდივიდისთვის დამახასიათებელია როგორც „ტოპოფილია“, ასევე „ტოპოფობია“. სოციოლოგიური გამოკვლევების შედეგად დამტკიცდა, რომ ადამიანი ადგილთა დიდი უმრავლესობისადმი ინდეფერენტულია. რესპონდენტები ასეთ ადგილებს შორის ასახელებენ სატრანსპორტო კვანძებს, სავაჭრო მოლებს, ქალაქის ახალ სამოსახლოებს.

გლობალიზაციის პროცესში სატრანსპორტო და მასობრივი კომუნიკაციების საშუალებების განვითარების შედეგად შემცირდა დრო და შეიკუმშა სივრცე. შესაბამისად, ჩვენი პლანეტის ადგილები ერთმანეთს დაუახლოვდა ამ სიტყვის გადატანითი მნიშვნელობით. მიუხედავად ამისა, ადგილები ინარჩუნებენ მათთვის დამახასიათებელ უნიკალურ თვისებას – განსხვავებულობას. ნოელ კასტრეს აზრით, ამას ხელს უწყობს შემდეგი გარემოებები:

- დრო-სივრცითი კომპრესიის მიუხედავად, მოგზაურობას მაინც გარკვეული დრო სჭირდება, შესაბამისად, ადგილები ამა თუ იმ მანძილით არიან ერთმანეთისგან დაშორებული;

- ადგილები ერთმანეთისგან განსხვავდება, რის გამოც გლობალიზაციის პირობებში ჰეტეროგენული გეოგრაფიული სივრცე ყალიბდება;
- ცალკეულ ადგილებს გლობალური ძვრების მიმართ „უკურეაქცია გამოუმუშავდა“;
- დღესდღეობით, მთელი რიგი ტერიტორიები გლობალური პროცესების მიღმა რჩება და იქ პროცესები მხოლოდ ადგილობრივ დონეზე მიმდინარეობს (Castre, 2003: 176).

1.2.3 სივრცე და ადგილი: ჰარმონია თუ წინააღმდეგობა?

ადამიანის დამოკიდებულება სივრცისა და ადგილისადმი შესანიშნავად დაახასიათა ჰუმანისტური გეოგრაფიის ფუძემდებელმა ჩინური წარმოშობის ამერიკელმა მეცნიერმა ი-ფუ ტუანმა:

„ადგილი უსაფრთხოებაა, სივრცე თავისუფლება: პირველზე მიჯაჭვულები ვართ, მეორისკენ კი მივიღტვით“. (*“Place is security, space is freedom: we are attached to the one and long for the other”*) (Tuan, 1977: 3).

ამ განმარტებიდან ჩანს, რომ ადამიანები ადგილს უსაფრთხოებას („ჩემი სახლი ჩემი ციხე-სიმაგრეა“) უკავშირებენ, იმავდროულად, ის იზოლაციასთან ასოცირდება. სივრცე იწვევს თავისუფლების, მაგრამ დაუცველობის განცდას. ამ ორი საპირისპირო გრძნობის ჭიდილში ადამიანების უდიდესი უმრავლესობა უსაფრთხოებას ირჩევს. უცნობი (აუთვისებელი) სივრცის კვლევა, მითუმეტეს „ახლის“ აღმოჩენა, ერთეულების ხვედრია.

ადგილი კონკრეტულია, ხოლო სივრცე აბსტრაქტული. ადგილი სივრცის ერთ-ერთ შემოსაზღვრულ არეალს წარმოადგენს. სივრცე განაცალკევებს ადგილებს, მაგრამ, ამასთანავე, ადგილები ერთმანეთს სივრცის მეშვეობით უკავშირდებიან. რადიკალური განსხვავებების მიუხედავად, სივრცე და ადგილი ერთმანეთთან სრულ ჰარმონიაში არიან, რადგან ორივე სოციალური და/ან ბუნებრივი კონსტრუქციაა.

1.2.4 ტერიტორია და ტერიტორიულობა

ტერიტორია გეოგრაფიულ კვლევებში წარმოჩენილია სამი ძირითადი მიმართულებით: ხმელეთის ნაწილი, ძალაუფლების საფუძველი და ფუნქციური სივრცე (Paasi, 2003: 109). ტერიტორიის ცნება დროთა განმავლობაში იცვლებოდა. ამ ტერმინისადმი თანამედროვე მიდგომები მნიშვნელოვნად განსხვავდება მისი ისტორიული ანალოგებისგან. პლატონი ტერიტორიას განიხილავდა, როგორც ქალაქ-სახელმწიფოს მიმდებარე ადგილს, სადაც სასოფლო-სამეურნეო წარმოება იყო განვითარებული. არისტოტელეს აზრით, ტერიტორია მმართველ ელიტასა და მოსახლეობასთან ერთად წარმოადგენდა ქალაქ-სახელმწიფოების მესამე შემადგენელ ელემენტს, რომელსაც ქალაქის მოსახლეობის სურსათით და უსაფრთხოებით უზრუნველყოფის ფუნქცია გააჩნდა (Dahlman, 2009: 77).

ტერიტორიის ცნებისადმი მიდგომა ვესტფალიის ხელშეკრულების შემდეგ შეიცვალა. ტერიტორია სახელმწიფოს სინონიმი გახდა და დღესაც ის ძირითადად ამ მნიშვნელობით იხმარება. ჰუმანისტური გეოგრაფიის კვლევებში ტერიტორიად აღიარებულია ერის (ეთნოსის) საკრალური ადგილები. შეუძლებელია არსებობდეს ხელისუფლება, განურჩევლად იმისა, ის ცენტრალურია თუ ადგილობრივი, რომლის ძალაუფლება არ ვრცელდება მოსახლეობაზე და/ან ტერიტორიაზე. შესაბამისად, ტერიტორიის ცნებამ ძალაუფლების (ხელისუფლების) საფუძვლის დატვირთვაც მიიღო.

თანამედროვე გეოგრაფიაში ტერიტორიის განმარტებასთან დაკავშირებული დებატები სამი დამკვიდრებული სტერეოტიპის განხილვასთან არის დაკავშირებული. ეს სტერეოტიპებია:

- ტერიტორია არის სტატიკური ობიექტი, ფიზიკურ-გეოგრაფიული ერთეული, რომელიც თავისთავად, ჩვენგან დამოუკიდებლად არსებობს;
- ტერიტორია არის ნორმატიული ობიექტი, ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური ერთეული;
- სახელმწიფო არის ერთადერთი გეოპოლიტიკური აქტორი.

მოდით, სამივე სტერეოტიპი განვიხილოთ:

პირველი: გეოგრაფიულ კვლევებში ტერიტორია ხშირ შემთხვევებში განიხილება, როგორც კონტინენტი, რომელშიც გარკვეული ბუნებრივი და საზოგადოებრივი პროცესები მიმდინარეობს. ეს, რა თქმა უნდა, ასეა. ამასთან, მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩეს ის ფაქტი, რომ ტერიტორიაზე, ე.ი. სივრცეში პერსონალური და საზოგადოებრივი ურთიერთობები ყალიბდება. ტერიტორიას გააჩნია არა მარტო სივრცითი, არამედ, ასევე სოციალური (საზოგადოებრივი) კონტექსტი. ამასთან დაკავშირებით ცნობილმა გეოგრაფმა რობერტ საკმა (*Robert Sack*) გეოგრაფიაში დაამკვიდრა ტერმინი „საზოგადოებრივი ტერიტორიალობა“ ან უბრალოდ „ტერიტორიალობა“. საკის მიხედვით, ტერიტორია არის საშუალება, რომლის მეშვეობითაც მყარდება ურთიერთობა, ერთი მხრივ, ადამიანებს, ხოლო, მეორე მხრივ, ადამიანებსა და ფიზიკურ ობიექტებს შორის. თუ ინდივიდი ან ადამიანთა ჯგუფი ცდილობს, გარკვეული ტერიტორიის ფარგლებში ადამიანებზე, მოვლენებსა და ურთიერთობებზე კონტროლი განახორციელოს, ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ტერიტორიულობასთან. ამასთან, ადამიანები აღნიშნული ურთიერთობების გეოგრაფიულ საზღვრებს და ნორმებს თვითონ აწესებენ (*Sack, 1986: 19*). მოცემული განმარტება ხაზს უსვამს ტერიტორიულობის ორ ძალზე მნიშვნელოვან ასპექტს. პირველი მდგომარეობს იმაში, რომ აუცილებელი არ არის ტერიტორიულობა განახორციელოს მხოლოდ სახელმწიფო ინსტიტუტებმა. ეს, ასევე ხელენიფებათ ადამიანთა გაერთიანებებს, ორგანიზაციებს ან ბიზნესსტრუქტურებს. მეორე შემთხვევაში, აღნიშნულია, რომ ტერიტორიულობა არ შეიძლება წარმოადგენდეს ველურ ანუ ინსტინქტურ

ფენომენს. ადამიანი არ უნდა იქცეოდეს ცხოველისთვის დამახასიათებელი ინსტინქტების საფუძველზე, რომელიც გარკვეული გეოგრაფიული არეალის ძალადობრივი დაუფლებისაკენაა მიმართული. ტერიტორიულობა ცივილიზებული საზოგადოებრივი ურთიერთობების შემადგენელი ნაწილია.

მეორე: მსოფლიო პოლიტიკას ჩვენ აღვიქვამთ პოლიტიკური რუკის მეშვეობით, რომელზეც მხოლოდ სახელმწიფოებია მოცემული. სინამდვილეში, ჩვენს პლანეტაზე მიმდინარე პოლიტიკური პროცესები გაცილებით უფრო მრავალფეროვანი და ჭრელია. მსოფლიოს ჩვენეული ხედვა სახელმწიფოცენტრულია, თუმცა სახელმწიფო მმართველობის სისტემა, როგორც ცენტრალიზებულიც არ უნდა იყოს, მოიცავს სხვადასხვა დონის და მიმართულების აქტორებს, რომლებიც ხშირ შემთხვევაში ერთმანეთისგან დამოუკიდებელ პოლიტიკებს შეიმუშავენ და განახორციელებენ.

მესამე: სახელმწიფოები გეოპოლიტიკური არენის ძირითად მოთამაშეებად რჩებიან, მაგრამ ამ სფეროში არასამთავრობო და არაფორმალური აქტორების როლი იზრდება. პოსტმოდერნული მსოფლიოს, როგორც ერთიანის, ასევე მისი შემადგენელი ტერიტორიების შესწავლისას აუცილებლად უნდა გავითვალისწინოთ, რომ ცალკეული არასამთავრობო ორგანიზაციების, პროფესიული კავშირების, უმცირესობათა გაერთიანებების, კომერციული სტრუქტურების და სხვა სახის სოციალური მოძრაობების მზარდი მნიშვნელობა კულტურული, პოლიტიკური და სოციალურ-ეკონომიკური გადაწყვეტილებების მიღების და მათი განხორციელების პროცესებში.

1.2.5 კონტექსტი

ადგილის ცნების განხილვისას აღინიშნა, რომ მას გეოგრაფიაში მრავალგვარი აღქმა აქვს. პოლიტიკურ მეცნიერებაში ასეთივე წინააღმდეგობრივია კონტექსტის ცნება. შესაბამისად, „ადგილი, როგორც კონტექსტი“ საკმაოდ რთული ასახსნელი უნდა იყოს. თუმცა, ცნობილმა ამერიკელმა მეცნიერ-გეოგრაფმა ნიკოლას ეტრიკინმა ამ საკითხთან დაკავშირებით მარტივი, ამასთან ყოვლისმომცველი განმარტება შემოგვთავაზა: „ადგილის გეოგრაფიული კონცეფცია გულისხმობს მოვლენების, საგნებისა და პროცესების ტერიტორიული კონტექსტის შესწავლას“ (Etrikin, 1991: 6).

პოლიტიკურ მეცნიერებაში კონტექსტის გართულებული აღქმა გამომწვეულია იმით, რომ პოლიტიკური ქცევა (მაგ., არჩევნებში ხმის მიცემა) მჭიდროდაა დაკავშირებული „მოსახლეობის კომპოზიციურ (შემადგენლობის) ეფექტთან“ (Compositional Effect). ეს უკანასკნელი მოიცავს ისეთ სოციალურ-ეკონომიკურ მახასიათებლებს, როგორებიცაა შემოსავალი და განათლება. პოლიტოლოგების მტკიცებით, ინდივიდუალურ დონეზე არჩევნებში ხმის მიცემა პრაქტიკულად მთლიანად დამოკიდებულია ელექტორატის განათლების დონესა და მატერიალურ მდგომარეობაზე. ამგვარი მიდგომა, რომელიც „მეთოდოლოგიური ინდი-

ვიდუალიზმის“ სახელწოდებით არის ცნობილი, პოლიტიკურ მეცნიერებაში რამდენიმე ათწლეული დომინირებდა, რის გამოც კონტექსტის კლასიკური მნიშვნელობა პრაქტიკულად დაიკარგა.

გეოგრაფია კონტექსტს უფრო მარტივად განიხილავს, რადგან გეოგრაფიაში ინდივიდები და ადგილებიც საერთო სოციალური ქსელის შემადგენელ ნაწილებად მიიჩნევა. პოლიტიკური მეცნიერებისგან განსხვავებით, გეოგრაფები ამტკიცებენ, რომ ადამიანის სოციალურ-ეკონომიკური მახასიათებლებს და გეოგრაფიული სივრცის კომპონენტებს შორის ურთიერთობა ორმხრივი მოძრაობის ქუჩას ჰგავს. სხვა სიტყვებით, ადამიანის ქცევა განპირობებულია არა მარტო მისი სოციალური ან ეკონომიკური მდგომარეობით, არამედ იმ გეოგრაფიული გარემოთიც, სადაც ის ცხოვრობს და მოღვაწეობს. ელექტორალური გეოგრაფია აღწერს მრავალ შემთხვევას, როდესაც პრესტიჟულ რაიონში მცხოვრები ნაკლებად შეძლებული ადამიანის საარჩევნო ქცევა მისი მდიდარი მეზობლების ქცევის იდენტურია (Etrikin, 1991: 7).

1.2.6 მასშტაბი

როგორც აღინიშნა, საზოგადოებრივი გეოგრაფიის სოციოლოგიზაციის ფონზე სივრცის შინაარსის ახალი გააზრება მოხდა. ამან, ბუნებრივია, სივრცის იერარქიის კონცეფციის რევიზია გამოიწვია. სივრცის ჰორიზონტალური სტრუქტურა მოიცავს სამ ძირითად დონეს: **მიკრო (ადგილობრივი), მეზო (რეგიონის ან ქვეყნის ფარგლები) და მაკრო (გლობალური)**. პოლიტიკური გეოგრაფიის ამოცანაა იმის კვლევა, თუ როგორ ყალიბდება, წარმართება და რეგულირდება პოლიტიკური პროცესები ადგილობრივ, ეროვნულ/რეგიონულ და გლობალურ დონეებზე. ამჟამად ეს იერარქია განიხილება, როგორც სხვადასხვა ტერიტორიულ დონეებზე მიმდინარე საზოგადოებრივი პროცესები (Marston, 2006: 421). იბადება კითხვა: როგორ უნდა დავადგინოთ სოციალურ კონსტრუქციებს შორის კავშირი გეოგრაფიულ ჭრილში? კითხვა თითქოს რიტორიკულია, შესაბამისად, პასუხიც მარტივი გასაცემი უნდა იყოს – გეოგრაფიაში ამ მიზნით მასშტაბი გამოიყენება.

მასშტაბის კონცეფცია გეოგრაფიული მეცნიერებისთვის ერთ-ერთი ცენტრალურია. მასშტაბი როგორც ფარდობითი, ასევე აბსოლუტური სიდიდის მახასიათებელია. ის გამოიყენება სივრცის, დროის და თემატური საკითხების დახასიათებისას. რაც მთავარია, მასშტაბს გეოგრაფიაში რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს. ამ თვალსაზრისით, გამოყოფენ სამი სახის მასშტაბს. ესენია მოვლენის მასშტაბი, ანალიზის მასშტაბი და კარტოგრაფიული მასშტაბი. მოვლენის მასშტაბი გამოიყენება იმ საზოგადოებრივი ან ფიზიკური სტრუქტურებისა და მოვლენების დახასიათებისას, რომლებიც არსებობენ ჩვენგან დამოუკიდებლად. მაგ., ოკეანე უფრო დიდია, ვიდრე ზღვა; ან ქარი უფრო ძლიერია, ვიდრე სიო. ანალიზის მასშტაბი წარმოდგენას გვიქმნის იმ ერთეულის ან პროცესის სიდიდეზე, რომელიც კვლევის შედეგად დგინდება.

მასშტაბის ჩარჩოს (ფარგლების) დადგენა პოლიტიკური აქტია, რომელშიც მონაწილეობას იღებენ როგორც სამთავრობო, ასევე არასამთავრობო აქტორები. მთავრობა მასშტაბის ფორმირებას რუტინული წესით ახდენს, კერძოდ, ის ქმნის ადგილობრივ მმართველობებს, უდგენს მათ ისეთ კომპეტენციებს, რომლებიც შეესაბამება ადგილობრივი ხელისუფლების კომპეტენციის მასშტაბს. ეს წარმოადგენს სახელმწიფოს სივრცითი სტრატეგიის ერთ-ერთ მიმართულებას, რაც მას საშუალებას აძლევს, მართოს მისდამი რწმუნებული ქვეყნის ტერიტორია, მაგრამ მთავრობას არ გააჩნია სახელმწიფოს მართვის ექსკლუზიური უფლება. მას ამ საქმეში ეცილებიან არასამთავრობო აქტორები. ეს ყველაზე ნათლად ადგილობრივ დონეზე ვლინდება (Marston, 2006: 422).

მეცნიერები, რომლებიც იკვლევენ თვითმმართველობის საკითხებს, კვლევის ობიექტად მიიჩნევენ იმ ტერიტორიას, რომელიც ადგილობრივი მმართველობის იურისდიქციაში შედის. მცირე ყურადღება ეთმობა იმის კვლევას, თუ რატომ და როგორ მოხდა ამ ტერიტორიის საზღვრების დადგენა; თუ რამდენად შეესაბამება ამ მმართველობის კომპეტენციებს ადგილობრივი მასშტაბი და რამდენად არის ჩართული ადგილობრივი მასშტაბი უფრო მაღალი რანგის მასშტაბებში. ტერიტორიები არ უნდა აღვიქვათ, როგორც მხოლოდ გარკვეულ ადმინისტრაციულ საზღვრებში ფიქსირებული ადგილები. სივრცითი იერარქია მრავალმასშტაბიანია, მრავალდონიანია, სადაც სხვადასხვა სახის (ინდივიდუალურიდან გლობალურამდე) საზოგადოებრივ ურთიერთობებს ვხვდებით. გავიხსენოთ, რომ სივრცე, ტერიტორია, ისევე, როგორც ადგილი, ბუნებრივის გარდა, სოციალურ კონსტრუქციასაც წარმოადგენს.

მთლიანობაში, პოსტმოდერნისტულ ხანაში მასშტაბის საკითხის თეორეტიზირებამ არნახული ბუმი გამოიწვია. ამასთან, ბევრმა მეცნიერმა არაადეკვატური და არარელევანტური კონცეფციები შემოგვთავაზა, რამაც გეოგრაფიულ და სოციალურ კვლევებში დიდი ქაოსი და დაბნეულობა შეიტანა. საქმე იქამდე მივიდა, რომ რამდენიმე ცნობილმა მეცნიერმა გამოთქვა მოსაზრება, რომ მასშტაბის ცნება გეოგრაფიული ლექსიკონიდან ამოეღოთ. ნახევრად ხუმრობით ნათქვამი ეს ფრაზა იმაზე მეტყველებს, რომ ზღვარგადასული თეორეტიზირება მეცნიერებისთვის არანაკლებ სახიფათოა, ვიდრე არასწორი თეორიების ან კონცეფციების შემუშავება.

1.2.7 დისკურსი

ზოგადად, დისკურსის არსი ბუნდოვანია. რთულად აღსაქმელი ცნებები ძალზე დიდ პოლულარობას იძენენ. „დისკურსი“ სწორედ ასეთი შემთხვევაა.

ცნობილი ჰოლანდიელი მეცნიერის ტეუნ ვან დეიკის (*Teun van Dijk*) განმარტებით, ფართო გაგებით **დისკურსი არის კომპლექსური კომუნიკაციური მოვლენა**, რომელიც კონკრეტულ დროსა და სივრცეში ან სხვა კონტექსტში გვხვდება. დისკურსი შეიძლება იყოს ვერბალური ან წერილობითი და მას გააჩ-

ნია ვერბალური ან არავერბალური მახასიათებლები (Van Dijk, 1998). ამის ტიპური მაგალითებია: დისკუსია კოლეგასთან, ექიმის და პაციენტის საუბარი, საგაზეთო სტატიის წაკითხვა. ამ თვალსაზრისით მნიშვნელოვანია კომუნიკაცია. ცალკე აღებული საგაზეთო სტატია ჯერ კიდევ არ არის დისკურსი. დისკურსი ყალიბდება მხოლოდ მას შემდეგ, როდესაც ამ სტატიას ვინმე კითხულობს ან უკვე წაიკითხა. დისკურსის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელია ტექსტის გადმოცემის სტილი, როდესაც მნიშვნელობას იძენს არა ტექსტის შინაარსი, არამედ ამ შინაარსის აქტუალიზირებულად, არტიკულირებულად გადმოცემის უნარი. ადამიანი შეიძლება დიდი ხნის განმავლობაში საუბრობდეს ძალადობაზე, მაგრამ არ შეიქმნას ძალადობრივი დისკურსის განცდა. სხვა შემთხვევაში, პიროვნება შეიძლება ბუნების სილამაზეზე საუბრობდეს, ამასთან მისი გადმოცემის სტილმა და მანერამ შეიძლება იმ დასკვნამდე მიგვიყვანოს, რომ შეიქმნა არა მშვენიერების, არამედ ძალადობის დისკურსი.

რომელიმე სპეციალიზებული კლუბის სტაჟიანი წევრები ახალბედებთან კომუნიკაციის პროცესში განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობენ კლუბის ტრადიციებზე საუბარს და მკაცრად იცავენ ამ ტრადიციებს. ამრიგად, იდეოლოგიური სოციალიზაცია დისკურსით ხორციელდება.

ვინრო გაგებით გამოყოფენ დისკურსის ვერბალურ შემადგენელს და მას განიხილავენ, როგორც ტექსტს ან საუბარს. ამ მხრივ, დისკურსი კომუნიკაციური ქმედების წერილობითი ან მეტყველებითი ვერბალური პროდუქტია.

დისკურსი გამოიყენება ამა თუ იმ ჟანრის აღსანიშნავად. მაგ., „ისტორიული დისკურსი“, „პოლიტიკური დისკურსი“, „იდეოლოგიური დისკურსი“. დისკურსის ყველაზე აბსტრაქტულ და რთულად აღსაქმელ მნიშვნელობას წარმოადგენს „დისკურსი, როგორც სოციალური ფორმაცია“. ამ მნიშვნელობით დისკურსი გამოიყენება სპეციფიური ისტორიული ეპოქის ან სოციალური ფორმაციის აღნიშვნისას, მაგ., „კომუნისტური დისკურსი“ ან „ბურჟუაზიული დისკურსი“. სხვა შემთხვევებში, ამავე მნიშვნელობით იხმარება „საზოგადოებრივი ფორმაცია“, „საზოგადოებრივი მოწყობა“ ან „საზოგადოებრივი წესრიგი“ (იქვე).

1.3 პოლიტიკა, ძალაუფლება, ხელისუფლება¹

ტერმინი „პოლიტიკა“ წარმოსდგება ბერძნული სიტყვიდან „პოლის“, რაც ნიშნავს ქალაქ-სახელმწიფოს. ძველ საბერძნეთში პოლიტიკა საზოგადოებრივ და სახელმწიფო საქმეებთან იყო გაიგივებული. ეს მიდგომა დღესაც ძალაშია.

¹ ქართულ ენაში ძალაუფლება და ხელისუფლება სინონიმები არ არის, განსხვავებით, მაგ., ინგლისური ან რუსული ენებისგან. ტერმინი *Power/власть* ძირითადად ითარგმნება, როგორც ძალაუფლება, მაგრამ გარკვეული კონტექსტიდან გამომდინარე, ის შეიძლება „ხელისუფლება“-ს აღნიშნავდეს. „ძალაუფლება“ უფრო ფართო ცნებაა, ხოლო, რაც შეეხება „ხელისუფლება“-ს, მას მხოლოდ სამთავრობო ინსტიტუტებთან მიმართებით (მაგ., ქვეყნის ან ადგილობრივი ხელისუფლება, სასამართლო ხელისუფლება და ა.შ.) იყენებენ. გამონაკლისს წარმოადგენს მასმედიასთან დაკავშირებული ტერმინი „მეოთხე ხელისუფლება“.

ერთ-ერთი განმარტების მიხედვით, პოლიტიკა არის სახელმწიფო მართვის, როგორც თეორია, ასევე პრაქტიკა. საგულისხმოა, რომ პოლიტიკის „თეორიულობა“ და „პრაქტიკულობა“ ინგლისურ ენაში ორი განსხვავებული ტერმინით აღინიშნება (იხ. ჩანართი #1).

ჩანართი 1

ცნებები Policy და Politics

ინგლისური ტერმინები Policy და Politics სხვა ენებზე ითარგმნება, როგორც პოლიტიკა. იმასთან დაკავშირებით, რომ ინგლისურში მათ განსხვავებული მნიშვნელობები აქვთ, უცხოენოვანი მკითხველისთვის ეს ერთგვარ დაბნეულობას იწვევს. Policy აღნიშნავს მთავრობის სტრატეგიას, მიზნებსა და ამოცანებს (კანონმდებლობის ჩათვლით). მაგ., ქვეყნის უსაფრთხოების კონცეფცია ან სამხედრო დოქტრინა ან ჯანდაცვის განვითარების პროგრამა არის Policy. ამ სახის დოკუმენტებში მოცემული ამოცანების გადაწყვეტის კონკრეტული ღონისძიებების დასახვა და მათი აღსრულება არის Politics. Policy უფრო აბსტრაქტული, თეორიული ხასიათის პოლიტიკაა, ხოლო Politics – კონკრეტული.

ცნობილია, რომ ჩინეთისთვის ჭარბმოსახლეობაა დამახასიათებელი. ეს ქვეყნის სოცალურ-ეკონომიკურ განვითარებას გარკვეულ პრობლემებს უქმნის. ჯერ კიდევ 1970-იან წლებში ჩინეთის ხელისუფლებამ მიზნად დაისახა, ხელი შეეწყო მოსახლეობის შობადობის შემცირებისთვის. ეს იყო სამთავრობო Policy. ამ მიზნის მისაღწევად ქვეყნის ხელმძღვანელობამ კონკრეტული ღონისძიებები დასახა. ერთ-ერთი მიხედვით, შრომათმონყოფის და კარიერული წინსვლის მხრივ უპირატესობა ენიჭებოდათ იმ პირებს, რომლებსაც ერთი შვილი ჰყავდათ. ამ შემთხვევაში, ეს არის Politics.

XIX ს-მდე მეცნიერულ პრიორიტეტს მხოლოდ პოლიტიკური ღირებულებების შესწავლა წარმოადგენდა, ხოლო პოლიტიკა „პოლიტიკური ფილოსოფიის“ ნაწილი იყო. ამ პერიოდის ცნობილი მოაზროვნეები შემდეგნაირად განმარტავდნენ პოლიტიკას:

- ❖ „მეფური ხელოვნება“ ყველა სხვა ხელოვნების მართვის შესახებ (არისტოტელე).
- ❖ ცოდნის სისტემა სწორი და ბრძნული მმართველობის შესახებ (ნიკოლა მაკიაველი).
- ❖ კლასობრივი ინტერესების ბრძოლა (კარლ მარქსი).

დღესდღეობით პოლიტიკის მრავალი განსაზღვრება გვხვდება. პოლიტიკას განიხილავენ, როგორც შესაძლებლობათა ხელოვნებას; ბრძოლას განსხვავებულ ინტერესებს შორის; რესურსების დაუფლების და განაწილების ხელოვნებას; კონსენსუსის მიღწევის ხელოვნებას; ღონისძიებებისა და ქმედებების ერთობლიობას, რომელიც მიმართულია კონკრეტული მიზნის მიღწევისთვის; ხალხის გაერთიანების ხელოვნებას; ბრძოლას საკუთარი წესების დანესებისთვის; პაექრობას ინტერესებსა და ღირებულებებს შორის.

რაც მთავარია, პოლიტიკა არის ძალაუფლების, უპირატესად, სახელმწიფო ხელისუფლების მოპოვების, შენარჩუნების და განმტკიცების ხელოვნება. ძალაუფლების მოპოვება პოლიტიკის მთავარი მიზანია. ძალაუფლება, თავის მხრივ, არის ეკონომიკური, სოციალური, პოლიტიკური და კულტურული ამოცანების გადაწყვეტის ძირითადი საშუალება.

რესურსების ფლობა და გა(და)ნაწილება პოლიტიკის კიდევ ერთი უმნიშვნელოვანესი მახასიათებელია. რესურსები ლიმიტირებულია, ამდენად, პოლიტიკა მუდამ კონფლიქტის ზღვარზე ბალანსირებს. აქედან გამომდინარე, პოლიტიკა შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ქიშპი შეზღუდული რესურსების გამო, ხოლო – **ძალაუფლება** ამ მოცილეობის მთავარი ინსტრუმენტი (ჰეივედი, 2007:13).

პოლიტიკისა და ძალაუფლების შესახებ დისკუსია ჯერ კიდევ ანტიკურ ეპოქაში მიმდინარეობდა. პლატონის მიხედვით, სახელმწიფო მართვის სადავეები ბრძენთა ხელში უნდა ყოფილიყო. არისტოტელე მხარს უჭერდა ხელისუფლებაში თავისუფალი მოქალაქეების მონაწილეობას.

ანგლო-ამერიკულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ხელისუფლებისა და საზოგადოების ურთიერთობების დახასიათებისას გამოიყენება „პოლიტიკური სისტემის“ (*Political System*) ცნება.¹ ცნობილი ამერიკელი პოლიტოლოგის გაბრიელ ოლმონდის (*Gabriel Almond*) განმარტებით, პოლიტიკური სისტემა პოლიტიკური ინსტიტუტების გარდა, მოიცავს სოციალურ და ეკონომიკურ სტრუქტურებს, საზოგადოების ისტორიულ ტრადიციებსა და ღირებულებებს, ასევე განვითარების კულტურულ კონტექსტს (*Козлов, 2006:8*). პოლიტიკური სისტემის ელემენტების ურთიერთობას სისტემური ხასიათი აქვს, რაც იმას ნიშნავს, რომ რომელიმე ელემენტის ცვლილება ზეგავლენას მთელ სისტემაზე ახდენს.

ძალაუფლება პოლიტიკის, როგორც პრაქტიკის, ასევე მეცნიერების ცენტრალური კონცეფტია. ძალაუფლების ცალსახა განმარტება არ არსებობს. ზოგადად, ძალაუფლება არის ადამიანის უნარი, მეორე ადამიანს გააკეთებინოს ის, რასაც ეს უკანასკნელი სხვა შემთხვევაში არ გააკეთებდა (*Roskin et al, 2008: 5*). ძალაუფლება მრავალმხრივი მოვლენაა, შესაბამისად, მისი დახასიათება სხვადასხვა კუთხით არის შესაძლებელი. განვიხილოთ ძალაუფლების რამდენიმე მნიშვნელოვანი მახასიათებელი:

ბიოლოგიური: ჯერ კიდევ არისტოტელე აღნიშნავდა, რომ ადამიანი პოლიტიკური ცხოველია. ამით ბერძენი ფილოსოფოსი მიაწინებდა, რომ ადამიანი ბევრი ცხოველის მსგავსად, ჯგუფური ცხოვრების წესს მისდევს. ადამიანების

¹ არსობრივად სისტემა იგივეა, რაც სტრუქტურა. სისტემა (სტრუქტურა) არის მთელი, რომლის შემადგენელ ნაწილებს შორის ბუნებრივი ან ნორმატიული (წესებით დადგენილი) კავშირი არსებობს. საზგასმულია, რომ სისტემის (სტრუქტურის) კომპონენტებს შორის ურთიერთკავშირი უნდა არსებობდეს. რომელიმე სისტემა, როგორც წესი, მასზე უფრო მსხვილი სისტემის შემადგენლობაში შედის. მაგ., განათლების სისტემა არის სახელმწიფო მმართველობის სისტემის ნაწილი, ხოლო ნებისმიერი სახელმწიფო – საერთაშორისო სისტემის ელემენტი.

სოციალურ თანაცხოვრებას გარკვეული უპირატესობა აქვს, უპირველეს ყოვლისა, საკვების მოპოვებისა და უსაფრთხოების უზრუნველყოფის თვალსაზრისით. ბუნებრივია, რომ ჯგუფური ცხოვრება სოციალური იერარქიის არსებობის საწინდარია. შეიძლება ითქვას, რომ საზოგადოების პოლიტიკური ორგანიზაცია და ლიდერებისადმი დაქვემდებარება ადამიანის ბუნებრივი ინსტინქტია, რომელიც მის ცხოველურ სანყისზე მეტყველებს. თუმცა, აქვე რამდენიმე კითხვა იზადება: რითი შეიძლება აიხსნას ის ფაქტი, რომ მთავრობისადმი ადამიანების მასობრივი დაუმორჩილებლობა საკმაოდ ხშირი მოვლენაა? გარდა ამისა, არცთუ იშვიათად, ადამიანების გარკვეული რაოდენობა ნებაყოფლობით ტოვებს თავის ერთობას და საცხოვრებლად სხვაგან მიემგზავრება. ცხოველებისთვის უცხოა პროტესტის მასობრივი გამოვლინებები ან ჯოგის (პრაიდის) ნებაყოფლობით მიტოვება. შესაბამისად, ხომ არ შეიძლება არისტოტელეს ცნობილი გამოთქმის სხვაგვარი გააზრება: „ადამიანი *არასრულყოფილი პოლიტიკური ცხოველია*“?

ფსიქოლოგიური: განსახილველი საკითხის შესწავლაში ფსიქოლოგები პრიორიტეტს ემპირიულ კვლევებს ანიჭებენ. ერთ-ერთი ცნობილი ფსიქოლოგიური ექსპერიმენტი ითვალისწინებდა დაკვირვების ობიექტის წამებას ელექტროშოკის მეშვეობით. პროფესორმა სტუდენტებს დაავალა, ელექტროხელსაწყოს მეშვეობით გამოემუშავებინათ დენის ისეთი დოზა, რომელიც მათთვის უცნობ ადამიანში ტკივილს გამოიწვევდა და ამ პროცესის დეტალური აღწერა მოეხდინათ. სტუდენტებს არ სიამოვნებდათ ადამიანის ტანჯვაში მონაწილეობა, მაგრამ ყველა მათგანმა დავალა „პირნათლად“ შეასრულა. სინამდვილეში, ხელსაწყო დენს არ გამოიმუშავებდა, ხოლო დაკვირვების ობიექტი იყო მსახიობი, რომელიც ტკივილის სიმულაციას ახდენდა. თუმცა, ამ ისტორიაში ეს არ არის გადამწყვეტი. მნიშვნელოვანია, რომ სტუდენტებმა სასწავლო კურსში დადებითი შეფასების მიღება უფრო მალე დააყენეს, ვიდრე ჰუმანისტური ღირებულებები.

ფსიქოლოგები და ბიოლოგები ამტკიცებენ, რომ კონფორმიზმი ადამიანის ბუნებრივი, თანდაყოლილი თვისებაა. ჯგუფის წევრები ცდილობენ ჯგუფს „მოერგონ“, მიიღონ ერთობის აზროვნების და ქცევის ნორმები, შედეგად ჯგუფში ერთიანი მენტალობა ყალიბდება. ადამიანთა გაერთიანებას კრიტიკოსი არ უყვარს და მას უფრთხის. საკმაოდ ხშირად ჯგუფი რეალობის შეგრძნებას კარგავს და აყალიბებს პოზიციას, თითქოს ყველაფერი კარგად მიდის და მომავალშიც ასე იქნება. ცნობილია, რომ პოლიტიკოსთა ჯგუფებმა ამერიკის ისტორიის ორ სხვადასხვა პერიოდში დაზვერვის არგუმენტირებული და შესაბამისი მონაცემებით გამყარებული განსხვავებული აზრი მხედველობაში არ მიიღეს, რის შედეგადაც ერთ შემთხვევაში პირლ ჰარბორი დაიბომბა, ხოლო მეორე შემთხვევაში – 2001 წ. 9 სექტემბრის ტერორისტულ აქტები განხორციელდა (Roskin et al., 2008: 8).

კულტურული: XX ს-ის მეორე ნახევარში შეიქმნა არაერთი თეორია, რომელმაც მეცნიერებაში მანამდე გაბატონებული მოსაზრება ადამიანის ქცევისა და იდენტობის თანდაყოლილი (ბუნებრივ-ბიოლოგიური) ხასიათის შესახებ მნიშვნელოვნად შეცვალა. ამ თეორიების თანახმად, ადამიანის ქცევა სოციალური ურთიერთობების პროცესში ყალიბდება.

ანთროპოლოგების კატეგორიული მტკიცებით, ადამიანების ქცევაში ყოველგვარი განსხვავება კულტურული ფაქტორებით არის განპირობებული. პლურალისტულ და მშვიდობიან საზოგადოებებში ახალი თაობის აღზრდა ხდება იმ კულტურული ღირებულებების მიხედვით, რომელიც მაღალგანვითარებულ საზოგადოებებშია დამკვიდრებული. მოზარდი თაობის აღზრდის ინსტიტუტებს შორის აღსანიშნავია ოჯახის, სკოლის, ეკლესიის და მასმედიის როლი. პოლიტიკური მეცნიერების წიაღში აღმოცენდა ახალი მიმართულება – **პოლიტიკური კულტურა**. პოლიტიკის მეცნიერებს მიაჩნიათ, რომ საზოგადოების პოლიტიკური კულტურა ყალიბდება ისეთი გრძელვადიანი ფაქტორების ზემოქმედების შედეგად, როგორცაა რელიგია, ბავშვების აღზრდა, მიწათსარგებლობა, ეკონომიკური განვითარება. საგულისხმოა, რომ ნებისმიერი ერის (ხალხის) პოლიტიკური კულტურის ფორმირება არა მარტო ეთნიკური და რელიგიური, არამედ სოციალური და ეკონომიკური ასპექტების საფუძველზე ხდება (Roskin et al., 2008: 8).

კულტურის თეორეტიკოსები ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ გარკვეული პრობლემები თავს იმ საზოგადოებაში იჩენს, სადაც პოლიტიკური და კულტურული სისტემები განსხვავებულად ვითარდება. ამის თვალსაჩინო მაგალითია ირანის მოვლენები, რომელსაც ადგილი ჰქონდა 1970-იანი წლების ბოლოს. ირანის შაჰმა, მოჰამედ რეზა ფეხლევიმ ქვეყნის მოდერნიზაცია განიზრახა, რაც საზოგადოებაში ისლამის როლის შემცირებას და დასავლური ღირებულებების წინ ნამონევას გულისხმობდა. საპასუხოდ, ირანელები შაჰს აუჯანყდნენ და დაამხეს (Roskin et al., 2008: 9).

რაციონალურობა: ჯერ კიდევ XVII ს-ის მეორე ნახევარში შეიქმნა თეორიები, სადაც ადამიანი წარმოჩენილია, როგორც რაციონალური არსება. ასეთი მოსაზრებები გვხვდება ბრიტანელი მეცნიერების თომას ჰობსის¹ (Thomas Hobbes) და ჯონ ლოკის² (John Locke) ნაშრომებში. კერძოდ, ხაზგასმულია, რომ ადამიანების სურვილი, შექმნან თავისუფალი და სამოქალაქო საზოგადოება, ნა-

¹ თომას ჰობსი (1588-1679 წწ.) – ბრიტანელი მოაზროვნე, პოლიტიკური ფილოსოფოსი. ცნობილი წიგნის „ლევიათანის“ ავტორი.

² ჯონ ლოკი (1632-1704 წწ.) – ბრიტანელი ფილოსოფოსი, კლასიკური ლიბერალიზმის თეორიის ფუძემდებელი, სამოქალაქო საზოგადოების და სამართლებრივი დემოკრატიული სახელმწიფოს იდეების პიონერი. მისი ცნობილი ნაშრომებია: „წერილი რელიგიური შემწყნარებლობის შესახებ“, „ესე ადამიანური გაგებების შესახებ“, „მეორე ტრაქტატი სამოქალაქო მმართველობის შესახებ“, „გარკვეული მოსაზრებები აღზრდის შესახებ“.

კარნახევია „გონების ძალით“ („*Power of Reason*“) (Roskin et al., 2008: 9-10). ადამიანები ირჩევენ ხელისუფლებას, მათ შორის სიცოცხლისა და საკუთრების დაცვის მიზნით. თუ ხელისუფლება ვერ ასრულებს მასზე დაკისრებულ მოვალეობას, ამ შემთხვევაში საზოგადოება მას უნდობლობას უცხადებს და შეიძლება შეცვალოს კიდეც.

ირაციონალურობა. XIX ს-ის მეორე ნახევარში მეცნიერთა ჯგუფმა ჩამოაყალიბა კონცეფცია, რომლის მიხედვით, ადამიანები ირაციონალური ქცევითა და გადაწყვეტილებების მიღებით გამოირჩევიან, მითუმეტეს, თუ საქმე პოლიტიკას ეხება. ადამიანებისთვის დამახასიათებელია ემოციურობა, კულტურული სიმბოლოების, მითებისა და სტერეოტიპების შექმნა. ადამიანთა გაერთიანებები გაიგივებულია ბრბოსთან, რომლისთვის დამახასიათებელია ცხოველური ინსტინქტები, ქარიზმატული ლიდერების თაყვანისცემა. ბენიტო მუსოლინი, იტალიელი ფაშისტების ბელადი, ბიჰევიორიზმის ამ თეორიის აპოლოგეტი იყო. მუსოლინიმ პრაქტიკაში დანერგა ირაციონალური სკოლის წარმომადგენელთა ნაზრევი. მოგვიანებით მას ადოლფ ჰიტლერმა მიბაძა (Roskin et al., 2008: 10).

ძალას და ძალაუფლებას (ხელისუფლებას) ხშირად აიგივებენ. ჯონ ლოკი სამართლიანად აღნიშნავდა, რომ „ფლობდე სახელისუფლებო საშუალებებს, ჯერ კიდევ არ ნიშნავს, რომ ხარ ხელისუფლება“ (Garner et al., 2009: 52). დემოკრატიის თეორია გვასწავლის, რომ მოძალადე ხელისუფლება არშემდგარი ხელისუფლებაა. ხელისუფლება საკუთარ საზოგადოებაში ავტორიტეტითა და ნდობით უნდა სარგებლობდეს. ინგლისურენოვან სამეცნიერო ლიტერატურაში ხალხის ნდობით აღჭურვილ ხელისუფლებას უწოდებენ „*Authority (Authorities)*“, თუმცა ამჟამად ეს ტერმინი ნებისმიერი ტიპის ხელისუფლების აღსანიშნავად გამოიყენება. მაგ., ადგილობრივი ხელისუფლება – *Local Authorities*, ცენტრალური ხელისუფლება – *Central Authorities*.

ხელისუფლების ავტორიტეტულობას სხვაგვარად ხელისუფლების ლეგიტიმურობას უწოდებენ. საუკუნეების განმავლობაში მონარქს მმართველობა მემკვიდრეობით გადაეცემოდა. მსოფლიოს პოლიტიკურ რუკაზე რესპუბლიკების გამოჩენასთან ერთად ლეგიტიმაციის შინაარსიც შეიცვალა. თანამედროვე პერიოდში ხელისუფლების ლეგიტიმურობა ქვეყნის ლიდერის ან ხელისუფლების მიმართ საზოგადოების ნდობის ხარისხით განისაზღვრება. ეს ხარისხი მით უფრო მაღალია, რამდენადაც კანონიერი და სამართლიანია ქვეყანის ხელისუფლება.

მაქს ვებერი განასხვავებს სამი სახის ლეგიტიმურობას (Garner et al., 2009: 51):

- **ტრადიციული ლეგიტიმურობა** დამახასიათებელია მონარქიული სახელმწიფოებისთვის. მონარქია ისტორიულ ატავიზმად მიიჩნევა, თუმცა რიგმა ევროპულმა საზოგადოებებმა მონარქის ინსტიტუტი შეინარჩუნეს. ევროპელი მონარქების ძალაუფლება ძალზე შეზღუდულია და მათი უფლებების მნიშვნელოვანი ნაწილი სამეფო კარის რიტუალებით შემოიფარგლება.

- ქარიზმატული ლეგიტიმურობა** რომელიმე პოლიტიკური ლიდერის ქარიზმას ანუ მის განსაკუთრებულ პიროვნულ თვისებებს უკავშირდება. როგორც წესი, ამ ტიპის მმართველობაში გაბატონებულია აზრი ქვეყნის ლიდერის შეუცდომლობის და ყოვლისშემძლეობის შესახებ. შესაბამისად, საზოგადოებას ლიდერის უპირობო მორჩილება მოეთხოვება. ქარიზმატული ლეგიტიმურობა მსოფლიოს ბევრი ქვეყნის პოლიტიკური სისტემისთვის არის დამახასიათებელი. თუმცა, არცერთი მათგანი არ არის დემოკრატიული. ქარიზმატული ლიდერისთვის სახელმწიფოს მართვის უმთავრეს პრინციპს წარმოადგენს არა კანონის უზენაესობა და სამართლიანობა, არამედ მისი პირადი ამბიციები. ქარიზმატული ლიდერი, როგორც წესი, რევოლუციების, ომების ან ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობების დროს ჩნდება. აღსანიშნავია, რომ რიგ შემთხვევებში ქარიზმატულ ლიდერად გვევლინება არა სახელმწიფოს ოფიციალური მეთაური, არამედ რელიგიური ლიდერი. ამის კლასიკური მაგალითია 1980-იანი წლების ირანი, როდესაც მოსახლეობა უპირობოდ ემორჩილებოდა აიათოლა¹ ჰომეინის მონობებებს და ბრძანებებს. ვებერის განმარტებით, ქარიზმატული ლეგიტიმურობა არასტაბილურობით გამოირჩევა, რადგან ლიდერის ხელისუფლებიდან წასვლის შემდეგ რეალური ძალაუფლების ვაკუუმი იქმნება, რასაც პოლიტიკური კრიზისი მოსდევს.
- სამართლებრივ-რაციონალური ანუ დემოკრატიული ლეგიტიმურობა.** ამ შემთხვევაში ლეგიტიმურობის საფუძველს საზოგადოებრივი (ეროვნული) თანხმობა წარმოადგენს. ქვეყანაში გამეფებულია კონსტიტუციური კანონიერება, რაც გამოიხატება კანონის უზენაესობის, სამართლიანობის, ხელისუფლების შტოთა ბალანსის, სამოქალაქო საზოგადოების ჩართულობის, ადამიანის უფლებებისა და თავისუფლებების პრინციპების განუხრელ დაცვასა და უზრუნველყოფაში.

¹ აიათოლა – შიიტური მიმართულების ისლამის უმაღლესი რელიგიური პირი (რანგი).

თავი 2

ნაციონალიზმი, ეთნიკურობა, ეროვნული (ეთნიკური) იდენტობა

2.1 ნაციონალიზმის ცნება, ერი, ეთნოსი

2.1.1 ნაციონალიზმი

1774 წ. გერმანელი ფილოსოფოსის იოჰან გოტფრიდ ჰერდერის (*Johann Gottfried Herder*) ავტორობით სამეცნიერო ლიტერატურაში პირველად გამოჩნდა ტერმინი ნაციონალიზმი, თუმცა მისი ფართო გამოყენება მხოლოდ XIX ს-ის მეორე ნახევრიდან დაიწყო (Alter, 1990: 7).

ნაციონალიზმი მრავალსახოვანია და შეიძლება იყოს:

- ერების ჩამოყალიბების და განვითარების პროცესი;
- რომელიმე ერისადმი კუთვნილების გრძნობა ან ეროვნული შეგნება;
- ენა და ეროვნული სიმბოლოები;
- ეროვნული ეგიდით მოქმედი სოციალური და პოლიტიკური მოძრაობები;
- ზოგადი და/ან კონკრეტული ეროვნული დოქტრინა (მათ შორის პოლიტიკური დოქტრინა) ან იდეოლოგია (Smith, 2001: 5-6).
- დისკურსული ფორმაცია (Calhoun, 1997:3)

მოცემული ტიპოლოგიიდან ჩანს, რომ ნაციონალიზმის ფილოსოფიის ცენტრში დგას ერი. რა არის ერი?

სამეცნიერო ლიტერატურაში ერის უამრავი განმარტება გვხვდება. მათი მნიშვნელოვანი ნაწილი ურთიერთგამომრიცხავია. იბადება კითხვა – ტერმინოლოგიასთან დაკავშირებით რატომ შეიქმნა ასეთი გაურკვეველი სიტუაცია?

ერთი მხრივ, ერის დეფინიცია დაკავშირებულია „მოსახლეობის“ აღმნიშვნელ სხვა ცნებებთან, როგორებიცაა, მაგ., ხალხი, ეთნოსი ან საზოგადოება. ზოგადად, ამ ტერმინებთან მიმართებაში ერთგვარი ქაოსი სუფევს როგორც სამეცნიერო, ასევე ჟურნალისტურ და პოლიტიკურ წრეებში. უფრო მეტიც, საერთაშორისო სამართალში ერის ან ხალხის განმარტება არ არსებობს. გაერომ ვერ შესძლო უნიფიცირებული ტერმინოლოგიის შექმნა იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ საერთაშორისო აქტორები (გაეროს წევრი-სახელმწიფოები) ხალხის ან ერის დეფინიციას მათთვის სასურველ ინტერპრეტაციას აძლევენ.

წინამდებარე თავის მთავარი ამოცანაა, გავეცნოთ ნაციონალიზმის ძირითად ცნებებს, იდეებს, კონცეფციებს, მიმართულებებს, ცნობილი მეცნიერების ნააზრევს და ცალკეულ მაგალითებს.

2.1.2 ეთნოსი

სამეცნიერო და პრაქტიკული თვალსაზრისით, ერს ყველზე მჭიდრო კავშირი ეთნოსთან აქვს. ჟურნალისტურ პუბლიკაციებში და ბევრი ქვეყნის საჯარო დოკუმენტებშიც კი ეს ცნებები სინონიმებად მოიხსენიება. რამდენად კორექტულია ასეთი მიდგომა?

ტერმინ „ეთნოსს“ დიდი ხნის ისტორია აქვს. ვულგატას¹ ინგლისურენოვან ვერსიაში ბერძნული სიტყვა ეთნოსი (ἔθνος) ნათარგმნია, როგორც ხალხი, რადგან ბიბლიაში ჩანერილია, რომ ისრაელი არის ხალხი (ერი), რომელსაც გააჩნია საერთო ენა, რელიგია, ტერიტორია და მთავრობა. აქედან მოყოლებული დაახლოებით ათი საუკუნის განმავლობაში ეთნოსი ხალხის მნიშვნელობით იხმარებოდა. XIV ს-ში ინგლისში დამკვიდრდა ეთნოსის მონათესავე ტერმინი „ეთნიკური“ (*Ethnic*), რომელსაც რელიგიური დატვირთვა ჰქონდა და გამოიყენებოდა არაქრისტიანი ხალხების აღსანიშნავად.

თანამედროვე ინგლისურ ენაში სიტყვა ეთნოსის ზუსტი ანალოგი არ არსებობს. ანგლო-ამერიკულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ხმარობენ ტერმინს „*Ethnicity*“ (ეთნისითი). ბრიტანეთსა და ამერიკაში „ეთნისითი“ ხმარებაში წინა საუკუნის 30-40-იან წლებში შემოვიდა, ხოლო ოქსფორდის ინგლისურ ლექსიკონებში ეს ტერმინი დაახლოებით სამი ათეული წლის შემდეგ მოხვდა.

ამჟამად „ეთნისითი“ ორი მნიშვნელობით იხმარება. პირველი, ეს არის ადამიანთა ჯგუფი, რომელიც ერთი ან რამდენიმე კულტურული ნიშნის საფუძველზე, თავის თავს სხვებისგან განსხვავებულად აღიქვამს, ხოლო, მეორე მხრივ, იგულისხმება ინდივიდის კუთვნილება რომელიმე ეთნოსისადმი (Gilmartin, 2006: 139). შესაბამისად, „ეთნისითი“, როგორც ჯგუფის, ასევე ინდივიდის ეთნიკური იდენტობის მახასიათებელია. აქედან გამომდინარე, ეს ტერმინი უნდა გავიგოთ, როგორც ეთნიკური მიმართება, უფრო ზუსტად კი – *ეთნიკურობა*.

ეთნოსის სინონიმი ანგლო-ამერიკულ ლიტერატურაში არის *Ethnic group* (ეთნიკური ჯგუფი). ნაციონალიზმის საკითხების გამოჩენილი ბრიტანილი მკვლევარი ენტონი დაგლას სმიტი (*Anthony Douglas Smith*) ამ ტერმინის სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციის თავიდან აცილების მიზნით, იყენებს ფრანგულ ტერმინს *Ethnie* (ეთნი), რაც ეთნოსს ნიშნავს. საბჭოთა მეცნიერებაში ტერმინი „ეთნოსი“ 1920-იანი წლების დასაწყისში მოხდა.

XX საუკუნის დასაწყისში გერმანელმა მეცნიერმა ფრიდრიხ მაინეკემ (*Friedrich Meinecke*) შემოიტანა კულტურული ერისა (*Kulturnation*) და პოლიტიკური ერის (*Staatsnation, Nationalstaat*) ცნებები (Oergel, 2006: 281; Miller, 1992: 33). დასავლურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ დროისთვის ტერმინი ეთნოსი ჯერ კიდევ არ იყო დამკვიდრებული. მაინეკე ამტკიცებდა, რომ კულტურული ერის წევრობა დადგენილია ბუნებითა და ისტორიით, შესაბამისად, ის მემკვიდ-

¹ ვულგატა – IV ს-ის ბოლოს შესრულებული ბიბლიის ლათინური თარგმანი, რომელსაც კათოლიკური ეკლესია იყენებდა.

რეობით გადადის, ხოლო პოლიტიკური ერის წევრობა ნებაყოფლობითია, რადგან ამ შემთხვევაში ინდივიდები ლოიალობას უცხადებენ კონკრეტულ ქვეყნას (სახელმწიფოს). მაინეკეს მიერ შემოთავაზებული ცნებები ეთნოსისა და ერის თანამედროვე განმარტებებს ემთხვევა.

ეთნოსის საყოველთაოდ მიღებული დეფინიცია არ არსებობს. მეტიც, ამ ცნებას მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში განსხვავებული დატვირთვა აქვს. საბჭოთა კავშირში ერად მოიხსენიებოდა ის ხალხი, რომელიც მოკავშირე რესპუბლიკის სატიტულო მოსახლეობას წარმოადგენდა (მაგ., ქართველები, უზბეკები, რუსები, ლატვიელები, ა.შ.). გამოდის, რომ სსრკ-ში სულ 15 „ერი“ იყო, ხოლო დანარჩენი – „ეროვნებანი“ (национальность), თუმცა, სინამდვილეში ყველა მათგანი „ეთნოსი“ იყო.

მაგ., ამერიკაში ტერმინი „ეთნოსი“ ხშირად გამოიყენება რასებთან (მაგ., აფრო-ამერიკელები, აზიელები, ლათინოამერიკელები) ან ამერიკაში მცხოვრებ იმ დიასპორასთან მიმართებით, რომლებიც არ მიეკუთვნებიან „თეთრკანიან ანგლო-საქს პროტესტანტებს“¹ (მაგ., პოლონელები, ბერძნები, ებრაელები, ირლანდიელები, იტალიელები) (Eriksen, 2010: 5). ზოგადად, აშშ-ში რასებთან და ეთნოსებთან მიმართებით სრული ეკლექტიკა და ქაოსი სუფევს (იხ. ჩანართი 2).

ჩანართი 2

ეთნიკური და რასობრივი კატეგორიები ამერიკის შეერთებულ შტატებში

1997 წ. აშშ-ის მენეჯმენტისა და ბიუჯეტის სამსახურმა შეიმუშავა კლასიფიკაცია, რომლის საფუძველზეც განისაზღვრება, როგორც აშშ-ის მოქალაქეების და მუდმივი რეზიდენტების („მწვანე ბარათის“ მფლობელების), ასევე უცხოეთიდან დროებითი (რამდენიმე თვე და მეტი) ვიზიტორების რასობრივი და ეთნიკური კუთვნილება. მოცემული კლასიფიკაცია სამართლებრივი ხასიათისაა. მასში არ აისახება სამეცნიერო ცნებები და მიდგომები. აშშ-ის საზღვრის გადაკვეთისას პიროვნებამ თავდაპირველად უნდა დაადასტუროს, რომ ის:

- არის ესპანურენოვანი ანუ ლათინოამერიკელი, ან
- არ არის ესპანურენოვანი ანუ ლათინოამერიკელი.

თუ პასუხი უარყოფითია, შემდეგ ვიზიტორმა უნდა შემოხაზოს ერთი-ერთი ქვემოთ მოცემული კატეგორიებიდან:

- ამერიკელი ინდიელი ან ალასკის მკვიდრი;
- აზიელი;
- შავკანიანი;
- ჰავაის ან წყნარი ოკეანის სხვა კუნძულების მკვიდრი;
- თეთრკანიანი.

¹ თეთრკანიანი ანგლო-საქსი პროტესტანტი“ (ინგლისურად *White Anglo-Saxon Protestants*, შემოკლებით WASP) არაფორმალური ტერმინი, ერთგვარი კლიშე, რომლითაც აშშ-ში ბრიტანული წარმოშობის პროტესტანტებს აღნიშნავენ. ისინი დიდი ხნის განმავლობაში აშშ-ის ფინანსური და პოლიტიკური ძალაუფლების სათავეში იმყოფებოდნენ.

ზემოთ მოცემული თითოეული კატეგორია მოიცავს შემდეგი რასების, რეგიონების, ლინგვისტური ჯგუფების წარმომადგენლებს:

ესპანურენოვანი (Hispanic) ანუ ლათინოამერიკელი: კუბური, მექსიკური, პუერტო-რიკოული, სამხრეთ ან ცენტრალურ ამერიკული წარმოშობის პირი, განურჩევლად მისი რასობრივი კუთვნილებისა.

ამერიკელი ინდიელი ან ალასკის მკვიდრი: პირი, რომელიც წარმოშობით არის ჩრდილო ან სამხრეთ ამერიკის (ცენტრალური ამერიკის ჩათვლით) მკვიდრი ხალხებიდან და ამ ხალხის კულტურულ იდენტიფიკაციას ინარჩუნებს ტომობრივი კუთვნილების ან თემთან კავშირის საფუძველზე.

აზიელი: პირი, რომელიც წარმოშობით მიეკუთვნება შორეული აღმოსავლეთის, სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის ან ინდოეთის სუბკონტინენტის რომელიმე მკვიდრ ხალხს.

შავკანიანი: პირი, რომელიც წარმოშობით მიეკუთვნება აფრიკის რომელიმე შავკანიან რასობრივ ჯგუფს.

ჰავაის ან წყნარი ოკეანის სხვა კუნძულების მკვიდრი: პირი, რომელიც წარმოშობით მიეკუთვნება ჰავაიზე, გუამზე, სამოაზე ან წყნარი ოკეანის სხვა კუნძულზე მობინადრე რომელიმე ხალხს.

თეთრკანიანი: პირი, რომელიც წარმოშობით მიეკუთვნება ევროპის, ახლო აღმოსავლეთის ან ჩრდილო აფრიკის რომელიმე მკვიდრ ხალხს (Definitions for New Race and Ethnicity Categories).

მოცემულ კლასიფიკაციაში გამოყენებულია სხვადასხვა ტიპის მიდგომები: წმინდა რასობრივი (შავკანიანები), ლინგვისტურ-რეგიონული (ლათინოამერიკელები), რასობრივ-რეგიონული (ევროპელი თეთრკანიანები), რეგიონული (აზიელები, წყნარი ოკეანის კუნძულების ხალხები), ანთროპოლოგიური (ამერიკის ინდიელები, ალასკის მკვიდრი მოსახლეობა).

საგულისხმოა, რომ ადამიანების რასობრივი ან ეთნიკური იდენტიფიკაცია განისაზღვრება არა რესპონდენტის მიერ, არამედ აშშ-ის მენჯემენტისა და ბიუჯეტის სამსახურის მიერ შემუშავებული კრიტერიუმებით. ბრაზილიაში ან კოლუმბიაში მცხოვრები შავკანიანი ადამიანის თვითიდენტიფიკაციაში პირველ ადგილზე შეიძლება იდგეს „შავკანიანი“, ხოლო შემდეგ „ლათინოამერიკელი“, „ბრაზილიელი“ ან „კოლუმბიელი“ და ა.შ. ინდოელი ან პაკისტანელი თავს შესაძლოა ჯერ „თეთრკანიანად“ მიიჩნევდეს, ხოლო შემდეგ „აზიელად“. ამერიკული სამსახურის მიხედვით ამ ხალხების წარმომადგენლები „თეთრკანიანებში“ არ შედიან.

საინტერესოა, რომ ამ კლასიფიკაციაში არ არიან მოხსენიებული ახალზელანდიელები, სამხრეთ-აფრიკელი ან ავსტრალიელი თეთრკანიანები. იგულისხმება, რომ მათ უნდა მიუთითონ „თეთრკანიანი“, ე.ი. მიეკუთვნებიან ევროპული წარმოშობის ხალხებს. ასევე, გაუგებარია, ვის მიეკუთვნებიან ცენტრალური აზიის ხალხები: ტაჯიკები, უზბეკები და თურქმენები.

მთლიანობაში შეიძლება აღინიშნოს, რომ მოცემული კლასიფიკაცია სუბიექტური და ძალზე მოძველებულია. ცნობილია, რომ ბევრი უცხოელი ამ ფორმის შევსებისას თავს შეურაცხყოფილად გრძნობს. მიუხედავად მძაფრი კრიტიკისა, ხსენებული ამერიკული სამსახური კლასიფიკაციაში შესწორებების შეტანას ჯერ არ აპირებს. რასებისა და ეთნოსების დადგენაში ანალოგიურ მიდგომას იყენებენ კანადისა და ავსტრალიის შესაბამისი სამთავრობო სტრუქტურები.

მიუხედავად სემანტიკური განსხვავებების დიდი ამპლიტუდისა, „ეთნოსის“, როგორც ცნების ძირითადი მახასიათებლების დადგენა შესაძლებელია. ამ მიზნით შევეცადოთ, ერთმანეთს შევადაროთ ცნობილი მეცნიერების განმარტებები ეთნოსის შესახებ:

- მაქს ვებერის მიხედვით, „ეთნიკური ჯგუფი არის ადამიანთა გაერთიანება, რომლისთვისაც დამახასიათებელია სუბიექტური რწმენა საერთო წარმომავლობაზე, გამომდინარე მათი ფიზიკური მსგავსებიდან ან ტრადიციებიდან ან ტერიტორიის კოლონიზაციისა და/ან მიგრაციის საერთო ისტორიიდან; ეს რწმენა გადამწყვეტია ეთნიკური ჯგუფის ფორმირებაში. სისხლით ნათესაობას გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს“ (Hutchinson & Smith, 1996: 35).
- დონალდ ჰოროვიცი მიიჩნევს, რომ ეთნიკურობის საფუძველს წარმოადგენს საერთო წარმომავლობა (Horovitz, 1985: 52).
- ამერიკელი მეცნიერი ჯეიმს ფირონი გამოყოფს ეთნოსისთვის დამახასიათებელ 6 ძირითად ნიშანს: ეთნოსი საერთო ეთნიკური წარმომავლობის ადამიანებისგან შედგება; მათ გათვითცნობიერებული აქვთ ჯგუფის წევრობა; მათ აერთიანებთ საერთო კულტურა; ეს კულტურა ჯგუფის წევრთა უმრავლესობისთვის მნიშვნელოვანი ღირებულებაა; საერთო აქვთ სამშობლო ან მითი სამშობლოს შესახებ; აქვთ საერთო ისტორია. (Fearon, 2003: 7).
- სტივენ გროსბის აზრით, ეთნოსისა და ერის ძირითადი განსხვავებაა ის, რომ პირველისთვის მნიშვნელოვანია რწმენა ერთიანი წინაპრის ან წინაპრების არსებობის შესახებ, იმ დროს, როდესაც ერის შემთხვევაში ძირითადი აქცენტი გარკვეული ტერიტორიისადმი კუთვნილებაზე კეთდება (Grosby, 2005: 14).
- რუსი მეცნიერის ვალერი ტიშკოვის განმარტებით, ეთნოსი არის „ადამიანთა გაერთიანება, რომლის წევრებს გააჩნიათ ერთი ან რამდენიმე საერთო სახელწოდება და საერთო კულტურული ელემენტები, მითი (ვერსია) საერთო წარმომავლობის შესახებ, შესაბამისად – საერთო ისტორიული მეხსიერება, შეუძლიათ ასოცირება გარკვეულ გეოგრაფიულ ტერიტორიასთან, გააჩნიათ კოლექტიური სოლიდარობის გრძნობა (ТИШКОВ, 2001).

ზემოთ მოცემულ ყველა დეფინიციაში ფიგურირებს ერთი საერთო ნიშანი – „**საერთო წარმომავლობა**“: სხვა ნიშნებიდან უნდა გამოვყოთ საერთო კულტურა და ენა, საერთო ისტორია, საერთო სამშობლო. აღნიშნული მახასიათებლების საფუძველზე ენტონი დ. სმიტმა ეთნოსის შემდეგი განმარტება შემოგვთავაზა:

„**[ეთნიკური ერთობა ანუ ეთნოსი] არის საკუთარი ეთნონიმის მქონე ადამიანთა გაერთიანება, რომლისთვისაც, ელიტის დონეზე მაინც, დამახასიათებელია მითები საერთო წარმომავლობაზე, საერთო ისტორიული მეხსიერება, ერთიანი კულტურის ელემენტები, გარკვეულ ისტორიულ ტერიტორიასთან კავშირი, სოლიდარობის ერთგვარი გრძნობა**“ (Smith, 1995:57).

ეთნოსის მახასიათებლების პრიორიტეტულობის შესახებ განსხვავებული და-
მოკიდებულება შემოგვთავაზა ნორვეგიელმა მეცნიერმა ფრედერიკ ბარტმა
(*Frederick Barth*). მას მიაჩნია, რომ ეთნიკურობაში გადამწყვეტია არა საერთო წარ-
მომავლობა ან კულტურა, არამედ იმ განსხვავებების დაფიქსირება, რომელიც
მხოლოდ ჯგუფთაშორისი ურთიერთობის პროცესში აღმოცენდება (*Barth, 1969*).

ამ იდეას ავითარებს მეორე ნორვეგიელი მეცნიერი, ცნობილი ანთროპოლო-
გი ტომას ერიქსენი (*Thomas Eriksen*). მისი აზრით, ეთნიკურობა ჯგუფთაშორისი
პაექრობის შედეგად ყალიბდება. ეთნიკური განსხვავებების გამოვლენა სოცია-
ლური მოვლენაა. მაგ., ახალ გვინეაში ერთმანეთის მეზობლად შეიძლება ბინად-
რობდეს ორი თემი, ერთმანეთისგან განსხვავებული ენით, რელიგიით და სხვა
კულტურული ნიშნებით. ისინი ერთმანეთისგან იზოლირებულად ცხოვრობენ
ანუ მათ ერთმანეთთან ურთიერთობა არ გააჩნიათ. პირიქით, ორ ჯგუფს ძალიან
ბევრი საერთო კულტურული მახასიათებელი აქვს (მაგ., სერბები და ხორვატე-
ბი), მაგრამ ისინი ერთმანეთს განსხვავებულ ერთობებად განიხილავენ. ნორვე-
გიელი მეცნიერი აღნიშნავს, რომ, პირველ შემთხვევაში ნაადრევია რომელიმე
ჯგუფის ეთნიკურობაზე საუბარი, ხოლო მეორე შემთხვევაში კი ეს შემდგარი
ფაქტია (*Eriksen, 2010: 16-17*). შეიძლება დავასკვნათ, რომ ერიქსენისთვის ეთნი-
კურობის განსაზღვრაში გადამწყვეტია არა თვითიდენტიფიკაცია, არამედ ურ-
თიერთიდენტიფიკაცია. პრიორიტეტულობის საკითხი შესაძლოა საკამათო იყოს,
მაგრამ წარმოდგენილი კონცეფცია სხვა მხრივ არის მნიშვნელოვანი: ის ხაზს
უსვამს იმ გარემოებას, რომ ეთნოსი სოციალური კონსტრუქციაა, შესაბამისად,
ეთნიკური იდენტობა არა იზოლირებულად, არამედ სხვა კულტურულ ერთობებ-
თან სოციალიზაციის (ურთიერთქმედების) პროცესში ყალიბდება.

ენტონი სმითი თანამედროვე (მოდერნული) ერის და ეთნოსის განმასხვავე-
ბელ ნიშნებს გვთავაზობს (*იხ. ცხრილი 2*).

ცხრილი 2

ერისა და ეთნოსისთვის დამახასიათებელი ნიშნები (ენტონი სმითის მიხედვით)

ეთნოსი	ერი
ეთნონიმი	ეთნონიმი
საერთო მითები წინაპრებზე	საერთო მითები
საერთო მეხსიერება	საერთო ისტორია
კულტურული თვითმყოფადობა	საერთო მასობრივი (საზოგადოებრივი) კულტურა
გარკვეულ ტერიტორიასთან კავშირი	გარკვეული ტერიტორიის ფლობა
სოლიდარობა ელიტის დონეზე	საერთო უფლებები და მოვალეობები
	საერთო ეკონომიკა

წყარო: *Smith, 2001: 13*

ცხრილის შედარებითი ანალიზი საშუალებას გვაძლევს, დავასკვნათ, რომ ერსა და ეთნოსს შორის შემდეგი ოთხი განმასხვავებელი ძირითადი ნიშანია: საერთო მასობრივი (საზოგადოებრივი) კულტურა, საერთო უფლებები და მოვალეობები (ე.ი. საერთო კანონმდებლობა), ერთიანი ეკონომიკა (ე.ი. ეკონომიკური ინფრასტრუქტურა) და გარკვეული ტერიტორიის ფლობა (ე.ი. სუვერენიტეტი). ოთხივე მათგანი იმავდროულად წარმოადგენს თანამედროვე სახელმწიფოს დამახასიათებელ ნიშანს. აქედან მივდივართ მნიშვნელოვან დასკვნამდე, რომ **ეთნოსი, რომელმაც მოიპოვა დამოუკიდებლობა და შექმნა სახელმწიფოებრიობა, არის ერი.**

ამასთან, ჯერჯერობით უპასუხოდ რჩება ორი მნიშვნელოვანი საკითხი:

1) შეიძლება თუ არა, რომ ეთნოსი წარმოადგენდეს ერს, მაგრამ მას არ გააჩნდეს სახელმწიფოებრიობა? 2) შეიძლება, თუ არა ერად მივიჩნიოთ ის ხალხი, რომელმაც შექმნა სახელმწიფოებრიობა, მაგრამ არ წარმოადგენდა ეთნოსს?

მეორე შეკითხვაზე პასუხის გაცემა შედარებით ადვილია. თანამედროვე მსოფლიოში სახელმწიფოებრიობა გააჩნიათ ისეთ ერებს, რომლებიც დამოუკიდებლობის მოპოვების პროცესში არ წარმოადგენდნენ ეთნოსს ამ სიტყვის კლასიკური გაგებით. ასეთები არიან მაგ., ამერიკელები, შვეიცარიელები, კანადელები, ავსტრალიელები, ახალზელანდიელები, იამაიკელები, მავრიკიელები.

პირველი შეკითხვაზე პასუხის გაცემა გაცილებით უფრო რთულია, რადგან ეს ნაციონალიზმის კვლევის ერთ-ერთი ყველაზე წინააღმდეგობრივი საკითხია. სპეციალისტთა ერთი ნაწილი მიიჩნევს, რომ ერად შეიძლება მივიჩნიოთ მხოლოდ ის ხალხი, რომელსაც სახელმწიფოებრიობა გააჩნია. მათი ძირითადი არგუმენტი იმაში მდგომარეობს, რომ სახელმწიფოებრიობის გარეშე შეუძლებელია ერის ფუნქციების შესრულება, როგორცაა თვითმართვა და თვითრეალიზაცია ანუ საშინაო და საგარეო პოლიტიკის შემუშავება და განხორციელება. ეს ძალიან ძლიერი არგუმენტია მონოეთნიკური ქვეყნების შემთხვევაში. მაგრამ, რამდენად მიესადაგება აღნიშნული მიდგომა ბიეთნიკურ ან მრავალეთნიკურ ქვეყნებს? განვიხილოთ ბელგიის მაგალითი. ამ სახელმწიფოში ვალონები და ფლანდრიელები დაახლოებით თანაბრად არიან წარმოდგენილნი. გამოდის, რომ არსებობს ბელგიელი ერი, მაგრამ არ არსებობენ ვალონი და ფლანდრიელი ერები. ასეთი მიდგომით, ერებად არ ჩაითვლებიან კატალონიელები, ბასკები, უელსელები, ბენგალიელები, ტიბეტელები, შოტლანდიელები და მდიდარი ისტორიის მქონე სხვა მრავალრიცხოვანი ერები, ხოლო, მეორე მხრივ, მსოფლიოში საკმაოდ არიან დამოუკიდებელი ერები, რომელთა რაოდენობა 100 ათას ადამიანსაც ვერ აღწევს. გარდა ამისა, ამ დებულების გაზიარების შემთხვევაში აღმოჩნდება, რომ ქართველი ერი არ არსებობდა 1992 წლამდე (გაეროს წევრ-სახელმწიფოდ აღიარებამდე) ან კიდევ უარესი, ისტორიის გარკვეულ პერიოდებში, კერძოდ, დამოუკიდებლობის პირობებში ის ერი იყო, ხოლო სხვა შემთხვევებში კი ამ „სტატუსს“ არ ფლობდა.

2.2 ნაციონალიზმი, როგორც იდეოლოგია

იდეოლოგია ეროვნული მშენებლობის პროცესისთვის მთავარი იმპულსის მიმცემია. იდეოლოგია ნაციონალიზმის გონია. ის ნაციონალიზმის განვითარების სტრატეგიულ მიმართულებებს განსაზღვრავს. ზოგიერთი მეცნიერის აზრით, ერი ნაციონალიზმის იდეოლოგიის პროდუქტია (იხ. მაგ. ТИШКОВ, 2001).

ერის ჩამოყალიბება, მითუმეტეს მისი შემდგომი არსებობა, სამი მახასიათებლის ერთობლიობაზეა დამოკიდებული. ესენია: **ეროვნული ავტონომია, ეროვნული ერთიანობა და ეროვნული იდენტობა.**

ენტონი სმითის განმარტებით, **ნაციონალიზმი არის იდეოლოგიური მოძრაობა, რომლის მთავარი მიზანია ეროვნული ავტონომიის, ერთიანობის და იდენტობის ფორმირება და შენარჩუნება, რაც, თავის მხრივ, ხელს უწყობს მოსახლეობის ჩამოყალიბებას რეალურ ან პოტენციურ ერაღ (Smith, 2001: 9).**

მოცემულ განმარტებაში ორი ასპექტია საყურადღებო. პირველი დაკავშირებულია ერის მიერ ავტონომიის არა მარტო მოპოვების, არამედ შენარჩუნების აუცილებლობასთან, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში ის შეიძლება გახდეს სხვა ერის ნაწილი ან სეპარატიზმის შედეგად – დაკარგოს ავტონომიურობის ხარისხი. მეორე ასპექტი მიუთითებს პოტენციური ერის ფენომენზე ანუ იმ სიტუაციაზე, როდესაც დამოუკიდებლობის მიღწევა წინ უსწრებს ერაღ ჩამოყალიბებას (Smith, 2001: 9). XIX ს-ში იტალიის გაერთიანების შემდეგ ქვეყნის პირველმა პრემიერ-მინისტრმა მასიმო დეკაზელიომ აღნიშნა: „ჩვენ შევექმენით იტალია, ახლა უნდა შევექმნათ იტალიელი ერი“. აქედანაც ჩანს, რომ გქონდეს სახელმწიფო, ჯერ კიდევ არ ნიშნავს, წარმოადგენდე ერს.

2.2.1 ეროვნული ავტონომია

ერის ავტონომიურობა არ უნდა აგვერიოს ხალხის თვითგამორკვევაში. ეს უკანასკნელი საერთაშორისო სამართლის ერთ-ერთი ცენტრალური საკითხია, მაგრამ ნაციონალიზმის თეორიაში თვითგამორკვევა სხვა კუთხით განიხილება.

ნაციონალიზმის თეორეტიკოსები აღნიშნავენ, რომ ერის ავტონომია მრავალსახოვანია. მისი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფორმაა „თვითმართვა“ (*self-rule*). მნიშვნელოვანია, აღინიშნოს, რომ პოლიტიკური თვითმართვის განხორციელება შეიძლება იყოს სრული ან ნაწილობრივი. სხვა სიტყვებით, პირველ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ერ-სახელმწიფოსთან, ხოლო მეორე შემთხვევაში კი – პოლიტიკურ (ე.ი. ადმინისტრაციულ) ან კულტურულ ავტონომიასთან. ამგვარ მიდგომას მოწინააღმდეგეებიც გააჩნია.

ნაციონალიზმის მკვლევართა ნაწილის აზრით, ერის განსაზღვრაში უმნიშვნელოვანესია ეთნოსის ნება, იყოს დამოუკიდებელი ანუ ჰქონდეს პოლიტიკური თვითმმართველობა. ამასთან, ეს ნება არ შეიძლება იყოს პასიური ან მხოლოდ ადამიანების ერთი ჯგუფისთვის, თუნდაც ელიტისთვის დამახასიათებ-

ლი. ეთნოსის წევრებს უნდა გააჩნდეთ ერთიანობის და ურთიერთსოლიდარობის ზიარი განცდა.

2.2.2 ეროვნული ერთიანობა

ეროვნული ერთიანობა ნაციონალიზმის, როგორც იდეოლოგიის მეორე მნიშვნელოვანი ატრიბუტია. ადამიანების გაერთიანების ავტონომიურობა დაკავშირებულია ტერიტორიასთან და საზოგადოების წევრებს შორის სოციალურ-პოლიტიკური და კულტურული სოლიდარობის არსებობასთან. ეს იდეა პირველად იაკობინელების მიერ საფრანგეთის რევოლუციის დროს გაჟღერდა: „რესპუბლიკა ერთიანი და განუყოფელი“ („*La République, une et indivisible*“), რასაც ქვეყნის შიგნით რეგიონული მასშტაბის საკონტროლო და საბაჟო პუნქტების, სხვა უწყებების გაუქმება და ერთიანი ცენტრალიზებული სახელმწიფო ინსტიტუტების, ეკონომიკური და კულტურული ინფრასტრუქტურის ჩამოყალიბება მოყვა. საფრანგეთის ტერიტორიაზე მცხოვრებმა ადამიანებმა რესპუბლიკის მოქალაქის სტატუსი მიიღეს (Smith, 2001: 26).

ტერიტორია ერის უმნიშვნელოვანესი მახასიათებელია. ერი უნდა ფლობდეს გარკვეულ ტერიტორიას ან მასთან კოგნიტური კავშირი უნდა გააჩნდეს. პირველ შემთხვევაში სიტუაცია იდეალურია: ერი ფლობს ტერიტორიას, რომელზეც მისი სუვერენიტეტი ვრცელდება, ე.ი საქმე გვაქვს ერ-სახელმწიფოსთან. „ხელი ხელს ბანს, ორივე ერთად კი პირს“. ერი ცდილობს, დაიცვას საზღვრების შეუვალობა და სახელმწიფოს ფუნქციონირება, ხოლო სახელმწიფო, თავის მხრივ, იცავს მისი ხალხის კულტურულ თვითმყოფადობას, უზრუნველყოფს ადამიანის უფლებებსა და თავისუფლებებს, ასევე, ხელს უწყობს პიროვნების განვითარების შესაძლებლობის რეალიზაციას. ამ იდეალურ სქემაში ერსა და სახელმწიფოს შორის ორგანიზაციული და იდეოლოგიური თანხვედრაა (Jones: 94).

ხშირად ტერიტორია იდეოლოგიის რანგშია აყვანილი. ამ მხრივ, თვალსაჩინოა ებრაულ-არაბული დაპირისპირება. პალესტინელებისა და ებრაელების მრავალსაუკუნოვანი ბრძოლა ტერიტორიისთვის მნიშვნელოვანია არა მარტო მეტი კონკრეტული მიწის ფლობის და მასზე კონტროლის განხორციელების თვალსაზრისით, არამედ უფრო მეტად ამ ერების სულიერი და კულტურული არსებობისთვის. შესაბამისად, ებრაელებსა და პალესტინელებს შორის მიმდინარე ამ ტერიტორიულ კონფლიქტს მნიშვნელოვანი კულტურულ-იდეოლოგიური დატვირთვაც აქვს.

ტერიტორიული ერთობა პირველი ნაბიჯია ერის შემდგომი კულტურული, სოციალური და პოლიტიკური გაერთიანებისაკენ. ნაციონალიზმის, როგორც იდეოლოგიის ზოგადსახელმწიფოებრივი ხასიათის მიუხედავად, გეოგრაფიაში დიდი ყურადღება მის ლოკალურ დონეზე გამოვლინებების შესწავლას ეთმობა. ბევრი მეცნიერის, განსაკუთრებით ჰუმანისტ-გეოგრაფების მტკიცებით, ნაცი-

ონალიზმი სათავეს იღებს ადგილობრივ დონეზე და მხოლოდ ამის შემდეგ აღწევს სახელმწიფო მასშტაბს. ადამიანის სიყვარული და ლოიალობა საკუთარი სამშობლოს, ერის მიმართ დაკავშირებულია კონკრეტულ ადგილთან (ადგილებთან). ეს ადგილები მეტწილად ერის დიდებისა და მდიდარი კულტურული წარსულის მონუმენტებია (როგორც საერო, ასევე რელიგიური). გარდა ამისა, ნაციონალური გრძნობები, კერძოდ, სამშობლოს სიყვარული ადამიანს უვითარდება იმ ადგილებთან მიმართებით, სადაც ის დაიბადა, გაიზარდა, სწავლობდა, მუშაობდა, ქმნიდა ოჯახს.

ნებისმიერი ერი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს ისტორიული ძეგლების შენარჩუნებას. ამასთან, კულტურულ-პოლიტიკური ცვლილებები მყისიერად ვლინდება ისტორიულ-კულტურულ ძეგლებთან დამოკიდებულებაში. 1883 წელს მოსკოვში (რუსეთი) აკურთხეს ქრისტე მხსნელის უდიდესი საკათედრო ტაძარი. თავდაპირველად მისი დანიშნულება იყო 1812 წელს ნაპოლეონის საფრანგეთზე რუსეთის გამარჯვების უკვდავყოფა. თანდათანობით ამ ძეგლის პოპულარობა და მნიშვნელობა იმდენად გაიზარდა, რომ ის სამშობლოსა და რწმენის უდიდეს სიმბოლოდ იქცა. რუსეთში ბოლშევიკური რევოლუციისა და საბჭოური წყობის განმტკიცების შემდეგ, 1931 წელს, ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ, რომელიც თავისი არსით ათეისტური და ანტიმონარქისტული იყო, ეს ძეგლი დაანგრია და მის ადგილზე საბჭოების სასახლის აშენება დაგეგმა, რაც ვერ შესრულდა მე-2 მსოფლიო ომის დაწყების გამო. ბოლშევიკები ცდილობდნენ, ერის მეხსიერებიდან მეფის რუსეთის სამხედრო წარმატებები ამოეშალათ, ხოლო საბჭოების სასახლის აშენებით ახალი კულტურულ-პოლიტიკური ფასეულობები დაენერგათ. გარდა ამისა, ღვთის სახლის დანგრევა იმის მანიშნებელი იქნებოდა, რომ კომუნისტური მმართველობა რელიგიურ სიმბოლოებს არაფრად აგებდა. 1980-იანი წლების შუაში, საბჭოთა კავშირში „პერესტროიკა“ დაიწყო. ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა იყო მთელი მსოფლიოსთვის და საკუთარი მოსახლეობისთვის ეჩვენებინათ, რომ ახალ გარდაქმნებს „ადამიანური სახე“ ჰქონდა. მიხეილ გორბაჩოვის რეფორმისტულმა მთავრობამ ისტორიისა და რელიგიის მნიშვნელობა კვლავ წინ წამოწია. 1990 წელს რუსეთის მართლმადიდებელმა საპატრიარქომ ძველ ადგილზე ქრისტე მხსნელის საკათედრო ტაძრის აღდგენის ნებართვა მიიღო. ამ ღონისძიებამ საყოველთაო-სახალხო მასშტაბის ხასიათი შეიძინა. ტაძრის მშენებლობისთვის შესანიშნავი გაიღეს რუსეთის, ყოველ შემთხვევაში მისი ქრისტიანული ნაწილის, ყველა სოციალური ფენისა და ყველა რეგიონის წარმომადგენლებმა. თუმცა, მოგვიანებით გაირკვა, რომ 70-წლიან საბჭოურ მმართველობას უკვალოდ არ ჩაუვლია. რუსეთის მოსახლეობის, განსაკუთრებით მისი ასაკოვანი ნაწილისთვის უფრო ღირებული აღმოჩნდა კომუნისტური პერიოდის სიმბოლოები. რუსეთის ყველა ქალაქში შენარჩუნებულია ლენინის ძეგლები, ხოლო სტალინი კვლავაც დიდი პოპულარობით სარგებლობს. შეხლა კომუნისტურ და ლიბერალურ ფასეულობებს შორის

იმდენად ძლიერი აღმოჩნდა, რომ ეს 1990-იან წლების შუაში რუსეთში მძლავრი სოციალურ-პოლიტიკური დაპირისპირების წყაროდ იქცა. აღნიშნული ხაზს უსვამს იმ ფაქტს, რომ ძალზე რთულია, თუ არა უნაყოფო, ისტორიული სიმბოლოების და, შესაბამისად, ეროვნული მეხსიერების წინააღმდეგ ბრძოლა.

2.3 ეროვნული/ეთნიკური იდენტობა

ეროვნული იდენტობა ეროვნული ფენომენის მესამე, ალბათ, მისი უმნიშვნელოვანესი კომპონენტია. ეს შედარებით ახალი ტერმინია, რომელმაც ჩანაცვლა მანამდე ფართოდ გავრცელებული „ეროვნული ხასიათი“ და „ეროვნული შეგნება“. XXI საუკუნისთვის დამახასიათებელია იდენტობების დიდი მრავალფეროვნება: გენდერული, ტერიტორიული, ასაკობრივი, პროფესიული, კონფესიური, კორპორატიული, პარტიულიც კი. თუ კონკრეტული ინდივიდი პროფესიას ან სამუშაოს იცვლის, მასთან ერთად შესაბამისი პროფესიული თუ სოციალური იდენტობა იცვლება. საპირისპიროდ, კულტურული ერთობები დიდი მდგრადობით გამოირჩევიან, რადგან აღჭურვილი არიან ისეთი საბაზო კულტურული ელემენტებით, როგორებიცაა ისტორიული მეხსიერება, ფასეულობები, სიმბოლოები, მითები და ტრადიციები.

გავრცელებულია აზრი, რომ კულტურული ელემენტები და, შესაბამისად, ეროვნული იდენტობაც სტატიკურია, რაც სინამდვილეს არ შეეფერება. ეროვნული იდენტობა დინამიკური მოვლენაა, თუმცა ეს პროცესი გარკვეულ დროს მოითხოვს. ზოგადად, ეროვნულ მენტალიტეტში მნიშვნელოვანი ცვლილება ხდება ერთი ან ორი თაობის ფარგლებში. ამ დროის განმავლობაში ერის ცხოვრებაში შეიძლება მოხდეს განსაკუთრებული ხასიათის მოვლენები, მაგალითად, ომი. შესაბამისად, ეროვნულ მითოლოგიაში ჩნდებიან ახალი გმირები და საგმირო საქმეები. მეორე მხრივ, ყოველი თაობა წინა თაობებისგან განსხვავებულ ახალ ღირებულებებს აღიარებს. ამ შემთხვევაში ეროვნულ ფასეულობათა სისტემაში პრიორიტეტების ჩანაცვლება ხდება.

ბშირად ერთმანეთში ურევენ ეროვნულ და ეთნიკურ იდენტობებს. მათ შორის ისეთივე განსხვავებაა, როგორც საკუთრივ ერსა და ეთნოსს შორის. იდენტობას განსაკუთრებული ადგილი უკავია ერების (ისევე, როგორც ეთნოსების) ჩამოყალიბებასა და განვითარებაში. გარკვეული პერიოდის განმავლობაში გეოგრაფები, ისევე, როგორც ანთროპოლოგები ან სოციოლოგები, მნიშვნელოვან ყურადღებას უთმობდნენ ჯგუფური იდენტობის ბიოლოგიური და კულტურული ასპექტების შესწავლას. ამჟამად მეცნიერებს აინტერესებთ, ეროვნული (ეთნიკური) ჯგუფის წევრებს შორის არის თუ არა განსხვავებები იდენტობის აღქმასთან მიმართებით? რა ფაქტორებზე არის დამოკიდებული საერთო იდენტობის ფორმირება? რამდენად მნიშვნელოვანია გეოგრაფიული გარემოს როლი ეროვნულ (ეთნიკურ) იდენტობაში? ეს იმდენად მნიშვნელოვანი საკითხებია, რომ მიზანშეწონილია მათ განხილვას შესაბამისი ადგილი დავუთმოთ.

ყველა სახის იდენტობა ინდივიდუალურიც და ჯგუფურიც სოციალურ ურთიერთობათა სისტემაში ყალიბდება. იტალიელი მეცნიერი ანტონიო მელუჩი იდენტობას სპექტაკლს ამსგავსებს, სადაც მისი თითოეული გმირი ცდილობს, გამოკვეთოს საკუთარი „მე“, რითიც წარმოაჩენს მის განსხვავებას დანარჩენებისგან (Gibernau, 2007: 10).

ცნობილი კატალონიელი მეცნიერი ქალის მონსერატ გიბერნოს აზრით, **ეროვნული იდენტობის ორი ფუნდამენტური მახასიათებელია დროში უწყვეტობა (ისტორიულ მემკვიდრეობითობაზე დაფუძნებული განახლებადობა) და განსხვავებულობა (სხვებისგან განსხვავება).** ეროვნული იდენტობის განახლებადობა ნიშნავს, რომ ერი მოდის წარსულიდან, გააჩნია ანმყო და იყურება მომავლისკენ. განსხვავებულობა ერში „უცხოელების“, „სხვების“, ხშირად კი „მტრების“ განცდას წარმოშობს (იქვე).

„ეროვნული იდენტობა კოლექტიური გრძნობაა, რომელიც გამყარებულია ჯგუფში გაერთიანებული ადამიანების რწმენით, რომ ისინი ერის წევრები არიან და მათ გააჩნიათ ის საერთო ატრიბუტები, რომელიც მათ ერს სხვა ერებისგან განასხვავებს“ (იქვე: 11).

ეროვნული იდენტობის ცალკეული კომპონენტების ფორმირება ხდება კონკრეტული გეოგრაფიული, ისტორიული, სოციალურ-ეკონომიკური, რელიგიური ფაქტორების ზეგავლენით. აქედან გამომდინარე, ნებისმიერი ხალხის ეროვნული იდენტობის ჩამოყალიბების ისტორია მისთვის დამახასიათებელი სპეციფიკით გამოირჩევა.

ჩანართი 3

ორი იდენტობა ერთ მიწაზე: „ნარინჯისფერისა“ და „მწვანის“ დაპირისპირება

თითქმის ორნახევარი საუკუნეა, რაც ჩრდილოეთი ირლანდია მწვავე პოლიტიკური და ეთნორელიგიური დაპირისპირების არენას წარმოადგენს. კონფლიქტი მიმდინარეობს კათოლიკეებსა და პროტესტანტებს შორის. თუმცა რელიგიური ფაქტორი მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ამ დაპირისპირებაში, მაგრამ ის გადაწყვეტი არ არის.

ირლანდია მაღალი კულტურის ქვეყანაა და ის ქრისტიანობის ერთ-ერთი უძველესი კერაა დასავლეთ ევროპაში. წინაქრისტიანული კელტური პოეზია დღემდე უდიდეს აღფრთოვანებას იწვევს. კელტური სახელმწიფო მაღალი ორგანიზაციით და განვითარების დონით გამოირჩეოდა. კელტების დასაპყრობად რომის იმპერიას ძალიან დიდი ძალისხმევა დასჭირდა. ირლანდიელთა გაქრისტიანება V ს-ში მოხდა, რაც წმინდა პატრიკის სახელს უკავშირდება. ნებისმიერი ხალხის ახალ სარწმუნოებაზე მოქცევა არასდროს ყოფილა ადვილი საქმე, მითუმეტეს, თუ საქმე ეხებოდა მდიდარი კულტურისა და ისტორიის მქონე ხალხს. წმინდა პატრიკმა თავისი მიზნის მისაღწევად რამდენიმე ხრიკს მიმართა. უპირველეს ყოვლისა, მან ჯვარი მრგვალ სფეროზე გამოსახა. ეს უკანასკნელი მზეს განასახიერებდა, რაც კელტების წარმართული რელიგიის მნიშვნელოვან სიმბოლოს წარმოადგენდა. მეორე მნიშვნელოვანი სიმბოლო იყო მწვანე ფერის ტანსაცმელი. ის გაზაფხულის ბუნიობის დღესასწაულის

სარიტუალო სამოსს წარმოადგენდა და ყოფაშიც ხშირად გამოიყენებოდა. ქრისტიანმა მისიონერმა ეს ტრადიციაც დააკანონა. დღესაც მწვანე ირლანდიელთა ეროვნული ფერია.

ირლანდიის სამეფომ XVII ს-ის ბოლომდე იარსება. 1689 წ. ინგლისისა და შოტლანდიის მეფე გახდა მანამდე ნიდერლანდების მმართველი ვილემ ორანელი (ინგლისში ის უილიამ III-ის სახელით მეფობდა). 1690 წ. მისმა მხედრობამ მდ. ბოინთან ბრძოლაში დაამარცხა ირლანდიელთა არმია. ირლანდიაში დაჩქარდა შოტლანდიელ და ინგლისელ პროტესტანტთა ჩასახლება. ინგლისურმა მმართველობამ შემოიღო დისკრიმინაციული კანონები კათოლიკეების, მათ შორის, ირლანდიელების მიმართ. ირლანდიელებს პრაქტიკულად აეკრძალათ საკუთარ ენაზე განათლების მიღება, ხოლო ნაყოფიერი მიწები და კერძო საკუთრება თანდათანობით ჩამოსახლებული პროტესტანტების ხელში გადავიდა. კონფლიქტმა რელიგიურთან ერთად ეთნიკური ხასიათი შეიძინა.

პროცესი განსაკუთრებით თვალსაჩინო გახდა ოლსტერში¹. საბოლოო ჯამში, ირლანდიის ამ პროვინციაში ადგილობრივი ირლანდიელი მოსახლეობა უმცირესობაში აღმოჩნდა, რასაც ხელი შეუწყო XIX ს-ის შუა წლებში კარტოფილის დაავადებით გამოწვეული მოუსავლიანობის შედეგად გაჩენილმა „დიდმა შიმშილმა“. ამის გამო ირლანდიელთა დიდი ნაწილი ამერიკაში გადასახლდა. ირლანდიელების მშობლიური კელტური ენა შემორჩა მხოლოდ ქვეყნის დასავლეთ ნაწილში.

1919 წელს ირლანდიელთა ბრძოლა დამოუკიდებლობისთვის ირლანდიის რესპუბლიკის შექმნით დასრულდა, თუმცა უმთავრესად პროტესტანტებით დასახლებული ჩრდილოეთ ირლანდიის დიდი ნაწილი გაერთიანებული სამეფოს შემადგენლობაში შევიდა.

ირლანდიის მოსახლეობის პროტესტანტულმა ნაწილმა ქვეყანაში საკუთარი ტრადიციები დანერგა. ჯერ კიდევ XVII ს-ის ბოლოდან, პროტესტანტმა მმართველებმა იმ მიზნით, რომ ადვილად განესხვავებინათ კათოლიკე ირლანდიელები ჩამოსახლებული პროტესტანტი ინგლისელებისა და შოტლანდიელებისგან, ამ უკანასკნელებს ურჩიეს, მასობრივი თავშეყრის ადგილებში სამოსზე ნარინჯისფერი ყვავილი ეტარებინათ. ნარინჯისფერის შერჩევა შემთხვევით არ მომხდარა. ორანელთა სამეფო დინასტია სათავეს სამხრეთ ორანჟიდან (საფრანგეთი) იღებდა და მათი საგვარეულო ფერი ნარინჯისფერი იყო. ეს ფერი ირლანდიაში მცხოვრები პროტესტანტი შოტლანდიელების და ინგლისელების ეროვნულ ფერად იქცა (იმავე მიზეზით, ის არის ჰოლანდიელთა ეროვნული ფერიც). 1796 წ. ირლანდიაში დაფუძნდა „ორანჯისტების ორდენი“ („Orange Order“), რომელიც ჩრდილოეთ ირლანდიაში განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა. მისი მთავარი მიზანი ოლსტერში პროტესტანტების დომინანტური როლის შენარჩუნება იყო.

ყოველწლიურად, ჩრდილოეთ ირლანდიის ქალაქებში ორანჯისტები მასობრივ მსვლელობებს აწყობენ. რიგ შემთხვევებში ეს მსვლელობები იმ ქუჩებზე გადის, სადაც კათოლიკე ირლანდიელები ცხოვრობენ. მსვლელობების დროს, კათოლიკეების და პროტესტანტების დაპირისპირებას ადამიანთა მსხვერპლიც მოყოლია.

¹ ოლსტერი (ალსტერი) – ჩრდილოეთ ირლანდიის დასახლება გელურ ენაზე. ეს ირლანდიური ისტორიულ-გეოგრაფიული პროვინცია 9 საგრაფოსგან შედგება, რომელთა შორის, ამჟამად 6 გაერთიანებული სამეფოს, დანარჩენი 3 კი ირლანდიის რესპუბლიკის შემადგენლობაშია.

თავის მხრივ, ყოველი წლის 17 მარტს ირლანდიელები წმინდა პატრიკის დღეს აღნიშნავენ. ეს თარიღი აღინიშნება არა მარტო ირლანდიის რესპუბლიკაში და ჩრდილოეთ ირლანდიაში, არამედ მსოფლიოში ყველგან, სადაც ირლანდიელები ცხოვრობენ. აშშ-ში დაახლოებით 30 მლნ ირლანდიური წარმოშობის ადამიანი ცხოვრობს. წმინდა პატრიკის დღეს, მაგალითად, ნიუ-იორკის, ჩიკაგოსა და ბოსტონის ქუჩები მწვანე ტანსაცმელში გამონყობილი ირლანდიური წარმომავლობის ადამიანებით ივსება. მათ დიდ უმრავლესობას ახალგაზრდები შეადგენენ. მათ საერთოდ არ იციან ირლანდიური ენა, კარგად არ იცნობენ ირლანდიის ისტორიასა და ლიტერატურას, მათი დიდი ნაწილი ირლანდიაშიც კი არ არის ნამყოფი. სამაგიეროდ, მათ კარგად იციან, რომ წმინდა პატრიკის დღე და მწვანე ტანსაცმელი ირლანდიური სიმბოლოებია. მათ ესმით, რომ ეს ის ატრიბუტებია, რაც მათ, როგორც „ორანჟისტებისგან“, ასევე სხვებისგან გამოარჩევს.

წყაროები:

Green, Orange, or None of Above. <http://www.sodahead.com/living/green-orange-or-none-of-the-above/question-1592597>

Culture of Northern Ireland – history, people, women, beliefs, food, customs, family, social, marriage. <http://www.everyculture.com/No-Sa/Northern-Ireland.html#ixzz1pUdK5jp3>.

გიბერნოს მტკიცებით, ეროვნული იდენტობა თანამედროვე ფენომენია, რომელიც სახელმწიფოს მოქალაქეებისთვისაა დამახასიათებელი. თუმცა, ესპანელი მეცნიერი იქვე აზუსტებს, რომ იგივე რამ შეიძლება გავრცელდეს მაგ., კატალონიელებზე, შოტლანდიელებზე, კვებეკელებზე, ანუ იმ ერებზე, რომლებსაც დამოუკიდებლობა არ გააჩნიათ (Gibernau, 2007: 11).

ერთ-ერთი ყველაზე საინტერესო საკითხი, რომელიც ნაციონალიზმის ფენომენის განხილვისას ჩნდება, არის კულტურის სოციალური, უფრო კონკრეტულად კი, მისი „კლასობრივი“ კუთვნილების დადგენა. ვინ არის ერის კულტურის ქეშმარიტი შემოქმედი: ელიტა თუ ხალხი? თუ ორივე ერთად?

ბევრი ერის კულტურა ისეთ ისტორიულ ეპოქაში იქმნებოდა, როდესაც ელიტა ჯერ კიდევ არ არსებობდა. მაგრამ, ასეთი მიდგომა მართებულია მხოლოდ ჯგუფური და ტომობრივ საზოგადოებებთან მიმართებით. თითქმის გამორიცხულია, რომ აღნიშნულ პერიოდში შექმნილი კულტურა, რომელიმე თანამედროვე ერს მცირედი დოზით მაინც ჰქონდეს შემონახული. ფეოდალიზმიდან დაწყებული, ხალხების განვითარების ძირითად სტადიებზე ელიტა ყოველთვის საზოგადოების შემადგენელი და განუყოფელი ნაწილი იყო. ადამიანთა ერთობის (ერის, ეთნოსის) მასობრივი კულტურის ფორმირებაში ელიტა გადამწყვეტ როლს ასრულებდა.

ხალხი ყოველთვის იყო კულტურის შემოქმედი, მაგრამ ადრეულ ისტორიულ ეპოქებში კულტურული მიღწევების გავრცელება უაღრესად ნელი ტემპით მიმდინარეობდა და ისიც მხოლოდ გარკვეულ ტერიტორიებზე. ერთიანი ეროვნული კულტურის ჩამოყალიბებისთვის საჭიროა მასობრივი კომუნიკაციების

ქსელი. მისი ფორმირება კი ინდუსტრიულ ეპოქაში დაიწყო. შესაბამისად, კაპიტალიზმამდელი საზოგადოებისათვის მასობრივი კულტურა დამახასიათებელი ვერ იქნებოდა – ის თანამედროვე ფენომენია.

ევროპასა და აშშ-ში ელიტების როლი საზოგადოებრივი საქმიანობის ყველა სფეროში, განსაკუთრებით კი კულტურულ მშენებლობაში, XIX ს-ის მეორე ნახევრიდან გამოიკვეთა. ელიტის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანეს ამოცანას სახელმწიფოსადმი საზოგადოების ლოიალობის უზრუნველყოფა წარმოადგენდა. ამ პრობლემის გადაწყვეტა მხოლოდ საზოგადოების ერთიანობის, კერძოდ კი, საერთო ეროვნული იდენტობის ფორმირების პირობებში იყო შესაძლებელი. ამას ხელი შეუწყო ევროპული სახელმწიფოების მიერ ინიცირებულმა ლინგვისტურმა, სალიტერატურო და საგანმანათლებლო რეფორმებმა.

ერნსტ გელნერი (*Ernst Gellner*) აღნიშნავდა, რომ სახელმწიფომ თავის თავზე აიღო მასობრივი საზოგადოებრივი კულტურის და საყოველთაო განათლების მაღალი სტანდარტების უზრუნველყოფის ვალდებულება (*Gellner, 1983: 38*). ეს რთული ამოცანა იყო, რადგან, ერთი მხრივ, იმდროინდელი ევროპა, მიუხედავად დანარჩენი მსოფლიო, პოლიტიკურად და კულტურულად ჯერ კიდევ დაქსაქსული იყო. მეორე მხრივ, ქვეყნის შიგნით ცალკეული გეოგრაფიული კუთხეების მოსახლეობის კულტურული ფასეულობები, კერძოდ სიმღერები, ლექსები, ტრადიციები, ჩვეულებები, მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდა ერთმანეთისგან. „ადგილობრივი კულტურების“ ჩანაცვლება, პრაქტიკულად, შეუძლებელი იყო. ამდენად, ეროვნულ მშენებლობაში უაღრესად აქტუალური ხასიათი ახალი საერთო-ეროვნული ფასეულობების დანერგვამ შეიძინა.

თანამედროვეობის ერთ-ერთი უდიდესი ფილოსოფოსი და სოციოლოგი გერმანელი მეცნიერი იურგენ ჰაბერმასი აღნიშნავს, რომ თანამედროვე სახელმწიფოს ჩამოყალიბება განაპირობა ახალი ტიპის ეფექტურმა მმართველობამ, რომელიც, თავის მხრივ, დემოკრატიზაციასა და სოციალურ ინტეგრაციას ეფუძნებოდა. თანამედროვე სახელმწიფოს მმართველობა ახალი შინაარსით შეივსო. ის იდეოლოგიზირებული და პოლიტიზირებული გახდა. ქვეყნის მმართველობა მხოლოდ პოლიტიკოსებითა და სამხედროებით არ შემოიფარგლებოდა. მასში განსაკუთრებული როლს ასრულებდნენ ინტელექტუალები – ინტელექტუალური ელიტა (*Habermas, 1996: 288*).

რა დროიდან იღებს სათავეს ერი? ეს ნაციონალიზმის ერთ-ერთი ცენტრალური საკითხია. ებრაელების, ინდოელების, ჩინელების, არაბების, ქართველების ეროვნული ისტორია რამდენიმე ათეულ საუკუნეს ითვლის. ფრანგების და ინგლისელების, როგორც ერების, ნელთალრიცხვა შუა საუკუნეებიდან იწყება, ხოლო აშშ-ის, კანადის და ავსტრალიის ისტორია 2-3 საუკუნით შემოიფარგლება.

რამდენად არის მნიშვნელოვანი ისტორიული ასაკი თანამედროვე ერების ცხოვრებაში? ბუნებრივია, ნებისმიერი ერი ამყოფს ხანდაზმული ისტორიით. ეს ხაზს უსვამს მემკვიდრეობითობას, შესაბამისად, მის სტაბილურობას, სიძ-

ლიერეს და უპირატესობასაც კი. ბერძნები ამაცობენ მათი ანტიკური ლიტერატურით და ფილოსოფიით, ოლიმპიური თამაშების დაფუძნებით; იტალიელები – რომის იმპერიის ხანით, არაბები – მათი წვლილით მათემატიკის, ასტრონომიის, ვაჭრობის განვითარებაში, ქართველები – დამოუკიდებელი ანბანით, ქრისტიანობის არქიტექტურის ძეგლებით, „ვეფხისტყაოსნით“ და ა.შ.

გარდა დიდების მომენტებისა, ხალხი არ ივიწყებს მისი ისტორიის ტრაგიკულ ეპიზოდებსაც. მაგ., კატალონიაში ყოველწლიურად აღინიშნება ფრანკისტული ძალების მიერ ბარსელონის ოკუპაცია (1939 წ. 26 იანვარი), რასაც მოყვა კატალონიის ავტონომიურობის გაუქმება და კატალონიური ენის აკრძალვა. ებრაელებმა მიაღწიეს ჰოლოკოსტის საერთაშორისო აღიარებას. ევროპის ქვეყნებში ყოფილი ნაცისტური საკონცენტრაციო ბანაკები დღეს მუზეუმის სტატუსით ფუნქციონირებენ, ხოლო ებრაელთა გენოციდი განვითარებული სამყაროს ისტორიის სახელმძღვანელოების განუყოფელი ნაწილია (Gibernau, 2007: 20).

ერის საერთო ისტორიული მეხსიერების ჩამოყალიბება სწორედ ისტორიული დიდებისა და მწუხარების თარიღების ინსტიტუციონალიზაციის გზით მიიღწევა. ამ პროცესში ერის მამები (როგორც პოლიტიკოსები, ასევე ინტელექტუალები) ცდილობენ, წინ წამოსწიონ ერის ისტორიის ის ეპიზოდები, რომლებიც მის განსაკუთრებულობასა და სიდიადეზე მიუთითებენ.

იმავედროულად, ხდება იმ ისტორიების მიჩქმალვა, რომელიც ერის უარყოფით მხარეებსაც წარმოაჩენს. როგორც ამბობენ, ნებისმიერი ერის ისტორია დიდწილად ფალსიფიკაციაა.

ჩანართი 4

გამოგონილი ტრადიციები: შოტლანდიური კილტის ისტორია

მსოფლიოში შოტლანდია მისი უჯრედებიანი (ტარტანის) კილტებითაა განთქმული. პირველი ასოციაცია, რომელიც ადამიანებს შოტლანდიელებთან დაკავშირებით უჩნდება, სწორედ ეს ეგზოტიკური ფასონის სამოსია. ბევრისთვის ისიც ცნობილია, რომ შოტლანდიურ კლანებს განსხვავებული კილტები ჰქონდათ. თუმცა, გამაოგნებელი იქნება იმის აღმოჩენა, რომ არც კილტი და არც ჭრელი მასალა (ტარტანი), რომლისგანაც კილტი იკერება, შოტლანდიური არ არის. მეტიც, შოტლანდიის ტერიტორიაზე ჭრელი კილტები პირველად 1844 წელს გამოჩნდა. ჭრელი მატერია ანუ ტარტანი შოტლანდიური წარმოშობისაა, ხოლო კილტი ინგლისური ტანსაცმელია. ჭრელი კილტი მანამდე შოტლანდიური ტრადიციის ნაწილი არასდროს ყოფილა. ისტორია მისი შოტლანდიური წარმოშობის შესახებ ნაციონალისტების მიერ შეთხზული მითია.

XIX ს-ის შუაში შოტლანდიური ელიტა ირლანდიის კულტურული დომინირებისგან თავის დაღწევას შეეცადა. ამისთვის, საკუთარი ისტორიის შექმნა იყო აუცილებელი. ეს პროცესი პირობითად სამ ეტაპად შეიძლება გაიყოს. პირველ ეტაპზე, XVIII ს-ში, შეიქმნა ეპიკური პოემა „ოსლანი“, სადაც საზგასმული იყო კელტური კულტურის ჩამოყალიბებაში შოტლანდიელთა გადამწყვეტი ღვაწლის შესახებ, ხოლო ირლანდიელთა როლზე პრაქტიკულად არაფერი იყო ნათქვამი.

მეორე ეტაპზე, მთიელ კელტთა, ე.ი. შოტლანდიელთა ტრადიციების მითი შეიქმნა. ჯერ კიდევ XVI ს-ში, ქრელი მატერია შოტლანდიასა და ინგლისში ჰოლანდი-დან შემოჰქონდათ. 1727 წელს ლანკაშირელმა მქსოველმა გამოიგონა ახალი ტიპის ტანსაცმელი, რომელიც ძველ საქსონურ სამოსს წააგავდა. XVIII ს-ის შუაში, ინგლისში ჯეკობიტების (სტიურტთა დინასტიის რესტავრაციის მომხრეების) გამოსვლების პერიოდში, კილტმა მუშებს შორის საკმაო გავრცელება მიიღო. ჯეკობიტების აჯანყების ჩახშობის შემდეგ ინგლისის არმიის შევსება შოტლანდიელი მთიელების ხარჯზე მიმდინარეობდა. შოტლანდიური პოლკი სხვებისგან რომ განესხვავებინათ, ის უჯრედებიანი კილტებით შემოსეს. შემდგომში, კილტი არა მარტო მდაბიო ფენების, არამედ წარჩინებულ შოტლანდიელთა ტანსაცმელიც გახდა. 1778 წელს, ლონდონში შოტლანდიელ მთიელთა საზოგადოება დაფუძნდა, ხოლო 1820 წელს ედინბურგში კელტური საზოგადოება შეიქმნა. იმ დროისთვის შოტლანდიაში ტარტანისგან დამზადებული ტანსაცმელი იმდენად გავრცელებულა, რომ 1819 წ. ნიგნიც კი გამოიცა, რომელშიც მოთხრობილი იყო ტარტანისგან დამზადებული ტანსაცმლის დახასიათება. 1822 წ. ედინბურგში დიდი ბრიტანეთის მეფის, ჯორჯ IV-ის პატივსაცემად გამართულ სადღესასწაულო აღლუმში შოტლანდიელი წარჩინებული და სამხედრო პირები კილტებში იყვნენ გამოწყობილნი.

მესამე ეტაპზე მთიელთა ტრადიციები ბარის შოტლანდიელებს შორის გავრცელდა. ეს უკანასკნელები შოტლანდიის მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენდნენ. აღსანიშნავია, რომ ამ პროცესის დაჩქარებას ისტორიის ფალსიფიკაციამ შეუწყო ხელი. ორმა ძმამ, რომლებიც სტიუარტების სამეფო წარმომავლობაზე პრეტენზიას აცხადებდა, შექმნა დოკუმენტი „*Vestiarum Scotium*“, სადაც აღნიშნული იყო, რომ შუა საუკუნეებში ყველა შოტლანდიურ კლანს საკუთარი ფერის კილტი გააჩნდა. დოკუმენტი 1842 წ. გამოქვეყნდა, როგორც ისტორიული წყარო. მის საფუძველზე ორი წლის შემდეგ ძმებმა გამოსცეს ნიგნი „კლანების ტრადიციები“. შეიქმნა იმის ისტორიული და სამართლებრივი საფუძველი, რომ შოტლანდიელებს საკუთარი კლანისთვის ტრადიციულად დამახასიათებელი ტარტანის კილტი ეტარებინათ. დროთა განმავლობაში ქრელი კილტები დაბლობის შოტლანდიელების ტრადიციული სამოსიც გახდა. ამჟამად, ყველა შოტლანდიელი ამაცობს, რომ კილტი ეროვნული ტრადიციების, კულტურისა და ისტორიის უმნიშვნელოვანესი სიმბოლოა.

წყარო: *Taylor & Flint, 2007: 165.*

სპეციალისტთა დიდი ნაწილი აღნიშნავს, რომ ეროვნული იდენტობისთვის საერთო პოლიტიკური ფასეულობების არსებობაა დამახასიათებელი. ქვეყნის მოქალაქეებისთვის ეს ფასეულობები მეტნაკლებად საერთოა, მაგრამ რამდენად მართებულია ეს თეზისი იმ ხალხების მიმართ, რომლებსაც სახელმწიფოებრიობა არ გააჩნიათ? ამ კითხვაზე პასუხის გაცემის მიზნით მიმოვიხილოთ, თუ როგორ მიმდინარეობდა ერი-სახელმწიფოს ფორმირება დასავლეთ ევროპაში. ხალხის სუვერენულობის და დემოკრატიის იდეები პირველად ამერიკის (1776 წ.) და საფრანგეთის (1789 წ.) რევოლუციების დროს გაჟღერდა. თავისი ბუნებით ეს ანტიმონარქისტული იდეები საზოგადოებაში პოლიტიკური ძალაუფლების

გადანაწილებისკენ იყო მიმართული. ამერიკული და ფრანგული რესპუბლიკანიზმის მთავარი სტრატეგია იმაში მდგომარეობდა, რომ საზოგადოების (ქვეყნის) მართვა თვით საზოგადოების წევრების მიერ განხორციელებულიყო. ამ იდეის რეალიზაცია XVIII ს-ის ბოლოს დაიწყო და ეტაპობრივად ხდებოდა. პროცესმა, თავდაპირველად დასავლეთ-ევროპული და ჩრდილო-ამერიკული ქვეყნების მოსახლეობის ჯერ განათლებული ნაწილი, ხოლო საბოლოოდ მთელი საზოგადოება მოიცვა.

როგორც ადრე აღინიშნა, საერთო განათლებამ და კულტურამ ერთიანი სახელმწიფოს მოქალაქეებს შორის ურთიერთსოლიდარობის განცდის შექმნა განაპირობა. პატრიოტიზმი ყოველთვის იყო დამახასიათებელი ხალხისთვის, მაგრამ თუ ადრე ეს გრძნობა, გარდა „მშობლიური მიწისა, „მეფესთან“ ან „ერისთავთან“ იყო ასოცირებული, შემდგომში ეს უკანასკნელი ცნებები „ერმა“ ჩაანაცვლა. ევროპული საზოგადოებების ფასეულობათა სისტემაში პრიორიტეტების ცვლილება საკმაოდ ბუნებრივად და უმტკივნეულოდ მოხდა, რადგან აღმოჩნდა, რომ მოსახლეობის უდიდესი ნაწილისთვის „ერი“ უფრო მნიშვნელოვანი ქარიზმაა, ვიდრე „მონარქი“. მეტიც, **ბენედიქტ ანდერსონის აზრით, „ნაციონალიზმი“ ახალი რელიგია გახდა (Anderson, 1998).** თანდათანობით მოქალაქეობის ინსტიტუტი და საერთო ეროვნული დღესასწაულები დაფუძნდა. ამან, საზოგადოებაში, ერთი მხრივ, სახელმწიფოს მართვაში რეალური მონაწილეობის, ხოლო, მეორე მხრივ, კულტურულ-პოლიტიკური სოლიდარობის განცდა გააძლიერა. ფრანგულმა „ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ საფუძველი კულტურული სიმბოლოების პოლიტიზირებას ჩაუყარა. 1910 წლებში დასავლეთ-ევროპული კულტურული ერების რეფორმირება დასრულდა – ისინი სამოქალაქო (სოციალურ, პოლიტიკურ) ერებად ჩამოყალიბდნენ.

ერ-სახელმწიფოებში პოლიტიკური აქცენტი კეთდება სოციალურად შეკრულ საზოგადოებაზე, რომლის წევრებს საერთო უფლება-მოვალეობები აკავშირებთ. ეროვნული განათლების სისტემა და მასმედია მოწოდებულია, უზრუნველყოს კულტურული და ლინგვისტური თვალსაზრისით ჰომოგენური საზოგადოების ჩამოყალიბება. ამასთან, არ უნდა დაგვავიწყდეს, რომ ყველა ქვეყანაში არსებობენ კულტურული უმცირესობები (ეთნიკური, რელიგიური). ზოგიერთ მათგანს (ყველას თუ არა) საკმაოდ ძლიერი კულტურული იდენტობა გააჩნია. მთელ რიგ ქვეყნებში უმცირესობები ამ ქვეყნების ძირძველ მოსახლეობას წარმოადგენენ (მაგ., ბასკები, კორსიკელები, შოტლანდიელები, მაორები, კვებეკელები და ა.შ.). ისინი მნიშვნელოვნად ეწინააღმდეგებიან ამ ქვეყნების კულტურულ ჰომოგენურობას, რადგან ეროვნული იდენტობა უმრავლესობის ენისა და სხვა კულტურული ელემენტების საფუძველზე იქმნება. აქედან გამომდინარე, ეროვნული იდენტობის პოლიტიკური შემადგენლის სიმყარე მნიშვნელოვნადაა

დამოკიდებული არა მარტო სახელმწიფო პოლიტიკაზე, არამედ მასში მცხოვრები უმცირესობების კულტურულ-პოლიტიკური ინტეგრაციის ხარისხზე.

რამდენად ძლიერია ეკონომიკის როლი ეროვნული იდენტობის ფორმირების ან ეროვნული კონსოლიდაციის პროცესში? პასუხი ცალსახა იქნება – ძალზე მნიშვნელოვანი. ეკონომიკური დეტერმინისტები (მარქსისტები) მას პირველ ადგილსაც კი ანიჭებენ.

ეროვნული ან სახელმწიფოებრივი მშენებლობის პროცესში ეკონომიკურმა ფაქტორმა შეიძლება, როგორც გამაერთიანებელი, ასევე დესტრუქციული როლი ითამაშოს. უკანასკნელი მოსალოდნელია იმ ქვეყნებში, სადაც სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებაში რეგიონული დისბალანსი იქმნება. ეს გარემოება შედარებით ჩამორჩენილი რეგიონების მოსახლეობის უკმაყოფილებას, მეტიც, ინვესტის მის გაუცხოებას მატერიალურად უზრუნველყოფილი რეგიონების მოსახლეობის მიმართ. „გაუცხოება“ ეროვნული იდენტობისთვის ყველაზე დიდ საფრთხეს წარმოადგენს. ასეთ სიტუაციაში ხელისუფლება ვალდებულია, გაატაროს ღონისძიებები, რის შედეგადაც შემცირდება სხვაობა „მდიდარი“ და „ღარიბი“ რეგიონების მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის მაჩვენებლებს შორის. როგორც წესი, მთავრობა ისეთ პოლიტიკას ატარებს, როდესაც ჩამორჩენილი რეგიონების მოსახლეობის მატერიალური კეთილდღეობის განვითარებული რეგიონების ხარჯზე ხდება ამალეობა. თუმცა, ეს უკვე „მდიდარი რეგიონების“ მოსახლეობის პროტესტს იწვევს.

1991 წ. დღის წესრიგში გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკისა და გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკის გაერთიანების საკითხი დადგა. ამასთან დაკავშირებით, დასავლეთ გერმანიაში საზოგადოებრივი აზრის გამოკითხვა ჩატარდა. ბევრისთვის მოულოდნელად აღმოჩნდა, რომ დასავლეთ გერმანიის მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი გაერთიანების წინააღმდეგი იყო. მოწინააღმდეგეების უმნიშვნელოვანესი მოტივი ეკონომიკური და მატერიალური ხასიათის იყო. საქმე ისაა, რომ ორი გერმანიის გაერთიანებას უნდა მოჰყოლოდა აღმოსავლეთ გერმანიის განვითარებისთვის ფედერაციული გერმანიის ბიუჯეტიდან უზარმაზარი თანხების გამოყოფა. გერმანელთათვის, საბედნიეროდ, „ორი გერმანიის“ გაერთიანება წარმატებით დასრულდა.

ზოგადად, ერთიანი ეროვნული იდენტობის ფორმირების სახელმწიფო პოლიტიკა საკმაოდ მრავალფეროვანია. მონსერატ გიბერნო სახელმწიფოს შემდეგ ხუთ ძირითად სტრატეგიას გამოყოფს:

- ერის იმიჯის შექმნა, რომელშიც, როგორც წესი, დომინანტი ერის და ქვეყანაში მცხოვრები სხვა ძირძველი ეთნოსის (ეთნოსების) საერთო ისტორიასა და კულტურას და ტერიტორიულ ერთიანობას ეფუძნება;
- ეროვნული (სახელმწიფო) სიმბოლოების და რიტუალების დაარსება და მათთვის სახელმწიფო ან ადგილობრივი დონის ღონისძიებების სტატუსის

მინიჭება, რაც ხელს უწყობს ერის წევრებს შორის ერთიანობის გრძნობის გაძლიერებას. ეროვნული სიმბოლიკა არ უნდა მოიცავდეს მხოლოდ უმრავლესობის შესაბამის ფასეულობებს. სასურველია, რომ ხელისუფლება ზრუნავდეს უმცირესობების მნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენების სხვადასხვა ფორმით აღნიშვნაზე;

- მოქალაქეობის ინსტიტუციონალიზაცია, რაც ითვალისწინებს ადამიანის საყოველთაოდ აღიარებული პოლიტიკური, ეკონომიკური და სამოქალაქო უფლებების და თავისუფლებების დაცვას; უზრუნველყოფს ქვეყნის ყველა მოქალაქის თანასწორობას განურჩევლად მათი რელიგიური, ეთნიკური, რასობრივი თუ სხვა სახის კულტურული მიმართებისა;
- საერთო მტრის ხატის შექმნა მნიშვნელოვანილად განაპირობებს ეროვნულ კონსოლიდაციას, განურჩევლად იმისა, მტერი რეალურია, პოტენციური თუ გამოგონილი;
- ეროვნული განათლებისა და მასმედიის სისტემები გადამწყვეტ როლს ასრულებს ერის იმიჯის შექმნასა და დამკვიდრებაში (Gibernau, 2007: 25).

როგორც ზემოთ მოცემული კლასიფიკაციიდან ჩანს, ეროვნული იდენტობის ფორმირების პროცესში განსაკუთრებული ადგილი ერის კულტურის და სიმბოლოების მაღალ დონეზე წარმოჩენას უკავია. ეს ერის (ეთნოსის) ისტორიის მითოლოგიზაციის გზით მიიღწევა.

ეროვნული მშენებლობის სახელმწიფო პოლიტიკაში წარსულის მითოლოგიზაციას განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა. ამ ფენომენს დიდი ხნის ისტორია აქვს. უძველესი დროიდან ყველა ეთნოსი (ხალხი) თაობიდან თაობას გადასცემდა საკუთარ ისტორიას. დროთა განმავლობაში ეს ისტორია იცვლებოდა, უფრო სწორედ, „მდიდრდებოდა“ შეთხზული ამბებით. ნებისმიერი ხალხის ისტორია ზღაპარს ჰგავს – ის სავსეა დრამატიზმით და საგმირო საქმეებით. თანამედროვე სახელმწიფოების ეროვნული პოლიტიკა მისი სატიტულო მოსახლეობის ეთნიკური პოლიტიკის გაგრძელებას წარმოადგენს. ისტორიის მითოლოგიზაცია სახელმწიფოსთვის ინსტრუმენტია, რომლის მეშვეობით ის ცდილობს, ხელი შეუწყოს მოსახლეობის (ყოველ შემთხვევაში, ეთნიკური უმრავლესობის) კონსოლიდაციას და პატრიოტიზმის ამაღლებას.

მიუხედავად ზემოთ მოცემული და სხვა მცდელობებისა, ერი-სახელმწიფოები თანამედროვე მსოფლიოში სულ უფრო და უფრო მძაფრი გამოწვევების წინაშე დგანან. უპირველეს ყოვლისა, ფართოვდება მოძრაობა დამოუკიდებლობის ან პოლიტიკური ავტონომიის მოთხოვნით. ამ მოთხოვნებს საფუძვლად უდევს „ხალხთა თვითგამორკვევის“ პრინციპი, რომელსაც ყველა მხარე მისთვის სასურველ ინტერპრეტაციას აძლევს.

გლობალიზაციის პროცესმა რადიკალურად შეცვალა ერი-სახელმწიფოების მდგომარეობა. გლობალიზაცია თავისი არსით სახელმწიფოების არსებობის წი-

ნააღმდეგია. მსოფლიოში ერთიანი ეკონომიკური სისტემის საბოლოო ჩამოყალიბებას ხელს უშლის სუვერენული ქვეყნების არსებობა. ნაციონალური მთავრობებისა და ტრანსნაციონალური კორპორაციების ინტერესები ერთმანეთისგან რადიკალურად განსხვავებულია. პირველი ხელმძღვანელობს ეროვნული ინტერესებით, რომელშიც ფარულად თუ აშკარად პრევალირებს ეროვნული ინტერესები, ხოლო სუპრანაციონალური ეკონომიკური სტრუქტურები მოგებაზე არიან ორიენტირებულები. ისინი განსაკუთრებულ ყურადღებას ადამიანის უფლებების დაცვას აქცევენ. ამ უფლებების განუყოფელი ნაწილია უმცირესობების დაცვა. ადრე აღინიშნა, რომ უმცირესობების პოლიტიკური და კულტურული მოძრაობები ძალიან დიდ პრობლემებს უქმნიან ტრადიციული ტიპის სახელმწიფოს, უფრო მეტიც, ისინი მას ასუსტებენ. კიდევ საკითხავია, რა უფრო მუშაობს სახელმწიფოების ტერიტორიული ერთიანობის წინააღმდეგ, „ხალხთა თვითგამორკვევის უფლება“ თუ ტრანსნაციონალური კორპორაციების ინტერესები.

მეორე მხრივ, გლობალიზაციის პროცესმა გააძლიერა ცალკეული სოციალური, პოლიტიკური და კულტურული ჯგუფების როლი საზოგადოების ცხოვრებაში. ეს ჯგუფები, ცდილობენ რა, იყვნენ შესამჩნევი სოციალური აქტორები, კულტურული თანასწორობის, უმცირესობათა უფლებების დაცვის და სხვა იდეებით გამოდიან. მათი მეცადინეობა თითქოს უნდა ასუსტებდეს ეროვნულ სახელმწიფოს, მაგრამ მსოფლიოს დიდ ნაწილში საპირისპირო რამ შეინიშნება. გლობალიზაციამ გააძლიერა უმცირესობათა იდენტობა და სურვილი, იბრძოლონ საკუთარი უფლებებისთვის, რაც ხშირად სეპარატიზმამდეც მიდის; იმავდროულად, განსაკუთრებით განვითარებად და პატარა ქვეყნებში იზრდება ეროვნული უმრავლესობების თვითშეგნება იმისა, რომ მათ შეიძლება სახელმწიფოებრიობა დაკარგონ, ანუ ის, რის მშენებლობასაც მათ და მათმა წინაპრებმა საუკუნეები მოანდომეს. ამასთან დაკავშირებით, ხშირად გვესმის შეკითხვა: რას უფრო უწყობს ხელს გლობალიზაციის პროცესი: მსოფლიოს კულტურულ ჰომოგენიზაციას თუ მრავალკულტურალიზმს?

დასავლეთი ევროპა თავისებურად ცდილობს, მოაგვაროს აღნიშნული გამოწვევები. ევროკავშირი უნიკალური კულტურულ-ტერიტორიული ალიანსია. სიტყვა ალიანსის ხაზგასმა შემთხვევითი არ არის. ევროპა თითქოს მიდის ერთიან სახელმწიფოდ ჩამოყალიბებისაკენ, მაგრამ ჯერ გაურკვეველია, რომელი ძალები გაიმარჯვებენ: ცენტრისკენული თუ ცენტრიდანული. შეიქმნება თუ არა საერთოევროპული სოციალურ-კულტურული იდენტობა? იქნება თუ არა ეს იდენტობა უფრო ძლიერი, ვიდრე ცალკე აღებული თითოეული ევროპული ერის იდენტობა? ჩემი აზრით, იდენტობის საკითხი გადამწყვეტია ევროკავშირის პოლიტიკური გაერთიანების გზაზე.

2.4 ნაციონალიზმი, როგორც დოქტრინა. ეთნიკური და სოციალური ნაციონალიზმი

2.4.1 ნაციონალიზმის დოქტრინა

ნაციონალიზმი, მისი კრიტიკოსების აზრით, არ არის სრულფასოვანი იდეოლოგია და უკეთეს შემთხვევაში ის დოქტრინას წარმოადგენს. ნაციონალიზმისთვის დამახასიათებელია „ფილოსოფიური სიღარიბე“, თუ მას შევადარებთ ისეთ ფუნდამენტურ თეორიულ იდეოლოგიებს, როგორებიცაა ლიბერალიზმი, სოციალიზმი, კონსერვატიზმი. გარდა ამისა, კლასიკური „ფილოსოფიები“ უნივერსალური ხასიათის მოძღვრებებია, ხოლო ნაციონალიზმი ეროვნული მასშტაბით შემოიფარგლება. „ნაციონალიზმი, როგორც ასეთი, პრევალირებს, მაგრამ არა რომელიმე სახის ნაციონალიზმი“ (Gellner, 1983: 42-48). ირლანდიურ, რუსულ, ფრანგულ, ქართულ, სომხურ ნაციონალიზმებს ბევრი საერთო ნიშნები აქვთ, მაგრამ მათ შორის უამრავი განსხვავებაცაა.

მიუხედავად იმისა, რომ ნაციონალიზმი მწყობრ ერთიან თეორიას არ წარმოადგენს, შესაძლებელია მისი ფუნდამენტური (საბაზო) დებულებები გამოვყოთ:

- მსოფლიო შედგება ერებისაგან, რომელთაგანაც თითოეული გამოირჩევა უნიკალური ხასიათით, ისტორიითა და მრწამსით.
- ერი პოლიტიკური ძალაუფლების ერთადერთი წყაროა.
- ერისადმი ლოიალობა ყველა სხვა სახის ლოიალობაზე მაღლა დგას.
- ინდივიდი მხოლოდ მაშინ არის თავისუფალი, როდესაც ის რომელიმე ერს წარმოადგენს.
- ყოველი ერი იღწვის თვითგამოხატვისა და თვითმმართველობისაკენ (ავტონომიურობისაკენ).
- მსოფლიოში მშვიდობა და თანასწორობა მიღწევადია ავტონომიურ ერთა არსებობის შემთხვევაში (Smith, 2001: 22).

მთლიანობაში ეს ჩამონათვალი ნაციონალიზმის დოქტრინას წარმოადგენს. მასში, უკანასკნელი დებულების გამოკლებით, ამ დარგის თვალსაჩინო თეორეტიკოსების ჰერდერის, რუსოს, ციმერმანის, ჯეფერსონის, მაძინის და მათი თანამედროვე მიმდევრების ნააზრევია ასახული. დოქტრინაში მოცემული პირველი ხუთი დებულება ნებისმიერი სახის ნაციონალიზმისათვის საერთოა, თუმცა ყველა ხალხის ნაციონალიზმს მისთვის დამახასიათებელი ნიშნებიც გააჩნია. ნაციონალიზმის შოტლანდიელი მკვლევარი ტომ ნაირნი აღნიშნავს, რომ არსებობს ნაციონალ-იზმი, ე.ი. იდეოლოგია და **ნაციონალ-იზმი**, როგორც უნიკალური მოვლენა (Nairn, 1977). ნაირნის მიხედვით გამოდის, რომ ყველა ერის ნაციონალიზმისთვის ერთნაირი იდეოლოგია არის დამახასიათებელი, ხოლო ერის მშენებლობის (ჩამოყალიბების) პროცესი სხვადასხვა ერებში განსხვავებულად მიმდინარეობს.

ცნობილმა გეოგრაფებმა ბრიტანელმა პიტერ ტეილორმა და ამერიკელმა კოლინ ფლინტმა გააერთიანეს ლეონარდ ტივის (Tivey, 1981: 5-6) და ენტონის დ. სმიტის (Smith, 2001: 22) ნაშრომებში მოცემული ნაციონალიზმის დოქტრინის ძირითადი დებულებები და შემოგვთავაზეს მათი კლასიფიკაცია გეოგრაფიული მასშტაბების და დონეების მიხედვით (იხ. ცხრილი 3).

ცხრილი 3

ნაციონალიზმის ძირითადი დებულებები მასშტაბებისა და დონეების მიხედვით

#	მასშტაბი / დონე	ნაციონალიზმის დებულებები
ა1	მაკრო /	მსოფლიო წარმოადგენს ერების მოზაიკას;
ა2	გლობალური	ერ-სახელმწიფოთა სისტემაში ამ მოზაიკის არსებობა მსოფლიო წესრიგს და ჰარმონიას განაპირობებს.
ბ1	მეზო / სახელმწიფო	ერები საზოგადოების ბუნებრივი ერთობებია (გაერთიანებებია);
ბ2		ერებისთვის დამახასიათებელია კულტურული ჰომოგენურობა, რაც განპირობებულია საერთო წარმომავლობით და/ან ისტორიით;
ბ3		ყოველ ერს ესაჭიროება საკუთარი სუვერენული სახელმწიფო, რომელიც მისი კულტურის ნამდვილი კერა იქნება.
ბ4		ყველა ერის კანონიერი უფლებაა, ჰქონდეს საკუთარი ტერიტორია.
გ1	პიროვნული	ნებისმიერი ინდივიდი ერის წევრი უნდა იყოს;
გ2		პიროვნება, უპირველეს ყოვლისა, ერის ერთგული უნდა იყოს;
გ3		მხოლოდ ერის წევრობა აძლევს პიროვნებას საშუალებას, მიაღწიოს ჭეშმარიტ თავისუფლებას.

წყარო: Taylor & Flint, 2007: 163.

გეოგრაფიულმა მიდგომამ ტეილორსა და ფლინტს საშუალება მისცა, ნაციონალიზმის დოქტრინის შესახებ შემდეგი დასკვნები გამოეტანათ:

- ✓ მსოფლიო დაყოფილია ერ-სახელმწიფოებად, შესაბამისად, პოლიტიკურად ერთიანი არ არის. ეს ნაციონალიზმის მახასიათებელია გლობალურ დონეზე;
- ✓ ნაციონალიზმის სამოქმედო არენას ერი-სახელმწიფო წარმოადგენს. ეს ნაციონალიზმის მახასიათებელია მეზო მასშტაბით ე.ი. სახელმწიფო დონეზე.
- ✓ ნაციონალიზმის დოქტრინა გვერდს უვლის ლოკალურ დონეს.

ნაციონალიზმის დოქტრინაში უგულვებელყოფილია მიკრო დონეზე არსებული პროცესები, არადა ნაციონალიზმის, როგორც პროცესის, გამოვლინებები ლოკალურ დონეზე ინტენსიურად მიმდინარეობს. შესაბამისად, ეს განსახილველი დოქტრინის მნიშვნელოვანი ნაკლია. მეორე მხრივ, ნაციონალიზმის დოქტრი-

ნაში ფიგურირებს ინდივიდი, ე.ი. პერსონალური დონე, რაც საერთოდ არ გვხვდება გეოგრაფიულ დონეთა სკალაზე. სხვა სიტყვებით, ასეთი სახის მასშტაბს გეოგრაფია არ ცნობს. აქედან გამომდინარე, შეიძლება იმის კონსტატაციაც, რომ არც გეოგრაფიული მასშტაბების კლასიფიკაცია არის სრულყოფილი.

ნაციონალიზმის დოქტრინის კრიტიკოსები განსაკუთრებული ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ „ერთა მსოფლიო“ არ და ვერ შედგა. სახელმწიფოები, ძირითადად კი სუპერსახელმწიფოები, ჯერ ერთი, ეწინააღმდეგებიან არადამოუკიდებელი ხალხების სეპარატიზმს და, გარდა ამისა, ცდილობენ, მსოფლიო წესრიგი საკუთარ ინტერესებს შეუსაბამონ. შედეგად, ოპონენტთა აზრით, „ერთა მსოფლიო“ სხვა არაფერია, თუ არა თეორიული კონცეფცია.

მთლიანობაში, ნაციონალიზმის ყველაზე მძაფრ კრიტიკას სწორედ მისი თეორიული ხასიათი იმსახურებს. სპეციალისტები აღნიშნავენ, რომ ნაციონალიზმის დოქტრინა სავსეა განუხორციელებელი ამოცანებით. თუმცა, ამ კრიტიკის ავტორებს მხედველობიდან გამორჩათ, რომ მარქსიზმიც სავსეა უტოპიური იდეებით, თუმცა ის მაინც ფუნდამენტური მოძღვრების მანტიით არის შემოსილი.

2.4.2 ეთნიკური და სოციალური ნაციონალიზმი

ნაციონალიზმის განვითარება ორი ფუნდამენტური განსხვავებული პრინციპის, ტრადიციონალიზმისა და რაციონალიზმის ჭიდილის პირობებში მიმდინარეობს (Barnard, 1983: 252). ამ პრინციპების ურთიერთდამოკიდებულება სხვაგვარად შეიძლება განვიხილოთ, როგორც ისტორიული პაექრობა ინდივიდსა და ადამიანთა ერთობას ან თვით-განსახიერებასა და თვით-შეგნებას ან სამოქალაქოსა და ეთნო-კულტურულს შორის (Harris, 2009: 29). ამ თვალსაზრისით, სამოქალაქო და ეთნიკურ ნაციონალიზმებს განასხვავებენ. ისრაელელი მეცნიერი, ამჟამად ბოსტონის უნივერსიტეტის პროფესორი, ქ-ნი ლია გრინფელდი (Liah Greenfeld) მიიჩნევს, რომ პირველი ასოცირებულია მოქალაქეობასთან, ხოლო მეორე პარტიკულარიზმთან და კოლექტიურობასთან. ზოგადად, ასეთი მიდგომა შეიძლება არასწორიც იყოს, რადგან, თუ რატომ არის წარმოდგენილი ტერმინები ეთნიკური და სამოქალაქო დიქოტომიის სახით, ჯერ დასაბუთებული არ არის.

სამაგიეროდ, გაცილებით ლოგიკურად გამოიყურება გერმანელი მეცნიერის ჰანს კონის მიერ ჯერ კიდევ 1944 წ. დიქოტომიის სახით წარმოდგენილი ტერმინები – „დასავლური და აღმოსავლური ნაციონალიზმები“ (იგულისხმება დასავლეთ ევროპა და აღმოსავლეთ ევროპა). კონი ამტკიცებს, რომ დასავლეთ ევროპაში ბურჟუაზიამ მოქალაქეობის ინსტიტუტზე დაფუძნებული სამოქალაქო ხასიათის საზოგადოების ჩამოყალიბება შესძლო. ერი-სახელმწიფოს ფორმირება კაპიტალიზმის განვითარების ერთ-ერთი ბუნებრივი შედეგი იყო. კაპიტალიზმის წიაღიდან შობილ საზოგადოებას, უპირველეს ყოვლისა, აერთიანებდა

საერთო ტერიტორია და უფლება-მოვალეობები (კანონმდებლობის ჩათვლით). აღმოსავლეთ ევროპისა და მსოფლიოს სხვა რეგიონებში ერი განიხილებოდა, როგორც საერთო კულტურისა და წარმომავლობის მქონე ადამიანთა ერთობა. თუმცა, კონის მიერ შემოთავაზებულ დაყოფაში გვხვდება გამონაკლისები. მაგ., ჩეხური ნაციონალიზმი, რომელიც მოცემული კლასიფიკაციით აღმოსავლურ ნაციონალიზმში შედის, თავის ბუნებით დასავლურია და, პირიქით, ირლანდიური ნაციონალიზმი – აღმოსავლეთ-ევროპული ნაციონალიზმის ნიშნების მატარებელია (Smith, 2001: 40). ამ უზუსტობების მიუხედავად, კონის კლასიფიკაცია საკმაოდ ფასეულია.

ცხრილი 4

**დასავლური და აღმოსავლური საზოგადოებების მახასიათებლები
(ჰანს კონის მიხედვით)**

დასავლური საზოგადოების ნიშნები	აღმოსავლური საზოგადოების ნიშნები
ღია საზოგადოება	ჩაკეტილი საზოგადოება
რეალიზმი	იდეალიზმი
მოქალაქეთა კავშირი	ხალხის საზოგადოება
ინდივიდუალიზმი	კოლექტივიზმი
თვითრწმენა	დაქვემდებარებულობის, არასრულფასოვნების კომპლექსი
ბურჟუაზიის მხარდაჭერა	არისტოკრატიული წარმოშობა

წყარო: *Kohn, H., 1944*

ნაციონალიზმისადმი აღმოსავლეთ-ევროპული მიდგომის თვალსაჩინო მაგალითს წარმოადგენს XX ს-ის პირველ ნახევარში მოღვაწე ცნობილი ქართველი მეცნიერის და საზოგადო მოღვაწის მიხაკო წერეთლის განმარტებები ხალხის, საზოგადოებისა და ერის შესახებ. წერეთლის აზრით, ხალხი ინდივიდების უბრალო გაერთიანებაა ანუ ის წარმოადგენს მასალას ერის ფორმირებისთვის. მაგ., საქართველოს ისტორიის იმ პერიოდებს, როდესაც ქვეყანა დაქუცმაცებული იყო სამთავროებად ან სამეფოებად, არ შეიძლება ეწოდოს ქართველი ერის ისტორია. ქართველი მეცნიერის მტკიცებით, ამ პერიოდებში საქმე გვაქვს ქართველი ხალხის და არა ქართველი ერის ისტორიასთან. ერის ჩამოყალიბებისთვის აუცილებელია ერთიანი სივრცის შექმნა, სადაც წარმოდგენილია კარგად ორგანიზებული სოციალური ურთიერთობები, რომელიც მხოლოდ სახელმწიფოს არსებობის პირობებშია შესაძლებელი. ამასთან, წერეთელი ხაზს უსვამდა იმას, რომ სახელმწიფოს შექმნა ჯერ კიდევ არ ნიშნავს ერად ჩამოყალიბებას, თუნდაც მის მოსახლეობას გააჩნდეს ერთიანი სოციალური და პოლიტიკური ღირებულებები. მისი აზრით, ერი არის მხოლოდ ის სოციალური ჰიპერორგანიზმი, რომლის წევრებს გააჩნიათ საერთო კულტურული ღირებულებები. იმ შემთხვევაში, თუ სახელმწიფო დასახლებულია სხვადასხვა ეთნიკური და რელი-

გიური ჯგუფებით, მაშინ საქმე გვაქვს საზოგადოებასთან (ნერეთელი, 1990, 93-106).

ენტონი სმითი აღნიშნავს, რომ ეთნიკური ნაციონალიზმის დაპირისპირება სამოქალაქო ნაციონალიზმთან ისტორიზმის კუთხით არაკორექტულია, ხოლო სოციოლოგიური თვალსაზრისით კი – შეცდომაში შემყვანი. ეთნონაციები ეტაპობრივად გარდაიქმნენ მრავალკულტურულ ტერიტორიულ-პოლიტიკურ ერთობებად (Smith, 2010: 109-110). ტომ ნეირნის განმარტებით, თანამედროვე ერი-სახელმწიფოები „იანუსს“¹ მოგვაგონებენ (Nairn, 1997: 71), რომელებიც, ერთი მხრივ, განსაზღვრავენ შიდაეროვნულ პოლიტიკას, ხოლო, მეორე მხრივ, ჩართული არიან საერთაშორისო პოლიტიკაში. სხვა სიტყვებით, ერი-სახელმწიფოები განსაზღვრავენ „ნარმოსახვითი საზოგადოებების“ დრო-სივრცით იდენტობებს და ამით ქმნიან ლერძს, რომლის გარშემოც თანამედროვე მსოფლისსტემა „ბრუნავს“ (Taylor & Flint, 2007: 191).

2.5 ნაციონალიზმი, როგორც დისკურსული ფორმაცია

„ნაციონალიზმი, როგორც დისკურსული ფორმაცია“ ნაციონალიზმის კვლევების უახლესი კონცეფციაა. ნაციონალიზმისადმი დისკურსული მიდგომის მეცნიერულ საფუძველს წარმოადგენს მიშელ ფუკოს ნააზრევი დისკურს-ანალიზის სფეროში. თუ ფუკოს ცნობილი გამონათქვამის „ადამიანი – ეს სტილია“ პერეფრაზირებას მოვახდენთ, მაშინ ნაციონალიზმისა და დისკურსის კონტექსტში მივიღებთ: „ერი – ეს სტილია“. გვაქვს თუ არა ასეთი დასკვნის საფუძველი? ამასთან დაკავშირებით, გავეცნოთ ამ სფეროს ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო წარმომადგენლის, ცნობილი ამერიკელი სოციოლოგის კრეიგ კელჰუნის (Craig Calhoun) ნააზრევს.

ცნობილია, რომ ერის არსებობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პირობა სოციალური სოლიდარობა ან გარკვეული დონის ინტეგრაციაა. ამასთან, სოლიდარობის ან ინტეგრაციის მრავალი ფორმა გვხვდება, მაგ., ოჯახური, ნათესაური, პროფესიული, ტერიტორიული, სახელოვნებო, სპორტულიც კი. თუმცა, თითოეული მათგანი ან მათი ერთობლიობა ერს არ წარმოადგენს. კრეიგ კელჰუნის აზრით, საქმეში ერევა **დისკურსი, რომელიც სოციალური სოლიდარობის შესახებ აზროვნების განსაკუთრებული ფორმაა**. ის გადამწყვეტ როლს ასრულებს, ერთი მხრივ, ნაციონალისტური თვითშეგნების ჩამოყალიბებაში და, მეორე მხრივ, სხვების მიერ მოცემული ხალხის ნაციონალისტური გზავნილების აღქმაში (Calhoun, 1997: 3).

¹ იანუსი (ლათ. *Ianus*) – ორსახოვანი ღვთაება. რომაული მითოლოგიის მიხედვით, ის ქალაქების კარიბჭეებს, ტაძრების შესასვლელებსა და გასასვლელებს იცავდა. ლიტერატურასა და მეცნიერებაში იანუსის სახე პიროვნების ან მოვლენის დუალისტური (გაორებული) ბუნების აღსანიშნავად გამოიყენება.

კელჰუნი გვთავაზობს შემდეგ 10 უმნიშვნელოვანეს ნაციონალისტურ გზავნილს:

- ❖ ტერიტორიის და/ან მოსახლეობის განსახლების საზღვრები;
- ❖ განუყოფლობა;
- ❖ სუვერენიტეტი ან სუვერენულობისკენ სწრაფვა;
- ❖ მაღალი ხარისხის ლეგიტიმურობა ანუ ხალხის მიერ არჩეული ხელისუფლების ყოლის იდეა;
- ❖ ხალხის მონაწილეობა, ჩართულობა მმართველობაში;
- ❖ პირდაპირი წევრობა (მოქალაქეობა), რაც გულისხმობს, რომ ყოველი ინდივიდი არის ერის სრულუფლებიანი წევრი და სარგებლობს ისეთივე უფლებებით, როგორც მისი სხვა წევრები;
- ❖ საერთო კულტურა, რაც წარმოადგენს ენის, ზიარი რწმენის და ღირებულებების ერთგვარ კომბინაციას;
- ❖ მემკვიდრეობითობა, რაც ნიშნავს, რომ ერი მოდის წარსულიდან, გააჩნია აწმყო და აშენებს მომავალს;
- ❖ საერთო წარმომავლობა ან საერთო რასობრივი მახასიათებლები;
- ❖ ისტორიული კავშირი გარკვეულ ტერიტორიასთან, რაც რიგ შემთხვევებში უზენაესი სიმბოლიკის რანგშია აყვანილი (იქვე, 4–5).

კელჰუნი მიანიშნებს, რომ **ერი ობიექტური მოცემულობა არ არის**, რადგან ზემოთ ჩამოთვლილი არცერთი თვისება ობიექტურ კატეგორიას არ წარმოადგენს. აღნიშნული თვისებები ერის სახელით გაკეთებული გზავნილებია. შესაბამისად, მიიჩნევს კელჰუნი, ერი ძირითადად გვევლინება გზავნილების სახით, რომლებიც, თავის მხრივ, იქმნება საუბრის, აზროვნების და ქმედების საშუალებით. ამ გზავნილების საფუძველზე ყალიბდება ეროვნული იდენტობა. ამერიკელი სოციოლოგი მიდის დასკვნამდე, რომ „ერი აზროვნების განსაკუთრებული ფორმაა, რაც ხალხად ყოფნას ნიშნავს“ (იქვე: 99). ნაციონალისტური დისკურსი ხელს უწყობს ერის ჩამოყალიბებას.

კელჰუნი მიიჩნევს, რომ ერი თანამედროვე მოვლენაა, რადგან ის მხოლოდ ნაციონალიზმის კონტექსტში შეიძლება არსებობდეს. ტერმინი „ერი“ დიდი ხანია, გამოიყენება, მაგრამ კაპიტალიზმამდე მას პოლიტიკური კონოტაცია არასდროს ჰქონია. უძველესი დროიდან მოყოლებული, კულტურული ღირებულებები ეროვნული თვითშეგნების ჩამოყალიბებაში ყოველთვის მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა, მაგრამ ამ ღირებულებებმა პოლიტიკური დატვირთვა თანამედროვე ეპოქაში შეიძინა. ერად ჩამოყალიბებისათვის საკმარისი არ არის მხოლოდ ეთნო-კულტურული ნიშნით გაერთიანებული ადამიანების ჯგუფის არსებობა. აუცილებელია, რომ ეს ჯგუფი პოლიტიკურ ერთობას წარმოადგენდეს. პოლიტიკური შემადგენელი ეროვნული იდენტობის უმნიშვნელოვანესი მახასიათებელია. ეს არის ეროვნული და ეთნიკური იდენტობების ძირითადი განმასხვავებელი ნიშანი (Calhoun, 1993: 229).

იმავდროულად, კალჰუნი მიუთითებს, რომ არასწორი იქნებოდა ნაციონალიზმის არსი მხოლოდ პოლიტიკურ დოქტრინამდე დაგვეყვანა, როგორც ეს მიაჩნიათ ნაციონალიზმის ცნობილ მკვლევრებს ერნსტ გელნერსა და ელი კედურის. კალჰუნის აზრით, ნაციონალიზმი არ არის მხოლოდ დოქტრინა, ის არის „საუბრის, აზროვნების და ქმედების უფრო საფუძვლიანი ფორმა“ (Calhoun, 1997: 11).

კალჰუნის აზრით, ნაციონალიზმის დახასიათება ცნებებით „კაპიტალიზმი“, „ინდუსტრიალიზაცია“ ან „სახელმწიფო“ ფუჭი მცდელობაა. მათ, რა თქმა უნდა, მნიშვნელოვანი ზეგავლენა იქონიეს ნაციონალიზმის აღმოცენებაში, მაგრამ ერის რაობის დახასიათებისთვის ეს არასაკმარისია. ნაციონალიზმს ერთიანი თეორია არ გააჩნია, რადგან ის მრავალსახოვანია. ამასთან, ნაციონალიზმის ყოველი კონკრეტული გამოვლინებისთვის ცალკე თეორიის შექმნა შეუძლებელია (Calhoun, 2007: 21-22). თანამედროვე ეპოქაში, მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონებში და დროის პერიოდებში ნაციონალიზმი განსხვავებული სახით გვევლინება. ეს ნიშნავს, რომ **ნაციონალიზმს ხელენიფება რეპროდუცირება (კვლავწარმოება)** – თავისებურება, რომელმაც ის მოდერნიზაციული ეპოქის ცენტრალურ დისკურსულ ფორმაციად წარმოაჩინა (Calhoun, 1997: 8 და 123).

2.6 ნაციონალიზმის სახეები

ნაციონალიზმი, როგორც იდეოლოგია, მოვლენა, მოძრაობა სხვადასხვა ისტორიული პერიოდებსა და ხალხებში განსხვავებულად ვლინდებოდა. მეცნიერები ნაციონალიზმის მრავალ ტიპს გამოყოფენ. ნაშრომის ამ ნაწილში რამდენიმე მათგანზე შევჩერდებით.

ნაციონალიზმის ყველაზე გავრცელებული სახეა **განმანთავისუფლებელი ნაციონალიზმი (Liberation Nationalism)**. XVIII ს-დან მოყოლებული, ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობის შედეგად დამოუკიდებლობა ლათინური ამერიკის, ხოლო უკვე XX ს-ში აღმოსავლეთ ევროპის, აზიისა და აფრიკის 100-ზე მეტმა ქვეყანამ მოიპოვა. მეცნიერები ან ექსპერტები ყოველთვის აღნიშნავენ, რომ განმანთავისუფლებელი ანუ ლიბერალური ნაციონალიზმი დადებითი მოვლენაა.

გამაერთიანებელი ნაციონალიზმი (Unification Nationalism) დამახასიათებელი იყო იმ ევროპელი ერებისთვის, რომლებიც შუა საუკუნეებში გაფანტული იყო მრავალ ქალაქ-სახელმწიფოსა და სამთავროებში. XIX ს-ში „ნაპოლეონის ომების“ შემდეგ ევროპაში ნაციონალიზმის განვითარებასთან ერთად დაიწყო ერი-სახელმწიფოების ეტაპობრივი ჩამოყალიბება. ამ პროცესს იმპულსი მისცა გერმანული მიწების გაერთიანებამ ერთიანი სახელმწიფოს შემადგენლობაში. ზოგიერთი სპეციალისტი გამაერთიანებელ ნაციონალიზმში ორ ქვეტიპს გამოყოფს: **რისორჯიმენტო ნაციონალიზმს (Risorgimento Nationalism)** და **ინტეგ-**

რალურ ნაციონალიზმს (Integral Nationalism). პირველი აქტუალური იყო იმ ევროპელი ხალხებისთვის (მაგ., იტალიელები, ბერძნები, სერბები), რომლებიც XVII ს-დან მოყოლებული, რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნისთვის იბრძოდნენ. ინტეგრალური ნაციონალიზმის შემთხვევაში საქმე გვაქვს დამოუკიდებელ სახელმწიფოსთან, რომლის ხელისუფლება (ელიტა) ცდილობს, ერი საერთო პოლიტიკური მიზნების გარშემო გააერთიანოს. გარკვეულ შემთხვევებში ინტეგრალურმა ნაციონალიზმმა შეიძლება რადიკალური ხასიათი მიიღოს. ასე მოხდა, მაგ., 1920-30-იანი წლების გერმანიაში, როდესაც ნაციონალურ-სოციალისტურმა პარტიამ გერმანელები ნაცისტური იდეების გარშემო გააერთიანა.

ჩანართი 5

ნაციონალ-სოციალიზმი (ნაციზმი)

ნაციონალ-სოციალიზმი ანუ ნაციზმი 1933-45 წლებში ნაციონალ-სოციალისტური გერმანიის მუშათა პარტიის (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, აბრევიატურა **NSDAP**) იდეოლოგიურ დოქტრინას წარმოადგენდა. ნაციზმის იდეოლოგიის წანამძღვრებად მიიჩნევა გობინოს¹, ჩემბერლენის² და ტრეიჩკეს³ ნააზრევები. ამ მეცნიერების გარკვეულ იდეებს ნაცისტებმა საკუთარი ინტერპრეტაცია გაუკეთეს. ფანატიკოსმა ნაცისტმა ალფრედ როზენბერგმა შეიმუშავა ნაციონალ-სოციალიზმის დოგმატები, რომლებიც მოგვიანებით ნაცისტების ლიდერმა ადოლფ ჰიტლერმა თავის ნაშრომში „ჩემი ბრძოლა“ (**Main Kampf**) გამოიყენა.

გერმანელები, პირველი მსოფლიო ომის შედეგებით, განსაკუთრებით კი ვერსალის 1919 წლის ხელშეკრულების პირობებით, თავს დამცირებულად გრძნობდნენ. 1920-იანი წლების დასაწყისში გერმანიაში მრავალი რადიკალური ორგანიზაცია შეიქმნა, რომელიც მიზნად ისახავდა გერმანიის აღორძინებას და ვერსალის „კაბალური“ დოკუმენტის ანუღირებას. 1920 წ. პოლიტიკურ არენაზე გამოვიდნენ ადოლფ ჰიტლერი და მისი მომხრეები, რომლებმაც ნაცისტური პროგრამის პრეზენტაცია მიუნხენის ერთ-ერთ ლუდხანაში მოაწყვეს. 25 თეზისისგან შემდგარი ეს პროგრამა პოპულისტური ხასიათის იყო და მიზნად ისახავდა დაბალი და საშუალო კლასის გერმანელების გრძნობებზე თამაშს. ნაციონალ-სოციალისტების გამოსვლებში მიჩქ-

¹ ჟოზეფ არტურ კონტ დე გობინო (*Joseph Arthur Comte de Gobineau*) – XVIII ს-ის ფრანგი დიპლომატი და მოაზროვნე, რომელმაც ჩამოაყალიბა იდეები ჩრდილოური (ნორდიკული) რასის უზენაესობის შესახებ.

² ჰიუსტონ სტიუარტ ჩემბერლენი (*Houston Stewart Chamberlain*) – XVIII ს-ის ბოლოსა და მე-XIX ს-ის დასაწყისის მოღვაწე ანგლო-გერმანელი მწერალი, ფილოსოფოსი, სოციოლოგი. 1899 წ. გამოქვეყნებულმა ნაშრომმა „XIX საუკუნის საფუძვლები“ მას სკანდალური პოპულარობა მოუტანა. ჩემბერლენი ამტკიცებდა, რომ ევროპული კულტურა არის ბერძნული ხელოვნების, ლიტერატურის და ფილოსოფიის, რომაული სახელმწიფო მმართველობის ფორმისა და სისტემის და პროტესტანტული მიმართულების ქრისტიანობის სინთეზი. ჩემბერლენი ებრაელობის (იუდაიზმის) წინააღმდეგ გამოდიოდა.

³ ჰაინრიხ ფონ ტრეიჩკე (*Heinrich von Treitschke*) – XIX ს-ის ცნობილი გერმანელი ისტორიკოსი, რომელიც ანტისემიტური იდეებით გამოირჩეოდა.

ქმალული იყო გერმანიის სამხედრო და სოციალურ-ეკონომიკური წარუმატებლობის რეალური მიზეზები და განსაკუთრებული აქცენტი კეთდებოდა გერმანელთა წინააღმდეგ შეთქმულებაზე, რომელშიც მონაწილეობდნენ კომუნისტები, დემოკრატები და, რაც მთავარია, ებრაელები და მათთან დაკავშირებული მასონური ორგანიზაციები.

ნაცისტური იდეოლოგიის ქვაკუთხედს შემდეგი დებულებები წარმოადგენდა:

- ❖ ჩრდილოური (ნორდიკული) რასის, „არიელობის“ ანუ მეცნიერული რასიზმის იდეალიზირება;
- ❖ ანტიკომუნიზმის, ანტისემიტიზმის, ლიბერალური დემოკრატიის, ანტიამერიკანიზმის და ანტიმარქსიზმის სახელმწიფო პოლიტიკის რანგში აყვანა;
- ❖ ადოლფ ჰიტლერის პიროვნების კულტის დამკვიდრება;
- ❖ გერმანიის ტერიტორიის განმედა უცხო სხეულებისგან, განსაკუთრებით ებრაელებისგან;
- ❖ ხალხის განთავისუფლება მსოფლიო ფინანსური კაპიტალის დიქტატისგან. მცირე მეწარმეების, ხელოსნების და თავისუფალი პროფესიის შემოქმედებითი ადამიანების ნახალისება;
- ❖ შეიარაღებული ძალების (ვერმახტის) აღორძინება. სავალდებულო სამხედრო სამსახურის შემოღება. ჯარში კომუნისტური, ბოლშევიკური და პაციფისტური იდეების გავრცელების დაუშვებლობა;
- ❖ ახალგაზრდობის სამხედრო სულისკვეთებით აღზრდა. მათი იმაში დარწმუნება, რომ გერმანელების ხსნა მხოლოდ ბრძოლაშია.
- ❖ შეურიგებელი დამოკიდებულება იმ ადამიანების მიმართ, რომლებიც არ დაემორჩილებიან დასახული ამოცანების შესრულებას. მათი იძულება ამ ამოცანების განხორციელებაში.

მთლიანობაში, ნაციზმი ცდილობდა, ცხოვრებაში გაეტარებინა ჰიტლერის ცნობილი ლოზუნგი: „ერთი ხალხი, ერთი ქვეყანა, ერთი ბელადი“ (*„Ein Volk, Ein Reich, Ein Führer“*). ჰიტლერის აზრით, გერმანიას „სასიცოცხლო სივრცე“ (*Lebensraum*)¹ არ ყოფიდა, რომ ქვეყანაში გამეფებული უმუშევრობის და ეკონომიკური სტაგნაციის დაძლევა მოეხდინა. აქედან გამომდინარე, გამოსავალი ახალი ტერიტორიების „მოპოვებაში“ იყო. ნაცისტების ლიდერი გერმანელ ხალხს ომისკენ დაუფარავად მოუწოდებდა. მიუხედავად უალრესად რადიკალური და არაჰუმანური იდეებისა, ნაციონალურ-სოციალისტურმა პარტიამ რამდენიმე ცდის შემდეგ საპარლამენტო არჩევნები მოიგო, ხოლო ჰიტლერი ქვეყნის კანცლერი გახდა. ცოტა ხანში ნაცისტებმა ძალაუფლების უზურპაცია განახორციელეს, რამაც მათ საშუალება მისცა, დასახული მიზნების რეალიზაცია მოეხდინათ.

როგორც აღინიშნა, ნაცისტურ იდეოლოგიაში განსაკუთრებული ადგილი ანტი-სემიტიზმს ეკავა. 1933-45 წწ. ნაციზმის მსხვერპლი 6 მილიონამდე ებრაელი გახდა. სპეციალისტთა ნაწილის აზრით, ებრაელთა გენოციდის მიზეზები მარტო ნაციზმის იდეოლოგიაში და პრაქტიკაში არ უნდა ვეძებოთ. ამ ტრაგედიაში, სამწუხაროდ, მნიშ-

¹ სასიცოცხლო სივრცის (*Lebensraum*) იდეა ცნობილ გერმანელ გეოპოლიტიკოსს კარლ შაუსპოფერს ეკუთვნის.

შენელოვანი როლი უბრალო გერმანელებმაც შეასრულეს (Bauer, 2002: 48). ამასთან, მნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ მსოფლიო საზოგადოებრიობამ, ებრაელთა დევნის მიმართ, რბილად რომ ვთქვათ, საკმაოდ ზერელე დამოკიდებულება გამოავლინა. 1938 წ., როდესაც გერმანიაში ებრაელთა შევიწროება და დეპორტაცია უკვე მიმდინარეობდა, აშშ-ის პრეზიდენტ რუზველტის ინიციატივით ჩატარდა საერთაშორისო კონფერენცია, რომლის მიზანი იყო ებრაელი ლტოლვილების საკითხზე გადწყვეტილების მიღება. კონფერენცია უშედეგოდ დამთავრდა, რადგან 32 მონაწილე ქვეყნიდან მხოლოდ დომინიკის რესპუბლიკამ განაცხადა მზადყოფნა, ებრაელი დევნილები მიეღო. ამგვარი დამოკიდებულების შედეგად ბევრმა ებრაელმა გერმანიის დატოვება ვერ შესძლო იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ წასასვლელი არსად ჰქონდა. ისინი მოგვიანებით ნაციზმის მსხვერპლნი გახდნენ.

II მსოფლიო ომის დროს ნაცისტებმა ევროპის რამდენიმე ქვეყანაში საკონცენტრაციო ბანაკები შექმნეს, რომელთა ერთ ნაწილში მხოლოდ ებრაელები იმყოფებოდნენ. რამდენიმე ბანაკის ტერიტორიაზე გაზის კამერები და კრემატორიუმი იყო განთავსებული. ებრაელები მთელი ევროპიდან ამ ბანაკებში გადმოჰყავდათ, სადაც ხდებოდა მათი ექსპლუატაცია, მათზე არაადამიანური ექსპერიმენტების ჩატარება, საბოლოო ჯამში კი მასობრივი განადგურება. „ჰოლოკოსტის“¹ შედეგად დაღუპულ ებრაელთა ნახევარი, თითქმის 3 მილიონი, საკონცენტრაციო ბანაკებზე მოდის (Hilberg, 2003). მარტო აუშვიცის ბანაკში 1,4 მილ. ებრაელი დახოცეს. ჰოლოკოსტის პერიოდში დაღუპულ ებრაელთა მნიშვნელოვანი ნაწილი წარმოშობით პოლონეთიდან (3,3 მლნ.) და საბჭოთა კავშირიდან (2,5 მლნ.) იყო (Dawidowicz, 1986: 403).

ნაცისტური პოლიტიკა მხოლოდ ებრაელების წინააღმდეგ არ იყო მიმართული. ნაციზმის ანტიჰუმანური პოლიტიკის სამიზნეები იყვნენ სლავები, ბოშები (დაიღუპა დაახ. 150-200 ათასი მათგანი), შავკანიანები, სექსუალური უმცირესობები, ფსიქიკურად დაავადებული ადამიანები, იელოვას მოწმეები, ფრანკომასონები და ა.შ.

ნაციზმმა დაახლოებით 60 მილიონი ადამიანის სიცოცხლე შეინირა. II მსოფლიო ომის შემდეგ „ნიურნბერგის პროცესზე“ ნაციზმი და მისი ბელადები გაასამართლეს. ამჟამად, მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანაში ნაციზმი და ფაშიზმი კანონგარეშედაა გამოცხადებული.

გარდა ზემოთ მითითებულის, ინფორმაცია აღებულია შემდეგი წყაროებიდან:

The Holocaust. http://en.wikipedia.org/wiki/The_Holocaust#cite_note-261 და

National Socialism. <http://www.factmonster.com/ce6/history/A0859882.html>

ნაციზმი ნაციონალიზმის ერთადერთი მახინჯი ფორმა არ ყოფილა. ჯერ კიდევ წინა საუკუნის 80-90-იან წლებამდე სამხრეთ აფრიკის ორ სახელმწიფოში, კერძოდ, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკასა და სამხრეთ როდეზიაში (ამჟამად ზიმბაბვე) ოფიციალურ სახელმწიფო პოლიტიკას აპარტეიდი წარმოადგენდა. ამ რეჟიმის სახელმწიფო პოლიტიკის ქვაკუთხედს თეთრი რასის უპირატესობა წარმოადგენდა, რის საფუძველზე სხვა რასების წარმომადგენელთა დისკრიმინაცია მიმდინარეობდა.

¹ ჰოლოკოსტი – ნაცისტების და მათი კოლაბორაციონისტების მიერ 1933-45 წლებში, ევროპაში ებრაელთა შევიწროების, დევნის და მასობრივი განადგურების პროცესი.

აპარტიდი

აპარტიდის ისტორია ოფიციალურად 1948 წლიდან იწყება, როდესაც სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის (მაშინ მას სამხრეთ აფრიკის კავშირი ერქვა) მთავრობის უმრავლესობაში აფრიკანერები¹ აღმოჩნდნენ, რომლებმაც რადიკალური რასობრივი სეგრეგაციის პოლიტიკა განახორციელეს.

სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკის ისტორია უკანასკნელი 4 საუკუნის განმავლობაში დრამატიზმით იყო სავსე. სამხრეთ აფრიკა სამხრეთ ნახევარსფეროში თავისი სტრატეგიული მდებარეობით გამოირჩევა. სუეცის არხის ამოქმედებამდე ამერიკებიდან და ევროპიდან აზიასა და ოკეანეთში მიმავალი ხომალდებისთვის ის უმნიშვნელოვანეს სატრანზიტო პუნქტს წარმოადგენდა. აქედან გამომდინარე, სამხრეთ აფრიკა ჯერ კიდევ XVII ს-ის შუა პერიოდში ევროპული, კერძოდ, ჰოლანდიური კოლონიზაციის ობიექტი გახდა.

XVIII ს-ის ბოლოს – XIX ს-ის დასაწყისში ბრიტანეთის მფლობელობაში გადავიდა სამხრეთ აფრიკის სამხრეთ სანაპირო, სადაც კაპის კოლონია შეიქმნა. ჰოლანდიელები, რომლებიც თავის თავს ბურებს² უწოდებდნენ, იძულებული იყვნენ ქვეყნის სიღრმეში გადასახლებულიყვნენ, სადაც დაარსეს ორი სახელმწიფო: ორანჟის რესპუბლიკა და რესპუბლიკა ტრანსვაალი. ოქროს და ალმასების საბადოების აღმოჩენას სამხრეთ აფრიკაში ევროპელთა მასობრივი გადასახლება მოჰყვა. ანგლო-ბურთა ომების შედეგად, 1910 წ. შეიქმნა სამხრეთ აფრიკის კავშირი (საკ), რომელშიც ზემოთ დასახლებული ტერიტორიების გარდა ნატალი შევიდა. ეს კავშირი ბრიტანეთის დომინიონს წარმოადგენდა. 1931 წელს საკ-მა ბრიტანეთისგან დამოუკიდებლობა მიიღო. ამ კავშირს II მსოფლიო ომში მონაწილეობა არ მიუღია, რადგან, ერთი მხრივ, არ სურდა ბრიტანეთს დაპირისპირებოდა, ხოლო, მეორე მხრივ, ის გერმანელ ნაცისტებს თანაუგრძნობდა. 1961 წ. საკ-ს სახელი გადაერქვა და ის სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკად (სარ) გამოცხადდა.

ევროპელი კოლონიზატორების დაპირისპირების ფონზე უარესდებოდა სამხრეთ აფრიკელი მკვიდრი მოსახლეობის არსებობის პირობები. ჯერ კიდევ XIX ს-ში ბრიტანულმა მმართველობამ სხვა რეგიონების შავკანიან მოსახლეობას კაპის კოლონიაში და ნატალში დასახლება აუკრძალა. გარდა ამისა, კეიპტაუნში და ნატალის ქალაქებში მზის ჩასვლის შემდეგ აფრიკული მოსახლეობას ქუჩაში ყოფნა იკრძალებოდა. რეალურად, აპარტიდის³ პოლიტიკა ბრიტანეთის კოლონიური პოლიტიკის გაგრძელება იყო.

¹ აფრიკანერები – სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკაში მცხოვრები ეთნიკური ჯგუფი, რომელიც ძირითადად ჰოლანდიელების, ასევე ფლანდრიელების, ფრიზების, გერმანელების, ფრანგების და სხვა ევროპელების შერევის შედეგად ჩამოყალიბდა. აფრიკანერების ენაა აფრიკაანსი, რომელიც XVII ს-ში ჰოლანდიურ ენის საფუძველზე შეიქმნა.

² ბური ჰოლანდიური სიტყვაა და ნიშნავს ფერმერს.

³ აპარტიდი აფრიკაანსის ენაზე განცალკევებას ნიშნავს. ეს ტერმინი 1917 წ. პირველად იან სმეტსმა (საკ-ის მომავალმა პრემიერ-მინისტრმა) გამოიყენა.

1948 წლიდან საკ-ის ხელისუფლებამ შემოიღო და განახორციელა მთელი რიგი კანონები, რომელთა მიზანი იყო რასობრივი სეგრეგაციის დანერგვა, სადაც ცხოვრების ყველა სფეროში აშკარა პრიორიტეტი ევროპული წარმოშობის ადამიანებს, ე.წ. თეთრკანიანებს გააჩნდათ.

ეთნორასობრივი თვალსაზრისით, სამხრეთ აფრიკის მოსახლეობა საკმაოდ მრავალფეროვანი იყო (დღესაც ასეთად რჩება). მოსახლეობის უმრავლესობას აფრიკელები შეადგენდნენ. მათ შორის ყველაზე მრავალრიცხოვანი ზულუს, ქსოსასის და სოტოს ტომები იყვნენ.

თეთრკანიანების უმრავლესობა ჰოლანდიელთა შთამომავლებით იყო წარმოდგენილი. საკ-ში ორი სახელმწიფო ენა იყო: აფრიკაანსი და ინგლისური.

„ფერადკანიანებში“ გაერთიანებული იყვნენ მულატები (აფრიკელების და ევროპელების შთამომავლები) და აზიელები. ამ უკნასკნელების დიდ ნაწილს ინდოელები შეადგენდნენ. „ფერადკანიანების“ კატეგორია ასევე მოიცავდა კოისანური წარმოშობის აფრიკული ტომების წარმომადგენლებსაც. კოისანები განსახლების არეალს კონტინენტის უკიდურესი სამხრეთ-დასავლეთი ნაწილი (თანამედროვე სამხრეთ-აფრიკის რესპუბლიკის დასავლეთი და ნამიბია) წარმოადგენდა. ისინი რეგიონში მცხოვრები სხვა შავკანიანი აფრიკელებისგან ლინგვისტური და მორფოლოგიური ნიშნებით გამოირჩევიან. საგულისხმოა, რომ საკ-ის მმართველებს ჯერ კიდევ XIX ს-ში „ფერადებში“ გადმოსახლებული ჩინელების შთამომავლები შეჰყავდათ, ხოლო ტაივანელი ჩინელები, იაპონელები და სამხრეთ კორეელები, რომელთა მთავრობებთან აპარტიდს მჭიდრო ეკონომიკური თანამშრომლობა ჰქონდა, „საპატიო თეთრკანიანების“ კატეგორიას მიეკუთვნებოდნენ.

1948 წ. არჩევნებში სამხრეთ აფრიკის ნაციონალური პარტიის გამარჯვების შემდეგ რასობრივი სიტუაცია უკიდურესად გამწვავდა. ახლად არჩეულმა მთავრობამ რამდენიმე წლის განმავლობაში მიიღო კანონები, რომლებმაც გააღრმავეს რასობრივი სეგრეგაცია. ახალი კანონების თანახმად:

- გამოიყო მოსახლეობის სამი კატეგორია: თეთრები, აფრიკელები და „ფერადკანიანები“. თითოეულ კატეგორიას თავისი სამართლებრივი სტატუსი გააჩნდა;
- „რასობრივი სინმინდის“ შენარჩუნების მიზნით აიკრძალა რასათაშორისი ქორწინებები;
- თეთრებსა და დანარჩენებს შორის მიწის გადანაწილება თავისებურად ხდებოდა. აფრიკელებს, რომლებიც მთელი მოსახლეობის 80%-ს შეადგენდნენ, ქვეყნის ტერიტორიის მხოლოდ 12% ერგოთ;
- აფრიკელებს და „ფერადებს“ „თეთრ“ ზონებში ცხოვრება და სპეციალური საშვების გარეშე ერთი ტერიტორიიდან მეორეზე გადაადგილება ეკრძალებოდათ;
- ფერადკანიანებმა პარლამენტის არჩევნებში მონაწილეობის უფლება „დაკარგეს“. აფრიკელებს ეს უფლება ჯერ კიდევ 1939 წ. ჩამოართვეს;
- სარ-ის პარლამენტში შედიოდნენ ის აფრიკელები, რომლებსაც ბანტუსტანების ტერიტორიაზე ირჩევდნენ. 1960 წ. კანონით სარ-ის პარლამენტში შავკანიანთა წარმომადგენლობა გაუქმდა;

- თეთრების ანაზღაურება აფრიკელების ანალოგიურ მაჩვენებელს რამდენჯერმე აღემატებოდა. მაგ., ერთნაირ სამუშაოში შავკანიანი მალაროელი 12-ჯერ ნაკლებ გასამრჯელოს იღებდა, ვიდრე მისი თეთრკანიანი კოლეგა;
- შავკანიან მენარმეს უფლება არ ჰქონდა თეთრკანიანი ადამიანი დაექირავებინა;
- არათეთრებისთვის სიტყვის თავისუფლება, გაფიცვებისა და მიტინგების მონაწილეობა, ადამიანის სხვა უფლებები და თავისუფლებები შეზღუდული იყო;
- შავკანიან პოლიციელებს თეთრკანიანის დაკავება ეკრძალებოდათ.

აპარტიდის მიერ ადამიანის უფლებათა დარღვევის სფეროში ყველაზე დიდი საერთაშორისო აჟიოტაჟი „ბანტუსტანების“ შექმნამ გამოიწვია. ბანტუსტანებში, ხშირად ძალადობრივი გადასახლების გზით, აფრიკელების კონცენტრაცია ხდებოდა. შეიქმნა 10 ბანტუსტანი, რომლებიც სარ-ის მთავრობამ დამოუკიდებელ სახელმწიფოებად გამოაცხადა. მნიშვნელოვანი ის იყო, რომ „დამოუკიდებელ ბანტუსტანში“ მცხოვრები ადამიანი ავტომატურად კარგავდა სარ-ის მოქალაქეობას. შესაბამისად, ბანტუსტანელ აფრიკელს „დანარჩენი ქვეყნის“ ტერიტორიაზე თავისუფლად გადაადგილების უფლება ჩამოერთვა. სარ-ის ხელისუფლება, ბანტუსტანების დამოუკიდებლობის აღიარებით, სარ-ის ხელისუფლება ქვეყნის მოსახლეობაში აფრიკელების ხვედრითი წილის ხელოვნურად შემცირებას ცდილობდა. მსოფლიო თანამეგობრობამ აპარტიდის ამ ხრიკს მხარი არ დაუჭირა. ბანტუსტანების დამოუკიდებლობა არცერთმა ქვეყანამ არ აღიარა.

1990-იან წლების დასაწყისში შიდა და საგარეო ზენოლის შედეგად სარ-ის მმართველობამ აპარტიდის გაუქმების შესახებ გადაწყვეტილება მიიღო. სარ-ში 1994 წლის საყოველთაო არჩევნების შედეგად „აფრიკულმა ეროვნულმა კონგრესმა“ გაიმარჯვა, ხოლო მისი ლიდერი ცნობილი პოლიტიკური მოღვაწე ნელსონ მანდელა ქვეყნის პირველი შავკანიანი პრეზიდენტი გახდა.

წყაროები:

http://www.associatedcontent.com/article/2446964/the_population_registration_act_of.html

<http://home.intekom.com/southafricanhistoryonline/pages/classroom/pages/projects/grade9/lesson6/03-effects-apartheid.htm>

http://en.wikipedia.org/wiki/South_Africa_under_apartheid

სეპარატისტული ნაციონალიზმი (Separatist Nationalism), როგორც მისი სახელწოდება გვიჩვენებს, დაკავშირებულია მოძრაობასთან, რომელიც მიზნად ისახავს უმცირესობის (უმცირესობების) მიერ სახელმწიფოდან გარკვეული ტერიტორიის გამოყოფას დამოუკიდებლობის მოთხოვნით. იმ შემთხვევაში, თუ სეპარატისტების მხრიდან ადგილი აქვს არა დამოუკიდებლობის, არამედ სხვა სახელმწიფოსთან შეერთების მოთხოვნას, მაშინ საქმე გვაქვს **ირედენტისტულ ნაციონალიზმთან (Iredentist Nationalism)**. ირედენტისმის მაგალითებია., მაგ. ჩრდილოეთ ტრანსილვანია რუმინეთში, სამხრეთ ტიროლი იტალიაში, „სახრეთ ოსეთი“ საქართველოში.

განახლებული ნაციონალიზმი (Renewed Nationalism). ყოფილი იმპერიები ან ძლიერი ქვეყნები მნიშვნელოვანი ისტორიული ცვლილებების შედეგად იძუ-

ლებული იყვნენ, ეროვნული იდეოლოგია გადაესინჯათ და მასში გარკვეული კორექტივები შეეტანათ. XX ს-ის დასაწყისში ეს მოხდა, მაგ., თურქეთში და ავსტრიაში, რაც მოჰყვა, შესაბამისად, ოსმალეთის და ავსტრო-უნგრეთის იმპერიების დაშლას. რუსეთის იმპერიის დაშლის შემდეგ ბოლშევიკურმა ხელისუფლებამ მნიშვნელოვნად შენიღბა მისი „ეროვნული პოლიტიკა“ და ახლად შექმნილი საბჭოთა კავშირი ერთა ნებაყოფლობით გაერთიანებად მონათლა. 1978 წ. რევოლუციის შემდეგ, ირანის სასულიერო ლიდერებმა და ახალმა მთავრობამ ბევრ პროგრესულ რეფორმაზე უარი თქვეს და ისლამური სახელმწიფოს აღორძინება დაიწყეს (Taylor & Flint, 2007: 167-168).

2.7 ნაციონალიზმი და გენდერი

რაც არ უნდა გასაკვირი იყოს, ერის ფემინისტური ხედვა არადასავლური ფენომენია. ამ საკითხის წინ წამოწევას ანტიკოლონიურ მოძრაობაში აზიელი და აფრიკელი ქალების აქტიურმა მონაწილეობამ შეუწყო ხელი. მოგვიანებით, მნიშვნელოვანი ყურადღება ძალაუფლების საკითხის გენდერულ შეფასებას დაეთმო. ქალებმა ქვეყნის მართვაში მათი მონაწილეობის გაზრდა მოითხოვეს.

უკანასკნელი რამდენიმე ათეული წლის განმავლობაში მსოფლიოს ფემინისტურმა მოძრაობამ საკმაოდ დიდ წარმატებებს მიაღწია და ბევრ ქვეყანაში ის ანგარიშგასაწევი ძალა გახდა. შეიქმნა უამრავი ფემინისტური არასამთავრობო და საერთაშორისო ორგანიზაცია, რომლებიც მთელ მსოფლიოში ქალთა უფლებებს იცავენ. აღმოჩნდა, რომ საარჩევნო პროცესში ქალები უფრო მობილიზებული და ორგანიზებული არიან, ვიდრე მამაკაცები. მაღალგანვითარებულ სამყაროში თუ რომელიმე პოლიტიკური ორგანიზაციის საარჩევნო სია ქალთა ნაკლებობას განიცდის, ამ შემთხვევაში არჩევნებზე მას წარმატების დიდი შანსი არა აქვს. საზოგადოებაში ქალის სტატუსის ამაღლებამ ბევრი ანტიფემინისტური დებულების გადახედვა და ახლებურად გააზრება განაპირობა. გამონაკლისს, ამ მხრივ, არც ნაციონალიზმი და ეროვნული საკითხი წარმოადგენს.

ნაციონალისტების გარკვეული ნაწილი ქალს ერის მშენებლობაში მხოლოდ ორ ფუნქციას ანიჭებს. პირველი, რა თქმა უნდა, ბიოლოგიური ანუ ერის რეპროდუქციის ფუნქციაა. ასეთი განცხადებები არცთუ იშვიათი იყო ნაციისტური გერმანიის, ირლანდიის რესპუბლიკური არმიის და პალესტინელების მოღვაწეობაში. რადიკალი ნაციონალისტები ქალს დიასახლისად მოიაზრებდნენ, ხოლო მამაკაცს – სამშობლოს დამცველად. ამასთან დაკავშირებით იქმნებოდა შესაფერისი სოციალურ-კულტურული დისკურსები. ომის შესახებ თითქმის ყველა ფილმში არის სცენა, სადაც მამაკაცი ჯარში მიდის, ხოლო მას ცრემლიანი ცოლი ან დედა აცილებს. რადიკალების აზრით, ქალის ბიოლოგიური ფუნქცია ამით არ შემოფარგლება. ქალმა, ასევე უნდა იზრუნოს ნაციის სინმინდებზე, შესაბამისად, არ უნდა დაქორწინდეს სხვა ერის წარმომადგენელზე. ეს მიდგომა ძირითადად დომინანტი ეთნოსის წარმომადგენლებისთვისაა დამახასიათებელი.

ცნობილმა სოციოლოგებმა ფლოია ანთიასმა და ნირა იუვალ-დევისმა გენდერისა და ნაციონალიზმის საკითხების ანალიზის შედეგად დაადგინეს, რომ გარდა ზემოთ აღნიშნულისა, ქალები ნაციონალიზმის პროცესში კიდევ სამ მნიშვნელოვან ფუნქციას ასრულებენ. ქალი კულტურის მნიშვნელოვანი მატარებელია. ეს, უპირველესად, ახალი თაობის (არა მარტო შვილების) აღზრდაში გამოიხატება. მსოფლიოს თითქმის ყველა ქვეყანაში საშუალო სკოლის მასწავლებლების დიდ უმრავლესობას ქალები შეადგენენ. მათი როლი ახალგაზრდებისთვის ეროვნული ისტორიისა და ლიტერატურის სწავლებაში ძალიან დიდია. ეროვნული სტერეოტიპების ჩამოყალიბება ბავშვობიდან იწყება. ამასთან, ქალი არა მარტო კულტურის მატარებელია, არამედ მისი სიმბოლოც (მაგ., ქართლის დედა, თავისუფლების ქანდაკება ნიუ-იორკში). ყველა კულტურა ცდილობს, ქალის „ხელშეუხებლობის“ დისკურსი შექმნას. ნებისმიერ ადამიანში განსაკუთრებულ სენტიმენტებს, აღშფოთებასაც კი იწვევს ის ფაქტი, რომ ამა თუ იმ კონფლიქტის დროს ქალები დაიღუპნენ. ნაციონალიზმის იდეოლოგია ეროვნული მშენებლობის პროცესში ცდილობს, ერთმანეთისგან ქალისა და მამაკაცის ფუნქციები განასხვავოს (Anthias & Yuval-Davis, 1989: 7).

მეცნიერები ამტკიცებენ, რომ თუმცა ქალები ძალიან იშვიათად მონაწილეობენ ბრძოლებში, მათი არაპირდაპირი ჩართვა ყოველთვის თვალსაჩინოა. არცთუ იშვიათად, ისინი კონფლიქტის პროვოცირებასაც კი ახდენენ (იქვე). ამჟამად ქალის როლი სახელმწიფო პროცესებში კიდევ უფრო ამალღდა. ფემინისტები მიიჩნევენ, რომ ქალებს ხელენიფებათ უფრო მშვიდობიანი მსოფლიოს შექმნა, რადგან მამაკაცებთან შედარებით, პოლიტიკურად გაცილებით პროგრესულები, ხოლო სოციალურად უფრო კომუნიკაბელურები არიან.

2.8 ნაციონალიზმის პარადიგმები

ნაციონალიზმის დებატებში ცენტრალური ადგილი ერის და ნაციონალიზმის აღმოცენების პერიოდიზაციას უკავია. ზოგადად, ამ საკითხთან დაკავშირებით სამ ძირითად პარადიგმას გამოყოფენ:

- ერები და ნაციონალიზმი პრიმორდიალური (უძველესი) ფენომენებია;
- ერები პრიმორდიალური წარმოშობისაა, ხოლო ნაციონალიზმი თანამედროვე მოვლენაა;
- ერები და ნაციონალიზმი თანამედროვე მოვლენებია.

არსებობს ნაციონალიზმის სამი ძირითადი სამეცნიერო მიმართულება: პრიმორდიალიზმი, პერენიალიზმი და მოდერნიზმი. ამასთან, ნაციონალიზმის კვლევებისთვის (ისევე, როგორც სხვა სოციალური მეცნიერებებისათვის) ერთი მხრივ, ეროვნული სკოლების არსებობაა დამახასიათებელი (მაგ., ანგლო-ამერიკული, რუსული, გერმანული). თითოეული მათგანი მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ნაციონალიზმის კვლევების, როგორც მეცნიერების დარგის განვითარება-

ში, რადგან გვთავაზობენ აღნიშნული და სხვა საკითხების მათთვის დამახასიათებელ, სპეციფიურ ხედვას. მეორე მხრივ, ზემოთ დასახელებული თითოეული მიმართულება, რიგ შემთხვევებში ორი ან მეტი ქვემიმართულებითაა წარმოდგენილი. მათ შორის განსაკუთრებული აღიარებით და პოპულარობით სარგებლობს ეთნოსიმიოლოგში, რომელიც თავის დროზე პერენიალიზმს გამოეყო.

2.8.1 ფერდინანდ ტიონისის „გემაინშაფტი“ და „გეზელშაფტი“

გერმანელმა სოციოლოგმა **ფერდინანდ ტიონისმა (Ferdinand Tönnies)** მეცნიერებაში შემოიტანა თემის (გერმ. *Gemeinschaft*) და საზოგადოების (გერმ. *Gesellschaft*) ცნებების განახლებული განმარტება. მისი აზრით, თემი ტრადიციული საზოგადოებაა, ხოლო საზოგადოება ინდუსტრიული (კაპიტალისტური) ეპოქის პირმშოა. ტიონისისეული გეზელშაფტი დღევანდელი სამოქალაქო (პოლიტიკური) ერია (Tönnies, 2001: 24). მეორე გერმანელმა სოციოლოგმა **მაქს ვებერმა** ეთნოსისა და საზოგადოების (სამოქალაქო ერის) იდეები განავრცო. მისი აზრით, ეთნოსი ხელოვნური კონსტრუქციაა, რადგან მისი წევრების რწმენა ადამიანთა ერთობის ანუ თემის შესახებ სუბიექტურია. **რწმენა კი არ აყალიბებს თემს, არამედ, პირიქით თემი ქმნის რწმენას.** თემი რწმენას ძალაუფლებისა და სტატუსის მოპოვების მიზნით იყენებს. საზოგადოების შექმნის საფუძვლად ვებერი მიიჩნევს ინდივიდთა თავისუფალ ნებას, რომლის საფუძველზეც ადამიანები კონკრეტული ინტერესების გარშემო ერთიანდებიან (Banton, 2007).

2.8.2 ინსტრუმენტალიზმი

ეთნოსების და ეთნიკურობის კვლევაში ეს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ეთნოლოგიური და სოციოლოგიური მიმართულებაა. მისი ძირითადი იდეაა ის, რომ ელიტა ეთნიკურობას იყენებს, როგორც ძალაუფლების მოპოვების ან საკუთარი ეკონომიკური სარგებლის თუ მატერიალური კეთილდღეობის ამალგების ინსტრუმენტს (Noel, 1968).

2.8.3 ეთნოგენეზისი

ეს კონცეფცია თავდაპირველად ავტოქტონური ხალხების და მოსული მიგრანტების შერწყმის შედეგად ახალი ეთნოსის ფორმირების შემთხვევების შესასწავლად გამოიყენებოდა. მოგვიანებით შეიცვალა კონცეფტუალური მიდგომები, რის შედეგადაც ეთნოსის წარმოშობის უმნიშვნელოვანეს პირობებად საერთო ტერიტორია და ენა მიიჩნიეს. „ეთნო-გენეტიკოსების“ შეხედულებით, პირველი მნიშვნელოვანია ეთნოსის ფორმირებისა და განვითარების საწყისს ეტაპზე. შემდგომ, ეთნოსი ფუნქციონირებს უკვე როგორც დამოუკიდებელი სოციალური ორგანიზმი, რომელსაც კულტურული და ფსიქოლოგიური ელემენტების

მეშვეობით რეპროდუცირება შეუძლია. ეთნოსი არსებობას არ წყვეტს იმ შემთხვევაშიც კი, როდესაც მობილობის (მაგ., ბოშები) ან გარკვეული პოლიტიკური გარემოებების გამო (მაგ., ებრაელები) ისტორიულ სამშობლოსთან პირდაპირ კავშირს კარგავს. ამ მხრივ, განსაკუთრებულ როლს ასრულებს ენა, რადგან მისი მეშვეობით იქმნება ლიტერატურა, სიმღერები, ისტორიული მითები.

2.8.4 პრიმორდიალიზმი

ნაციონალიზმის პარადიგმებს შორის პრიმორდიალიზმი უძველესია. **პრიმორდიალური მიდგომის მიხედვით, ერიც და ნაციონალიზმიც ძველი მოვლენებია.** პრიმორდიალიზმი მთელი სისრულით ასახავს ნაციონალისტური ორგანიციზმის და რომანტიზმის იდეებს. ეს ბუნებრივიცაა, რადგან პრიმორდიალისტური მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბება და განვითარება უკავშირდება ცნობილი ფრანგი მოაზროვნეების და საზოგადო მოღვაწეების ჟან-ჟაკ რუსოს და მანუელ-ჟოზეფ სიეისის სახელებს. სიეისი, ერთ-ერთი პირველი იყო, ვინც ჯერ კიდევ 1789 წ. ამტკიცებდა, რომ სუვერენიტეტი არა სამღვდელოებას და არისტოკრატიას, არამედ ერს (ხალხს) უნდა ეკუთვნოდეს. საფრანგეთში და შემდგომ დასავლეთ ევროპაში მოქალაქეობის ინსტიტუტის დამკვიდრებამ ერის სიდიადის იდეა გააძლიერა. ახალგაზრდა ფრანგული რესპუბლიკის მოღვაწეებმა აიტაცეს რუსოს და სიეისის ნააზრევი და რამდენიმე მიმართულებით განავრცეს. გამოიკვეთა ორი მნიშვნელოვანი დებულება: 1) ერი სათავეს უხსოვარი დროიდან იღებს და 2) ეთნიკური კუთვნილება ადამიანის ბუნებრივი მოცემულობაა. პრიმორდიალისტებს, მოდერნისტებისგან განსხვავებით, მიაჩნიათ, რომ ეთნიკურობის ხელოვნურად შექმნა ან მისი თავს მოხვევა შეუძლებელია. ნაციონალისტური ორგანიციზმის მთავარი იდეის მიხედვით, ეროვნული კულტურა და ტრადიციები მემკვიდრეობით ხასიათს ატარებს, რადგან ყოველ შემდეგ თაობას გადაეცემა. ეს დებულებები გულუბრყვილოდ გამოიყურება, მაგრამ უნდა გავითვალისწინოთ, რომ პრიმორდიალიზმმა იმპულსი მისცა ნაციონალიზმის სხვა პარადიგმების აღმოცენებას.

2.8.5 პერენიალიზმი

პერენიალიზმი, როგორც სამეცნიერო მიმართულება წინა საუკუნის პირველ ნახევარში ჩამოყალიბდა. **პერენიალისტები თვლიან, რომ ნაციონალიზმი, როგორც იდეოლოგია, თანამედროვე მოვლენაა, მაგრამ ერები ძველი ფენომენია.** ამგვარ დასკვნის საფუძველს წარმოადგენს მოსაზრება იმის შესახებ, რომ ერები ადამიანთა „ბუნებრივ“ ერთობებს წარმოადგენენ. ეს საკითხი ნაციონალიზმის კვლევებში ერთ-ერთი ცენტრალურია, რადგან, როგორც ამ იდეის მხარდამჭერებს, ასევე მის ოპონენტებს ძლიერი არგუმენტები გააჩნიათ. ერთი მხრივ, რთულია იმის დაბეჯითებით მტკიცება, რომ ერები ადრეულ ეპო-

ქებში ჩამოყალიბდნენ, თუ მხედველობაში მივიღებთ ერის თანამედროვე მახასიათებლებს. ამასთან, იმის უარყოფაც თითქმის შეუძლებელია, რომ მაგ., ებრაელები და ბერძნები ყველა კრიტერიუმით ძალიან ძველი ერები არიან. პერენიალისტები იმასაც ამტკიცებენ, რომ ერი განახლებადი მოვლენაა, რაც იმას ნიშნავს, რომ დროთა განმავლობაში ის იცვლება, გარდაიქმნება და ახალი ნიშან-თვისებებით მდიდრდება.

პერენიალიზმს ბევრი საერთო აქვს ეთნოსიმბოლიზმთან. ამ უკანასკნელის დახასიათება ამავე თავშია მოცემული.

2.8.6 მოდერნიზმი

მოდერნისტების ძირითადი შეხედულების მიხედვით, ნაციონალიზმი, როგორც იდეოლოგია და განსაკუთრებით, როგორც პროცესი, შესაბამისად, ერებიც თანამედროვე მოვლენაა, რომელიც ზოგადად კაპიტალიზმის გავრცელებასთან, კერძოდ კი, საფრანგეთის ბურჟუაზიულ რევოლუციასთან არის დაკავშირებული.

მოდერნისტების მნიშვნელოვანი ნაწილი ნაციონალიზმის იდეოლოგიის წანამძღვრად რაციონალიზმის თეორიას მიიჩნევს. რაციონალიზმი, როგორც მოძღვრება, XVIII ს-ში ევროპაში აღმოცენდა და ის მკაცრად აკრიტიკებდა ფეოდალურ წეს-წყობილებას. საბუნებისმეტყველო მეცნიერებების განვითარებამ დიდი როლი შეასრულა რაციონალიზმის იდეების ჩამოყალიბებაში, რომლის მიხედვით ცოდნა და ჭეშმარიტება რაციონალური აზროვნების და არა ღვთიური ან ზებუნებრივი ძალების მიერ განისაზღვრება. შესაბამისად, რაციონალიზმმა საგნებისა და მოვლენების ახსნაში წინ ადამიანური საწყისი წამოწია. ზოგადად, რაციონალისტები მიიჩნევდნენ, რომ ადამიანი თავისი ბუნებით კანონმორჩილი, თვითრეგულირებადი და შემოქმედი არსებაა. შესაბამისად, ინდივიდს იმის უნარი შესწევს, რომ ბუნებრივი და ღვთიური ძალების მორჩილი არ იყოს და თავად შექმნას სოციალური ინსტიტუტები. ადამიანის ახლებური როლის აღიარებამ სრულიად განსხვავებული სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური გარემოს შექმნა მოითხოვა, რადგან ამ იდეის განხორციელება ფეოდალიზმის ჩარჩოში შეუძლებელი იყო. ეტაპობრივად რაციონალიზმი მოძრაობად გარდაიქმნა. ყალიბდებოდა „ძველი წესრიგის“ ალტერნატიული სტრუქტურები (მაგ., მასონური ორგანიზაციები) და იქმნებოდა ახალი თეორიები და კონცეფციები. ამ პერიოდის უმნიშვნელოვანესი ნაშრომია 1776 წ. გამოქვეყნებული ადამ სმითის „ერთა კეთილდღეობა“ (Ordridge, 1981: 20-26). ეკონომიკის კუთხით, ამ ნაშრომმა სტიურტ მილის და ჯონ ლოკის ლიბერალიზმის მოძღვრებები გაამდიდრა. მთლიანობაში, აღნიშნული დროისთვის „ახალი წესრიგის“ თეორიული ბაზისი შემუშავებული იყო და ევროპა რევოლუციური ნახტომისთვის ემზადებოდა, რაც 1789 წ. საფრანგეთში განხორციელდა.

ნაციონალიზმის თეორიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი გერმანელი მეცნიერი ჰანს კონი მიიჩნევს, რომ ნაციონალიზმის აღმოცენება, უპირველეს ყოვლისა, ხალხის სუვერენიტეტთანაა დაკავშირებული, ხოლო ამ იდეის რეალიზაცია „მესამე ფენის“ (ფრან. *Le tiers-état*) ძალისხმევის შედეგია (Kohn, 1945: 3-4).

ჩანართი 2

მესამე წოდება

XVIII ს-ში საფრანგეთის მოსახლეობა სამ სოციალურ კლასად ანუ „წოდებად“ იყოფოდა. პირველ ორ წოდებას სამღვდელოება და არისტოკრატია წარმოადგენდა. მესამე წოდება, რომელიც მოსახლეობის დაახლოებით 98%-ს შეადგენდა, პოლიტიკურად პრაქტიკულად უუფლებო იყო. ლუი XVI-ის მმართველობის დროს მესამე წოდება, რომლის უმრავლესობა გლეხობა იყო, მაგრამ ბირთვის წარმოადგენდა ასევე პოლიტიკურად უუფლებო ბურჟუაზია (ვაჭრები და მწარმეები), ეკონომიკურად მნიშვნელოვნად გაძლიერდა. ბურჟუაზია სოციალურ კლასად იქცა. ძველი რეჟიმის შეცვლის მოთხოვნით ყველაზე აქტიურად სწორედ ბურჟუაზია გამოდიოდა.

ლუი XV-ის გარდაცვალების შემდეგ საფრანგეთში მწვავე ფინანსური კრიზისი დაიწყო. ლუი XVI-მ შემოიღო ახალი კანონი, რომელიც სამღვდელოებისა და არისტოკრატის დაბეგვრას ითვალისწინებდა. საფრანგეთის ისტორიაში ამ უპრეცედენტო გადაწყვეტილებამ ფრანგული არისტოკრატის საშინელი აღშფოთება გამოიწვია. მათი ინიციატივით 1789 წ. მაისში გაიმართა „გაერთიანებულ წოდებათა“ კრება, რომელშიც სამივე წოდების წარმომადგენლები მონაწილეობდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ კრების უმრავლესობას მესამე წოდების დელეგატები შეადგენდნენ, მოქმედი წესის მიხედვით არისტოკრატას კრების მთელი ხმების 2/3-ს ეკუთვნოდათ. ცხადია, ამ შეკრებაზე დაბალი ფენა მისთვის სასურველ გადაწყვეტილებების მიღებას ვერ მოახერხებდა.

იმავე წლის ივნისში, უკვე მესამე წოდების წარმომადგენლებმა მოიწვიეს კრება, რომელსაც ეროვნული ასამბლეა ეწოდა. ამ თავყრილობამ მიიღო დეკლარაცია ადამიანის და მოქალაქის უფლებათა შესახებ, რომელიც მოქალაქეთა თანასწორობას, რელიგიური აღმსარებლობის თავისუფლებას და სამართლიან სასამართლო განხილვას აღიარებდა. დეკლარაცია მრავალათასიანი ტირაჟით დაიბეჭდა და მთელ ევროპაში გავრცელდა. მასში აისახა განათლებული ევროპის მისწრაფება სოციალური და პოლიტიკური ცვლილებებისაკენ. საფრანგეთის ბურჟუაზიულმა რევოლუციამ ამ ცვლილებების ეტაპობრივი განხორციელების მყარი საფუძველი შექმნა (The Third Estate, 2009).

ჰანს კონის მიხედვით, საფრანგეთის ბურჟუაზიული რევოლუციის შემდეგ სამოქალაქო ნაციონალიზმის განვითარება ჯერ იმ ქვეყნებში დაიწყო, სადაც ძლიერი მესამე ფენის არსებობის პირობებში მნიშვნელოვანი ეკონომიკური და პოლიტიკური რეფორმები გატარდა, კერძოდ, დიდ ბრიტანეთში, საფრანგეთსა და აშშ-ში. ევროპის იმ ნაწილში, სადაც ბურჟუაზია და საშუალო ფენა მოისუსტებდა, მაგ., გერმანიაში, იტალიაში და სლავურ ქვეყნებში, ნაციონალიზმის ფუნდამენტად კულტურული ფასეულობები მოგვევლინა.

ადრე აღინიშნა, რომ ნაციონალიზმის ერთიანი იდეოლოგია არ არსებობს. ნაციონალიზმი, როგორც იდეოლოგია, განსხვავდება ქვეყნებისა და ერების მიხედვით. თანამედროვე ნაციონალიზმის იდეები დასავლეთ ევროპაში, კერძოდ, საფრანგეთსა და ინგლისში ჩაისახა. მოგვიანებით ეს იდეები სხვა ევროპელმა ერებმა გადაიღეს და ადგილობრივი სპეციფიკის გათვალისწინებით, მათი გარკვეული მოდიფიცირება მოახდინეს. XX საუკუნეში ნაციონალიზმის იდეები აღმოსავლეთ ევროპის, აზიისა და აფრიკის ქვეყნებში გავრცელდა. პრაქტიკულად, ყველგან ნაციონალისტური მოძრაობების საფუძველს საერთო კულტურისა და ისტორიის არსებობა წარმოადგენდა. საინტერესოა, რატომ მიიღო ნაციონალიზმის საბაზისო იდეოლოგიამ საყოველთაო აღიარება? რატომ არ მოხდა, მაგ., აზიისა და აფრიკის ქვეყნებში ალტერნატიული იდეოლოგიების მოძვლების შემუშავება და დანერგვა? საქმე ისაა, რომ იმ დროისთვის, როდესაც განვითარებადი სამყაროს ქვეყნებმა დამოუკიდებლობა მოიპოვეს, მსოფლიოში ახალი საერთაშორისო სისტემა ფუნქციონირებდა. საერთაშორისო ურთიერთობების ჩარჩო ჯერ კიდევ 1648 წელს ვესტფალიის ხელშეკრულებით განისაზღვრა. აქედან გამომდინარე, ახლად შექმნილ განვითარებად ქვეყნებს მწირი არჩევანი ჰქონდათ: ან ჩაერთვებოდნენ არსებულ გლობალურ სისტემაში ან საერთაშორისო იზოლაციაში ყოფნა დაემუქრებოდათ.

კაპიტალიზმის პირობებში რა სახის ფუნდამენტიც არ უნდა ჰქონდეს ნაციონალიზმს, ის ერი-სახელმწიფოს შექმნისკენ მიისწრაფვის. თანამედროვე ნაციონალიზმი არის პროცესი, რომლის საბოლოო მიზანი ქვეყნის მთელი მოსახლეობის ერთიან პოლიტიკურ სისტემაში ინტეგრირებაა. ამასთან, გავისხენოთ, რომ ცენტრალიზებული მმართველობა დამახასიათებელი იყო მონათმფლობელობის პერიოდის ქალაქ-სახელმწიფოებისთვის, რომ არაფერი ვთქვათ ფეოდალიზმის ეპოქის ქვეყნებზე. ეს, რა თქმა უნდა, ასეა, მაგრამ მოდერნისტები ხაზს უსვამენ იმ გარემოებას, რომ კაპიტალიზმმა ახალი შინაარსით შეავსო სახელმწიფოს ცნება. თანამედროვე სახელმწიფოს „მეპატრონე და მმართველი“ მთელი ერია და არა არისტოკრატიული ელიტა. მოდერნისტების მტკიცებით, თანამედროვე სახელმწიფო სხვა არაფერია, თუ არა *ერი-სახელმწიფო*.

მთლიანობაში, მოდერნიზმის ხედვა ნაციონალიზმის განვითარებაში რაციონალიზმის, კაპიტალიზმის და სახელმწიფო-ცენტრიზმის როლის შესახებ შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოყალიბდეს:

რაციონალიზმმა ჩამოაყალიბა შემდეგი იდეები:

- მოქალაქეობის შესახებ,
- ერთიანი კანონმდებლობის შექმნის შესახებ,
- კანონის წინაშე ადამიანების თანასწორობის შესახებ;
- ერის მიმართ მოქალაქის ერთგულების (ლოიალობის) შესახებ;
- რაც ყველაზე მნიშვნელოვანია, სახელმწიფოს არსებობის მთავარი არსია ის, რომ ის უნდა ემსახურებოდეს მის მოქალაქეებს და არა პირიქით.

კაპიტალიზმმა განაპირობა:

- ადამიანის მიერ მისი ცოდნის და უნარების ნებაყოფლობით „გაყიდვა ან გაქირავება“;
- მასობრივი კომუნიკაციების საშუალებების შექმნა, რამაც განაპირობა ადამიანების სოციალიზაცია და დაახლოება;
- კლასების წარმოშობა და შრომის დანაწილების პროცესში კლასობრივი ურთიერთობების ჩასახვა;
- შრომის საერთაშორისო დანაწილება.

სახელმწიფომ შექმნა:

- საერთო (სახელმწიფო) ენა და განათლების ერთიანი სისტემა;
- ერთიანი სამართლებრივი სისტემა;
- სოციალური და ჯანმრთელობის დაცვის ერთიანი სისტემა;
- ერთიანი საფინანსო სისტემა და ფისკალური პოლიტიკა;
- ერთიანი სახელმწიფო-საჯარო სამსახური;
- ეროვნული შეიარაღებული ძალების და უსაფრთხოების ერთიანი სისტემა;
- მოახდინა მოსახლეობის ყველა ფენის და ყველა რეგიონის წარმომადგენლების სოციალიზაცია (Ordrige, 1981: 35).

მთლიანობაში, ნაციონალიზმის მოდერნისტული პარადიგმა შემდეგ დებულებებს გვთავაზობს:

- ❖ ნაციონალიზმმა შექმნა თანამედროვე ერები და სახელმწიფოები;
- ❖ ერი, ისევე, როგორც ნაციონალიზმი, ახალი ფენომენია. ორივე, უკეთეს შემთხვევაში XIX ს-ში ჩამოყალიბდა.
- ❖ ერები და ნაციონალიზმი ინტელიგენციისა და ბურჟუაზიის არტეფაქტებია¹.
- ❖ ეთნიკური (ეთნო-ლინგვისტური) ნაციონალიზმი უნდა განვასხვავოთ სამოქალაქო-პოლიტიკური ნაციონალიზმისგან;
- ❖ ნაციონალიზმმა და ერებმა ამონურეს თავიანთი ისტორიული მისია და გლობალიზაციის ეპოქაში ისინი წარსულის გადმონაშთებად გვევლინებიან (Smith, 2001: 102).

მოდერნიზმის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი განხრავა **კონსტრუქტივიზმი**. ამ მიმართულების მომხრეები იზიარებენ ერების და ნაციონალიზმის თანამედროვე ხასიათს. ამასთან, სხვა მოდერნისტებისგან განსხვავებით მიიჩნევენ, რომ ერებიც და ნაციონალიზმიც სოციალურ კონსტრუქციას წარმოადგენენ. ხაზგასმულია, რომ ერი-სახელმწიფოს შემთხვევაში საქმე გვაქვს არა მოსახლეობასთან ე.ი. ადამიანების მექანიკურ ჯამთან, არამედ ერთიან სოციალურ ორგანიზმთან. ერიკ ჰობსბაუმი აღნიშნავს, რომ კულტურა და ტრადიციები ელიტის მეცადინეობით შექმნილი სოციალური ინჟინერიის პროდუქტებია (Smith, 2008: 48).

¹ არტეფაქტი (ლათ. *Artefactum*) მოცემულ კონტექსტში უნდა გავიგოთ, როგორც ხელოვნურად შექმნილი.

ნაციონალიზმის სხვა მნიშვნელოვანი მიმართულებები (ეთნოსიმბოლიზმი, პერენიალიზმი) მიიჩნევენ, რომ ერები კაპიტალიზმამდე არსებობდნენ. ამ მნიშვნელოვანი დებულების გასაბათილებლად მოდერნისტებს, რიგ შემთხვევებში საკმაოდ არადამაჯერებელი არგუმენტები მოყავთ. კერძოდ, ეს უკანასკნელები ამტკიცებენ, რომ ანტიკურ და ფეოდალურ ეპოქებში ხალხს არ გააჩნდა ეროვნული გრძნობა, მათ შორის მისი ისეთი მნიშვნელოვანი ელემენტი, როგორცაა საერთო სოლიდარობა. კითხვაზე – მაშინ რატომ იბრძოდნენ ხალხები დამპყრობლების წინააღმდეგ? – მოდერნისტები პასუხობენ, რომ მათ ან არ სურდათ, უცხოელების ბატონობის პირობებში ეცხოვრათ ან მათი ბრძოლა პატრიოტული მოტივებით იყო განპირობებული (Ordrige, 1981: 39-40).

მოდერნისტები ამტკიცებენ, რომ საერთო კულტურა აგრარული საზოგადოებებში გადამწყვეტი არ იყო. ამ შემთხვევაში, ჩნდება შემდეგი კითხვები: მაგ., რატომ ავრცელებდნენ რომაელები ლათინურ ენას და მათი ცივილიზაციის სხვა ფასეულობებს დაპყრობილ ხალხებში? რატომ გამოიგონეს საკუთარი დამწერლობები ერთმანეთის მეზობლად მცხოვრებმა ერებმა, მაგ., ქართველებმა და სომხებმა ან ებრაელებმა და არაბებმა? თუ სოციალურ-კულტურულ განსხვავებას მნიშვნელობა არ ჰქონდა, მაშინ ერთის შექმნილ ანბანს მეორე გადმოიღებდა და გამოიყენებდა.

2.8.7 ეთნოსიმბოლიზმი

ნაციონალიზმის ეთნოსიმბოლისტური მიდგომა პერენიალიზმის საფუძველზე აღმოცენდა. მოდერნიზმისგან განსხვავებით, ეთნოსიმბოლიზმი აქცენტს ეთნოსის მყარ და დროში უწყვეტობის სუბიექტურ თვისებებზე აკეთებს. ეს არ ნიშნავს, რომ ეთნოსიმბოლიზმი ეთნიკურობის ობიექტურ ელემენტებს უგულვებელყოფს, მაგრამ მისი კვლევის ამოსავალ წერტილს მეხსიერების, ფასეულობების, გრძნობების, მითებისა და სიმბოლოების სუბიექტური შემადგენლები წარმოადგენს.

ნაციონალიზმის ეთნოსიმბოლისტური პარადიგმა გულისხმობს, რომ ერები (მათი ნაწილი მაინც) ადრეულ ეპოქებში ჩამოყალიბდნენ, ხოლო თვით ნაციონალიზმი თანამედროვე ფენომენია.

ეთნოსიმბოლიზმის მიხედვით, თანამედროვე ერებს პრიმორდიალური ფესვები აქვთ. ერების მშენებლობა დინამიკური პროცესია, რომელიც გარკვეულ შემთხვევებში უხსოვარი დროიდან იღებს სათავეს და დღესაც მიმდინარეობდე. ამასთან, ეთნოსიმბოლისტები მიიჩნევენ, რომ ყველა ერს ევოლუციის ერთნაირი გზა არ გაუვლია. უფრო მეტიც, თანამედროვე მსოფლიოში გვხვდება ადამიანთა ერთობები, რომლებიც ჯერ ეთნოსადაც არ ჩამოყალიბებულან.

ენტონი სმითი განასხვავებს „ეთნო-ეროვნული“ განვითარების რამდენიმე სტადიას:

- პირველ ეტაპზე, მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონებში, განსაკუთრებით კი ხმელთაშუაზღვისპირეთში ჩამოყალიბდნენ **ეთნიკური კატეგორიები (Ethnic**

Categories). მათ გააჩნდათ ეთნონიმი და ერთი ან რამდენიმე საერთო კულტურული ატრიბუტი, როგორც წესი, ეს იყო ენა და ტრადიციები, რაც მათ სხვებისგან განასხვავებდა.

- გენეალოგიის აღმოცენებასთან ერთად სიტუაცია შეიცვალა. ადამიანებმა დაიწყეს მათი წარმომავლობის დაფიქსირება, ძირითადად, ზეპირი, იშვიათად წერილობითი ფორმით. შეიქმნა მითები წინაპრების შესახებ. ადამიანთა გაერთიანებები უფრო დახვეწილ და მრავალფეროვან ხასიათს იღებდა. ეთნიკური კატეგორიები გარდაიქმნენ **ეთნიკურ კავშირებად და ეთნიკურ ერთობებად (Smith, 2008: 117)**.
- კაცობრიობის განვითარების იმ ეტაპზე, რომლისთვისაც დამახასიათებელი იყო ქალაქ-სახელმწიფოების, სამეფოების და იმპერიების შექმნა, ეთნიკური ურთიერთობების სრულყოფა მოხდა. საზოგადოების სოციალური სტრატეფიკაციის პარალელურად, **„ეთნიკური სახელმწიფოების“** შექმნა მიმდინარეობდა. სმითის აზრით, ამ ტიპის სახელმწიფოები იყვნენ ჯერ აქამანთან ირანი, ხოლო მოგვიანებით სასანიანთა ირანი. მათ ფუნქციონირებაში განსაკუთრებულ როლს ასრულებდა ელიტა, რომელიც კულტურულად ჰომოგენურ და სოციალურად მყარ საზოგადოებას მართავდა. განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ებრაელებისა და სომხების მაგალითები. სმითი აღნიშნავს, რომ ეს ხალხები (ებრაელები გაცილებით ადრე) ერებად ჩამოყალიბდნენ. ამას ხელი შეუწყო რამდენიმე გარემოებამ, გარდა იმისა, რომ ანტიკურ პერიოდში უკვე არსებობდნენ ებრაული და სომხური „ეთნიკური სახელმწიფოები“. ამ ეთნორელიგიური ჯგუფებისათვის დამახასიათებელი იყო დიდი მობილობა, რაც განპირობებული იყო, როგორც ობიექტური (ისინი კარგი ვაჭრები და ხელოსნები იყვნენ), ასევე სუბიექტური (დეპორტაცია და შევინროება) ფაქტორები, მაგრამ სუბიექტური ფაქტორებიდან აღსანიშნავია რელიგია. იუდაიზმი და „გრიგორიანობა“ ეთნიკურ რელიგიებად იქცა, რამაც დიდი როლი შეასრულა ამ ხალხების კულტურულ შედუღებაში. იმავდროულად, მიმდინარეობდა ამ ხალხების შიდაეროვნული სოლიდარობის ინსტიტუციონალიზაცია. ამ პროცესს საერთაშორისო ხასიათი ჰქონდა. სომხური და ებრაული საკომუნიკაციო ქსელები საუკუნეების განმავლობაში ფუნქციონირებდა, რომლებიც მათი რელიგიური ცენტრებიდან იმართებოდა (იქვე: 118-119).
- შუა საუკუნეებში ერების ფორმირება ძირითადად ევროპაში მიმდინარეობდა, რომლებსაც ადრიან ჰასტინგსი **დინასტიურ და/ან პატრიციულ (არისტოკრატიულ) ერებს უწოდებს**. ევროპაში ერების მშენებლობის პროცესი განაპირობა, ერთი მხრივ, ძლიერი სახელმწიფოების არსებობამ (ინგლისი, საფრანგეთი შოტლანდია, დანია, შვედეთი, ესპანეთი), ხოლო, მეორე მხრივ, არისტოკრაციის და საშუალო კლასის ჩამოყალიბებამ. ევროპის ხალხებისთვის საერთო ენა და კულტურა იმთავითვე იყო დამახასიათებელი

ლი. მოგვიანებით, პროტესტანტული რელიგიების აღმოცენებამ კიდევ უფრო გააღრმავა ევროპელებს შორის განსხვავებები. ევროპის პარალელურად ერების ფორმირება აზიაში, კერძოდ, ჩინეთში, იაპონიაში, კორეაში, კამბოჯაში, ვიეტნამში მიმდინარეობდა (იქვე: 119-121). ადრეულ შუა საუკუნეებში დაიწყო და XII ს-თვის დასრულდა ქართველი ერის ფორმირებაც, რასაც ხელი შეუწყო ერთიანი, ცენტრალიზებული, რეგიონში წამყვან პოზიციაზე მყოფი სახელმწიფოს და ძლიერი არისტოკრატიის არსებობამ. ამას დავუმატოთ ენა, დამოუკიდებელი ანბანი და განვითარებული კულტურა. ქართველი ერი ტიპური პატრიციული ერი იყო. ევროპული ერებისგან მას მხოლოდ საშუალო ფენის არარსებობა განასხვავებდა.

- XIX ს-ში, ბეჭდური კაპიტალიზმის განვითარებამ განაპირობა „საშუალო კლასის ნაციონალიზმის“ გარდაქმნა „მასობრივ ნაციონალიზმში“. ეროვნული განვითარების იდეები უბრალო ადამიანებისთვის ადვილად ხელმისაწვდომი გახდა. მასმედიის განვითარებამ ევროპული ნაციონალიზმის ვირუსი მთელ მსოფლიოში გაავრცელა.

სმითის აზრით, ერის ცხოვრებაში განსაკუთრებული ადგილი უკავიათ „ინტელექტუალებს“ ანუ მათ, ვინც ერს სულიერად ასაზრდოებს მუსიკალური თუ ლიტერატურული ნაწარმოებების, ფერწერის ნიმუშებისა თუ ქანდაკებების, არქიტექტურული ძეგლების, ფილმებისა თუ სპექტაკლების შექმნის გზით. ეთნოსი ერის წარსულის განსახიერებაა, ხოლო კულტურული სიმბოლოები ერის წარსულსა და აწმყოს შორის გადებული ხიდია. სახელწოდება „ეთნოსიმბოლიზმი“ ტერმინებიდან „ეთნოსი“ და „სიმბოლო“ წარმოსდგება. ინტელექტუალებში მხოლოდ შემოქმედებითი ელიტა ანუ „ინტელიგენცია“ არ იგულისხმება. ეთნოსიმბოლიზმი უარყოფს მოდერნისტების მიერ დამკვიდრებულ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ ეთნოსის ან ერის ფორმირების ექსკლუზიური უფლება ელიტას ეკუთვნის. აღნიშნულ პროცესში ხალხისა და ელიტის დამოკიდებულება ორმხრივი მოძრაობის ქუჩას ჰგავს. უბრალო ადამიანები არასდროს ყოფილან საზოგადოების უმოქმედო ნაწილი. სოციალური მობილიზაციის წყალობით, ისინი პოლიტიკური ლიდერების და ელიტის გადანაცვლებებზე ყოველთვის ზეგავლენას ახდენდნენ. მაგ., XIX ს-ის ბოლოს, ირლანდიაში გლეხობისა და დაბალი ფენის ქალაქელთა აქტივობამ ეროვნულ-განმანათავისუფლებელი მოძრაობის აღზევება გამოიწვია. საქართველოში 1980-იანი წლების ეროვნული მოძრაობაში თავდაპირველად სტუდენტები და თბილისის უბრალო მოქალაქეები ჩაებნენ. ელიტა ამ მოძრაობას მოგვიანებით შეუერთდა.

ეთნოსიმბოლისტიების მტკიცებით, კონკრეტული ხალხის (ეთნოსის, ერის) ნაციონალიზმი და ამ ნიადაგზე წარმოქმნილი კონფლიქტი უნიკალურია (იქვე: 60-61). აქედან გამომდინარე, შეიძლება დავასკვნათ, რომ ნაციონალიზმი არ არის უნივერსალური მოვლენა. ამასთან, არსებობს ირლანდიური, ებრაული,

ქართული, ფრანგული, არგენტინული და ა.შ. ნაციონალიზმები. ყოველი კონკრეტული ხალხის ნაციონალიზმი ცალკე შესწავლის საგანია.

ნაციონალიზმის თითოეული სამეცნიერო მიმართულება შესაბამის, თეორიულ ბაზისს ეყრდნობა, ხოლო ამა თუ იმ დებულების დასაბუთებისთვის ისტორიულ ფაქტებს იყენებს. თუ ნაციონალიზმის პარადიგმებს ამ კუთხით შევადარებთ, შემდეგ სურათს მივიღებთ. პრიმორდიალიზმისთვის თითქმის უცხოა, როგორც თეორია, ასევე ისტორიზმი. მოდერნიზმი საკმაოდ კარგად არის აღჭურვილი თეორიით, მაგრამ მოიკოჭლებს ისტორიზმში, ხოლო პერენიალიზმი – პირიქით. რაც შეეხება ეთნოსიმბოლიზმს, ის სუსტია თეორიულ ნაწილში, თუმცა გამოირჩევა მაკროისტორიული და კულტურულ-სოციოლოგიური მიდგომების მრავალფეროვნებით (Smith, 2008: 61).

ერს (ეთნოსს) და ტერიტორიას შორის ურთიერთდამოკიდებულება ერთ-ერთი იმ საკითხთაგანია, რომელიც გეოგრაფების განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს. ეთნოსიმბოლისტები ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ ერი უნდა ფლობდეს ტერიტორიას. თუმცა, არ არის დაზუსტებული კონკრეტულად რა სამართლებრივი სტატუსი უნდა ჰქონდეს ამ ტერიტორიას: სუვერენული სახელმწიფოსი თუ ავტონომიის ან იქნებ, ეს ის ტერიტორია, სადაც გარკვეული ხალხი ისტორიულ წარსულში ცხოვრობდა, შემდეგ იძულებული იყო სხვაგან გადასახლებულიყო, ხოლო ამჟამად ის სხვა ხალხით არის დასახლებული (მაგ., ასირიელების შემთხვევა; ებრაელები ისრაელის შექმნამდე). მთლიანობაში, აღსანიშნავია, რომ ნაციონალიზმის მკვლევრები აღნიშნულ საკითხს ნაკლებ ყურადღებას უთმობენ. მაგ. ენტონი დ. სმიტისთვის ერის ან ეთნოსის ტერიტორიისადმი კუთვნილება ნაკლებად მნიშვნელოვანია, რადგან ის მიიჩნევს, რომ ერი ფუნქციური ინსტიტუციაა, ხოლო იმის გამო, რომ ის პრიმორდიალურ იდენტობებთან მჭიდროდაა დაკავშირებული, მისი მოშლა ან ჩანაცვლება ძალზე რთულია (იქვე: 62).

თავი 3

სახელმწიფო

3.1 საზოგადოების პოლიტიკური ორგანიზაციის ფორმები

ისტორიულად სახელმწიფო არ ყოფილა საზოგადოების პოლიტიკური ორგანიზაციის ერთადერთი ფორმა. დღესაც კი მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში ადამიანთა გარკვეული ერთობებისთვის ადმინისტრირებისა და მმართველობის განსხვავებული ფორმებია დამახასიათებელი.

ანთროპოლოგები, პოლიტიკური ორგანიზაციის ფორმის მიხედვით, ოთხი შემდეგი ტიპის საზოგადოებას განსახვევებენ:

- ჯგუფური საზოგადოება;
- ტომობრივი საზოგადოება;
- საბელადო საზოგადოება;
- სახელმწიფო (Stoddard et al, 1989: 205-208).

ეს საზოგადოებები ერთმანეთისგან, ერთი მხრივ, სტრუქტურულად და ფუნქციონალურად, ხოლო, მეორე მხრივ, სოციალური, პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული განვითარების დონით განსხვავდებიან. გეოგრაფებისათვის საინტერესოა, რა ტერიტორიული თავისებურებებია დამახასიათებელი განსხვავებული ტიპის პოლიტიკური ორგანიზაციის მქონე საზოგადოებებისთვის.

3.1.1 ჯგუფური (პირველყოფილი თემური) საზოგადოება

ადამიანები სასოფლო-სამეურნეო წარმოების აღმოცენებამდე ანუ ჯერ კიდევ 10 ათასი წლის წინ ჯგუფურ ცხოვრებას მისდევდნენ. მათი ცხოვრების წესი ნადირობითა და შემგროვებლობით შემოიფარგლებოდა. თითოეული ასეთი ჯგუფი 100-იოდე ადამიანს თუ მოიცავდა. ჯგუფური საზოგადოებები მცირე რაოდენობით დღესაც გვხვდება მსოფლიოს სხვადასხვა კონტინენტებზე, სადაც იზოლირებულად, მარგინალური გარემოს პირობებში ცხოვრობენ. ჯგუფური საზოგადოების ძირითადი მახასიათებელია სოციალური თანასწორობა. ჯგუფის ყველა წევრს თანაბარი წვდომა აქვს არსებული რესურსებისა და ტერიტორიისადმი. არსებული რესურსები ჯგუფის წევრებს შორის საჭიროებისა და მოთხოვნილების შესაბამისად ნაწილდება. ჯგუფს გააჩნია ლიდერი, მაგრამ ის არ სარგებლობს ერთპიროვნული ძალაუფლებით. გადანყვეტილებების მიღება კოლექტიური ხასიათისაა. ჯგუფის ლიდერს ირჩევენ, შესაბამისად ეს „თანამდებობა“ მემკვიდრეობით არ გადადის. ჯგუფში უცხო მძღობა გამონაკლის შემთხვევებში ხდება, მაგრამ „განწევრიანების“ შემდეგ ის ყველა პრივილეგიით სარგებლობს (იქვე, 1989: 205).

ჯგუფურ საზოგადოებას არ გააჩნია მისი საკუთარი ტერიტორია. არეალი, რომლის ფარგლებშიც ჯგუფი მოქმედებს, მოიცავს იმ სივრცეს, სადაც ის ნადირობს ან შემგროვებლობას ეწევა. მსოფლიოს ცივ სარტყლებში ჯგუფური საზოგადოებები მთელი წლის განმავლობაში მომთაბარეობდნენ, რაც გარეული ცხოველების მიგრაციით იყო განპირობებული. ჯგუფური საზოგადოების პირობებში ადამიანებს ტერიტორიულობის განცდა ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ. ხშირი იყო შემთხვევები, როდესაც სხვადასხვა ჯგუფები საკვებს ერთსა და იმავე ადგილებში მოიპოვებდნენ. მათ შორის შეხლა-შემოხლა მხოლოდ ნადირის ან მცენარეული საკვების სიმცირის შემთხვევაში ხდებოდა (იქვე: 206).

3.1.2 ტომობრივი საზოგადოება

ადამიანთა პოლტიკური ორგანიზაციის განვითარების მომდევნო ეტაპზე წარმოიშვა ტომობრივი საზოგადოებები. თანამედროვე მსოფლიოში ამ ტიპის საზოგადოებებს მიეკუთვნებიან ამერიკელი ინდიელები და ესკიმოსები, აფრიკის მრავალი ტომი და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიის მთიანი რეგიონების ხალხები. ზოგიერთ შემთხვევაში ტომობრივ საზოგადოებას ჯგუფურ საზოგადოებასთან აიგივებენ. მაგ., საბჭოთა მეცნიერებაში ამ ორივე საზოგადოებას პირველყოფილ თემურ ან გვაროვნულ-თემურ გაერთიანებად მოიხსენიებდნენ. ტომი, როგორც ჯგუფი, ერთმანეთთან ნათესაური კავშირში მყოფი ადამიანებისგან შედგება. ჯგუფისგან განსხვავებით, ტომში არა ათეულობით, არამედ ასეულობით ადამიანია გაერთიანებული. ტომი ხშირად რამდენიმე ჯგუფისგან შედგება. ტომში ლიდერის არჩევა, ჯგუფური საზოგადოების მსგავსად, საყოველთაო ხასიათისაა. ინდივიდუალური საკუთრება არც ტომობრივი საზოგადოებისთვის იყო დამახასიათებელი. მათ შორის უმნიშვნელოვანესი განსხვავებები იმაში მდგომარეობს, რომ ტომობრივი საზოგადოებების აღმოცენება დაკავშირებულია შინამეურნეობების შექმნასთან, კერძოდ კი, მემცენარეობისა და მეჯოგეობის განვითარებასთან.

ტომს ტერიტორიის მიმართ უფრო სათუთი დამოკიდებულება აქვს. სასოფლო ტიპის დასახლებების აღმოცენებასთან ერთად გაჩნდა საკრალური ადგილები – სასაფლაოები, რელიგიური ან ყოფითი ტიპის სარიტუალო ადგილები. ამის გამო ტომი ტერიტორიას უფრო მჭიდროდ დაუკავშირდა. ტომში შემავალ ჯგუფებს გარკვეული დაპირისპირებების მიუხედავად, ისინი ერთმანეთთან ნადირობისა და საერთო მტრის წინააღმდეგ ბრძოლის დროს თანამშრომლობენ. ტომის არსებობის პირობებში ნათესაური კავშირის გრძნობა გამოიკვეთა (იქვე).

3.1.3 საბელადო საზოგადოება

პოლიტიკური ორგანიზაციის გარდამავალი ფორმა ტომობრივ საზოგადოებასა და ცენტრალიზებულ სახელმწიფოს შორის არის საბელადო საზოგადოება (ინგ. **Chiefdom**). ასეთი საზოგადოებები აღმოცენდა მთიან რეგიონებში, ტყეებში, ხეობებში, კუნძულებზე, სადაც მოსახლეობა ძირითადად მემცენარეობით

იყო დაკავებული. საბელადო საზოგადოებები პირველად, ჩვენს წელთაღრიცხვამდე დაახლოებით 5500 წლით ადრე, სამხრეთ-დასავლეთ აზიაში გამოჩნდა (იქვე). საგულისხმოა, რომ ამავე პერიოდში მესოპოტამიის და ეგვიპტის ტერიტორიებზე პირველი სახელმწიფოები აღმოცენდა.

თანამედროვე მსოფლიოში ამგვარი საზოგადოებების თვალსაჩინო მაგალითებია წყნარი ოკეანის ჩრდილო-დასავლეთში მცხოვრები კუაკიუტლის და ნოოტკას საზოგადოებები და არაბული საშეიხოები, მაგრამ ყველაზე ჩამოყალიბებულ „საბელადო საზოგადოებად“ მიიჩნევა პოლინეზიის არქიპელაგის მრავალრიცხოვან კუნძულებზე (ახალი ზელანდიიდან ჰავაის კუნძულების ჩათვლით) მცხოვრები საზოგადოებები, რომლებმაც თავიანთი განვითარების პიკს XVIII ს-ში მიაღწიეს. მაგ., ჰავაიზე ერთ-ერთი ბელადი აღნიშნული საუკუნის მეორე ნახევარში ხელმძღვანელობდა თემს, რომელიც 100 ათას ადამიანს ითვლიდა, თუმცა ეს იშვიათი შემთხვევაა.

ამ ტიპის საზოგადოების მეურნეობის მართვის უმნიშვნელოვანესი მახასიათებელია პროდუქციის წარმოებისა და განაწილების ცენტრალიზებული ხასიათი. წინამორბედებთან შედარებით, საბელადო საზოგადოების ორგანიზაციული სტრუქტურა უფრო დახვეწილია: ყალიბდება პოლიტიკური ინსტიტუტები, იწყება პროფესიული სპეციალიზაცია, იქმნება მჭიდროდ დასახლებული არეალები.

ჯგუფური და ტომობრივი საზოგადოებებისგან განსხვავებით, **საბელადო საზოგადოებისთვის დამახასიათებელია სოციალური უთანასწორობა**. ყალიბდება სოციალური ფენები და პიროვნების რომელიმე ფენისადმი მიმართება ინსტიტუციონალიზირებულია. საზოგადოების ნებისმიერი წევრის სოციალური სტატუსი მემკვიდრეობით ხასიათს იძენს. ასეთი საზოგადოების სოციალური იერარქია შეგვიძლია პირამიდას შევადაროთ, რომლის სათავეში ბელადი დგას, შემდეგ მოდიან პატარა ბელადები და ა.შ., პირამიდის ქვედა ნაწილში ღარიბ და უქონელ ფენებს ვხედავთ. საბელადო საზოგადოების სოციალური სტრატეფიკაციისთვის დამახასიათებელია არა მარტო ჩამოყალიბებული ადმინისტრაციული, არამედ ტერიტორიული სტრუქტურაც. კერძოდ, ბელადი დასახლების ცენტრში ცხოვრობს, ხოლო მის გარშემო – მმართველი ელიტის სხვა წარმომადგენლები. შესაბამისად, ღარიბი მოსახლეობა პერიფერიულ ნაწილშია განსახლებული.

ბელადის სამფლობელოებში, ძირითადად, 2-3 ათასი ადამიანი ცხოვრობდა (იქვე: 207). პოლინეზიაში ბელადობა მემკვიდრეობით გადადიოდა, რადგან ბელადი განგებისგან ხელდასმული ადამიანად მიიჩნეოდა. ბელადი მიწას და სხვა რესურსებს განაგებდა და მათ ქვეშევრდომებს შორის ანაწილებდა. კონკრეტულ ადამიანზე გაცემული რესურსების ოდენობის დადგენა, უპირატესად დიდი ბელადის, ასევე, პატარა ბელადების კომპეტენციაში შედიოდა.

საგულისხმოა, რომ ბელადი დაკავებული იყო არა მარტო მატერიალური რესურსების განაწილებით, არამედ ის საზოგადოების წევრების შრომათმონყობასაც ხელმძღვანელობდა. ბელადი საქმიანობას ამაღლის მეშვეობით წარმართავდა.

საბელადო საზოგადოებებისთვის ტერიტორიალობის საკმაოდ მაღალი ხარისხი იყო დამახასიათებელი, რადგან ცხოვრებისა და ფუნქციონირებისთვის აუცილებელი რესურსების მოპოვება კონკრეტულ ტერიტორიაზე ხდებოდა. ამ საზოგადოებების ჰაბიტატი კი შეზღუდული იყო, განსაკუთრებით მათთვის, ვინც კუნძულებზე, მთიან რეგიონებსა და ხეობებში ცხოვრობდა. ჭარბმოსახლეობის წარმოშობის შემთხვევაში საბელადო საზოგადოება მობილური ხდებოდა, უფრო მეტიც ის მომთაბარე ცხოვრებაზე გადადიოდა. ანთროპოლოგების ნაწილი მიიჩნევს, რომ მაგ., ჰუნები, თურქომანები, უიღურები საბელადო საზოგადოებებს წარმოადგენდნენ. მათი სიმდიდრის აკუმულირება სხვა საზოგადოებების რესურსების მიტაცების გზით ხდებოდა. ამ ტიპის საბელადო საზოგადოებებში ტერიტორიალობა ძალზე სპეციფიურ ხასიათს ატარებდა. არ გააჩნდათ რა სამშობლო, საზოგადოების წევრების იდენტიობა კლანური (ნათესაური) კავშირების მეშვეობით ყალიბდებოდა. მათ იდენტიობაში ტერიტორიის კომპონენტი ნულოვანი იყო (იქვე: 209).

ცხრილი 5

**საზოგადოების პოლიტიკური ორგანიზაციის
განვითარების ისტორიული სტადიები**

ჯგუფური საზოგადოება	ტომობრივი საზოგადოება	საბელადო საზოგადოება	სახელმწიფო
		სოციალური თანასწორობა	
		რესურსების თანაბარი განაწილება	
		ლიდერის საყოველთაო წესით არჩევა	
		„ტერიტორიის სოციალური დეფინიცია“	
		გაერთიანება ნათესაური კავშირის საფუძველზე	
		ცხოვრების თემური (ჯგუფური) წესი	
		სპეციალიზირებული პოლიტიკური ინსტიტუტები	
		რესურსების დივერსიფიცირებული განაწილება	
		ლიდერის სტატუსის მემკვიდრეობით გაცემა (არ შედიან სახელმწიფოები მმართველობის რესპუბლიკური ფორმით)	
		სოციალური სტრატეგიკაცია	
			პროფესიათა სპეციალიზაცია
			ბიუროკრატია

			„საზოგადოების ტერიტორიული დეფინიცია,“
			კოდიფიცირებული სამართალი
			ფისკალური სისტემა
			სამხედრო სამსახური
			კერძო საკუთრება

წყარო: Stoddard, Wishart & Blouet, 1989: 205.

3.2 სახელმწიფო თეორიები

3.2.1 სახელმწიფოს განვითარების 7 კანონი – ფრიდრიხ რატცელი

გეოგრაფებს შორის სახელმწიფოს შესახებ პირველი კომპლექსური ნაშრომი ფრიდრიხ რატცელმა შექმნა. ორგანიციზმის თეორიის ფუძემდებელი განიხილავდა სახელმწიფოს, როგორც მინიდან ამოზრდილ ცოცხალ ორგანიზმს. ის აღნიშნავდა, რომ სახელმწიფო განასახიერებს მასში მცხოვრები მოსახლეობის მისწრაფებებს, რაც თავის გამოხატულებას პოულობს სახელმწიფო პოლიტიკაში. რატცელი ამტკიცებდა – თუ სახელმწიფო ცოცხალი ორგანიზმია, იგი იზრდება და ვითარდება. ამისთვის მას ტერიტორიული ზრდა ესაჭიროება, რასაც სხვა სახელმწიფო(ები)ს დაპყრობის გზით აღწევს. რატცელის აზრით, ეს ბუნებრივი პროცესია. ამასთან, ცოცხალი ორგანიზმისთვის დამახასიათებელია არა მარტო ფიზიკური, არამედ სულიერი (ინტელექტუალური) განვითარებაც. ინტელექტის გარეშე ცოცხალი ორგანიზმი სრულფასოვანი ვერ იქნება. სახელმწიფო ქმნის თავის ისტორიას, იცავს მას და ამდიდრებს კულტურული მიღწევებით.

რატცელმა ნაშრომში „პოლიტიკური გეოგრაფია“ წარმოადგინა სახელმწიფოს სივრცითი განვითარების შვიდი კანონი (Norton, 1998: 218):

1. სახელმწიფოს ტერიტორია მოსახლეობის კულტურის დონის ამაღლებასთან ერთად იზრდება.
2. სახელმწიფოს სივრცითი ზრდა საზოგადოებრივი ცხოვრების სფეროების განვითარებით არის განპირობებული.
3. სახელმწიფოს ტერიტორიული ზრდა მცირე სახელმწიფოების ტერიტორიის ხარჯზე ხდება.
4. საზღვარი არის სახელმწიფოს პერიფერიული ორგანო, სადაც ფიქსირდება მისი ზრდა ან კლება.
5. სახელმწიფო ცდილობს, მის საზღვრებში ჩართოს გეოგრაფიული გარემოს ყველა ის ელემენტები, რომელსაც პოლიტიკური ღირებულება გააჩნია, მაგ., მდინარის კალაპოტი, ზღვის სანაპირო ზოლი, რაიონები მდიდარი რესურსებით.

6. ისტორიულად ტერიტორიული ზრდისკენ მიდრეკილება სუსტად განვითარებულმა ხალხებმა გამოავლინეს.
7. სახელმწიფოს ტერიტორიის გაფართოების ტენდენცია პერმანენტული პროცესია.

სახელმწიფოს ტერიტორიული გაფართოება რატცელისთვის იყო საყოველთაო, უნივერსალური პროცესი, ხოლო ვაჭრობა და ომი – სახელმწიფოს ტერიტორიული ზრდის ორი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი.

რატცელის ორგანიციზმის თეორიას XX ს-ის პირველ ნახევარში ბევრი მიმდევარი ჰყავდა (იხ. თავი 4), რომლებმაც მისი იდეები განავრცეს და მოდიფიცირებული გეოპოლიტიკურ კონცეფციები შექმნეს.

3.2.2 ცენტრალური არეალის კონცეფცია – დერვენტ უითლსი

ცენტრალური არეალის კონცეფციის (*Core Area Concept*) ავტორია ამერიკელი გეოგრაფი დერვენტ უითლსი (*Derwent Whittlesey*). მისი განმარტებით, ეს არის „არეალი, რომელშიც ან რომლის გარშემოც სახელმწიფოს ფორმირება ხდება“ (*Whittlesey, 1944: 597*).

ზოგადად, ცენტრალური არეალი (ტერიტორიული ბირთვი) ქვეყნის ყველაზე დასახლებული, ნედლეულით და სხვა რესურსებით ყველაზე მდიდარი ტერიტორიაა, რომელსაც ცენტრალური სატრანსპორტო მდებარეობა გააჩნია და სადაც ქვეყნის დედაქალაქი მდებარეობს. გეოგრაფიული ბირთვი უმნიშვნელოვანეს როლს ასრულებს არა მარტო ეკონომიკური და ადმინისტრაციული, არამედ ასევე ეროვნულ-კულტურული თვალსაზრისითაც. ენტონი სმითი აღნიშნავს, რომ ჯერ კიდევ შუა საუკუნეებში ცენტრალური არეალში მცხოვრები მოსახლეობა წარმოადგენდა იმ ბირთვს, რომლის გარშემოც ეთნოსის ფორმირება ხდებოდა. ბირთვის მოსახლეობა კულტურული, აქედან გამომდინარე – ეთნიკური თვალსაზრისითაც ყველაზე ჰომოგენური იყო (*Smith, 1988: 11*).

1964 წ. ამერიკელმა გეოგრაფებმა ნორმან ფაუნდსმა და სიუ ბოლმა ჩაატარეს ძალზე საინტერესო კვლევა, რომლის მიზანიც იყო დაედგინათ, თუ რამდენი ევროპული ქვეყანა აღმოცენდა ისტორიულ-ტერიტორიული ბირთვის გარშემო. აღმოჩნდა, რომ განსახილველი 24 სახელმწიფოდან 15 სწორედ ცენტრალური არეალის გარშემო ჩამოყალიბდა. ამ საკითხის სიღრმისეულმა შესწავლამ კვლევის ავტორებს საშუალება მისცა, გამოეტანათ დასკვნა, რომ ამ ტიპის ქვეყნებისთვის (მაგ., საფრანგეთი, გაერთიანებული სამეფო, შვეიცარია, შვედეთი და დანია) გაცილებით უფრო მაღალი ხარისხის ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული და სოციალურ-ეკონომიკური მდგრადობაა დამახასიათებელი, ვიდრე იმ ქვეყნებისთვის, რომელთა ფორმირებამ ტერიტორიული ბირთვის გარეშე ჩაიარა (*Pounds&Ball, 1964: 40*). ამგვარ მიდგომას მნიშვნელოვანი ნაკლოვანებები გააჩნია.

ის შეიძლება გამოყენებულ იქნას, ძირითადად ევროპის, ასევე აზიის მიმართ, სადაც ერი-სახელმწიფოს მშენებლობა ბუნებრივად მიმდინარეობდა. სხვა კონტინენტებზე, განსაკუთრებით აფრიკაში, თანამედროვე ტიპის სახელმწიფოების შექმნა მჭიდროდ უკავშირდებოდა ევროპულ კოლონიალიზმს, როდესაც სახელმწიფოებს შორის საზღვრების დემარკაცია, ხშირ შემთხვევაში ხელოვნურად ხდებოდა, კერძოდ, კოლონიზატორების ინტერესების გათვალისწინებით და ისტორიულ-კულტურული ფაქტორების სრული უგულვებელყოფით. გარდა ამისა, ძალზე საკამათოა ის საკითხი, რომ ისტორიული ბირთვის მქონე სახელმწიფოები ეროვნული კონსოლიდაციის უფრო მაღალი ხარისხით გამოირჩევიან, მაგ., გერმანია, რომელსაც არასდროს გააჩნდა ისტორიული ბირთვი, თუმცა უფრო კონსოლიდირებული სახელმწიფოა, ვიდრე გაერთიანებული სამეფო, სადაც წარმატებულ სოციალურ-კულტურულ ინტეგრაციას ხელს უშლის უელსური, შოტლანდიური და ირლანდიური ნაციონალიზმები.

3.2.3 ფუნქციონალური მიდგომა – რიჩარდ ჰართსჰორნი

თანამედროვე სახელმწიფოს შესწავლის პიონერად, როგორც ზემოთ აღინიშნა, მიჩნეულია ფრიდრიხ რატცელი, რომელმაც ჯერ კიდევ XIX ს-ის ბოლოს სახელმწიფო ერთადერთ სრულყოფილ პოლიტიკურ ერთეულად აღიარა. მოგვიანებით მისმა მიმდევრებმაც და კრიტიკოსებმაც სახელმწიფო განიხილეს, როგორც გეოპოლიტიკის ერთადერთი სუბიექტი. აღნიშნული იდეები პოლიტიკურ გეოგრაფიაში წინა საუკუნის შუა პერიოდამდე არ შეცვლილა.

რიჩარდ ჰართსჰორნი შეეცადა, შეეცვალა კონცეფცია სახელმწიფოს არსისა და ფუნქციების შესახებ, რაც 1950 წ. წარმოადგინა თავის ნაშრომში „ფუნქციონალური მიდგომა პოლიტიკურ გეოგრაფიაში“ (Muir, 1997: 116). ჰართსჰორნის მიხედვით, სახელმწიფოს კვლევა არ უნდა შემოსაზღვრულიყო მხოლოდ ისტორიული ევოლუციის (ისტორიული მიდგომა) და სტრუქტურის ფორმირების (მორფოლოგიური მიდგომა) ანალიზით. ამგვარი მიდგომები საკმაოდ გავრცელებული იყო წინა საუკუნის გეოგრაფიაში, როდესაც სამეცნიერო ნაშრომების დიდი უმრავლესობა აღწერილობით ხასიათს ატარებდა. მხოლოდ აღწერილობითობით გეოგრაფიაში შორს ვერ წახვალ. ჰართსჰორნი ახალი ინიციატივით გამოვიდა. ის მიუთითებდა, რომ **ნებისმიერ სახელმწიფოში მოქმედებენ ცენტრისკენული და ცენტრიდანული ძალები (Centripetal and centrifugal forces)** (Hartshorne, 1950: 106-110). შესაბამისად, სახელმწიფო არსებობისთვის იბრძვის, როგორც შიდა, ასევე გარეშე ძალებთან დაპირისპირების ან მათთან კონკურენციის პირობებში. ამ ბატალიებში, ჰართსჰორნის აზრით, იკვეთება სახელმწიფოს არსი და დანიშნულება ანუ მისი *raison d'être*¹ (იქვე: 111). ეს უაღ-

¹ *Raison d'être* (ფრანგ.), სიტყვა სიტყვით არსებობის მიზეზი, დასაბუთება. ეს ტერმინი პირველად გამოიყენა, 1864 წ. ბრიტანელმა ფილოსოფოსმა ჯონ სტიუარტ მილმა ნაშრომში „არსებობის რაციონალური საფუძველი“.

რესად მნიშვნელოვანი კონცეპტი იყო, რომელმაც ზოგადად სახელმწიფოს თეორიაში და კონკრეტულად გეოგრაფიულ კვლევებში ფუნქციონალურ მიდგომას (*Functional approach*) ჩაუყარა საფუძველი.

ჰართსჰორნი აღნიშნავდა, რომ სახელმწიფო განახორციელებს ოთხ ძირითად ფუნქციას: ტერიტორიულს, პოლიტიკურს, ეკონომიკურს და სტრატეგიულს (ამ უკანასკნელში იგულისხმებოდა გეოპოლიტიკა – ავტ.) და დასძენდა, რომ ეს ფუნქციები არსებობს არა განცალკევებულად, არამედ ერთმანეთთან მჭიდრო ურთიერთკავშირში, რაც, საბოლოო ჯამში, სახელმწიფოს ნორმალურ ფუნქციონირებას განაპირობებს (იქვე: 127).

3.2.4 პოლიტიკური და სოციალური ინტეგრაციის განმეორებადი მოდელები – კარლ დოიჩი

სახელმძღვანელოს მე-2 თავში განვიხილეთ კარლ დოიჩის ანალიზს ერების და ნაციონალიზმის ჩამოყალიბება-განვითარებისათან დაკავშირებით. დოიჩი ამტკიცებდა, რომ თანამედროვე სახელმწიფოების აღმოცენება ევროპაში დაიწყო, რაც შემდეგი ფაქტორების ერთობლიობამ განაპირობა:

1. ნატურალური სოფლის მეურნეობიდან საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა;
2. ცენტრალური არეალების აღმოცენება;
3. ქალაქების ზრდა;
4. საბაზო საკომუნიკაციო ბადეების (ქსელის) განვითარება;
5. კაპიტალის და სამუშაო ძალის უნარ-ჩვევების აკუმულირება და კონცენტრაცია;
6. ინდივიდუალური თვითშეგნების ამაღლება და ჯგუფური ინტერესების ზრდა;
7. ეთნიკური შეგნების გამოფხიზლება (გაღვივება);
8. ეთნიკური იდენტობის და პოლიტიკის შერწყმა (ეთნიკური იდენტობის პოლიტიზირება). ეთნიკურობის საფუძველზე ხდება პრივილეგირებული სოციალური ფენის ფორმირება (Deutsch, 1953: 172-173).

ამ ჩამონათვალში მოცემული რვა ფაქტორი შეიძლება სამ ძირითად ჯგუფში გავაერთიანოთ, რაც საშუალებას მოგვცემს, მივიღეთ დასკვნამდე, რომ **დოიჩის მიხედვით, თანამედროვე სახელმწიფოების ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტი როლი სამმა უმნიშვნელოვანესმა ფაქტორმა შეასრულა. ესენია – ინდუსტრიალიზაცია, ურბანიზაცია და ნაციონალიზმი.** მოცემული სამეული, თავის მხრივ, დამახასიათებელია მხოლოდ ერი-სახელმწიფოსთვის. დოიჩის აზრით, ერი-სახელმწიფო საზოგადოების მართვის გაცილებით უფრო ეფექტური ფორმაა, ვიდრე ისტორიაში მანამდე არსებული სუპრანაციონალური წარმონაქმნები (ამ შემთხვევაში იმპერიები) ან ფეოდალური ქვეყანა ან ტომობრივი გაერთიანება (იქვე: 190). დოიჩის აზრით, ამის მთავარი მიზეზია ის, რომ კაცობრიობის ისტორიაში არსებული პოლიტიკური ორგანიზაციის არცერთი ფორ-

მისთვის არ იყო დამახასიათებელი სოციალური მობილიზაციის ისეთი ხარისხი, როგორც ერი-სახელმწიფოსთვის. კონკრეტულად ევროპული, ზოგადად კი მაღალგანვითარებული სახელმწიფოების მშენებლობის საწყის ეტაპზე საზოგადოების ყველა ფენის კეთილდღეობის ზრდამ ერ-სახელმწიფოს განსაკუთრებული ხიბლი შესძინა. თუმცა, სახელმწიფოს განვითარების გარკვეულ ეტაპზე სოციალური თანასწორობა დაირღვა, რამაც საზოგადოების ქვედა ფენების უკმაყოფილების ზრდასთან ერთად საზოგადოების სოციალური დეზინტეგრაცია გამოიწვია. ეს, დოიჩის აზრით, თანამედროვე სახელმწიფოს „დაღუპვას“ მოასწავებდა. ერი-სახელმწიფოს ერთ-ერთ ალტერნატივად ის ზესახელმწიფოებრივ და სახელმწიფოთაშორის გაერთიანებებს განიხილავდა. საგულისხმოა, რომ დოიჩი ამის შესახებ წერდა 1953 წ. ანუ იმ დროს, როდესაც ევროკავშირის იდეა ჯერ კიდევ არ არსებობდა. თუმცა, ამასთან, დოიჩი ასეთ გაერთიანებებსაც ეჭვის თვალთ უყურებდა, რადგან ისინი არასტაბილურ ფორმირებებად მიაჩნდა, სადაც ნებისმიერ დროს შეიძლება „აგრესიულმა ნაციონალიზმა“ იფეთქოს. დოიჩის აზრით, საუკეთესო გამოსავალი არის არა „უნივერსალური სახელმწიფო“ (ე.ი. სახელმწიფოთაშორისი გაერთიანება), არამედ ფედერაციულ პრინციპებზე აგებული სახელმწიფო, რომლისთვისაც დამახასიათებელია მაღალი დონის ტექნოლოგიური და სოციალური მობილიზაცია (იქვე: 195).

3.2.5 ტერიტორიული სახელმწიფოს კონცეფცია – ჯონ ჰერცი

1957 წ., საერთაშორისო ურთიერთობების და საერთაშორისო სამართლის ცნობილმა ამერიკელმა სპეციალისტმა ჯონ ჰერცმა (*John Herz*) გამოაქვეყნა ნაშრომი „ტერიტორიული სახელმწიფოს აღზევება და დაკნინება“. ეს ნაშრომი დღესაც საკმაოდ აქტუალურია, განსაკუთრებით მეცნიერ-გეოგრაფებს შორის.

ჰერცის კონცეფციის მთავარი თეზისია ის, რომ **კაცობრიობის ისტორიის განმავლობაში ქვეყნის (სამეფოს, სამთავროს და სხვ.) ტერიტორია სამხედრო ტექნოლოგიების სრულყოფასთან ერთად იზრდებოდა**. ჰერცი მიუთითებდა, რომ უძველესი პერიოდიდან გვიანდელ ფეოდალიზმამდე, უფრო ზუსტად კი დენტის გამოგონებამდე, ტერიტორიული ერთეულები (იმპერიების გამოკლებით), ტერიტორიული სიდიდით არ გამოირჩეოდნენ. უფრო მეტიც, ამ პერიოდში ყველაზე ფართოდ გავრცელდა ქალაქი-სახელმწიფოები, რომლებიც ციხე-სიმაგრეებით იყო შემოზღუდული. ასეთ პირობებში მეტნაკლებად წარმატებით შეიძლებოდა ქალაქისა და მისი მოსახლეობის დაცვა გარეშე მტრების შემოსევისგან. დენტისა და ზარბაზნების გამოგონების შემდეგ ციხე-სიმაგრეების როლი მნიშვნელოვნად შემცირდა (*Herz, 1957: 476*). შესაბამისად, აქტუალური გახდა დიდი ტერიტორიის ფლობა.

XX ს-ის დასაწყისში, როდესაც სამხედრო არსენალი შეივსო მძიმე არტილერიითა და საფრენი ბომბდამშენი აპარატებით, ძველი ტიპის საფორტიფიკაციო

ნაგებობებმა პრაქტიკულად აზრი დაკარგა. II მსოფლიო ომმა, უპირველეს ყოვლისა კი, ბირთვული იარაღის შექმნამ დაადასტურა, რომ ერთი, თუნდაც დიდი სახელმწიფოს ტერიტორიაც კი არ იყო საკმარისი თანამედროვე სამხედრო მანქანის დამანგრეველი ძალისგან თავდაცვის მიზნით. ამ თვალსაზრისით, 1940-იანი წლების ბოლოს მსხვილი სამხედრო-პოლიტიკური გაერთიანებების შექმნა (მაგ., ნატო ან „ვარშავის პაქტი“) საკმაოდ ლოგიკურად გამოიყურებოდა.

ჰერცის ზემოთ აღნიშნული ნაშრომი 1957 წ. გამოქვეყნდა და მან საკმაოდ დიდი ყურადღება მიიპყრო. მოგვიანებით სხვა მეცნიერებმა განავრცეს ჰერცის იდეები. ისინი მიუთითებდნენ, რომ მსოფლიოს მილიტარიზაცია არ შემოიფარგლა ჩვენი პლანეტის მასშტაბით და მან კოსმოსური სივრცეც მოიცვა. 1980-იანი წლებში, აშშ-მა „ვარსკვლავური ომების“ პროგრამის განხორციელება დაიწყო, რომელიც ნატოს თავდაცვისუნარიანობის ამაღლების მიზნით კოსმოსური ტექნოლოგიების გამოყენებით თავდაცვითი ფარის შექმნას ითვალისწინებდა (Muir, 1997: 77).

3.2.6 პოლიტიკური გეოგრაფიის ერთიანი ველის თეორია – სტივენ ჯოუნზი

ამერიკელმა მეცნიერმა სტივენ ჯოუნზმა (Stephen Jones) სახელმწიფოს ჩამოყალიბების შესახებ სხვა მეცნიერებისგან განსხვავებული კონცეფცია შემუშავა. ის შეეცადა, დაეკავშირებინა პოლიტიკა და გეოგრაფია, უფრო კონკრეტულად კი სოციალური და საბუნებისმეტყველო თეორიები. ჯონსმა ფიზიკიდან „ისესხა“ ფიზიკური ველის ცნება, რაც არის მატერიის ერთ-ერთი ფორმა, რომელიც დამახასიათებელია დროისა და სივრცის ყველა წერტილისათვის. ფიზიკური ველის სიდიდე, როგორც წესი, იცვლება სივრცის ერთი წერტილიდან მეორეში გადაადგილების დროს. პოლიტიკის მეცნიერებიდან ჯოუნზმა გამოიყენა პოლიტიკური იდეის ცნება და შეეცადა, დაემტკიცებინა, რომ ეს იდეა წარმოადგენს პოლიტიკური არეალის ფორმირების ძირითად იმპულსს. იდეის ჩამოყალიბების შემდეგ ხდება შესაბამისი პოლიტიკური გადანაცვებების მიღება. გადანაცვებების პრაქტიკული განხორციელების პროცესში მიმდინარეობს ქმედება, რომელიც მოიცავს, როგორც მოსახლეობის, ასევე პროდუქციის, ტრანსპორტის, ინფორმაციის, ფინანსების გადაადგილებას. ამ ქმედების შედეგად იქმნება ველი, სადაც ხორციელდება ყველა სახის საზოგადოებრივი (სოციალური) აქტივობა. ველის ფორმირების საბოლოო ეტაპზე ხდება მისი საზღვრების დადგენა.

სქემატურად ჯოუნზის მიერ წარმოდგენილი პოლიტიკური არეალის ჩამოყალიბების პროცესი შემდეგნაირად გამოიყურება: პოლიტიკური იდეა – გადანაცვებები – მოძრაობა – ველი – პოლიტიკური არეალი (Jones, 1954: 115).

ამ თეორიის კლასიკურ პრაქტიკულ მაგალითად ჯონსი ისრაელის შექმნას ასახელებდა (იქვე: 117). სიონიზმის¹ იდეოლოგიაში ჩადებული იყო ისრაელის სახელმწიფოს იდეა. პოლიტიკური გადაწყვეტილება გაფორმდა 1917 წ. „ბალ-ფურის დეკლარაციით“. მოძრაობაში გადამწყვეტი ადგილი ჰქონდა ებრაელთა იმიგრაციას, რის შედეგად შეიქმნა ებრაელებით დასახლებული ველი, ხოლო გაეროს 1948 წ. რეზოლუციით დადგინდა ისრაელის სახელმწიფოს საზღვრები.

მნიშვნელოვანია, აღინიშნოს, რომ ჯოუნზის ტერმინი „პოლიტიკური არეალი“ ძირითადად გულისხმობს სახელმწიფოს, რის გამოც მის თეორიას ხშირად მოიხსენიებენ, როგორც სახელმწიფოს შექმნის ერთიანი ველის თეორიად. მიუხედავად იმისა, რომ ჯონსის თეორია საკმაოდ საინტერესო და ორიგინალურია, მან გეოგრაფებს შორის სათანადო პოპულარობა ვერ მოიპოვა, სავარაუდოდ იმის გამო, რომ საზოგადოებრივ-გეოგრაფიული მოვლენების უნიფიცირების მცდელობა წინააღმდეგობაში მოდის გეოგრაფიის კონცეფტუალურ და პრაქტიკულ არსთან.

3.2.7 სახელმწიფო, როგორც კონტეინერი – პიტერ ტეილორი

1994 წ. გამოქვეყნდა ცნობილი ბრიტანელი გეოგრაფის პიტერ ტეილორის ნაშრომი „სახელმწიფო, როგორც კონტეინერი“ (Taylor, 1994). მანამდე სახელმწიფო განიხილებოდა, როგორც მხოლოდ „ძალაუფლების კონტეინერი“ (Giddens, 1985). ტეილორისეულ ახალ მიდგომაში აქცენტი სახელმწიფოს რთულ და კომპლექსურ შინაარსზე კეთდება. ტეილორმა წინა პლანზე სახელმწიფოს ტერიტორიალობის პრინციპი წამოსწია. მისი მტკიცებით, სახელმწიფოს, როგორც კონტეინერის მრავალფეროვან ხასიათს სწორედ ტერიტორიალობა განსაზღვრავს. კერძოდ, მსოფლიოში თავისუფალი ბაზრის და სამეწარმეო კონკურენციის პირობებში, როდესაც ხდება კაპიტალის დაგროვება, სახელმწიფო გვევლინება, როგორც არა მარტო „ეკონომიკური“, არამედ „კეთილდღეობის კონტეინერი“. ნაციონალიზმის ეპოქაში, როდესაც სახელმწიფო ეროვნული ინტერესების და ფასეულობების სადარაჯოზე დგას, მას „კულტურული კონტეინერის“ ფუნქციაც გააჩნია. ხელისუფლების მიერ მოსახლეობის სხვადასხვა სოციალური ჯგუფების ინტერესების დაცვა და ამ ჯგუფებს შორის ურთიერთობების რეგულირება მიანიშნებს, რომ სახელმწიფო, ასევე, „სოციალური კონტეინერია“ (Muir, 1997: 100).

ამასთან, გავიხსენოთ, რომ ტერიტორიალობა სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობების პროდუქტია. კაპიტალიზმის განვითარების გარკვეულ ეტაპზე ტერიტორიალობა სახელმწიფოს ავტარქიულობას და ერთგარ იზოლაციონიზ-

¹ ტერმინი „სიონიზმი“ მომდინარეობს იერუსალიმში მდებარე მთის სახელწოდებიდან. სიონიზმი, როგორც პოლიტიკური იდეოლოგია, XIX ს-ის ბოლოს შეიქმნა. მისი დამფუძნებელი იყო ცნობილი ებრაელი მოღვაწე თეოდორ ჰერცლი. სიონიზმის მთავარ მიზანს წარმოადგენდა ისრაელის მიწაზე ებრაული სახელმწიფოს შექმნა.

მსაც კი განაპირობებდა. „ცივი ომის“ პერიოდში სახელმწიფოთა ტერიტორიული მთლიანობის უნივერსალური პრინციპი ზედმინევენით კარგად იყო დაცული, მაგრამ კომუნიზმის დაცემამ და ერთიანი კაპიტალისტური მსოფლიო ეკონომიკის შექმნამ საერთაშორისო ურთიერთობების პრაქტიკაში მნიშვნელოვანი კორექტივები შეიტანა. მიგრაციის, ინფორმაციის, სამეურნეო პროდუქციის, ფინანსების მზარდმა ნაკადებმა სახელმწიფოების ფუნქციონირება გაცილებით უფრო ღია და გამჭვირვალე გახადა. დღევანდელი სახელმწიფო აღარ არის ისეთი იზოლირებული, როგორც უკანასკნელი ორი საუკუნის განმავლობაში. თანამედროვე პირობებში, სახელმწიფოს, როგორც **კონტინერს ბზარი გაუჩნდა და რაც მისგან ჟონავს, უპირველეს ყოვლისა, არის სუვერენიტეტი**. ადამიანები მათი მთავრობებისგან ითხოვენ ისეთ რეფორმებს, რომელთა განხორციელება ხელს შეუწყობს საზოგადოების თითოეული წევრის კეთილდღეობის ამაღლებას. ასეთი რამ მხოლოდ გლობალური ეკონომიკის პირობებშია შესაძლებელი. პიტერ ტეილორი ვარაუდობს, რომ ეს შეუქცევადი პროცესია, შესაბამისად, დროთა განმავლობაში მსოფლიო თვისებრივად შეიცვლება, შედეგად კი სახელმწიფოს როლი მინიმუმადე შემცირდება.

3.2.8 მსოფლისსტემათა ანალიზი – იმანუელ უოლერსტეინი

სახელმძღვანელოს I თავში აღინიშნა, რომ საზოგადოებრივი გეოგრაფიის განვითარებაში განსაკუთრებული როლი შეასრულა იმანუელ უოლერსტეინის ნაშრომმა „მსოფლისსტემათა ანალიზი და სიტუაცია თანამედროვე მსოფლიოში“. თუმცა, მნიშვნელოვანი მეცნიერული ღირებულება გააჩნია მის სხვა მონოგრაფიებსაც, როგორებიცაა: „ნაცნობი მსოფლიოს დასასრული: XXI საუკუნის სოციალური მეცნიერება“, „ლიბერალიზმის შედეგი“ და „რასა, ერი, კლასი. ორაზროვანი იდენტობები“.

უოლერსტეინის „მსოფლისსტემათა ანალიზი“ არის კონცეფცია, რომელიც გვთავაზობს ისტორიული სისტემების (ე.ი. „მსოფლისსტემების“) გენეზისისა და ფუნქციონირების მექანიზმების აღწერას, ასევე მათი განვითარების თავისებურებების ანალიზს. მსოფლისსტემას უოლერსტეინი განიხილავს, როგორც ეკონომიკური, სოციალური, კულტურული და პოლიტიკური პროცესების ერთობლიობას, რომელიც ყალიბდება ისტორიის ხანგრძლივი დროის განმავლობაში. ამ ერთობლიობის სიმყარეს განაპირობებს სისტემის შიგნით არსებული შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება (Wallersteyn, 2004: 51)¹.

უოლერსტეინი გამოყოფს ორი ტიპის სისტემებს: მინისისტემებს და მსოფლისსტემებს. პირველი მათგანი არსებობდა პირველყოფილი თემური წყობილე-

¹ შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება არის საზოგადოებრივი შრომის ისტორიულად განსაზღვრული სისტემა, რაც ყალიბდება საზოგადოებრივი განვითარების პროცესში შრომითი საქმიანობის თვისებრივი დიფერენციაციის შედეგად (შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება, 1997). შრომის დანაწილება ხდება, როგორც ეკონომიკის სექტორებისა და დარგების, ასევე გეოგრაფიული, დემოგრაფიული და სხვა ნიშნით (შრომის დანაწილება, 2020).

ბის დროს პრიმიტიული პროტოსოციუმების სახით. რაც შეეხება მსოფლისტემებს, ის, თავის მხრივ, იყოფა მსოფლიო იმპერიებად და მსოფლექონომიკებად (იქვე: 8). უოლერსტეინი განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობს მსოფლექონომიკის შესწავლას, რადგან ის პირდაპირ არის დაკავშირებული კაპიტალიზმთან.

ამერიკელი მეცნიერი მიიჩნევს, რომ მსოფლიოში უკვე XVI ს-ში ჩამოყალიბდა კაპიტალისტური ეკონომიკა და დაიწყო ერთიანი მსოფლიო ეკონომიკის ფორმირება. ამ პროცესის ავანგარდშიც იყო ევროპა. რამდენიმე ევროპული სახელმწიფოს წარმატებულმა განვითარებამ განაპირობა კონკურენციის ინსტიტუციონალიზაცია და ევროპა იქცა არა იმპერიად, სადაც რომელიმე ერთი ერი გაბატონდებოდა, არამედ დაახლოებით თანაბარი განვითარების მქონე ერების კონგლომერატად (ცივილიზაცია).

ეკონომიკური განვითარების დონის მიხედვით თანდათანობით გამოიკვეთა **მსოფლიოს პორიზონტალური (გეოგრაფიული) სტრუქტურა: ბირთვი – ნახევარპერიფერია – პერიფერია**. ბირთვს, რომელსაც წარმოადგენენ განვითარებული ქვეყნები, დომინირებს „ღარიბ“ პერიფერიაზე, ხოლო ამ ორს შორის ამორტიზატორის როლს ასრულებს ნახევარპერიფერია (იქვე: 49). უოლერსტეინის მიხედვით, ბირთვის ცენტრი მობილურია. XX ს-ის დასაწყისამდე ის დიდ ბრიტანეთში მდებარეობდა, შემდეგ აშშ-ის აღმოსავლეთში გადაინაცვლა, ხოლო ამჟამად ის გადაადგილდება ამავე ქვეყნის წყნარი ოკეანის სანაპიროსკენ. უოლერსტეინის ვარაუდით, ოციოდე წელიწადში ბირთვის ცენტრმა შეიძლება ჩინეთში გადაინაცვლოს.

ნახევარპერიფერიის ქვეყნები დროთა განმავლობაში აღზევდებიან ბირთვში ან ჩამოქვეითდებიან პერიფერიაში. იმანუელ უოლერსტეინის აზრით, ნებისმიერმა ქვეყანამ ან ერმა წარმატებით უნდა გაიაროს კაპიტალიზმის სტადია, სხვა შემთხვევაში ის განწირულია სოციალურ-ეკონომიკური სიდუხჭირისთვის.

უოლერსტეინი მიიჩნევს, რომ მსოფლიოს ამგვარი ჰორიზონტალური მოწყობა პლანეტარული სოციალურ-ეკონომიკური უთანასწორობის შედეგია. ამ მხრივ, ის ეყრდნობა „დამოკიდებულების თეორიის“ ძირითად პოსტულატებს. დამოკიდებულების თეორია XX ს-ის შუა პერიოდში შეიქმნა და მის ავტორებად მიიჩნევენ არგენტინელ ეკონომისტს რაულ პრებიშს (*Raul Prebisch*) და გერმანიაში დაბადებულ ბრიტანელ ეკონომისტს ჰანს ზინგერს (*Hans Singer*). ამ თეორიის, რომელსაც სხვაგვარად „ზინგერ-პრებიშის თეზისებსაც“ უწოდებენ, ძირითადი დებულებები შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოყალიბდეს:

- მაღალგანვითარებული ქვეყნების უზრუნველყოფა ბუნებრივი რესურსებით, იაფი მუშა-ხელით და პროდუქციის გასაღების ბაზრებით ხდება განვითარებადი ქვეყნების ხარჯზე.
- განვითარებული ქვეყნები ქმნიან მექანიზმებს, რომლის მეშვეობითაც იზრდება მათზე განვითარებადი სამყაროს დამოკიდებულების ხარისხი. ამ მიზნით გამოიყენება სხვადასხვა საშუალებები, როგორცაა ეკონომიკური

(ბანკები, ფინანსები), მასმედია, პოლიტიკური ხასიათის ზენოლა, განათლება, კულტურა.

იმ შემთხვევაში, თუ ღარიბი ქვეყნები მდიდარი ქვეყნების დამოკიდებულებიდან თავის დახსნას მოინდომებენ, ეს უკანასკნელები მათ წინააღმდეგ ეკონომიკურ სანქციებს და სამხედრო ინტერვენციას გამოიყენებენ (Romaniuk, 2017).

ზინგერისა და პრებიშის აზრით, განვითარებადი ქვეყნების დამოკიდებულების ხარისხი განუხრელად იზრდება. მაღალგანვითარებულმა ქვეყნებმა ღარიბი სახელმწიფოების ექსპლუატაციის შედეგად შეძლეს საკუთარი მოსახლეობის კეთილდღეობის მნიშვნელოვანი ამაღლება, რითიც თავიდან აიცილეს სოციალური ბუნტი და რევოლუციები.

მსოფლიო სისტემათა თეორიაში განსაზღვრულია პოლიტიკის სივრცითი დონეები: ა) გლობალური, სადაც ხდება მსოფლიო ეკონომიკის ტენდენციების განსაზღვრა; ბ) ერი-სახელმწიფო, სადაც ადამიანის მიერ ხდება რეალური სამყაროს აღქმა და გ) ადგილობრივი, რომელიც წარმოადგენს ადამიანის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის კერას. უოლერსტეინის თეორიამ წინ წამოიწია ყველა სივრცითი დონის მნიშვნელობა, ხაზი გაუსვა მყარ კავშირს გლობალურსა და ლოკალურს შორის. საზოგადოებრივ გეოგრაფიაში ხშირად იხმარება ამ კავშირის ამსახველი ტერმინები, მაგ., „გლოკალი“ ან „გლოკალური“.

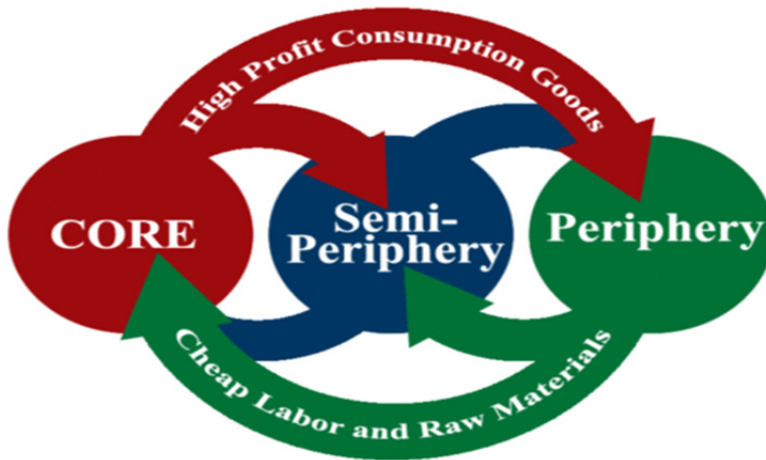
მთლიანობაში, უოლერსტეინი ამტკიცებს, რომ არ არსებობს მსოფლიო ქვეყნების ეკონომიკების ერთობლიობა – არსებობს ერთიანი მსოფლიო ეკონომიკა; არ არსებობს მსოფლიო ქვეყნების საზოგადოებების ერთობლიობა – არსებობს ერთიანი მსოფლიო საზოგადოება. რაც შეეხება პოლიტიკის სფეროს, ამერიკელ მეცნიერს მიაჩნია, რომ მსოფლიოს ერთიანი პოლიტიკური სისტემა ჯერ არ არსებობს. უფრო მეტიც, ის დარწმუნებულია, რომ მრავალრიცხოვანი სახელმწიფოების არსებობის გამო ჩვენი პლანეტის პოლიტიკური სისტემა დაქსაქსული და წინააღმდეგობრივია. უოლერსტეინი ამტკიცებს, რომ სახელმწიფომ, როგორც ასეთმა, თავისი თავი ამოწურა (Валлерстайн, 2001: 387). უოლერსტეინის აზრით, თანამედროვე სახელმწიფო ლიბერალიზმის იდეების საფუძველზე შეიქმნა და მოგვიანებით ეს იდეები ბურჟუაზიის მიერ პროლეტარიატის ექსპლუატაციის მთავარი იარაღი გახდა. ამერიკელი მეცნიერი ფიქრობს, რომ ლიბერალიზმი საფრანგეთის ბურჟუაზიულ რევოლუციასთან ერთად იშვა და ის „კომუნისტური ბლოკის“ დაშლასთან ერთად დასრულდა (იქვე: 321). უოლერსტეინს და სხვა მარქსისტ მეცნიერებს მიაჩნიათ, რომ ლიბერალიზმის აღსასრული სახელმწიფოების კვდომას მოასწავებს.

აღსანიშნავია, რომ უოლერსტეინი დიდ ყურადღებას არ უთმობს ნაციონალიზმის, იდენტობის, ხალხების კულტურული თავისებურებების ანალიზს ანუ გვერდს უვლის იმ მნიშვნელოვან ფაქტორებს, რომლებიც განაპირობებენ მსოფ-

ლიოს კულტურული მოზაიკის არსებობას. უოლერსტეინის თეორიისთვის, როგორც ყველა მარქსისტული ნაშრომისთვის, დამახასიათებელია, ერთი მხრივ, გადაჭარბებული ეკონომიური დეტერმინიზმი, ხოლო, მეორე მხრივ, კულტურული ნიჰილიზმი.

ნახ. 1

იმანუელ უოლერსტეინის მსოფლისტემის
თეორიის გეოგრაფიული მოდელი

Wallerstein's World System Theory Model

წყარო: *World System Theory*. <https://slideplayer.com/slide/14915714/>

უოლერსტეინი (ნეო)მარქსისტია, თუმცა კლასიკური მარქსიზმისგან განსხვავებით, ის უარყოფს განვითარების რევოლუციურ გზას და მას სახიფათოდაც კი მიიჩნევს. მისი აზრით, მომავალი მსოფლიო უნდა გახდეს ჭეშმარიტად დემოკრატიული და ეგალიტარული, სადაც გადამწყვეტი სიტყვა უნდა თქვან ინტელექტუალებმა, კერძოდ კი, ნეოუტოპისტებმა (იქვე: 322).

3.3 თანამედროვე სახელმწიფო

წინა თავში ჩვენ მიმოვიხილეთ ნაციონალიზმი და მასთან დაკავშირებული საკითხები. ვნახეთ, რომ ნაციონალიზმის მკვლევრები ჯერ კიდევ ვერ თანხმდებიან იმაზე, ერი თანამედროვე ფენომენია თუ ის პრიმორდიალური წარმოშობისაა. მიმდინარეობს თუ არა მსგავსი პოლემიკა სახელმწიფოსთან მიმართებით? ცნობილია, რომ პირველი ქალაქი-სახელმწიფოები ჯერ კიდევ ანტიკურ ეპოქაში დაარსდა. შუა საუკუნეების ქვეყნებში მეტნაკლებად წარმოდგენილი იყო ყველა ის სახელმწიფოებრივი ატრიბუტი, რაც დამახასიათებელია თანამედროვე სახელმწიფოებისთვის, მათ შორის: ტერიტორია, მოსახლეობა, ხელისუფლება და სახელმწიფო მართვის აპარატი, ეკონომიკა, ტრანსპორტისა და

კომუნიკაციების სისტემა, მაგრამ მათ არ ჰქონდათ მკაფიოდ დადგენილი და საერთაშორისო დონეზე აღიარებული საზღვრები. სხვა სიტყვებით, ზუსტად არ იყო განსაზღვრული, თუ რომელი ტერიტორია შედიოდა ამა თუ იმ მონარქის მფლობელობაში. შესაბამისად, XVII ს-ის შუა პერიოდამდე ქვეყნებისთვის არ იყო დამახასიათებელი სახელმწიფო სუვერენიტეტი ანუ სახელმწიფო არ იყო ტერიტორიული მოვლენა. **ტერიტორიული სუვერენიტეტი არის ის ძირითადი ნიშანი, რითიც თანამედროვე სახელმწიფო წინამორბედი პოლიტიკური სისტემებისგან განსხვავდება.**

3.3.1 სახელმწიფო სუვერენიტეტი

ტერმინი „სუვერენიტეტი“ ფრანგი იურისტის ჟან ბოდენის სახელს უკავშირდება. XVI ს-ის დასაწყისში გამოქვეყნებულ მის ნაშრომში აღნიშნულია, რომ სუვერენიტეტი არის მონარქის აბსოლუტური და ხელშეუხებელი ძალაუფლების გამოხატულება. სუვერენიტეტის ცნება, გვიანდელი შუა საუკუნეების ევროპაში, ასახავდა იმ ბრძოლას, რომელიც მიმდინარეობდა, ერთი მხრივ, ფეოდალური დაქსაქსულობის წინააღმდეგ ანუ ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნისთვის, ხოლო, მეორე მხრივ, სამოქალაქო ხელისუფლების ეკლესიის დაქვემდებარებიდან გათავისუფლების მიზნით (Сергунин, 2010).

დასავლეთ ევროპის ქვეყნებში, კერძოდ კი, საღვთო რომის იმპერიაში სულიერ და საერო საქმეებში კათოლიკურ ეკლესიას წამყვანი ადგილი ეკავა. ის ცდილობდა, სრულ დაქვემდებარებაში ჰყოლოდა ნებისმიერი მონარქის ან დიდებულის ხელისუფლება. პავლე მოციქულის სიტყვა, რომ არ არსებობს ხელისუფლება, თუ ის არ მომდინარეობს ღვთისგან, საეკლესიო პირების მიერ იმგვარად იყო ინტერპრეტირებული, რომ ნებისმიერი საერო ხელისუფალი რომის პაპს უნდა დაქვემდებარებოდა. უფრო მეტიც, XI ს-ში რომის პაპმა გრეგორიუს VII-მ (ჰილდებრანდმა) სახელმწიფო ემპაკის ქმნილებად გამოაცხადა. ევროპაში კათოლიკური ეკლესიის მცდელობა მიმართული იყო სახელმწიფო წარმონაქმნების გაუქმებისა და ერთიანი უნივერსალური იმპერიის შექმნისკენ, რომელსაც რომის პაპი უხელმძღვანელებდა. ამგვარმა პოზიციამ უკურეაქცია გამოიწვია, როგორც საერო მმართველების, ასევე, თვით საზოგადოების მხრიდან. ჯერ, პროტესტანტიზმის აღმოცენებამ და გავრცელებამ, მოგვიანებით კი ვესტფალიის ხელშეკრულებამ (1648 წ.) საბოლოო წერტილი დაუსვა კათოლიკური ეკლესიის დომინირებას დასავლეთ ევროპაში (ვესტფალიის ხელშეკრულებასთან დაკავშირებული საკითხები უფრო დეტალურად IV თავშია აღწერილი).

კაცობრიობის ისტორიაში ვესტფალიის ხელშეკრულებამ სათავე დაუდო თვისებრივად ახალ პერიოდს, რომელსაც სუვერენული სახელმწიფოების ეპოქა შეიძლება ვუწოდოთ. გარდა ამისა, ამ ხელშეკრულებამ იმპულსი მისცა თანამედროვე სახელმწიფოების ჩამოყალიბების პროცესს.

ვესტფალიის ხელშეკრულებაში ჩამოყალიბებული იყო ის ოთხი ძირითადი პრინციპი, რომელიც განსაზღვრავდა სახელმწიფო სუვერენიტეტს. ესენია:

- სახელმწიფოს ტერიტორიული მთლიანობა;
- სახელმწიფო საზღვრების შეუვალობა;
- სახელმწიფოს (და არა ეკლესიის) უზენაესობა;
- სახელმწიფო საკუთარ ტერიტორიაზე დამოუკიდებლად განახორციელებს კანონების მიღებასა და აღსრულებას.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ევროპაში, XVI ს-ის შუაში „ეკლესიის სუვერენიტეტი“ სახელმწიფოთი, უფრო ზუსტად კი „სუვერენის სუვერენიტეტით“ შეიცვალა. ტერმინს „სუვერენი“ რამდენიმე მნიშვნელობა აქვს. აქ გამოყენებულია ჟან ბოდენის განმარტება, რომლის მიხედვითაც სუვერენი არის პირი, რომელიც განუსაზღვრელი დროის განმავლობაში სრულად განახორციელებს სახელმწიფო მმართველობას. აუცილებელი არ არის, რომ სუვერენი მონარქი იყოს. სუვერენი შეიძლება წარმოდგენილი იყოს, როგორც კონკრეტული პირი ან ადამიანთა გაერთიანება (მაგ., არისტოკრატია), რომლებიც სახელმწიფო მმართველობას განახორციელებენ.

აღნიშნული რადიკალური ცვლილებები იმდროინდელ სამეცნიერო-ფილოსოფიურ ნაშრომებში აისახა. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა ინგლისელი მოაზროვნის **თომას ჰობსის (Thomas Hobbes)** ნაშრომი „ლევიათანი ანუ საეკლესიო და სამოქალაქო სახელმწიფოს მატერია, ფორმა და ძალაუფლება“. ჰობსმა ეს წიგნი ინგლისის სამოქალაქო ომის (1642-1652წწ.) დროს დაწერა და სავარაუდოა, რომ ამ მოვლენებმა ავტორის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე დიდი ზეგავლენა იქონია. ჰობსი მიიჩნევდა, რომ ადამიანების ყოფის „ბუნებრივმა მდგომარეობამ“, რომელიც შეიძლება დახასიათდეს როგორც „*Bellum omnium contra omnes*“ („ყველას ომი ყველას წინააღმდეგ“), ადამიანთა მოდგმა გაუსაძლის პირობებში ჩააყენა. აქედან გამომდინარე, სრულიად ლოგიკური და გამართლებული იყო, რომ ადამიანებმა მიაღწიეს სოციალურ შეთანხმებას მმართველობის ისეთი ფორმის შემოღების შესახებ, რომელიც მათ უსაფრთხოებასა და კეთილდღეობას უზრუნველყოფდა. ამგვარი შეთანხმების შედეგი იყო სახელმწიფოს შექმნა.¹ ჰობსი აბსოლუტური ძალაუფლების მომხრე იყო და მიაჩნდა, რომ სხვა შემთხვევაში საზოგადოებას ქაოსი დაეპატრონებოდა. მმართველობის საუკეთესო ფორმად კი ის მონარქიას აღიარებდა (იქვე). ინგლისელი მოაზროვნე სახელმწიფოს ლევიათანს ადარებდა. ეს უკანასკნელი ბიბლიური ურჩხული იყო, რომელიც ღმერთმა შექმნა და მანვე გაანადგურა მას შემდეგ, რაც მისი მართვა შეუძლებელი გახდა. ლევიათანის და სახელმწიფოს აღეგორიული შედარება შემთხვევითი არ არის. სახელმწიფო ადამიანების ქმნილებაა და მისი აღსასრულიც ადამიანების ნებაზე იქნება დამოკიდებული.

¹ თომას ჰობსი სახელმწიფოსთან მიმართებით ხმარობს ტერმინს „Commonwealth“ და არა „State“.

ჰობსისგან განსხვავებით, **ჯონ ლოკი (John Locke)** უპირატესობას ანიჭებდა ისეთ მმართველობას, რომელშიც მაქსიმალურად იქნებოდა შესაძლებელი ადამიანის „ბუნებრივი თვისებების“ შენარჩუნება. ჰობსიც და ლოკიც თავის ნაშრომებში ხაზს უსვამდნენ იმ ფაქტს, რომ სუვერენის ძალაუფლება განუზომლად დიდი იყო, რამაც საზოგადოების მხრიდან გაუცხოება გამოიწვია. ხალხი სახელმწიფოს ე.ი. ხელისუფლებას განიხილავდა არა მარტო როგორც მისი უსაფრთხოების დამცველს, არამედ, როგორც ინსტიტუტს, რომელსაც ხელი უნდა შეეწყო ინდივიდის პიროვნული განვითარებისა და მატერიალური კეთილდღეობისთვის. სუვერენი ვერ უზრუნველყოფდა ამ ამოცანის შესრულებას, შესაბამისად, ხალხი შეეცადა, მმართველობის ფორმა შეეცვალა. ამერიკისა და საფრანგეთის XVIII ს-ის რევოლუციების ძირითადი მოტივი ახალი ტიპის ხელისუფლების შექმნა იყო. ამ რევოლუციებით საფუძველი ჩაეყარა სუვერენის სუვერენიტეტის შეცვლას ხალხის სუვერენიტეტით ანუ დემოკრატიით.

„ხალხის სუვერენიტეტის“ იდეა, XVIII ს-ის ფრანგმა განმანათლებელმა, ჟან-ჟაკ რუსომ (Jean-Jacques Rousseau) გააჟღერა. მისი აზრით, სუვერენი არის ხალხი ანუ „პოლიტიკური ორგანიზმი“, რომელიც აღჭურვილია ძალაუფლებით, რომ მმართველობა ადამიანების და არა ხელისუფლების ინტერესებიდან გამომდინარე განახორციელოს. სუვერენიტეტის მატარებელი არის ის ხელისუფლება, აღნიშნავდა რუსო, რომელიც გამოხატავს საყოველთაო ნებას (Pycco, 1998: 220–221). რუსოს თანამედროვე, მეორე ფრანგმა განმანათლებელმა **შარლ მონტესკიემ (Charles Montesquieu) წინა პლანზე წამოსწია იდეა ხელისუფლების ცალკეულ შტოებად დაყოფის პრინციპის შესახებ.** ხალხის სუვერენიტეტის იდეა იმდენად მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა, რომ ის ბევრი სახელმწიფოს კანონმდებლობაში აისახა. მაგ., აშშ-ის კონსტიტუცია (1787 წ.) იწყება ცნობილი სიტყვებით: „ჩვენ, ამერიკის შეერთებული შტატების ხალხი...“, რითიც ხაზგასმულია, რომ ხელისუფლების წყარო არის ხალხი (The Constitution of the United States).

ხალხის სუვერენიტეტის დოქტრინა უალტერნატივო იყო დაახლოებით საუკუნუნახევრის განმავლობაში, სანამ XX ს-ის დასაწყისში ცნობილმა გერმანელმა პოლიტოლოგმა და სოციოლოგმა **მაქს ვებერმა** არ წარმოადგინა „ლეგიტიმური ძალადობის“ კონცეფცია. ვებერის აზრით, სახელმწიფოში მხოლოდ ხელისუფლება ფლობს ძალის გამოყენების ექსკლუზიურ უფლებას, აქედან გამომდინარე, ერთადერთი სუვერენი სწორედ ის არის. მარქსიზმ-ლენინიზმის თეორეტიკოსებმა განავრცეს ეს თეზისი და ხაზი გაუსვეს იმ ფაქტს, რომ კაპიტალიზმის პირობებში ხელისუფლება ძალას კლასობრივი ჩაგვრის მიზნით იყენებდა.

აღსანიშნავია, რომ საბჭოთა კავშირი შეეცადა, სუვერენიტეტის ცნებაში კორექტივები შეეტანა. ამ მიზნით საბჭოელმა იდეოლოგებმა წარმოადგინეს „ეროვნული სუვერენიტეტის“ კონცეფცია. ეს იყო ყველასთვის ცნობილი **„ხალხთა თვითგამორკვევის პრინციპი“.** საბჭოთა მთავრობის წინადადებით, ეს

პრინციპი გაეროს წესდებაში და სხვა მნიშვნელოვან საერთაშორისო დოკუმენტებში ჩანერეს. კომუნისტური ბლოკის მთავრობები დარწმუნებული იყვნენ, რომ ამ პრინციპის საერთაშორისო აღიარება კოლონიურ ქვეყნებში მწვანე შუქს აუნთებდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობებს, რითიც „დასავლურ იმპერიალიზმს“ დიდი ზიანი მიადგებოდა. ეს ასეც მოხდა, როდესაც 1950-70-იან წლებში აზიისა და აფრიკის მასობრივი დეკოლონიზაცია მოხდა. თუმცა, 1980-იანი წლების ბოლოს საბჭოთა რესპუბლიკებში აღმოცენებულმა ეროვნული მოძრაობებმა საბჭოთა კავშირიდან გამოყოფა სწორედ ამ პრინციპის საფუძველზე მოითხოვეს. საბოლოო ჯამში, „ხალხთა თვითგამორკვევის“ იდეა საბჭოთა ხელისუფლებას ბუმერანგით დაუბრუნდა.

კომუნისტური ბლოკის დაშლის შემდეგ სუვერენიტეტის ცნების დახვეწა ძირითადად ნეოლიბერალური მსოფლმხედველობის კარნახით წარიმართა. ნეოლიბერალების წარმატებად უნდა მივიჩნიოთ ის ფაქტი, რომ სუვერენიტეტის ინტერპრეტირება საერთაშორისო დოკუმენტებში დაფიქსირებული ღირებულებებისა და ნორმების საფუძველზე ხდება. ნეოლიბერალები განარჩევენ შემდეგი სამი ძირითადი სახის სუვერენიტეტს:

- სახელმწიფო სუვერენიტეტი, რაც ნიშნავს ხელისუფლების უზენაესობას ქვეყნის შიდა საქმეებში და მის დამოუკიდებლობას საერთაშორისო ასპარეზზე. ამ შემთხვევაში იგულისხმება, რომ სახელმწიფოს ტერიტორიაზე ხელისუფლება სრულად და სხვა სახელმწიფოებისგან ჩაურევლად განახორციელებს საკანონმდებლო, აღმასრულებელ და სასამართლო ფუნქციებს. ის დამოუკიდებლად წარმართავს საერთაშორისო ურთიერთობებს, გარდა იმ შემთხვევებისა, როდესაც ხდება გარკვეული უფლებების ნებაყოფლობითი დელეგირება საერთაშორისო ორგანიზაციებისათვის.
- ეროვნული სუვერენიტეტი დაკავშირებულია ხალხთა თვითგამორკვევასთან. ეს საერთაშორისო სამართლის ერთ-ერთი წინააღმდეგობრივი პრინციპია. ერთი მხრივ, აღნიშნულია, რომ სახელმწიფოში მცხოვრებ ხალხს, ამ შემთხვევაში ეთნიკურ ან რელიგიურ უმცირესობას აქვს თვითგამორკვევის, მათ შორის ამ სახელმწიფოდან გამოყოფის უფლება. მეორე მხრივ, საერთაშორისო სამართალი არ ადგენს ამ პრინციპის რეალიზების პროცედურებსა და საშუალებებს.
- ხალხის სუვერენიტეტი გულისხმობს, რომ სახელმწიფოს მოქალაქეებს გარანტირებული აქვთ საზოგადოებრივ და სახელმწიფო საქმეებში ფართო და დაუბრკოლებელი მონაწილეობის ყველა საშუალება. ნეოლიბერალები აღნიშნავენ, რომ ხალხის სუვერენიტეტი ყველა დემოკრატიული სახელმწიფოს კონსტიტუციური წყობის ფუნდამენტია. ხალხი თავის ნებას გამოხატავს თავისუფალი არჩევნების, რეფერენდუმების გზით და, აქედან გამომდინარე, ხალხი არის სახელმწიფო ხელისუფლების სათავე და უზენაესი ხელისუფლება (Sørensen, 1999: 590–604).

უახლეს ისტორიაში სხვადასხვა პოსტპოზიტივისტური (კრიტიკული) სამეცნიერო და იდეოლოგიური მიმართულებების გააქტიურების შედეგად სუვერენიტეტთან მიმართებით შეიქმნა ალტერნატიული მიდგომები. პოსტმოდერნისტები, პოსტსტრუქტურალისტები, ფემინისტები, ნეომარქსისტები, კონსტრუქტივისტები სუვერენიტეტის განსხვავებულ დეფინიციებს გვთავაზობენ. თუმცა, ყველანი ერთხმად აღნიშნავენ, რომ გლობალიზაციის ეპოქაში სუვერენიტეტი ყოველგვარ აზრს კარგავს, რადგან პოლიტიკურ სცენას ტოვებს მისი ძირითადი მატარებელი – სახელმწიფო. პოსტპოზიტივისტები მიუთითებენ, რომ მიმდინარეობს სახელმწიფო სუვერენიტეტის დელეგირება, ერთი მხრივ, სუბნაციონალური ერთეულებისთვის (ფედერაციის სუბიექტები, ოლქები, პროვინციები და ა.შ.), ხოლო, მეორე მხრივ, სუპრანაციონალური (საერთაშორისო) ორგანიზაციებისთვის და ტრანსნაციონალური კომპანიებისთვის. მეტიც, პოსტპოზიტივისტები ამტკიცებენ, რომ სახელმწიფო არა მარტო რუდიმენტია, არამედ სახიფათო მოვლენადაც კი იქცა. ისინი აღნიშნავენ, რომ სახელმწიფოები ცდილობენ, არ დაკარგონ პოლიტიკურ ასპარეზზე მანამდე არსებული პრივილეგირებული პოზიციები, რის გამოც ხელოვნურად ამწვავებენ საერთაშორისო ვითარებას ახალი შეიარაღებული კონფლიქტების, ეკონომიკური კრიზისების, გარემოს გაუარესების გზით. ნეოლიბერალები არ ეთანხმებიან ამგვარ მოსაზრებებს და მიუთითებენ, რომ „სუვერენიტეტის“, შესაბამისად, „სახელმწიფოს“ დასაფლავება ნაადრევია. მათ მიაჩნიათ, რომ ამჟამად სუვერენიტეტის ინსტიტუტი ახალი გამოწვევების მიმართ ადაპტირების პროცესშია (იქვე: 604).

სუვერენიტეტის ცნების ისტორიული ევოლუციის მიმოხილვის შემდეგ საშუალება გვაქვს, გავაკეთოთ მასთან დაკავშირებული რამდენიმე მნიშვნელოვანი დასკვნა.

სუვერენიტეტი არის გარკვეულ ტერიტორიაზე უმაღლესი ხელისუფლების განხორციელება. ამ განმარტებაში ხაზგასმულია სამი სიტყვა: *ტერიტორია*, *უმაღლესი* და *ხელისუფლება*. სუვერენიტეტთან მიმართებით თითოეული მათგანს მნიშვნელოვანი დატვირთვა აქვს, კერძოდ:

- ❖ ხელისუფლება ფლობს ძალაუფლებას;
- ❖ ხელისუფლება არის ტერიტორიის მართვის უმაღლესი (უზენაესი) ორგანო;
- ❖ სუვერენიტეტი ტერიტორიული ფენომენია.

გეოგრაფიული მასშტაბის მიხედვით, სუვერენიტეტი შეიძლება იყოს შიდა და საგარეო. სახელმწიფოს სუვერენიტეტი სხვა სახელმწიფოების მიერ უნდა იყოს აღიარებული. **თანამედროვე მსოფლიოში სუვერენულია მხოლოდ გაეროს წევრი-სახელმწიფოები.**

სახელმწიფო სუვერენიტეტი არის სახელმწიფოს ტერიტორიაზე უმაღლესი ხელისუფლების განხორციელება. იმ შემთხვევაში, თუ გარკვეულ გარემოებათა გამო ხელისუფლების იურისდიქცია არ ვრცელდება სახელმწიფოს მთელ ტერი-

ტორიაზე, საქმე გვაქვს შეზღუდულ ტერიტორიულ სუვერენიტეტთან. თანამედროვე სახელმწიფოებში ადგილი აქვს სუვერენიტეტის დელეგირებას, ერთი მხრივ, ფედერალური ან ადმინისტრაციული ერთეულებისთვის და, მეორე მხრივ, საერთაშორისო ორგანიზაციებისთვის ან სახელმწიფოთაშორისო გაერთიანებისთვის. ასეთ სიტუაციასთან მიმართებით ზოგიერთი მეცნიერი ხმარობს ტერმინს „ნაწილობრივი სუვერენიტეტი“, თუმცა ეს ტერმინი არ ასახავს აღნიშნული მოვლენის არსს, შესაბამისად, მისი გამოყენება არასწორია.

თანამედროვე მსოფლიოში სახელმწიფო სუვერენიტეტის „შეზღუდვა“ მასშტაბურ ხასიათს იღებს. ამასთან დაკავშირებით, ჩნდება კითხვა: რამდენად არასასურველია ან თუნდაც წამგებიანია ასეთი სიტუაცია თვით სახელმწიფოებისთვის? დემოკრატიულ ქვეყნებში სუვერენიტეტის ნაწილის დელეგირება სუბნაციონალური ერთეულებისთვის და სამოქალაქო საზოგადოებისთვის იმაზე მეტყველებს, რომ ხელისუფლების ფუნქციონირება უფრო გამჭვირვალე და ანგარიშგებადი ხდება. ეს სახელმწიფოსთვის და მისი ყოველი მოქალაქისთვის ძალზე პოზიტიური მოვლენაა. ნებისმიერი სახელმწიფოს მონაწილეობა საერთაშორისო ურთიერთობის სისტემაში, კერძოდ კი, მის მიერ საერთაშორისო დოკუმენტებით დადგენილი ვალდებულებების შესრულება იმის მნიშვნელოვანი გარანტია, რომ საერთაშორისო თანამეგობრობის მხრიდან მიმდინარეობს ადამიანის ფუნდამენტური უფლებებისა და თავისუფლებების დაცვის მონიტორინგი. დემოკრატიულმა ქვეყნებმა, გარდა აღნიშნულისა, შეძლეს კოლექტიური უსაფრთხოების (ნატო) და საერთო ეკონომიკური განვითარების (მაგ., ევროკავშირი, ნაფტა) სისტემების ორგანიზება.

აღსანიშნავია ისიც, რომ თანამედროვე საერთაშორისო სისტემა ჯერ კიდევ შორს არის სრულყოფისგან. მსოფლიოში ჯერ კიდევ ადგილი აქვს ომებს, სისხლიან კონფლიქტებს, „ეთნიკურ წმენდას“ და გენოციდსაც კი. გაეროს მიღებული აქვს მნიშვნელოვანი დოკუმენტები, რომელთა განხორციელება საშუალებას იძლევა, თავიდან იქნას აცილებული ან დროულად შეჩერებული მასობრივი ძალადობა და სისხლისღვრა. მიუხედავად ამისა, ამ დოკუმენტებით განსაზღვრული ღონისძიებების განხორციელება ვერ ხერხდება, რადგან ამას ხელს უშლის ცალკეული ძლიერი ქვეყნების გეოპოლიტიკური და გეოეკონომიკური ამბიციები.

3.3.2 სახელმწიფოს ფუნქციები

სახელმწიფოს ფუნქციების იმდენი კლასიფიკაცია-ტიპოლოგია არსებობს, რამდენი მეცნიერი მუშაობს ამ საკითხებზე. მათ შორის ყველაზე მარტივი და, იმავდროულად, ამომწურავი არის ჯინ გოტმანის (*Jean Gottmann*) მიერ შემუშავებული კლასიფიკაცია, რომლის მიხედვითაც სახელმწიფო ასრულებს ორ ძირითად ფუნქციას:

- ✓ უზრუნველყოფს მოსახლეობის უსაფრთხოებას;
- ✓ ქმნის ადამიანის განვითარების შესაძლებლობას (*Gottmann, 1973: 14*).

ცნობილმა ბრიტანელმა მეცნიერმა რონ ჯონსტონმა (*Ron Johnston*) შემოგვთავაზა სახელმწიფოს ფუნქციების გაფართოებული ჩამონათვალი, რომელიც ექვსი პუნქტისგან შედგება. ეს ფუნქციებია:

უსაფრთხოების – სახელმწიფო ახორციელებს ქვეყნის ტერიტორიის და მოსახლეობის დაცვის ფუნქციას, რომელიც, თავის მხრივ, რამდენიმე მიმართულებას მოიცავს, კერძოდ:

- იგი იცავს თავის მოქალაქეებს ფიზიკურად, როგორც კრიმინალური ელემენტებისაგან, ასევე გარეშე მტრებისაგან (აგრესია, დივერსია, ტერორიზმი და ა.შ.) ჯარის, პოლიციის, უშიშროების სამსახურების მეშვეობით;
- გარდა ამისა, მოსახლეობის სიცოცხლისა და ჯანმრთელობის დაცვა ხორციელდება ეკოლოგიური უსაფრთხოების დაცვის მხრივაც;
- სახელმწიფო იცავს მოქალაქეების ეკონომიკურ ინტერესებსაც (საბაჟო სამსახურის, შრომის ბირჟის, საგადასახადო სამსახურის მეშვეობით);
- სახელმწიფო იცავს საკუთარი ქვეყნის ეთნოდემოგრაფიული სიტუაციის, მაგ., მიგრაციული პროცესების რეგულირების გზით;
- სოციალურ-კულტურული ინტეგრაციის (ერთიანი კულტურულ-პოლიტიკური სივრცის) დაცვისათვის სახელმწიფო იყენებს განათლების სისტემას და ასევე მოქალაქეობის ინსტიტუტს;
- სახელმწიფო ყურადღებას უთმობს საზოგადოების ტრადიციების, თვითმყოფადობის და მისი მორალური ღირებულებების შენარჩუნებას. ამ მიზნით იგი იყენებს განათლების, საინფორმაციო (მასმედიის ჩათვლით) და სამეცნიერო ინსტიტუტებს.

სასამართლო – სხვადასხვა სახის დავების, კონფლიქტების, გაუგებრობების გადასაწყვეტად, რომელიც წარმოიშობა ფიზიკური და იურიდიული პირების ურთიერთობაში, სახელმწიფო ქმნის სასამართლო და საარბიტრაჟო ინსტიტუტების ქსელს, რომლებიც ხელმძღვანელობენ კანონით და თავისუფალი არიან სამთავრობო და პოლიტიკური ორგანიზაციების ზეგავლენისაგან.

მაკონსოლიდირებელი (შემაკავშირებელი) – საზოგადოებაში რთული პროცესები მიმდინარეობს, რაზეც ზეგავლენას ახდენს, როგორც შინაგანი, ასევე საგარეო ფაქტორები. ყოველთვის მოიძებნება სახელმწიფოსადმი მტრულად განწყობილი ძალები, რომლებიც შეეცდებიან, მოახდინონ ქვეყნის დესტაბილიზაცია, მათ შორის, საზოგადოების სოციალურ და კულტურულ-პოლიტიკური დეზინტეგრაცია. ამ შემთხვევაში, სახელმწიფო ცდილობს არასასურველი პროცესების კორექტირებას, საზოგადოების ერთობის აღდგენას, მშვიდობიანი ეთნოკულტურული და რელიგიური ატმოსფეროს შექმნას. სახელმწიფოს პოლიციურის გარდა, იდეოლოგიური ფუნქციაც გააჩნია, რომლის შემუშავება და განხორციელება რთული, ამასთან უაღრესად მნიშვნელოვანი საქმეა. ამ მხრივ, რიგ შემთხვევებში, ხელისუფლებას არაპოპულარული პოლიტიკის გატარებაც კი უხდება.

ფასილიტაციის – ქვეყანის საწარმოო და საფინანსო ინფრასტრუქტურა სათანადო კონტროლისა და კოორდინაციის გარეშე წარმოშობს მოსახლეობის სოციალური დაუცველობის პრობლემას. სახელმწიფოს ვალია, დაარეგულიროს ურთიერთობა მენარმეებსა და დასაქმებულებს (ასევე სხვა სოციალურ ჯგუფებს შორის) ძირითადად მოლაპარაკებებისა და დიალოგის პროცესის მეშვეობით. ამ თვალსაზრისით სახელმწიფო გვევლინება უფრო როგორც ფასილიტატორი, ვიდრე მოსამართლე ან მომრიგებელი.

საინვესტიციო – თანამედროვე ეკონომიკაში, განსაკუთრებით მისი განვითარების კრიზისულ პერიოდებში ადგილი აქვს სხვადასხვა სახის საწარმოების და ბანკების გაკოტრებას, რაც, თავის მხრივ, იწვევს სოციალური სიტუაციის გაართულებას (უმუშევრობა, სიღატაკე და ა.შ.). სახელმწიფო ერევა ამ პროცესში და ცდილობს, გადაარჩინოს პრობლემური საწარმოები და ბანკები. მეორე მხრივ, სახელმწიფო ცდილობს, ფული ქვეყნის სამეურნეო ან ინტელექტუალური პოტენციალის განვითარებაში ჩადოს. დაბანდებული კაპიტალი გარკვეული დროის შემდეგ შემოსავლის სახით უბრუნდება პროცესის ყველა მონაწილეს, კერძოდ, სახელმწიფოს, მენარმეს, დასაქმებულს. შემოსავლის გარკვეული ნაწილი კი სოციალური ინფრასტრუქტურის განვითარებას ხმარდება.

ბიუროკრატიული – ყველაზე „არაპოპულარული“ ფუნქცია. თუმცა, ამის გარეშე შეუძლებელი იქნებოდა სახელმწიფოს ფუნქციონირება. მართვის სტილსა და ეფექტიანობაზე დამოკიდებულია ქვეყნის სოციალური სტაბილურობა, ეკონომიკური ძლიერება, უსაფრთხოების ხარისხი. სახელმწიფო არ უნდა იყოს ბიუროკრატიული, მაგრამ მას მაღალკვალიფიციური ბიუროკრატია უნდა ჰყავდეს (Jonston, 1982: 11-15).

3.3.3 სახელმწიფოს ტერიტორია: ფორმირების ფაქტორები, კონფიგურაცია, მდებარეობა

დაახლოებით 200 წლის წინ მსოფლიოში მხოლოდ 23 სუვერენული სახელმწიფო არსებობდა. 1980 წ. მათმა რიცხვმა 160 მიაღწია (Goertz & Diehl, 1992: 35). ამჟამად მსოფლიოში 193 სუვერენული სახელმწიფოა.

კონტინენტების მიხედვით სახელმწიფოების განაწილება:

- ავსტრალია და ოკეანეთი – 14
- აფრიკა – 54
- ევრაზია – 90, მათ შორის:
 - ევროპა – 46
 - აზია – 44
- სამხრეთი ამერიკა – 12
- ჩრდილოეთი ამერიკა – 23

193-ვე ქვეყანა გაეროს ნევრი-სახელმწიფოა. კიდევ ერთ ტერიტორიულ ერთეულს – წმინდა საყდარს (ქალაქი-სახელმწიფო ვატიკანი) განსაკუთრებული სტატუსი აქვს (იხ. ჩანართი 8).

ჩანართი 8

წმინდა საყდარი

წმინდა საყდარი (ლათ. *Sancta Sedes*) არის რომში კათოლიკური ეკლესიის ეპისკოპალური იურისდიქცია ანუ ეპისკოპალური საყდარი. მისი მეთაურია რომის პაპი. წმინდა საყდარი მსოფლიოს უძველესი სუვერენული ერთეულია. მისი სამოქალაქო სუვერენიტეტი ჯერ კიდევ 601 წლიდან იღებს სათავეს.

წმინდა საყდარი საერთაშორისო საჯარო სამართლის სუვერენული სუბიექტია, რომელიც ფლობს სტატუსს პერსონა სუი გენერის (განსაკუთრებული ნიშნის მქონე სუვერენული პერსონა). ეს ნიშნავს, რომ წმინდა საყდარი არ არის სუვერენული სახელმწიფო, მაგრამ საერთაშორისო სისტემაში მას განსაკუთრებული ადგილი უკავია. საკმარისია, ითქვას, რომ წმინდა საყდარს დამყარებული აქვს დიპლომატიური ურთიერთობები მსოფლიოს 179 სახელმწიფოსთან.

ხშირად ერთმანეთთან აიგივებენ წმინდა საყდარს და ქალაქ-სახელმწიფო ვატიკანს. ეს არასწორი მიდგომაა. ვატიკანი წმინდა ეპარქიის დამატებით სუვერენულ ტერიტორიას წარმოადგენს. ვატიკანი, როგორც სუვერენული ტერიტორია, 1929 წ. ლატერანის ხელშეკრულების საფუძველზე შეიქმნა. ვატიკანის უმაღლესი აღმასრულებელი პირია პაპის მიერ დანიშნული რომის კურიის კარდინალი. მსოფლიოს სახელმწიფოებს დიპლომატიური ურთიერთობები აქვთ არა ქალაქ-სახელმწიფო ვატიკანთან, არამედ წმინდა საყდართან.

წმინდა საყდარი სარგებლობს გაეროს მუდმივი მეთვალყურის სტატუსით. ის თეოკრატიული არჩევითი მონარქიაა. პაპის არჩევა ხდება კონკლავის (კარდინალების კოლეგიის) მიერ. რომის პაპი განახორციელებს სამ მნიშვნელოვან ფუნქციას:

- სამოქალაქო სუვერენის;
- რომის ეპისკოპოსის – კათოლიკური ეკლესიის მეთაურის;
- ქალაქ-სახელმწიფო ვატიკანის სუვერენის.

ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნიშანი, რაც წმინდა საყდარს სუვერენული სახელმწიფოსგან განასხვავებს, ის არის, რომ მას მუდმივი მოქალაქეები არ ჰყავს. რომის პაპს დაახლოებით 600-მდე ქვეშევრდომი ჰყავს. მათ 90%-ზე მეტს სასულიერო პირები შეადგენენ. წმინდა საყდრის მოქალაქეობა არ მოიპოვება დაბადებით ან ნატურალიზაციით, რადგან მისი მინიჭება მხოლოდ პაპის პრეროგატივაა. ტურიზმი წმინდა საყდრის ეკონომიკის ერთადერთი დარგია. მისი ხაზინა ძირითადად მონუმენტთა შემონიშნულობებით ივსება.

წყარო: *The Holy Sea, 2021*

მსოფლიოში 64 ქვეყანა დაქვემდებარებულ ტერიტორიად მიიჩნევა. XX ს-ის ბოლომდე ამ ტერიტორიებს კოლონიურ ქვეყნებად მოიხსენიებდნენ. სახელწოდების ცვლილება იმით არის გამოწვეული, რომ ამ ეტაპზე ეს ქვეყნები დამო-

უკიდებლობის მოპოვებისთვის არ იბრძვიან. აღსანიშნავია, რომ მათი დიდი უმრავლესობა კარიბის ზღვის აუზში, წყნარ და ატლანტის ოკეანეებში მიმოხილული პატარა კუნძულოვანი ღარიბი ქვეყნებია. იმის გამო, რომ მათ მინერალური ან სხვა სახის სიმდიდრეები არ გააჩნიათ, მათი მოსახლეობის კეთილდღეობა ძირითადად მათი „მფარველი“ სახელმწიფოების ფინანსურ და სხვა სახის დახმარებაზეა დამოკიდებული. აღნიშნული ტერიტორიები მსოფლიოს მხოლოდ რვა სახელმწიფოს დაქვემდებარებაში შედის. დაქვემდებარებული ტერიტორიების რაოდენობით გამოირჩევიან საფრანგეთი (16), გაერთიანებული სამეფო (15) და აშშ (14).

მსოფლიოს პოლიტიკური რუკის ზედაპირული განხილვა საშუალებას გვაძლევს, დავინახოთ, რომ ჩვენი პლანეტის ქვეყნები ერთმანეთისაგან ტერიტორიის სიდიდით და ფორმით განსხვავდებიან. ქვეყნების ტერიტორიების ფორმირება რთული ისტორიულ-პოლიტიკური ფაქტორების ზემოქმედებით მიმდინარეობდა. ვერ დავასახელებთ ვერცერთ ქვეყანას, ომები რომ არ გადაეტანოს. ამა თუ იმ ქვეყნის ტერიტორიული ზრდა ან კლება, როგორც წესი, ომებისა და შეიარაღებული კონფლიქტების გზით ხდება.

ვესტფალიის ხელშეკრულება მხოლოდ ევროპულ სახელმწიფოებს შეეხო. შესაბამისად, ევროპული ქვეყნების ტერიტორიული გაფართოება, ევროპის ტერიტორიის გარეთ მდებარე „არავის მიწების“ მიერთების ხარჯზე შეიძლება მომხდარიყო. ვესტფალიის შემდგომ პერიოდში ტერიტორიის „მოპოვება“ შემდეგი გზებით ხდებოდა (ხდება) (Glassner, 1993: 62-63):

➤ **ტერიტორიის აღმოჩენა და ოკუპაცია (Discovery and Occupation).** ევროპული სახელმწიფოებისთვის მათი ტერიტორიული ზრდის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საშუალება იყო. გეოგრაფიული აღმოჩენების ეპოქიდან დაწყებული XIX ს-მდე ევროპულმა ქვეყნებმა აღმოაჩინეს და დაიკავეს (ოკუპირება მოახდინეს) ორივე ამერიკის, ოკეანეთის და აფრიკის დაუსახლებელი ტერიტორიები. ამ პროცესში ევროპელები „ტერა ნულიუსის“ (*Terra nullius*) პრინციპით ხელმძღვანელობდნენ, რომლის მიხედვითაც, თუ მიწა არავისი იყო, მაშინ მისი მფლობელი ხდებოდა ის, ვინც მას პირველი დაეპატრონებოდა. თუმცა, სიტუაცია რთულდებოდა იმ შემთხვევაში, როდესაც ესა თუ ის ტერიტორია დასახლებული იყო ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ. ევროპელებმა გამოსავალი იპოვნეს და აღნიშნულ შემთხვევაში აღმოჩენის დოქტრინის (*Discovery Doctrine*) პრინციპის გამოყენება დაიწყეს. ამ შემთხვევაში, თუ ტერიტორიაზე პრეტენზიას ორი პირი აცხადებდა, მაშინ მიწა იმ ადამიანის საკუთრება ხდებოდა, რომელიც სახელმწიფოს ქვეშევრდომი იყო. ორივე ამერიკაში, აფრიკასა და ოკეანეთში ევროპელების გაბატონებამდე მოქალაქეობის ინსტიტუტი არ არსებობდა. აქედან გამომდინარე, თუ მიწაზე პრეტენზიას ევროპელი და ადგილობრივი აბორიგე-

ნები აცხადებდნენ, მაშინ ის ევროპელის საკუთრება ხდებოდა. აშშ-ში აღმოჩენის დოქტრინა გამოიყენებოდა არა მარტო მიწის მესაკუთრის განსაზღვრის საქმეში, არამედ 1830 წ-დან დიდი ხნის განმავლობაში ის ტრადიციული განსახლების არეალებიდან ინდიელთა სხვა ტერიტორიებზე გადასახლების სამართლებრივ საფუძველსაც წარმოადგენდა (**Discovery Doctrine**). მას შემდეგ, რაც მსოფლიოს გეოგრაფიულ რუკაზე თეთრი ლაქები აღარ დარჩა, ტერიტორიის აღმოჩენისა და ოკუპაციის პრინციპი პრაქტიკულად დავიწყებას მიეცა.

➤ **პრესკრიფცია (Prescription)**. ეს მიდგომა გულისხმობს, რომ ერთი სახელმწიფოს გარკვეული ტერიტორია, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში დაკავებული აქვს მეორეს, ამ უკანასკნელის საკუთრება ხდება პირველის მხრიდან პრეტენზიების არქონის შემთხვევაში. ევროპელების მიერ დაპყრობილ ხალხებს არ გააჩნდათ ერთიანი მმართველობა, რაც კოლონიზატორების მხრიდან კვალიფიცირდებოდა, როგორც მომჩივანი მხარის არარსებობა. ამგვარი სამართლებრივი ცულლუტობის გზით ევროპელები ცდილობდნენ, დაპყრობილი ხალხების მიწებს დაპატრონებოდნენ. XX ს-ის მეორე ნახევარში, დეკოლონიზაციის პროცესის შედეგად ევროპელები იძულებული იყვნენ, დაეტოვებინათ თითქმის ყველა ის ტერიტორია, რომელიც თავის დროზე პრესკრიფციის მეშვეობით გაიფორმეს. თუმცა მათ მაინც მოახერხეს ატლანტის და წყნარი ოკეანეების რიგი კუნძულების შენარჩუნება. თანამედროვე საერთაშორისო სამართალში პრესკრიფციის პრინციპი პრაქტიკულად აღარ გამოიყენება.

➤ **დაპყრობა და ანექსია (Occupation and Annexation)**. კაცობრიობის ისტორიის განმავლობაში ეს ტერიტორიის მითვისების ყველაზე ნაცადი მეთოდი იყო. მისი მიღწევის საუკეთესო საშუალებად ძალის გამოყენება (კერძოდ ომი) მიიჩნეოდა. დამპყრობელი რომელიმე სახელმწიფოს გარკვეულ ან მთელ ტერიტორიას იკავებდა, მის კანონმდებლობას და სახელმწიფო ინსტიტუტებს აუქმებდა, დაპყრობილ ტერიტორიაზე თავის იურისდიქციას ავრცელებდა და მის მართვას იწყებდა. ერთი სახელმწიფოს მიერ მეორის ტერიტორიის ანექსიის აღიარების საფუძველს საერთაშორისო ხელშეკრულება ან საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ ამ ანექსიის აღიარება წარმოადგენს. მაგ., 1910 წ. იაპონიამ მოახდინა კორეის ანექსია, 1938 წ. გერმანიამ – ავსტრიის, ხოლო 1940 წ. საბჭოთა კავშირმა – ბალტიის ქვეყნების (ლიტვა, ლატვია, ესტონეთი). თანამედროვე მსოფლიოში ანექსიის კარგი მაგალითია რუსეთის მიერ ყირიმის ანექსია. ასევე, დასავლეთ საჰარა, რომლის ტერიტორია ერთმანეთში გადაინაწილეს მავრიტანია და მაროკომ. გაერომ ეს ანექსია უკანონოდ სცნო (**Glassner, 1993: 62**). საერთაშორისო თანამეგობრობას ანექსიის ფაქტების მიმართ ძალზე უარყოფითი დამოკი-

დებულება აქვს. ამის გამო, გავრცელება დაიწყო „ფარულმა ანექსიამ“. მაგ., ცნობილია, რომ „სამხრეთ ოსეთის“ სეპარტიზტებს სურდათ ამ ტერიტორიის რუსეთთან მიერთება. რუსეთმა თავი აარიდა საერთაშორისო საზოგადოებრიობის მოსალოდნელ მწვავე რეაქციას და მიერთების ნაცვლად „სამხრეთ ოსეთის“ დამოუკიდებლობა აღიარა. სინამდვილეში ცხინვალის რეგიონი რუსეთის დე ფაქტო ნაწილია, სადაც სოციალურ-ეკონომიკური თუ პოლიტიკური ცხოვრების თითქმის ყველა სფეროზე რუსეთის იურისდიქცია ვრცელდება.

- **აკრეცია (Accretion).** სახელმწიფოს ტერიტორია შეიძლება ბუნებრივი პროცესების შედეგადაც გაიზარდოს. ეს, ძირითადად, იმ შემთხვევაში ხდება, როდესაც ორი სახელმწიფოს სახელმწიფო საზღვარი მდინარეზე გადის. წყალდიდობების და მინისძვრების დროს მდინარე კალაპოტს იცვლის და ამის შედეგად რომელიმე სახელმწიფოს ბუნებრივად ემატება ხმელეთის ნაწილი. საერთაშორისო სამართლის ნორმებით **ავულზია** ანუ მდინარის კალაპოტის შეცვლა არ იწვევს სახელმწიფო საზღვრის ცვლილებას. მიუხედავად იმისა, რომ ამა თუ იმ ქვეყნამ აღწერილი გზით ხმელეთის უმნიშვნელო ნაწილი შეიძლება დაიკავოს, ეს რიგ შემთხვევებში მოსაზღვრე რეგიონში კონფლიქტის მიზეზიც კი შეიძლება გახდეს. საქმე იმაშია, რომ კალაპოტის ცვლილების გამო მდინარის ნაპირზე მანამდე მდებარე დასახლებამ შესაძლოა მდინარეზე გასასვლელი დაკარგოს. თუ გავითვალისწინებთ, რომ განვითარებად ქვეყნებში მდინარე ადამიანების შემოსავლის ერთადერთ წყაროს (თევზჭერა, ირიგაცია) შეიძლება წარმოადგენდეს, ადვილი მისახვედრია, თუ ავულზია რატომ შეიძლება გახდეს დაპირისპირების მიზეზი.
- **ტერიტორიის იჯარით გაცემა/აღება.** ეს ტერიტორიის ფლობის დროებითი, თუმცა მნიშვნელოვანი ფორმაა. იჯარით აღებულ ტერიტორიებზე, როგორც წესი, ხდება სამხედრო ბაზების, სატრანსპორტო-ეკონომიკური ინფრასტრუქტურის ან საელჩოების შექმნა. 1962 წ. საბჭოთა კავშირმა ფინეთს 50-წლიანი იჯარით საიმაას არხის 4-კილომეტრიანი მონაკვეთი გადასცა. შედეგად ფინეთმა ქვეყნის პორტებსა და საიმაას ტბებს შორის უმოკლესი გზით დაამყარა კავშირი. XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში ჩინეთმა იჯარით გასცა კვანტუნის ოლქი, რომლითაც სხვადასხვა დროს სარგებლობდნენ რუსეთის იმპერია, სსრკ, იაპონია, გერმანია, დიდი ბრიტანეთი და საფრანგეთი. 1903 წ. აშშ-მა პანამის მთავრობისგან უფლება მიიღო, გამოეყენებინა, დაეკავებინა და გაეკონტროლებინა პანამის არხი. ამჟამად არხი კვლავ პანამის იურისდიქციაშია.
- **ტერიტორიის ნებაყოფლობით გადაცემა, გასხვისება.** არცთუ ისე შორეულ წარსულში, ერთი სახელმწიფოს გარკვეული ტერიტორიის მეორესთვის გადაცემა, მათ შორის დადებული შეთანხმების (ფულადი გარიგების ჩათ-

ვლით) საფუძველზე, საკმაოდ გავრცელებული მოვლენა იყო. აშშ ამის კლასიკური მაგალითია. დღევანდელი ამერიკის ტერიტორიის უდიდესი ნაწილის ფორმირება სწორედ ამ გზით მოხდა (იხ. ჩანართი 9).

ჩანართი 9

ამერიკის შეერთებული შტატების ტერიტორიის ფორმირების ისტორია

ამერიკის შეერთებული შტატების დღევანდელი ტერიტორიის კოლონიზაცია ევროპელების მიერ XVII ს-ის დასაწყისში დაიწყო და ამ პროცესმა ინტენსიური ხასიათი XVIII ს-ში მიიღო. ამ პერიოდში შეიქმნა ინგლისური, ფრანგული, ჰოლანდიური და ესპანური კოლონიები. ინგლისის კოლონიები ბრიტანული მონარქიის წინააღმდეგ საბრძოლველად 1775 წლის გაერთიანდნენ, რაც ფილადელფიის პირველ კონგრესზე დაფიქსირდა. იმავე წელს შეერთებულმა კოლონიებმა დაამარცხეს ინგლისის ჯარები, ხოლო 1776 წლის 4 ივლისს ფილადელფიის მეორე კონგრესზე, რომელშიც მონაწილეობას 13 შტატის წარმომადგენლები იღებდნენ, გამოაცხადეს ამერიკის შეერთებული სახელმწიფოების (შტატების) დამოუკიდებლობა.

1783 წ. აშშ-ის დამოუკიდებლობა დიდმა ბრიტანეთმა აღიარა, რაც პარიზის ხელშეკრულებით გაფორმდა. ამ დროისთვის აშშ-ის მისი დღევანდელი ტერიტორიის დაახლოებით 1/3-ს შედგენდა (იხ. ნახ. 1).

XIX ს-დან ახალგაზრდა ამერიკული სახელმწიფოს მთავრობამ ახალი ტერიტორიების შემოერთება სხვადასხვა საშუალების გამოყენებით დაიწყო. კერძოდ, 1803 წელს აშშ-მა საფრანგეთისაგან შეისყიდა (დღევანდელი კურსით 233 მლნ დოლარად) ლუიზიანა, რომელიც დიდ ტერიტორიაზე ვრცელდებოდა, მექსიკის ყურიდან კანადის საზღვრამდე – ჩრდილოეთით. 1810 წ. ამერიკის გამგებლობაში გადავიდა ესპანური დასავლეთ ფლორიდა, ხოლო 1818 წ. – აღმოსავლეთ ფლორიდა. 1845 წ. ამერიკამ შემოიერთა ტეხასი, რომელიც მანამდე 6 წლის განმავლობაში დამოუკიდებელი იყო. 1846-48 წწ. ამერიკა-მექსიკის ომის შედეგად აშშ-მა დღევანდელი კალიფორნიის, ნევადას, იუტას და არიზონის ტერიტორიების ანექსია მოახდინა, თუმცა, შტატების მთავრობამ მექსიკას კომპენსაციის სახით გადაუხადა 374 მლნ დოლარი (დღევანდელი კურსით). 1846 წ. დიდ ბრიტანეთთან დადებული ხელშეკრულების საფუძველზე აშშ-ის შემადგენლობაში ორეგონის მხარე შევიდა (აშშ-ის თანამედროვე ტერიტორიის უკიდურესი ჩრდილო-დასავლეთი). 1853 წ. ამერიკამ მექსიკისგან სასაზღვრო ზონაში მდებარე 10-კილომეტრიანი მონაკვეთი შეისყიდა, რაშიც 279 მლნ დოლარი (დღევანდელი კურსით) გადაიხადა. ამ ტერიტორიაზე მოგვიანებით გაიყვანეს რკინიგზა, რომელმაც ქვეყნის დასავლეთი და აღმოსავლეთი დააკავშირა. 1867 წ. კი აშშ-მა ძალზე იაფად (დღევანდელი კურსით 120 მლნ დოლარი) რუსეთის იმპერიისგან ალასკა შეიძინა.

საინტერესო ისტორია აქვს ჰავაის კუნძულებს. XIX ს-ის ბოლომდე ის მონარქიას წარმოადგენდა. 1893 წ. ინგლისელი და ამერიკელი ბიზნესმენების ხელშეწყობით ჰავაიზე სახელმწიფო გადატრიალება მოხდა. ქვეყნის სათავეში მოსულმა ახალმა პროამერიკულმა ხელისუფლებამ ჰავაი ჯერ რესპუბლიკად გამოაცხადა, ხოლო 1900 წ. კი – აშშ-ის შემადგენელ ნაწილად. 1959 წ. ჩატარებული რეფერენდუმის საფუძველზე ჰავაის კუნძულები ამერიკის 50-ე შტატი გახდა.

ნახ. 2

აშშ-ის ტერიტორიის ფორმირება

წყარო: US Territorial acquisitions, 2021.

1898 წ. ესპანურ-ამერიკული ომის შემდეგ და ნახევარი მილიარდი დოლარის (დღევანდელი კურსით) სანაცვლოდ ესპანეთმა ამერიკას გადასცა თავისი კოლონიები: ფილიპინები, გუამი და პუერტო რიკო. ამ ორ უკანასკნელს აშშ-ის ასოცირებული ტერიტორიების სტატუსი აქვს. კიდევ ერთი ყოფილ ესპანურ ტერიტორიაზე – კუბაზე ამერიკის პროტექტორატი დანესდა.

ამჟამად მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში ამერიკის დაქვემდებარებაში 14 პატარა კუნძულოვანი ქვეყანაა. მსოფლიოს კიდევ ათზე მეტ ქვეყანაში ამერიკას იჯარის წესით აღებული აქვს ტერიტორიები, სადაც მისი სამხედრო ბაზებია განლაგებული. ეს ქვეყნებია: იტალია, გერმანია, საბერძნეთი, ბაჰრეინი, სამხრეთ კორეა, იაპონია, ავღანეთი, ესპანეთი, კუვეიტი, ჯიბუტი, ბრაზილია, გაერთიანებული არაბული საამიროები.

დასკვნის სახით შეიძლება აღინიშნოს, რომ აშშ-ს საკუთრივ მისი და მისდამი დაქვემდებარებული ტერიტორიები მოპოვებული აქვს ყველა იმ საშუალებების გამოყენებით, რომლებიც ზემოთ განვიხილეთ. ამ თვალსაზრისით, ის უნიკალური სახელმწიფოა.

წყარო: US Territorial Acquisitions, 2021

მეცნიერ-გეოგრაფები ტერიტორიის ფორმის მიხედვით შემდეგი ტიპის სახელმწიფოებს განასხვავებენ:

- **კომპაქტური.** მანძილი ქვეყნის გეოგრაფიული ცენტრიდან საზღვრებამდე მეტნაკლებად თანაბარია. ასეთი ფორმის ტერიტორია შედარებით ადვილი სამართავია, როგორც სატრანსპორტო-ეკონომიკური, ასევე ადმინისტრაციული.

ციული თვალსაზრისით. კომპაქტური კონფიგურაციის ქვეყნების მაგალითებია: უნგრეთი, საფრანგეთი, პოლონეთი, ნიგერია.

- **ფრაგმენტული.** ამ შემთხვევაში სახელმწიფოს ტერიტორია „გაფანტულია“. ასეთი ფორმის ქვეყნების ორი ტიპი შეიძლება გამოვყოთ. ერთი მხრივ, ქვეყნის ტერიტორია არქიპელაგებზე ან ერთდროულად კონტინენტზე და კუნძულებზე შეიძლება იყოს განლაგებული, მაგ., ფილიპინები, დიდი ბრიტანეთი, დანია, ინდონეზია, იაპონია. მეორე მხრივ, ერთი ქვეყნის კონტინენტურ ნაწილებს შორის არ არსებობს საერთო საზღვარი. ამის მაგალითებია, აზერბაიჯანი, აშშ, რუსეთი, ომანი.
- **ნაგრძელებული.** ქვეყნის ასეთი კონფიგურაცია, როგორც წესი, განპირობებულია ლანდშაფტურ-გეოგრაფიული პირობებით. მაგ., საზღვარი ჩილესა და არგენტინას შორის ანდების მთებზე გადის. ვიეტნამი მისი მეზობლებისგან გამოყოფილია ანამის (ჩიონგშონის) მთებით. გამბია ვიწრო ზოლად განთავსებულია მდინარე გამბიის ორივე სანაპიროზე. ამ გარემოებების გამო სამივე დასახელებულ ქვეყანას ნაგრძელებული ფორმა აქვს.
- **პერფორირებული.** მსოფლიოს რამდენიმე ქვეყნის ტერიტორიაზე სხვა სახელმწიფოები მდებარეობს. აქედან მომდინარეობს ტერმინი „პერფორირებული“, რაც გამჭოლს ნიშნავს. ასეთი ქვეყნებია, მაგ., იტალია, სადაც განლაგებულია ვატიკანი და სან-მარინო; სენეგალი, რომლის ტერიტორიაზე „შეჭრილია“ გამბია.
- **კომბინირებული.** რამდენიმე ქვეყნის ფორმა წარმოადგენს კომპაქტური და ნაგრძელებული ფორმების ერთგვარ კომბინაციას. ასეთი კონფიგურაციის ქვეყნის მაგალითებია ტაილანდი, ანგოლა, ავღანეთი.

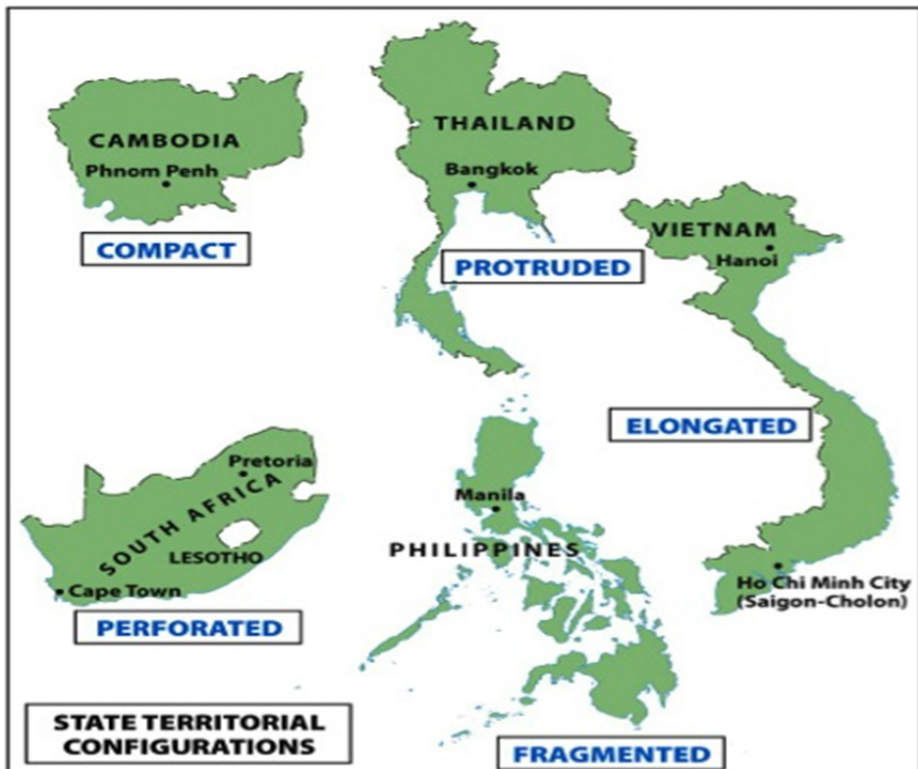
ტერიტორიის ფორმას პრაქტიკულად არანაირი კავშირი არ აქვს სახელმწიფოს სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების დონესთან. ნორვეგიის ტერიტორიას ნაგრძელებული ფორმა აქვს, რაც მას ხელს არ უშლის, რომ იყოს მსოფლიოს ერთ-ერთი ყველაზე მაღალგანვითარებული ქვეყანა, იმ დროს, როდესაც კომპაქტური კონფიგურაციის მქონე სიერა ლეონე ერთ-ერთი ყველაზე ჩამორჩენილია.

ქვეყნის ფორმაზე გაცილებით უფრო დიდი მნიშვნელობა აქვს მის მდებარეობას. მოცემულ შემთხვევაში განვიხილავთ მხოლოდ აბსოლუტურ და შედარებით მდებარეობებს. აბსოლუტური მდებარეობა გვაჩვენებს, თუ სად მდებარეობს ესა თუ ის სახელმწიფო მსოფლიოს რუკაზე. სახელმწიფოს შედარებითი მდებარეობის დახასიათებისას მხედველობაში მიიღება ამ მდებარეობის, როგორც ბუნებრივ-გეოგრაფიული, ასევე პოლიტიკურ-გეოგრაფიული მახასიათებლები. მაგ., აქვს თუ არა სახელმწიფოს გასასვლელი ზღვაზე; როგორი ხასიათისაა მისი საზღვრები; რომელ სახელმწიფოებს ესაზღვრება; რამდენად ხელსაყრელია მისი მდებარეობა სატრანსპორტო-გეოგრაფიული თვალსაზრისით და ა.შ.

ზღვასთან სიახლოვე, უფრო ზუსტად კი ზღვაზე გასასვლელი სახელმწიფოსთვის უაღრესად მნიშვნელოვანი პოლიტიკური და სატრანსპორტო-ეკონომიკური ასპექტია. ზღვაზე გასასვლელი აადვილებს სატრანსპორტო-ეკონომიკური ურთიერთობების დამყარებას, როგორც ერთი ქვეყნის ტერიტორიის სხვადასხვა ნაწილებს შორის, ასევე მის ურთიერთობას სხვა ქვეყნებთან. ეს, თავის მხრივ, საერთაშორისო სისტემაში სახელმწიფოს პოლიტიკურ წონას ამაღლებას უწყობს ხელს.

ნახ. 3

ქვეყნების ტერიტორიის ფორმები

წყარო: State Territorial Configurations. <https://slideplayer.com/slide/12010558/>

სახელმწიფოს, რომელსაც არ გააჩნია ზღვაზე, ე.ი. მსოფლიო ოკეანეზე გასასვლელი, ჩაკეტილ სახელმწიფოს (*Landlocked State*) უწოდებენ. **მსოფლიოში 43 ჩაკეტილი სახელმწიფოა.** ეს სახელმწიფოებია¹ (კონტინენტების მიხედვით):

- აფრიკა (16 სახელმწიფო): ბოტსვანა, ბურკინა ფასო, ბურუნდი, ეთიოპია, ზამბია, ზიმბაბვე, ლესოტო, მალავი, მალი, ნიგერი, რუანდა, სვაზილენდი, სამხრეთ სუდანი, უგანდა, ჩადი, ცენტრალური აფრიკის რესპუბლიკა.

¹ ამ სიაში არ მოხვდა წმინდა საყდარი (ვატიკანი), იმ მიზეზით, რომ ის სუვერენული სახელმწიფო არ არის.

- ევრაზია (სულ 25), მათ შორის:
 - ევროპა (15): ავსტრია, აზერბაიჯანი, ანდორა, ბელარუსი, ლიხტენშტაინი, ლუქსემბურგი, მაკედონია, მოლდოვა, სან მარინო, სერბეთი, სლოვაკეთი, სომხეთი, უნგრეთი, შვეიცარია, ჩეხეთი.
 - აზია (10): ავღანეთი, ბუტანი, თურქმენეთი, ლაოსი, მონღოლეთი, ნეპალი, ტაჯიკეთი, უზბეკეთი, ყაზახეთი, ყირგიზეთი.
- ოკეანეთი: არც ერთი
- სამხრეთი ამერიკა (2): ბოლივია, პარაგვაი.
- ჩრდილოეთი ამერიკა: არც ერთი

წყარო: Landlocked Country, 2021

მოცემული ჩამონათვალიდან ჩანს, რომ ჩაკეტილი სახელმწიფოების რაოდენობით აფრიკა და ევროპა გამოირჩევიან. თეორიულად აფრიკაში მეტი ჩაკეტილი სახელმწიფო შეიძლება ყოფილიყო, მაგრამ აქ მნიშვნელოვანი როლი საზღვრების ხელოვნურად ფორმირების ფაქტორმა შეასრულა. აფრიკის ქვეყნებს შორის სახელმწიფო საზღვრები დეკოლონიზაციის პროცესში ჩამოყალიბდა. ამ პროცესში თითოეული სახელმწიფოს ინტერესი, კერძოდ ის, რომ მას ზღვაზე გასასვლელი ჰქონოდა, მაქსიმალურად იყო გათვალისწინებული. დასავლეთი აფრიკა ამის კარგი მაგალითია.

ამასთან, ყველა სახელმწიფოს ზღვაზე გასასვლელი არა აქვს და ვერც ექნება. მათ შორის არიან ისეთი დიდი სახელმწიფოები, როგორცაა: ყაზახეთი, უზბეკეთი, ეთიოპია, მონღოლეთი, ბელარუსი. ნებისმიერი ჩაკეტილი სახელმწიფო მნიშვნელოვან სირთულეებს განიცდის ზღვაზე გასასვლელის არქონის გამო. კიდევ უფრო რთულადაა იმ ჩაკეტილი სახელმწიფოების საქმე, რომლებიც, სხვა ჩაკეტილ სახელმწიფოებს ესაზღვრებიან. **უზბეკეთი და ლიხტენშტაინი ორმაგად ჩაკეტილი სახელმწიფოებია.** საზღვაო ქვეყნებმა აღნიშნული გარემოება გარკვეულ შემთხვევებში შეიძლება არაკეთილსინდისიერად გამოიყენონ ჩაკეტილი სახელმწიფოების მიმართ. მაგ., დაანესონ მალალი ტარიფები მათ ტერიტორიაზე ტვირთების გატარებისთვის ან სულაც არ გაატარონ ეს ტვირთები.

ჩაკეტილი სახელმწიფოები დიდი ხანი იმისთვის იბრძოდნენ, რომ საერთაშორისო დონეზე გათვალისწინებულიყო მათი ორი ძირითადი მოთხოვნა, კერძოდ: 1) მიეღოთ ზღვამდე თავისუფალი ტრანზიტის უფლება და 2) შექმნილიყო პირობები იმისთვის, რომ მათაც თავისუფალად მიეღოთ მონაწილეობა ზღვის რესურსების ათვისებაში.

1982 წ. გაერომ მიიღო კონვენცია, რომელიც აღიარებს ჩაკეტილი სახელმწიფოების ზღვაზე თავისუფალი გასვლის უფლებას. ამ უფლების რეალიზაცია შესაძლებელია მეზობელ სატრანზიტო სახელმწიფოსთან დადებული სპეციალური შეთანხმების საფუძველზე. ჩაკეტილ სახელმწიფოებს უფლება აქვთ, ჰყავდეთ გემები, გამოიყენონ სატრანზიტო სახელმწიფოების პორტები ამ გემე-

ბის სადგომად, მილსადენები და საკომუნიკაციო კაბელები გაიყვანონ მეზობელი სახელმწიფოს ტერიტორიულ წყლებში¹. შვეიცარიას დიდი ხანია, ურთიერთმომგებიანი საზღვაო ურთიერთობები აქვს დამყარებული მსოფლიოს 10-ზე მეტ ქვეყანასთან. მისი თევზსაჭერი ფლოტი ერთ-ერთი წარმატებულია ევროპაში. ჩეხეთის გემების ნავსაყუდელია პოლონური პორტი შჩეცინი, რაც გათვალისწინებულია აღნიშნულ ქვეყნებს შორის დადებული ხელშეკრულებით (Glassner, 1993: 400).

გაცილებით რთულად არის საქმე ჩაკეტილი სახელმწიფოების მიერ ზღვის რესურსების გამოყენებასთან დაკავშირებით. საზღვაო ქვეყნები ჯიუტად ცდილობენ, შეინარჩუნონ ტერიტორიულ წყლებში არსებული რესურსების ათვისების ექსკლუზიური უფლება, მითუმეტეს, რომ რიგ შემთხვევებში საქმე ენერგომატარებლებს ეხება. ეკონომიკურის გარდა, არსებულ სიტუაციაში უარყოფით როლს პოლიტიკური ფაქტორიც ასრულებს. ცნობილია, რომ მეზობელ სახელმწიფოებს შორის დაძაბული, რიგ შემთხვევებში, კონფლიქტური ურთიერთობებია. მთლიანობაში, ჩაკეტილი სახელმწიფოები ზღვის რესურსების თავისუფალ ათვისებაში მათი მონაწილეობის საკითხის მოგვარებას ჯერჯერობით ვერ ახერხებენ.

საქართველო უშუალოდ ესაზღვრება ორ ჩაკეტილ სახელმწიფოს, კერძოდ, აზერბაიჯანს და სომხეთს. აზერბაიჯანსა და ცენტრალური აზიის ქვეყნებისთვის ზღვაზე გასვლის უმოკლესი მანძილი საქართველოს ტერიტორიაზე გადის. იგივე შეიძლება ითქვას სომხეთზეც, თუკი გავითვალისწინებთ, რომ მას თურქეთთან დიპლომატიური ურთიერთობა არ აქვს. აღნიშნულ სფეროში წარმატებული თანამშრომლობა ჩვენს ქვეყანასა და კასპიის რეგიონის ქვეყნებთან უაღრესად მომგებიანია პროცესის ყველა მონაწილისთვის, როგორც ეკონომიკური (ტრანზიტისგან და ვაჭრობისგან მიღებული შემოსავალი), ასევე პოლიტიკური თვალსაზრისით (სტაბილურობა რეგიონში).

3.3.4 საზღვრები

მეზობელი სახელმწიფოების ტერიტორიები გამიჯნულია, როგორც წესი, ოფიციალურად მიღებული საზღვრებით. **სახელმწიფო საზღვარი არის სუვერენულ სახელმწიფოებს შორის გამავალი წარმოსახვითი ხაზი, რომელიც კანონით, ხელშეკრულებით ან პრაქტიკით არის დადგენილი.**

გეოგრაფები ყოველთვის დიდ ყურადღებას უთმობდნენ საზღვრების შესწავლას. **ლიმოლოგია არის გეოგრაფიის ერთ-ერთი ქვედარგი, რომლის ამოცანაა საზღვრების წარმოშობის და ევოლუციის კვლევა. საზღვარი² სახელ-**

¹ ტერიტორიული წყლების განმარტება იხილეთ 3.3.4 თავში.

² ინგლისურენოვან სამეცნიერო ლიტერატურაში განასხვავებენ ტერმინებს „Frontier“, „Border“ და „Boundary“. პირველი აღნიშნავს ნებისმიერი სახის საზღვარს (მათ შორის მი-ახლოებით დადგენილ სასაზღვრო ზოლს), ხოლო ორი უკანასკნელი სახელმწიფო (პოლიტიკურ) საზღვართან მიმართებით გამოიყენება.

მნიფოს განუყოფელი ატრიბუტია. ის შემოსაზღვრავს იმ ტერიტორიას, რომელზეც *de jure* (იურიდიულად) ვრცელდება სახელმწიფოს იურისდიქცია. ამასთან, საზღვარი არა მარტო მიჯნავს სახელმწიფოებს, არამედ მისი მეშვეობით ხდება მათ შორის კავშირის დამყარება. შესაბამისად, საზღვარი მნიშვნელოვანი გეოპოლიტიკური კატეგორიაა.

სახელმწიფო საზღვრის ფორმირება რთული პროცესია და შემდეგ ოთხ ეტაპს მოიცავს:

- საწყისი ეტაპის მთავარი ამოცანაა **საზღვრის დეფინიცია**. ამ პროცესის მიზანია იმის დადგენა, თუ რომელ ტერიტორიებზე (ადგილებში) უნდა გაიაროს საზღვარმა.
- მეორე ეტაპზე უნდა ჩატარდეს **საზღვრის დელიმიტაცია**. ამ შემთხვევაში უნდა მოხდეს საზღვრის ზუსტი გეოგრაფიული კოორდინატების დატანა რუკაზე. ამავე ეტაპზე, ცალკეულ ადგილებში შეიძლება განთავსდეს სხვადასხვა სახის სადემარკაციო ნიშანი – ბოძები, ღობეები, კედლებიც კი.
- მესამე ეტაპზე ხდება **საზღვრის დემარკაცია**, რაც გულისხმობს ზედაპირზე საზღვრის მონიშვნას, სახელმწიფო საზღვრის მთელ პერიმეტრზე სადემარკაციო ნიშნების ინსტალაციას (განთავსებას), დადგენილი საზღვრების შესახებ ოფიციალური ინფორმაციის გადაცემას საერთაშორისო ორგანიზაციებისთვის, უპირველეს ყოვლისა, გაეროსთვის.
- საბოლოო ეტაპზე იწყება **საზღვრის ადმინისტრირება**. სახელმწიფო ახდენს საზღვრის დაცვის ინსტიტუციონალიზაციას. საზღვრის გარკვეულ მონაკვეთებზე ეწყობა სასაზღვრო-გამშვები და საბაჟო პუნქტები. ნებისმიერ სახელმწიფოს გააჩნია კანონმდებლობა, რომელიც ადგენს საზღვარზე ადამიანებისა და ტრანსპორტის მოძრაობის და ტვირთების გატარების პროცედურებს (Glassner, 1993: 76).

მსოფლიოს პოლიტიკური რუკის ზედაპირული ანალიზიც კი საშუალებას გვაძლევს, გამოვიტანოთ დასკვნა იმის თაობაზე, რომ არსებობს რამდენიმე განსხვავებული ტიპის სახელმწიფო საზღვარი. მათ შორის ყველაზე გავრცელებულია გეომეტრიული და ბუნებრივ-პოლიტიკური საზღვრები.

გეომეტრიული საზღვრები გავრცელებულია ყოფილ კოლონიურ ქვეყნებში, სადაც საზღვრების დელიმიტაცია ყოფილი მეტროპოლიების ან საერთაშორისო ორგანიზაციების მიერ ჩატარდა. აფრიკის სახელმწიფოების უმრავლესობას შორის საზღვარი წარმოსახვით სწორ ხაზებს წარმოადგენს. მსგავსი ტიპის საზღვარია აშშ-სა და კანადას შორის დიდი ტბებიდან წყნარი ოკეანის სანაპირომდე (იხ. ნახ. 3).

ბუნებრივ-პოლიტიკური ანუ ლანდშაფტურ-პოლიტიკური საზღვარი გადის ბუნებრივი ლანდშაფტის ისეთ ერთეულებზე, როგორცაა: მდინარე, ტბა, მთაგრებილი, ხეობა და სხვა. ეს განსაკუთრებით ნათლად ვლინდება ევროპაში,

სადაც ეთნოკულტურული ერთობების განსახლების სისტემის ფორმირება სწორედ ფიზიკურ-გეოგრაფიული ნიშნით მიმდინარეობდა. მაგ., ალპები იტალიას განაცალკევებს შვეიცარიის, საფრანგეთის, ავსტრიის, ლიხტენშტაინისა და სლოვენისგან. პირენეები ერთმანეთისგან გამოყოფს ესპანეთსა და საფრანგეთს. მდინარე დუნაი წარმოადგენს სახელმწიფო საზღვარს სლოვაკეთსა და უნგრეთს, ასევე რუმინეთსა და ბულგარეთს შორის. გერმანიას, შვეიცარიას და საფრანგეთს შორის საზღვრის ნაწილი მდინარე რაინზე გადის. აშშ-სა და მექსიკის საზღვრის დიდი მონაკვეთი მდინარე რიო გრანდეზე გადის (იხ. ნახ. 4).

სახელმწიფო საზღვრების დელიმიტაციის დროს ხშირად გამოიყენება ისეთი კულტურული კრიტერიუმები, როგორცაა ერების, ეთნოსების, რელიგიების, ენების გავრცელების არეალები. ამ შემთხვევაში იქმნება **კულტურულ-პოლიტიკური საზღვარი** (იხ. ნახ. 5). ბევრი სპეციალისტი მიიჩნევს, რომ ოფიციალური საზღვრების დადგენისთვის ეს საუკეთესო საშუალებაა. ამასთან, მხედველობაში უნდა მივიღოთ ის ფაქტი, რომ ძალზე რთულია ეთნიკურად ჰომოგენური ტერიტორიების გამოყოფა.

ნახ. 4

**აშშ-ის საზღვარი კანადასთან და მექსიკასთან:
გეომეტრიული და ბუნებრივ-პოლიტიკური საზღვრების მაგალითები**

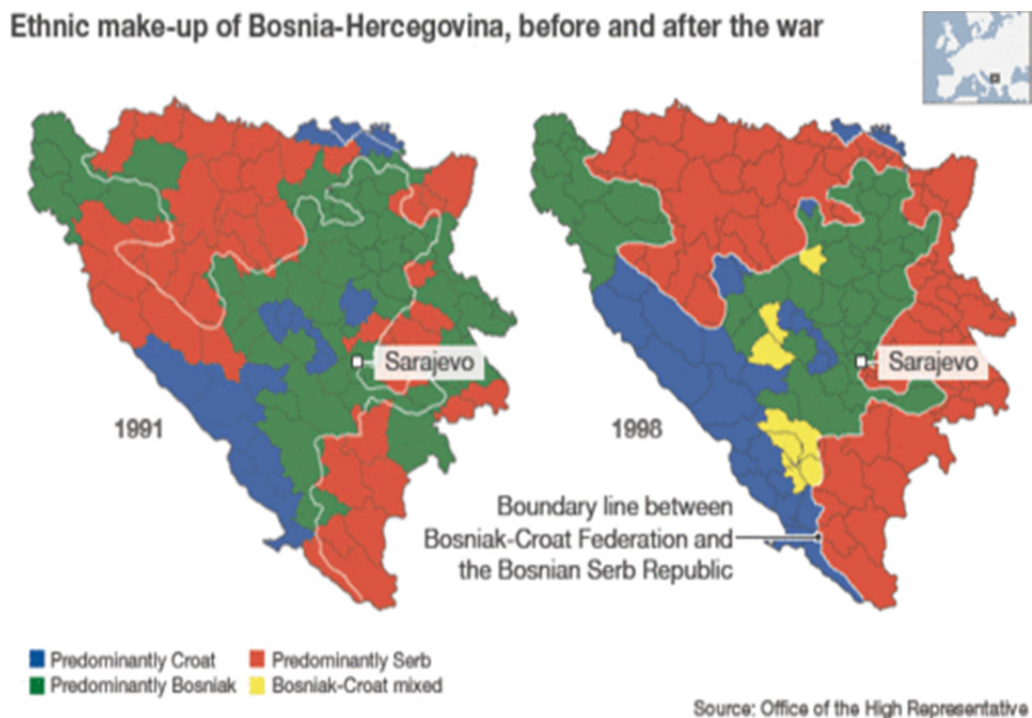
წყარო: US map. <https://www.worldatlas.com/maps/united-states.html>

თანამედროვე მსოფლიოს ქვეყნების უდიდესი ნაწილი ჯერ კიდევ 100 წლის წინ იმპერიების ნაწილს წარმოადგენდა. მეტროპოლიები დაპყრობილი ხალხების მიმართ იყენებდნენ პრინციპს „დაყავი და იბატონე“. კოლონიზატორები ცდილობდნენ, შეეცვალათ ამ ხალხების ისტორიულად ჩამოყალიბებული კულტურულ-ისტორიული საზღვრები. ამის ნათელი მაგალითია საბჭოთა კავშირი.

საბჭოთა კავშირის არსებობის პირველივე ეტაზე შეიქმნა მოკავშირე რესპუბლიკები. მათი ტერიტორიების ფორმირება იქ მცხოვრები ხალხების ისტორიულ-კულტურული განვითარების თავისებურებების გათვალისწინებით არ მომხდარა. საბჭოთა ხელმძღვანელობამ შეგნებულად მიმართა ეთნიკურად შერეული ტერიტორიების ფორმირების პოლიტიკას. ბევრ საბჭოთა რესპუბლიკაში ავტონომიური რესპუბლიკები ან ავტონომიური ოლქები ან უბრალოდ ტერიტორიული არეალები შეიქმნა, სადაც მოსახლეობის დიდი ან მნიშვნელოვან ნაწილს ეთნიკური და რელიგიური უმცირესობები წარმოადგენდნენ. მაგ., 1922 წ. საქართველოში შეიქმნა სამხრეთ ოსეთის ავტონომიური ოლქი, რომელიც მანამდე არ არსებობდა.

ნახ. 5

**ბოსნია და ჰერცეგოვინა 1991 და 1998 წწ. –
კულტურულ-პოლიტიკური საზღვარი**

წყარო: *Ethnic make-up of Bosnia-Herzegovina.*
<https://www.pinterest.com/pin/428756826999587818/>

მოლდოვას სლავებით დასახლებული დნესტრისპირეთის ტერიტორია შეუერთეს. აზერბაიჯანის შემადგენლობაში შევიდა მთიანი ყარაბაღის ავტონომიური ოლქი, რომელიც ძირითადად სომხებით იყო დასახლებული. უზბეკეთის შემადგენლობაში ჩართეს ფერგანის დაბლობის მნიშვნელოვანი ნაწილი, სადაც მოსახლეობის მნიშვნელოვან ნაწილს ტაჯიკები შეადგენდნენ და ა.შ. ბოლშევი-

კური მმართველობა იმედოვნებდა, რომ ეს ანკლავები „მეხუთე კოლონის“¹ როლს შეასრულებდა იმ შემთხვევაში, თუ რომელიმე მოკავშირე რესპუბლიკა სსრკ-დან გამოყოფას მოინდომებდა. ბოლშევიკების მიერ ჯერ კიდევ 1920-იან წლებში ჩადებული ეს ნაღმები მოქმედებაში 1980-იანი წლების ბოლოს და 1990-იანი წლების დასაწყისში მოვიდა.

ისტორიაში ხშირი იყო ისეთი შემთხვევები, როდესაც ძლიერი სახელმწიფოები მათ შორის სიტუაციის უკიდურესი გამწვავების თავიდან აცილების მიზნით თანხმდებოდნენ ბუფერული სახელმწიფოს შექმნაზე. მაგ., ტაილანდი გადაიქცა ბუფერულ სახელმწიფოდ ფრანგულ ინდოჩინეთსა და ბრიტანულ ინდოეთს შორის. ავღანეთის დატოვება ბუფერულ სახელმწიფოდ იყო კომპრომისი რუსეთის იმპერიასა და დიდ ბრიტანეთს შორის. ამ გზით შექმნილი სახელმწიფო საზღვარი მეცნიერებაში განიხილება, როგორც **სახელშეკრულებო საზღვარი** (Jones, 1959: 151).

ნახ. 6

ავღანეთის ჩრდილოეთი საზღვარი არის რუსეთსა და ბრიტანეთს შორის „სახელშეკრულებო საზღვრის“ მაგალითი.

წყარო: *Afghanistan map.*

<https://www.vectorstock.com/royalty-free-vector/map-of-afghanistan-vector-24617647>

¹ ტერმინი „მეხუთე კოლონა“ გაჩნდა ესპანეთის სამოქალაქო ომის პერიოდში (1936-39 წწ.). მას შემდეგ, რაც ფრანკისტი გენერალი ემილიო მოლა ოთხი კოლონიტ მადრიდს მიაღდა, მან განაცხადა, რომ მადრიდის აღებისთვის მის განკარგულებაში იყო მეხუთე კოლონაც, ანუ მისი მადრიდელი მომხრეები. ზოგადად, აღნიშნული ტერმინი იმ ადამიანთა ჯგუფის აღსანიშნავად გამოიყენება, რომელიც რომელიმე ქვეყანაში უცხო სახელმწიფოს დასაყრდენს წარმოადგენენ.

საზღვრების გარკვეული ნაწილი სხვა ფაქტორების ზემოქმედებით ჩამოყალიბდა, მაგ., კუნძულ ბორნეოზე მალაიზიასა და ინდონეზიას შორის სახელმწიფო საზღვარმა მეჩხრად დასახლებულ ჯუნგლებზე გაატარეს: დელიმიტაციამდე ეს ადგილი აუთვისებელი იყო. უკვე საზღვრის დადგენის შემდეგ ორივე სახელმწიფომ სასაზღვრო ზოლის ეკონომიკური ათვისება და განსახლების ქსელის შექმნა დაიწყო. ასეთი ტიპის საზღვარს *ანტეცედენტური საზღვარი* ეწოდება.

საზღვრისპირა რეგიონების განსახლების ეთნოდემოგრაფიულმა ხასიათმა და მისმა დინამიკამ შეიძლება გამოიწვიოს ცვლილებები საზღვრის კონფიგურაციაში. მაგ., საზღვარი ჩინეთსა და ვიეტნამს შორის ხშირად გამხდარა ამ ქვეყნებს შორის ურთიერთობების გამწვავების მიზეზი. საქმე ისაა, რომ მოსაზღვრე რაიონებში განსახლების ქსელი სწრაფად იცვლებოდა და რთული იყო საზღვრის გავლება ჩინურ და ვიეტნამურ დასახლებებს შორის. ამ სახელმწიფოებს შორის დღევანდელი სახელმწიფო საზღვრის დადგენას დიდი დრო და ძალისხმევა დასჭირდა. საზღვარს, რომელიც ხანგრძლივი ისტორიული ევოლუციის პროცესის შედეგად განისაზღვრება, *სუბსეკვენტური საზღვარი* ეწოდება.

აზიისა და აფრიკის დეკოლონიზაციის პროცესში არ იყო გათვალისწინებული რიგი ხალხების ნება, შესაბამისად, საზღვრების დელიმიტაცია ჩატარდა სუბიექტურად და მიკერძოებულად. XIX ს-ში კუნძული ახალი გვინეა დაიპყრეს და ერთმანეთში გაინაწილეს ნიდერლანდებმა, დიდმა ბრიტანეთმა და გერმანიამ. პაპუასებით დასახლებული ეს კუნძული გაიყო ახალ გვინეად და დასავლეთ პაპუად. ეს უკანასკნელი გახდა ნიდერლანდების კოლონიის – ჰოლანდიური ოსტინდოეთის ნაწილი. 1949 წ. ინდონეზიამ დამოუკიდებლობა მოიპოვა, მაგრამ დასავლეთ პაპუა ჯერ ისევ ნიდერლანდების მმართველობის ქვეშ რჩებოდა. იყო იმის შანსი, რომ ეს ტერიტორია შეუერთდებოდა მონათესავე ხალხებით დასახლებულ პაპუა-ახალ გვინეას, მაგრამ ჰოლანდიელები ამის წინააღმდეგ წავიდნენ. 1962 წ. ინდონეზიის ჯარები შეიჭრნენ ამ ტერიტორიაზე და იქიდან ჰოლანდიელები განდევნეს. ამის შედეგად, ისტორიული დასავლეთ პაპუა ადგილობრივი მოსახლეობის ნების საწინააღმდეგოდ ინდონეზიის ნაწილი გახდა „დასავლეთ ირიანის“ სახელით (De Blij & Murphy, 2003: 214). აღწერილი შემთხვევა არის *თავს მოხვეული საზღვრის* ერთ-ერთი მაგალითი.

მსოფლიო პრაქტიკაში არის მაგალითები, როდესაც ორ სახელმწიფოს შორის საზღვარი ოფიციალურად გაუქმდა, მაგრამ ის რჩება ორ ტერიტორიას შორის ერთგვარ კულტურულ წყალგამყოფად. ასეთი ტიპის საზღვარს *რელიქტურ საზღვარს* უწოდებენ. ამის მაგალითად შეიძლება დასახელდეს საზღვარი ჩრდილოეთ ვიეტნამსა და სამხრეთ ვიეტნამს შორის, რომელიც 1976 წ-მდე სახელმწიფო საზღვარს წარმოადგენდა. სამოქალაქო ომის შემდეგ ორივე ვიეტნამი გაერთიანდა და მათ შორის საზღვარი ოფიციალურად გაუქმდა, თუმცა მან სიმბოლური დატვირთვა შეინარჩუნა.

ანტიცედენტური, სუბსეკვენტური, თავსმოხვეული და რელიქტური საზღვრების მაგალითები

GENETIC POLITICAL BOUNDARY TYPES

წყარო: *Shapes of States*. <https://slideplayer.com/slide/10950494/>

ზემოთ აღინიშნა, რომ საზღვარს ძალზე მნიშვნელოვანი გეოპოლიტიკური დატვირთვა აქვს. ნებისმიერი სახელმწიფოსთვის სასურველია, რომ საზღვარი ჰქონდეს იმ ქვეყანასთან (ქვეყნებთან), რომელთანაც მას კულტურული, პოლიტიკური, სატრანსპორტო-ეკონომიკური ინტერესები აკავშირებს. ქვემოთ მოცემულ ჩანართში აღწერილია ისტორია, რომელიც ცხადყოფს, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია თურქეთისთვის აზერბაიჯანთან (კონკრეტულად ნახჭევანთან) საერთო საზღვრის არსებობა.

ჩანართი 10

თურქეთ-აზერბაიჯანის საზღვრის ფორმირების ისტორია

რუსეთის იმპერიის დროინდელ ერევნის გუბერნიაში შემავალი ნახჭევნის მაზრა და მის ჩრდილოეთით მდებარე შარურ-დარალაგოზის მაზრის ნაწილი მოსკოვში 1921 წ. გამართული მოლაპარაკების დროს თურქების მოთხოვნით აზერბაიჯანის სსრ-ს „მისი მესამე ქვეყნისათვის გადაცემის უფლების გარეშე“ დაქვემდებარებაში შევიდა. ეს პირობა მოსკოვისა და ყარსის ხელშეკრულებებში ჩაინერგა და ის დღემდე ძალაშია. ამით შეიძლება აიხსნას ის ფაქტი, რომ 1990-იანი წლების დასაწყისში მთიანი ყარაბაღის სამხედრო კონფლიქტის დროს დროს ნახჭევანს სამხედრო მოქმედება არ შეხებია: მისი ხელშეუხებლობას თურქეთი უზრუნველყოფდა.

საბჭოთა კავშირის შემადგენლობაში მყოფ აზერბაიჯანის სსრ-ს გაუჩნდა ექსკლავი – ნახჭევნის ავტონომიური სსრ გამოყოფილი სომხეთის სსრ-ის ტერიტორიით.

გამომდინარე იქიდან, რომ მოსკოვი დაინტერესებული იყო, რომ თურქეთსა და აზერბაიჯანს საერთო საზღვარი არ ჰქონოდათ, რუსეთმა მხარი დაუჭირა სიუნიქის დარჩენას სომხეთის შემადგენლობაში, სადაც მაშინ მოსახლეობა შერეული იყო – აზერბაიჯანული და სომხური (ახლა ის მთლიანად სომხურია). თანაც 1920-იან წლებში ნახჭევანი არც ესაზღვრებოდა თურქეთს.

თურქეთი კი, პირიქით, ნახჭევანთან, შესაბამისად, აზერბაიჯანთან საერთო საზღვრის ქონით ყოველთვის დაინტერესებული იყო. ჯერ კიდევ თურქეთის რესპუბლიკის ერთ-ერთი დამფუძნებელი მამის მუსტაფა ქემალის (ათათურქის) სიცოცხლეში ანკარის ინიციატივით თეირანთან მოლაპარაკება ჩატარდა. შედეგად, 1932 წ. 23 იანვარს თურქეთის რესპუბლიკამ და ირანმა ხელი მოაწერეს შეთანხმებას საზღვრის დაზუსტების შესახებ, რომლის თანახმადაც თურქეთმა ირანისაგან მიიღო მახვილი სამკუთხედის ფორმის მონაკვეთი მდ. არაქსისა და არარატის მასივს შორის. ამ ხელშეკრულების საფუძველზე თურქეთმა მდ. არაქსის გასწვრივ აზერბაიჯანის ნახჭევნის ექსკლავთან 9 კილომეტრის სიგრძის საერთო საზღვარი მიიღო. სანაცვლოდ თურქეთმა ირანს გადასცა მეტი ფართობის ორი მონაკვეთი უფრო სამხრეთით.

1930-იან წლებში საბჭოთა კავშირი ვერ შეეწინააღმდეგა მეზობელი ქვეყნების სასაზღვრო ცვლილებას. 1990-იან წლებში თურქეთმა ნახჭევანმდე საავტომობილო გზა გაიყვანა, ხოლო უახლოეს მომავალში რკინიგზის მშენებლობასაც გეგმავს.

წყარო: გაჩეჩილაძე, 2020.

მსოფლიოში ყველა სახელმწიფო საზღვარი ჯერ კიდევ არ არის ბოლომდე დადგენილი. რიგ შემთხვევებში ქვეყნებს შორის სასაზღვრო დავები მიმდინარეობს. ტერიტორია, რომელზეც არ ვრცელდება რომელიმე ქვეყნის იურისდიქცია, გაეროს განსაზღვრებით ნეიტრალური ტერიტორიაა. მაგ., ქუვეითსა და საუდის არაბეთს შორის არსებობდა 5,7 ათასი კვ.კმ ფართობი, რომელსაც ნეიტრალური ტერიტორიის სტატუსი ჰქონდა იქამდე, სანამ 1969 წელს ამ ქვეყნებმა მიაღწიეს შეთანხმებას მისი გაყოფის შესახებ. დღემდე გადაუჭრელია 7 ათასი კვ.კმ უდაბნო ტერიტორიის საკითხი, რომელიც ერაყსა და საუდის არაბეთს შორის მდებარეობს. 1981 წ. ამ ქვეყნებმა ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას ამ ტერიტორიის გაყოფის თაობაზე, მაგრამ ეს შეთანხმება ძალაში არ შესულა (Glassner, 1993: 115). გამოდის, რომ საერთაშორისო სამართლის თვალსაზრისით აღნიშნული ტერიტორია არავის ეკუთვნის.

სახელმწიფო საზღვარი არ შემოიფარგლება მხოლოდ სახმელეთო საზღვრით. სახელმწიფოს იურისდიქციაში შედის აგრეთვე შიდა წყლები და ტერიტორიული წყლები. სახელმწიფოს კავშირი გარე წყლებთან საერთაშორისო საზღვაო სამართლის ნორმებით განისაზღვრება.

შიდა წყლები მოიცავს ზღვებს, ტბებს, მდინარეებს, არხებს და სხვა სახის წყალსატევებს, რომელიც სახელმწიფოს საზღვრებშია მოქცეული.

ტერიტორიული წყლები ან ტერიტორიული ზღვა არის სახელმწიფოს სანაპიროს ნაწილი, რომელიც, როგორც წესი, ზღვის (ოკეანის) მიქცევის ზოლიდან 12 საზღვაო მილის¹ მანძილზე ვრცელდება. იმ შემთხვევაში, თუ ქვეყნებს განაცალკევებს მდინარე, პატარა ტბა, სრუტე, ფიორდი, მაშინ სახელმწიფო საზღვარი მისი მთავარი ფარვატერის² შუაში გადის, რასაც **ტალვეგი** ეწოდება. შიდა და ტერიტორიულ წყლებზე სახელმწიფოს სუვერენიტეტი სრულად ვრცელდება.

გარდა ზემოთ აღნიშნულისა, საერთაშორისო საზღვაო სამართლით დადგენილია კიდევ ორ საზღვაო სივრცე, სადაც ზღვისპირა სახელმწიფოს თავისი სამეურნეო და სხვა სახის საქმიანობა შეუძლია განახორციელოს. ერთ-ერთი მათგანი **მომიჯნავე საზღვაო ზონა (Contiguous Maritime Zone)**, რომელიც სახელმწიფოს სანაპიროდან 24 საზღვაო მილის მანძილზე ვრცელდება, უფრო ზუსტად კი მოიცავს საზღვაო სივრცეს ტერიტორიული წყლების საზღვრიდან 12 საზღვაო მილის მანძილზე. ეს ზოლი სახელმწიფო უწყებების მიერ გამოიყენება საბაჟო, ფისკალური, საიმისგრაციო და სანიტარული კონტროლის განხორციელებისთვის (*იხ. Maritime Boundary*).

ქვეყნის სანაპიროს საწყისი ხაზებიდან 200 საზღვაო მილის მანძილზე ვრცელდება განსაკუთრებული ეკონომიკური (საზღვაო) ზონა (**Exclusive Economic [Maritime] Zone**), სადაც ამ სახელმწიფოს უფლება აქვს, მოიძიოს და მოიპოვოს ბუნებრივი რესურსები, ააშენოს ან დაამონტაჟოს ხელოვნური კუნძულები, დანადგარები, შენობები, ჩაატაროს სამეცნიერო კვლევები და გარემოსდაცვითი სამუშაოები (იქვე).

სამწუხაროდ, ყველა ქვეყანა არ იცავს საერთაშორისო საზღვაო სამართლით დადგენილ ნორმებს. მაგ., ბრაზილიამ, პერუმ, სიერა-ლეონემ, ურუგვაიმ ცალმხრივად გაზარდეს 12 მილის ტერიტორიული წყლების ზონა მათთვის სასურველ მანძილამდე. გარდა ამისა, საერთაშორისო წესებით დაშვებულია თევზის თავისუფალი რეწვა იმ საზღვაო ზონაში, რომელიც ქვეყნის ტერიტორიულ წყლებს ესაზღვრება. ზოგიერთი ქვეყანა სხვადასხვა ხერხებს მიმართავს, რომ სხვებს ამაში ხელი შეუშალოს. კონფლიქტები სახელმწიფოებს შორის არა მარტო ხმელეთზე, არამედ მდინარეებსა და ზღვებზეც ხშირად წარმოიშობა.

ზოგადად სახელმწიფოს ტერიტორიის, კერძოდ კი, საზღვრებზე საუბრისას გვერდს ვერ ავუვლით ისეთ საინტერესო პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ წარმონაქმნებს, როგორებიცაა **ანკლავი და ექსკლავი**.

ტერმინი „ანკლავი“ ლათინური წარმოშობისაა და ნიშნავს ჩაკეტილს, ჩახურულს. ინგლისურენოვან ლიტერატურაში ეს ტერმინი პირველად 1868 წ. გამოიყენეს, ხოლო 30 წლის შემდეგ ხმარებაში შემოვიდა ტერმინი „ექსკლავი“.

¹ საზღვაო მილი არის 1,8 კილომეტრი.

² მთავარი ფარვატერი არის მდინარის, ტბის, სრუტის და ა.შ. ყველაზე ღრმა ადგილი.

ანკლავი არის გარკვეული სახელმწიფოს ტერიტორიით გარშემორტყმული სხვა სახელმწიფოს ტერიტორიის ნაწილი (Винокуров, 2007:18).

ექსკლავი არის სახელმწიფოს ტერიტორიის ნაწილი, რომელიც ესაზღვრება სხვა სახელმწიფოს ან სახელმწიფოებს, ამასთან დედა-სახელმწიფოსთან საერთო საზღვარი არ გააჩნია (იქვე).

როგორც ზემოთ მოცემული განმარტებებიდან ჩანს, ანკლავი ან ექსკლავი სუვერენული სახელმწიფოების ტერიტორიის ნაწილია. თუ ტერიტორიას საერთაშორისო სამართლის შესაბამისად დაქვემდებარებული ტერიტორიის სტატუსი გააჩნია, მაშინ ის ანკლავად ან ექსკლავად არ მიიჩნევა.

განარჩევნ ორი სახის ანკლავს. იმ შემთხვევაში, თუ სახელმწიფოს ნაწილი მთლიანად არის გარშემორტყმული სხვა სახელმწიფოს ტერიტორიით, საქმე გვაქვს **სრულ ანკლავთან**, ხოლო თუ ანკლავის გარკვეული ტერიტორია ესაზღვრება ზღვას, მაშინ ეს არის **ნაწილობრივი ანკლავი**. სრული ანკლავის მაგალითებია ლივია ესპანეთის ნაწილი საფრანგეთის ტერიტორიაზე. ყირგიზეთის ტერიტორიაზე არის უზბეკეთის 4 სოფელი და, პირიქით, 2 უზბეკური დასახლება გარშემორტყმულია ყირგიზეთის ტერიტორიით. ნაწილობრივი ანკლავის მაგალითებია: ესპანური ქალაქები სეუტა და მელილია, რომლებიც ხმელთაშუა ზღვას და მაროკოს ესაზღვრება; აშშ-ის ნაწილი ალასკა, რომელიც კანადას და ჩრდილო ყინულოვან და წყნარ ოკეანეებს ესაზღვრება; გიბრალტარი, რომელიც გაერთიანებული სამეფოს შემადგენლობაში შედის ესაზღვრება ესპანეთსა და ხმელთაშუა ზღვას.

ექსკლავის მაგალითია, მაგ., ნახჭევანი, რომელიც აზერბაიჯანის ნაწილია და ის ესაზღვრება თურქეთს, სომხეთს და ირანს. მეორე თვალსაჩინო მაგალითია კალინინგრადის ოლქი – რუსეთის ექსკლავი, რომელიც ევროკავშირის ორ სახელმწიფოს (პოლონეთსა და ლიტვას) და ბალტიის ზღვას ესაზღვრება. მდჰას ნახევარკუნძული, რომელიც ომანის შემადგენელი ნაწილია, ესაზღვრება გაერთიანებულ არაბულ საამიროებს და სპარსეთის ყურეს.

გარკვეული ტერიტორია ერთდროულად შეიძლება იყოს ანკლავი და ექსკლავი, თუ ის მხოლოდ ერთ სახელმწიფოს ესაზღვრება. მაგ., ზემოთ აღნიშნული ლივია არის ესპანეთის ექსკლავი და ანკლავი საფრანგეთში.

ყველა ექსკლავი არ არის ანკლავი. მაგ., ნახჭევანი აზერბაიჯანის ექსკლავია, ხოლო კალინინგრადი – რუსეთისა, მაგრამ არც ერთი მათგანი არ არის ანკლავი, რადგან ერთზე მეტ სახელმწიფოს ესაზღვრება. ამასთან, **ყველა ანკლავი ექსკლავს წარმოადგენს, რადგან რომელიმე სახელმწიფოს ეკუთვნის**.

ხანდახან ანკლავად მოიხსენიებენ სუვერენულ სახელმწიფოსაც. გვხვდება ასეთი ტერმინი „ანკლავი სახელმწიფო“ (მაგ., ლესოტო ან გამბია). ასეთი მიდგომა მეცნიერული თვალსაზრისით არამართებულია.

3.3.5 სახელმწიფო მმართველობის ფორმები

სახელმწიფო მმართველობის ფორმა არის უმაღლესი სახელმწიფო ხელისუფლების სისტემის ორგანიზაციის მეთოდი. სახელმწიფო მმართველობის ფორმა განსაზღვრავს ხელისუფლების ორგანოების ფორმირების წესს, მოქმედების ვადებს, ასევე მოსახლეობისა და ამ ორგანოების ურთიერთობებს და მათში მონაწილეობის ძირითად ასპექტებს (Чиркин, 1999: 138).

ჯერ კიდევ არისტოტელემ გამოყო მმართველობის სამი ფორმა, რომელიც ხორციელდება ერთპიროვნულად (მონარქია), ადამიანთა ვიწრო წრის (არისტოკრატია) და ხალხის მიერ (დემოკრატია) (Aristotle: Politics: Book 4).

თანამედროვე მეცნიერებასა და პრაქტიკაში მმართველობის ფორმის მიხედვით განასხვავებენ ორი ტიპის სახელმწიფოებს: მონარქიებს და რესპუბლიკებს.

მონარქიული ეწოდება იმ სახელმწიფოს, სადაც უმაღლესი ხელისუფლება (თეორიულად მაინც, თუ პრაქტიკულად არა) ერთი ადამიანის – მონარქის (სუვერენის) ხელშია. როგორც წესი, მონარქის ხელისუფლება მემკვიდრეობით გადაეცემა, თუმცა არსებობს არჩევითი მონარქიებიც. უძველეს და შუა საუკუნეებში მონარქის ძალაუფლება განუყოფელი იყო და ის მას საკუთარი შეხედულებისამებრ განახორციელებდა. ამჟამად, მსოფლიოში ასეთი ტიპის სულ რამდენიმე მონარქიაა.

მონარქის ძალაუფლების ხარისხის მიხედვით განასხვავებენ **კონსტიტუციურ და აბსოლუტურ მონარქიებს.**

ევროპის ყველა ქვეყანაში, სადაც მონარქია შემორჩა, სუვერენის ძალაუფლება მკვეთრად შეზღუდულია დემოკრატიული სახელმწიფო ინსტიტუტების მიერ. იგივე ითქმის იაპონიის სამეფოზე, მაგრამ არაბულ და ზოგ სხვა ქვეყანაში ჯერაც შემორჩენილია აბსოლუტური მონარქია.

კონსტიტუციური მონარქიებში მონარქის ძალაუფლება შეზღუდულია კონსტიტუციით, დაუნერელი სამართლით ან ტრადიციებით. საკონსტიტუციო მონარქიებში უმაღლესი პირის ხელისუფლება მნიშვნელოვნად არის შეზღუდული კონსტიტუციით და/ან პარლამენტის მიერ იმდენადაც კი, რომ ქვეყნის სუვერენს პარლამენტის ნებართვის გარეშე მინისტრის დანიშვნა ან გათავისუფლებაც კი არ შეუძლია. განასხვავებენ კონსტიტუციური მონარქიების ორ სახეობას:

საპარლამენტო მონარქია, სადაც მონარქს არ გააჩნია დიდი ძალაუფლება და ის ძირითადად წარმომადგენლობით ფუნქციებს ასრულებს. შეიძლება ითქვას, რომ დღევანდელ საპარლამენტო მონარქიებში მონარქის ძალაუფლება უფრო სიმბოლურია, ვიდრე რეალური. ასეთ ქვეყნებში რეალური ძალაუფლება პარლამენტის ხელშია. საპარლამენტო მონარქიებია: გაერთიანებული სამეფო, ნიდერლანდები, შვედეთი, დანია, ესპანეთი, ნორვეგია, ბელგია, ანდორა, იაპონია, მალაიზია, მაროკო. თუმცა, ამ უკანასკნელს რთულია საპარლამენტო მო-

ნარქია უნოდო, რადგან მაროკოს მეფე რეალურად გაცილებით მეტი უფლებებით სარგებლობს, ვიდრე ეს ქვეყნის კონსტიტუციით არის განსაზღვრული (იხ. **Monarchy Countries 2020**).

მალაიზია სხვა მონარქიებისგან იმით გამოირჩევა, რომ მასში მმართველობის კოლეგიალური (კოლექტიური) ფორმა არსებობს. გარდა ამისა, მალაიზიის სახელმწიფო მეთაურის თანამდებობა არჩევითია, რაც მონარქიისთვის უნიკალური მოვლენაა. ქვეყნის ცხრა ფედერალური ერთეულის ხელმძღვანელები, ძირითადად სულთნები ხუთ წელიწადში ერთხელ იკრიბებიან და თავისი შემადგენლობიდან ირჩევენ ქვეყნის მეფეს, რომლის ძალაუფლება შეზღუდულია, ერთი მხრივ, ფედერაციის სუბიექტების მეთაურების, ხოლო, მეორე მხრივ, ქვეყნის საერთო პარლამენტისა და მინისტრთა კაბინეტის მიერ.

დუალისტურ მონარქიაში მონარქის ძალაუფლება შეზღუდულია კონსტიტუციითა და პარლამენტით, ძირითადად საკანონმდებლო სფეროში, თუმცა აღმასრულებელ სფეროში მას მნიშვნელოვანი ფუნქციები გააჩნია. ასეთი მონარქიებია: ლუქსემბურგი, ლიხტენშტაინი, იორდანია, მონაკო, გაერთიანებული არაბული საამიროები. ეს უკანასკნელი მმართველობის უნიკალური ფორმით ხასიათდება, რადგან ამ ქვეყნის მეთაური კონსტიტუციით ყოველთვის არის აბუ დაბის ამირა/ემირი. აბუ დაბიმ ეს იმით „დაიმსახურა“, რომ ქვეყნის ნავთობის მარაგის 80% სწორედ აქ არის თავმოყრილი. მიუხედავად იმისა, რომ ქვეყანა ექვსი საამიროს (ე.ი. მონარქიის) ნაკრებს წარმოადგენს, მის მეთაურს პრეზიდენტის ტიტული აქვს.

ბევრი სპეციალისტის აზრით, მონარქია, მათ შორის კონსტიტუციურიც, ისტორიული გადმონაშთია. ასეა თუ ისე, კონსტიტუციური მონარქიები პოლიტიკურად უფრო სტაბილური სახელმწიფოები არიან, ვიდრე რესპუბლიკები. მათში დემოკრატიის დონე არაფრით არ ჩამოუვარდება რესპუბლიკების ანალოგიურ მახასიათებელს.

აბსოლუტურ მონარქიებში ქვეყნის უმაღლესი ხელისუფლის (მეფე, ემირი, ხალიფა, სულთანი) ძალაუფლება პრაქტიკულად შეუზღუდავია. უფრო მეტიც, ზოგიერთ ქვეყანაში, მაგ., საუდის არაბეთში მეფე არის თეოკრატიული მონარქი ანუ ის არის ქვეყნის არა მარტო პოლიტიკური და სამხედრო, არამედ რელიგიური მეთაურიც. ბრუნეის გარდა, მსოფლიოს დანარჩენი ოთხი აბსოლუტური მონარქია არაბეთის ნახევარკუნძულზეა კონცენტრირებული და ესენია: საუდის არაბეთი, ყატარი, ომანი და ქუვეითი (ამ უკანასკნელს ხანდახან კონსტიტუციურ მონარქიებს მიაკუთვნებენ) (იქვე).

რესპუბლიკა, როგორც მმართველობის ფორმა, თავისი სტრუქტურით მონარქიისგან რადიკალურად განსხვავდება. რესპუბლიკის უმაღლეს პირს (პრეზიდენტს) ირჩევენ ხალხი ან ხალხის მიერ არჩეული პარლამენტი. **იმის მიხედვით, თუ როგორი წესით არის არჩეული პრეზიდენტი განარჩევენ საპრეზიდენტო და საპარლამენტო რესპუბლიკებს.** საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში

მოსახლეობა პრეზიდენტს პირდაპირი და საყოველთაო არჩევნების გზით ირჩევს, ხოლო საპარლამენტო რესპუბლიკაში პრეზიდენტს პარლამენტი ირჩევს. საპრეზიდენტო რესპუბლიკაში პრეზიდენტი აღმასრულებელი ხელისუფლების მეთაურია და ფართო უფლებებით სარგებლობს.

საპრეზიდენტო რესპუბლიკებია აშშ (ისტორიაში პირველი საპრეზიდენტო რესპუბლიკა), ლათინური ამერიკის და აფრიკის თითქმის ყველა სახელმწიფო, თურქეთი, ფინეთი, საფრანგეთი, ეგვიპტე, ფილიპინები, ხორვატია, ირანი. საპრეზიდენტო რესპუბლიკებში აღმასრულებელ ხელისუფლებას პრეზიდენტი განახორციელებს და ასეთი ქვეყნების უმრავლესობაში პრემიერ-მინისტრის თანამდებობა არ არსებობს.

საპარლამენტო რესპუბლიკებია: გერმანია, ესტონეთი, იტალია, ისლანდია, ინდოეთი, ირლანდია, ისრაელი, ლატვია, ლიეტუვა, საბერძნეთი, სამხრეთ აფრიკის რესპუბლიკა, სლოვაკეთი, საქართველო, სლოვენია, სომხეთი, პორტუგალია, უნგრეთი, შვეიცარია. როგორც ვხედავთ, დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოთა უმრავლესობა საპარლამენტო რესპუბლიკაა.

როგორც საპარლამენტო, ასევე საპრეზიდენტო რესპუბლიკებში ქვეყნის მეთაური პრეზიდენტია, თუმცა საპარლამენტო რესპუბლიკებში, განსაკუთრებით ევროპაში პრეზიდენტი ძირითადად განახორციელებს წარმომადგენლობით ფუნქციას. საპარლამენტო რესპუბლიკებში რეალური ძალაუფლება პრემიერ-მინისტრისა და მინისტრთა კაბინეტის ხელშია.

უკანასკნელ ათწლეულებში ზოგ ქვეყანაში დაინერგა „შერეული“, „ნახევრად საპრეზიდენტო“ მოდელი, რომელსაც, ასევე „ფრანგულ“ მოდელსაც უწოდებენ. ასეთი ტიპის მმართველობა ერთდროულად პრეზიდენტის და პრემიერ-მინისტრის პოსტების არსებობას ითვალისწინებს. მმართველობის ასეთ ფორმაში შეთავსებულია, როგორც საპრეზიდენტო, ასევე საპარლამენტო რესპუბლიკის ელემენტები. ამაზე მიუთითებს ის ფაქტი, რომ პრეზიდენტი არჩეულია ხალხის მიერ, ხოლო პრემიერ-მინისტრსა და მინისტრთა კაბინეტს პარლამენტი ამტკიცებს. მმართველობის „შერეული“ ფორმის კრიტიკოსები აღნიშნავენ, რომ ამ შემთხვევაში პრეზიდენტი ლამის მონარქთან არის გათანაბრებული, რადგან ის უშუალოდ არ არის პასუხისმგებელი არც საკანონმდებლო და არც აღმასრულებელი ხელისუფლების წარუმატებლობაზე. ეს აზრი ჭეშმარიტებასთან ახლოსაა. „შერეული“ მმართველობის ქვეყნებში პრეზიდენტი უფრო მაღლა დგას, ვიდრე პარლამენტი ან მთავრობა. საკანონმდებლო ან სამთავრობო კრიზისი, როგორც წესი, პარლამენტის დათხოვნით ან მინისტრთა კაბინეტის გადადგომით მთავრდება, ხოლო პრეზიდენტი თავის პოსტს ინარჩუნებს. თუმცა, ისიც უნდა ითქვას, რომ აღნიშნული კრიზისები „ხელისუფლების ვაკუუმს“ არ იწვევს, რაც ასე ხშირია საპარლამენტო ან „კლასიკურ“ საპრეზიდენტო რესპუბლიკებში. „შერეული“ ტიპის მმართველობა საკმაოდ გავრცელებულია ევროპის ყოფილი კომუნისტური ბლოკის ქვეყნებში.

3.3.6 სახელმწიფოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული (ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური) მოწყობის ფორმები

სახელმწიფოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული (ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური) მოწყობის ფორმა განსაზღვრავს სახელმწიფო ხელისუფლების ტერიტორიული ორგანიზაციის ხასიათს, კერძოდ კი, დამოკიდებულებას ცენტრალურ ხელისუფლებასა და ქვეყნის შემადგენელ ტერიტორიულ ერთეულებს შორის. **ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის მხრივ განასხვავებენ უნიტარულ და ფედერაციულ სახელმწიფოებს.**

ფედერაციული სახელმწიფო შედგება ადმინისტრაციულ-პოლიტიკური სუბიექტებისაგან, რომლებსაც საკუთარი საკანონმდებლო, აღმასრულებელი ან სასამართლო ხელისუფლება, რიგ შემთხვევებში, კონსტიტუცია და სახელმწიფო სიმბოლიკაც გააჩნიათ. ფედერაციის სუბიექტები ქმნიან ცენტრალურ ხელისუფლებას და მას გარკვეულ ფუნქციებს გადასცემენ. მაგ., საგარეო პოლიტიკის, ერთიანი საფინანსო-საკრედიტო სისტემის, ეროვნული უშიშროების და სხვა მაღალი დონის სფეროების მართვა ცენტრალური ხელისუფლების პეროგატივას წარმოადგენს. ამასთან, ქვეყნის ფედერალურ ორგანოებს ფედერაციის სუბიექტის სტატუსის გაუქმება არ შეუძლიათ.

უნიტარულ სახელმწიფოებში ძალაუფლება ერთიანია და ცენტრალური ხელისუფლების ხელშია კონცენტრირებული. უნიტარული სახელმწიფოების შემადგენელ ნაწილებს არ გააჩნიათ საკუთარი საკანონმდებლო, აღმასრულებელი ან სასამართლო ხელისუფლება, კონსტიტუცია, სახელმწიფო სიმბოლიკა (დროშა, გერბი, ჰიმნი).

ნებისმიერი სახელმწიფოსათვის ტერიტორიული მთლიანობის საკითხი უმნიშვნელოვანესია. გაბატონებულია აზრი, თითქოს ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული მოწყობის ფორმა პირდაპირ კავშირშია ქვეყნის ტერიტორიულ მთლიანობასთან. ასევე, ხშირად გვხვდება მოსაზრება იმის შესახებ, რომ სეპარატიზმი ფედერალურ სახელმწიფოებში უფროა გავრცელებული, ვიდრე უნიტარულში. ეს მცდარი აზრია. სეპარატიზმის პრობლემა გაცილებით უფრო კომპლექსურია, ვიდრე ეს ერთი შეხედვით ჩანს და იგი სახელმწიფოს ტერიტორიულ მოწყობაზე დამოკიდებული არ არის. მაგ., დიდი ბრიტანეთი ან ესპანეთი უნიტარული სახელმწიფოები არიან, მაგრამ ათწლეულების განმავლობაში შესამჩნევი იყო სეპარატისტული ტენდენციები (შესაბამისად, კატალონიაში და ჩრდილოეთ ირლანდიაში). ასევე მცდარი აზრია, თითქოს სეპარატიზმი ეკონომიკურად სუსტად განვითარებულ სახელმწიფოებშია გავრცელებული. გავიხსენოთ, რომ 1995 წ. ეკონომიკურად აყვავებულ კანადას ფრანგულენოვანი კვებეკი კინალამ გამოეყო. სეპარატიზმს ვერ აჩერებს ვერც ცენტრალური ხელისუფლების სიძლიერე, თვით დიქტატორული ან ტოტალური რეჟიმიც კი. საკმარისია, გავიხსენოთ საბჭოთა კავშირის ან ერაყის (ქურთების სეპარატიზმი) მაგა-

ლითები. არსებობს მოსაზრება, რომ ტერიტორიული მთლიანობა დამოკიდებულია ქვეყნის მოსახლეობის ეთნიკურ ან რელიგიურ ხასიათზე. უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ფაქტორი მნიშვნელოვანია, მაგრამ არა გადამწყვეტი. მაგ. შვეიცარიაში ოთხი თემია: ფრანგული, იტალიური, გერმანული და რეტორომანული. მიუხედავად ამისა, ქვეყანაში სეპარატიზმის გამოვლინება არასდროს ყოფილა, თუმცა თითოეულ თემს შვეიცარიიდან გამოყოფის სამართლებრივი და პოლიტიკური საშუალება აქვს.

ამჟამად მსოფლიოში 27 ფედერაციული სახელმწიფოა:

- აფრიკა (5 სახელმწიფო) – ეთიოპია, კომოროს კავშირი (კომორის კუნძულები), ნიგერია, სუდანი, სამხრეთ სუდანი.
- ევრაზია (12), მათ შორის:
 - ევროპა (6) – ავსტრია, ბელგია, ბოსნია და ჰერცეგოვინა, გერმანია, რუსეთი, შვეიცარია.
 - აზია (6) – გაერთიანებული არაბული საამიროები, ერაყი, ინდოეთი, მალაიზია, ნეპალი, პაკისტანი.
- ოკეანეთი (3) – ავსტრალია, მიკრონეზია, პალაუ.
- სამხრეთ ამერიკა (3) – არგენტინა, ბოლივია, ბრაზილია.
- ჩრდილოეთ ამერიკა (4) – აშშ, კანადა, მექსიკა, სენტ კიტსი და ნევისი.

ფედერალური ქვეყნების პარლამენტები ორი პალატისაგან შედგება. ზედა პალატა იქმნება ფედერაციის სუბიექტების მთავრობების წარმომადგენლები-საგან (ასეთი პრაქტიკაა ევროპასა და აზიაში), ან სენატორებისაგან, ე.ი. ფედერალურ მხარეებში არჩეული დეპუტატებისაგან (ამერიკული პრაქტიკა). ქვედა პალატა ყველა ქვეყანაში ერთნაირი წესით ფორმირდება – პირდაპირი საყოველთაო არჩევნებით.

ფედერალური სუბიექტების ხასიათის მიხედვით შეიძლება გამოიყოს ფედერაციების სამი ძირითადი ტიპი:

- ეთნოკულტურული – ფედერაციის სუბიექტები დასახლებულია სხვადასხვა ეთნოსით (მაგ., ინდოეთი, მალაიზია, შვეიცარია, ბელგია) ან კონფესიური ჯგუფებით (მაგ., ნიგერია).
- ტერიტორიული – ამ შემთხვევაში ფედერაციას ქმნიან კუთხეები (პროვინციები, ტერიტორიები), რომლებიც დიდი ხნის განმავლობაში განცალკევებულად ვითარდებოდნენ, თუმცა ამ ტერიტორიების მოსახლეობა ერთი და იმავე ეთნოსს წარმოადგენს (მაგ., გერმანია, ავსტრია, გაერთიანებული არაბული საემიროები). დაახლოებით ამავე ნიშნითაა შექმნილი ლათინური ამერიკის ფედერაციული სახელმწიფოები.
- შერეული – ამ შემთხვევაში გამოიყენება ზემოთ აღნიშნული ორივე პრინციპი. ამის მაგალითია რუსეთის ფედერაცია.

განასხვავებენ უნიტარული სახელმწიფოების სხვადასხვა ფორმას, მათ შორის გამოყოფთ ასიმეტრიულ ფედერაციას და დეცენტრალიზებულ უნიტარულ

სახელმწიფოს. არასწორი იქნება, თუ ვიტყვით, რომ ასიმეტრიული ფედერაცია არის ფედერაციული სახელმწიფოს ერთ-ერთი სახეობა. ასიმეტრიული ფედერაცია ისეთი უნიტარული სახელმწიფოა, სადაც მის ერთ ან რამდენიმე მხარეს (ოლქს, პროვინციას) პოლიტიკური ავტონომიის სტატუსი აქვს. ასეთია, მაგალითად, ესპანეთი სამი ავტონომიით (ბასკეთი, კატალონია და გალისია), ფინეთი (ოლანდის კუნძულები) და დანია (ფარერის კუნძულები), დიდი ბრიტანეთი (ჩრდილოეთ ირლანდიას, შოტლანდიას და უელსს საკუთარი საკანონმდებლო ორგანოები აქვთ), საქართველოც, ფაქტობრივად, ასიმეტრიული ფედერაციაა, სადაც ორ სუბიექტს – აჭარას და აფხაზეთს ავტონომიის სტატუსი აქვთ.

დეცენტრალიზებული სახელმწიფო ისეთი სახელმწიფოა, სადაც მის შემადგენელ ნაწილებს არ გააჩნიათ ადმინისტრაციული ავტონომიის სტატუსი, მაგრამ თვითმმართველობის საკითხებში ფართო კომპეტენცია აქვთ მინიჭებული. უნიტარული სახელმწიფოს დეცენტრალიზებული ფორმა ევროპაში საკმაოდ მასშტაბურ ხასიათს იღებს. ამ ტიპის სახელმწიფოებია: იტალია, ნიდერლანდები.

აღსანიშნავია, რომ ცივილიზებულ მსოფლიოში საკმაოდ ძლიერია ფედერალიზმის ტენდენციები. ფედერალიზმი არ უნდა გავაიგივოთ ფედერაციასთან. ფედერალიზმის ძირითადი არსი მდგომარეობს დეცენტრალიზაციაში. ამჟამად ბევრ ქვეყანაში ძლიერდება დეცენტრალიზაციის ტენდენციები ანუ იზრდება ადგილობრივი თვითმმართველობების როლი. ამ გზას პირველად ევროკავშირის ქვეყნები დაადგინენ. ბელგია შეიქმნა, როგორც უნიტარული სახელმწიფო და ეტაპობრივად ფედერაციად გარდაიქმნა. მაგ., ესპანეთში შეიქმნა პოლიტიკური ავტონომიები, რომელთა უფლებებიც სულ უფრო ფართოვდება. ამ პროცესს განსაკუთრებული იმპულსი თვით ევროკავშირის შექმნამ მისცა. საგულისხმოა, რომ ევროკავშირში განწევრიანებამ შეაჩერა ან შეარბილა აღმოსავლეთ ევროპაში მანამდე არსებული სეპარატისტული მოძრაობები, მაგ., უნგრული სეპარატიზმი რუმინეთსა და სლოვაკეთში. ევროკავშირის წევრ-სახელმწიფოებში მცხოვრებ ეთნიკურ უმცირესობებს უკვე აღარ აქვთ იმის განცდა, რომ მათ კულტურულ თვითმყოფადობას ან უფლებებს არსებითი საფრთხე ემუქრება. ისინი დარწმუნებული არიან, რომ გაერთიანებულ ევროპაში მათი ინტერესები მაქსიმალურად იქნება დაცული (იხ. **Concepts of Federalism**).

დასკვნა

თუ ამ თავში განხილულ საკითხებს შევაჯამებთ, მივალთ დასკვნამდე, რომ თანამედროვე სახელმწიფო მისი წინამორბედებისაგან პოლიტიკური ორგანიზაციის რთული და მრავალფეროვანი ფორმით განსხვავდება. მოდერნული სახელმწიფოსთვის დამახასიათებელია შემდეგი ძირითადი ნიშნები:

- **მემკვიდრეობითობა (Continuity in time and space)**. ხელისუფლების ცვლილება არ იწვევს სახელმწიფო ინსტიტუტების ფუნქციონირების შეჩერებას ან შეწყვეტას;

- **ტრანსცენდენტულობა (Transcendence).** სახელმწიფო წარმოადგენს საზოგადოების პოლიტიკური ორგანიზაციის უმაღლეს ფორმას. მისი უზენაესობა (ტრანსცენდენტულობა) ერთნაირად ვრცელდება, როგორც მართვის სუბიექტებზე (მართველ ორგანოებზე), ასევე მართვის ობიექტებზე (მოქალაქეებზე);
- **პოლიტიკური ორგანიზაცია (Political organization).** ხელისუფლების ინსტიტუტები (მთავრობა, პარლამენტი, სასამართლო, ბიუროკრატია, პოლიცია და სხვა) ცენტრალიზებული მართვის პირობებში კოორდინირებულად მოქმედებენ, რის შედეგადაც იქმნება ერთიანი სახელმწიფო პოლიტიკური ორგანიზმი;
- **ხელისუფლება (Authority).** ხელისუფლება მისდამი რწმუნებულ ტერიტორიაზე ინარჩუნებს წესრიგს ძალოვანი სტრუქტურების (პოლიცია, ჯარი, უშიშროება) მეშვეობით. აღსანიშნავია, რომ ამ სტრუქტურებზე მონოპოლიას მხოლოდ სახელმწიფო ფლობს;
- **სუვერენიტეტი (Sovereignty).** სახელმწიფო სუვერენული ერთეულია, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ მისი იურისდიქცია მოცემულ ტერიტორიაზე და მოქალაქეებზე ვრცელდება. ყველა სახელმწიფო ტერიტორიულია, რაც იმას ნიშნავს, რომ მას საერთაშორისო დონეზე აღიარებული საზღვრები გააჩნია;
- **ერთგულება (Allegiance).** სახელმწიფოს ნორმალური ფუნქციონირების საფუძველს მოქალაქეების ერთგულება (ლოიალობა) წარმოადგენს. მოქალაქე ვალდებულია, სახელმწიფო კანონებს დაემორჩილოს. თავის მხრივ, სახელმწიფო მონოდებულია მოქალაქის თავისუფლება, ღირსება და უსაფრთხოება დაიცვას (Morris, 1998: 288-289 და Gill, 2003: 2-5).

თავი 4

გეოპოლიტიკა

4.1 გეოპოლიტიკის ცნება

გეოპოლიტიკა, როგორც მეცნიერება, XIX-XX ს-ების მიჯნაზე აღმოცენდა. ტერმინი „გეოპოლიტიკა“ პირველად შევედმა მეცნიერმა **რუდოლფ ჩელენმა** გამოიყენა. მისი განმარტებით, გეოპოლიტიკა არის დოქტრინა, რომელიც სახელმწიფოს განიხილავს, როგორც გეოგრაფიულ ორგანიზმს ან სივრცით ფენომენს (მოვლენას). ჩელენის აზრით, გეოპოლიტიკა სახელმწიფოს გეოგრაფიული გონია.

გეოპოლიტიკის მრავალი განმარტება გვხვდება. ერთ-ერთის მიხედვით, გეოპოლიტიკა არის მეცნიერება დედამიწისა და პოლიტიკური პროცესების ურთიერთობების შესახებ. სხვა განმარტების მიხედვით, გეოპოლიტიკა არის მეცნიერება, რომელიც სწავლობს სახელმწიფოს საგარეო პოლიტიკის ფორმირებაში გეოგრაფიული, ეკონომიკური და სხვა ფაქტორების გავლენას.

ორივე განმარტებიდან ჩანს, რომ გეოპოლიტიკა სწავლობს სახელმწიფოს გარე სამყაროსთან მიმართებით და მისი მთავარი ამოცანაა, გამოიკვლიოს სახელმწიფოს საერთაშორისო ურთიერთობების სივრცითი ასპექტები. სხვაგვარად **გეოპოლიტიკა არის საერთაშორისო სივრცით აღჭურვილი ძალაუფლება.**

4.2 გეოპოლიტიკის თეორიები და გეოპოლიტიკური მიმდინარეობები

XIX ს-ის ბოლოს და XX ს-ის დასაწყისში პარალელურად ორი ერთმანეთისგან განსხვავებული გეოპოლიტიკური სკოლის, კერძოდ, **გერმანული ორგანიციზმის** და **ანგლო-ამერიკული გეოსტრატეგიის** ჩამოყალიბება მიმდინარეობდა.

ორგანიციზმის სკოლის დამაარსებელი და თანამედროვე გეოგრაფიული დეტერმინიზმის მიმდინარეობის ფუძემდებელი **ფრიდრიხ რატცელი**¹ იყო. მსოფლმხედველობით ის ევოლუციის დარვინისეული თეორიის მიმდევარი იყო. აქედან გამომდინარე, მსოფლიოს ისტორიის განხილვისას იგი იმ იდეას ემხრობოდა, რომ ამა თუ იმ ხალხის ხასიათზე და თვისებებზე გადამწყვეტ როლს გეოგრაფიული გარემო ასრულებდა.

რატცელი დედამიწას განიხილავდა, როგორც ერთიან ცოცხალ ორგანიზმს, რომელიც მუდმივად იცვლება. მისი აზრით, ცივილიზაციის ისტორია დასაბამს იღებს იმ მომენტიდან, როდესაც ადამიანი ზღვის ათვისება დაიწყო. სუპერსა-

¹ ფრიდრიხ რატცელი (1844-1904). გერმანელი გეოგრაფი, პოლიტიკური გეოგრაფიის (მათ შორის გეოპოლიტიკის) პიონერი. ავტორი მონოგრაფიებისა: „პოლიტიკური გეოგრაფია“, „დედამიწა და სიცოცხლე“, „შედარებითი დედამიწათმცოდნეობა“, „ხალხთმცოდნეობა“, „პოლიტიკური გეოგრაფია“, „ანტროპოგეოგრაფია“.

ხელმწიფოებად ის ზღვაზე გაბატონებულ ქვეყნებს განიხილავდა, კერძოდ, რომს, ესპანეთს, ინგლისს. რატცელი აღიარებდა ხალხების განვითარებაზე კლიმატის მნიშვნელოვან ზეგავლენას.

მან ადამიანზე კლიმატის ზემოქმედების სამი ძირითადი ფაქტორი გამოყო:

- ადამიანის სულიერ და ფიზიკურ მდგომარეობაზე გადამწყვეტ ზეგავლენას სინათლე, სითბო, ნალექები, ტემპერატურა, ქარები ახდენს. იგი მიიჩნევდა, რომ ტენიანი ჰავა ადამიანს ადუნებს, იმ დროს, როდესაც მშრალი კლიმატი ნერვულ სისტემას აღიზიანებს. ამის გამო, რატცელის აზრით, განსხვავებული ხასიათი აქვთ იმ ფრანგებს, რომლებიც ცხოვრობენ პროვანსში (ხმელთაშუაზღვისპირეთი) ან ბრეტანში (ატლანტის ოკეანის სანაპირო).
- კლიმატი მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს ხალხთა გადასახლებას. კონტინენტური ჰავა ადამიანებს მომთაბარე ცხოვრებისაკენ უბიძგებს, მაგრამ საკმარისია, ისინი ზღვის ჰავის პირობებში მოხვდნენ, რომ მომთაბარეობას თავს ანებებენ და იქვე სახლდებიან.
- კლიმატზე, ასევე დამოკიდებულია მეურნეობის ტიპი. ისლანდიაში, სადაც მემცენარეობა ვერ განვითარდება, მოსახლეობამ მეცხვარეობას და მეთევზეობას ხელი მიჰყო. ამერიკის სამხრეთ შტატებში, სადაც მოდის თამბაქო და ბამბა, მონათმფლობელობა განვითარდა.

აუცილებელია, აღინიშნოს, რომ ფრიდრიხ რატცელი მნიშვნელოვან დაზუსტებას აკეთებდა ზემოთ აღნიშნულ წესის მიმართ. იგი მიიჩნევდა, რომ, რაც უფრო მაღალი განვითარების სტადიაზე იმყოფებოდა ხალხი, მით უფრო ნაკლები მნიშვნელობა ენიჭებოდა კლიმატის ზეგავლენას მეურნეობის ტიპზე ან განსახლების ადგილზე.

ნაშრომში „ხალხთმცოდნეობა“ გერმანელი მეცნიერი გვთავაზობს თეზისს იმის შესახებ, რომ ადამიანების ცხოვრების უმნიშვნელოვანესი ასპექტები: შრომა, ქორწინება, გადაადგილება და სხვა მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებულია იმ კლიმატურ-გეოგრაფიულ გარემოზე, სადაც ისინი ცხოვრობენ.

ცხოვრების წესის განმაპირობებელ მეორე მნიშვნელოვან ფაქტორად რატცელი **კულტურას** ასახელებდა. ის ამტკიცებდა, რომ მოსახლეობის რაოდენობა და სიმჭიდროვე საზოგადოებრივი წარმოების კულტურის განვითარებასთან ერთად იზრდება.

რატცელი მიიჩნევდა, რომ ველური ხალხები დაღუპვისათვის არიან განწირული, რაც ორი მიზეზით ხდება: თვითლიკვიდაციის და უფრო მაღალი კულტურის ზემოქმედების გამო. ეს ორივე ფაქტორი ერთდროულად მოქმედებს. მისი აზრით, კულტურა ადამიანს, ერს უფრო თავისუფალს ხდის. ამასთან, ადამიანი ან თემი ბუნების ზემოქმედებისაგან სრულად ვერასდროს განთავისუფლდება. რაც უფრო მაღალია კულტურის დონე, მით უფრო ნაკლებად არის დამოკიდებული ადამიანი ბუნებრივ პროცესებზე და მისი კავშირი ბუნებასთან უფრო ჰარმონიული ხდება.

ძალზე მნიშვნელოვანია იმის აღნიშვნა, რომ ფრიდრიხ რატცელი ძალზე ფრთხილად ეკიდებოდა გეოგრაფიული დეტერმინიზმისა და ორგანიციზმის თეორიული დებულებების იდეალიზაციას. ის მიაჩნებდა, რომ სახელმწიფოს ცოცხალ ორგანიზმთან შედარება მხოლოდ ანალოგიაა და სხვა არაფერი. ალბათ, ამით შეიძლება აიხსნას ის ფაქტი, რომ რატცელს არასდროს შეუმუშავებია პოლიტიკური რეკომენდაციები (Glassner: 1993: 224).

რუდოლფ ჩელენი¹ (Rudolf Kjellén) თავს რატცელის მიმდევრად თვლიდა. ის გეოპოლიტიკას პოლიტოლოგიის ნაწილად მიიჩნევდა და ამტკიცებდა, რომ გეოპოლიტიკა არის მეცნიერება სახელმწიფოს, როგორც სივრცეში განვითარებული გეოგრაფიული ორგანიზმის შესახებ.

ჩელენის მთავარი თეზისი იმის შესახებ, რომ სახელმწიფო ცოცხალი ორგანიზმია, რატცელის ანალოგიურ განმარტებას ემთხვევა. თავის ნაშრომში „სახელმწიფო, როგორც ცხოვრების ფორმა“ ჩელენი აღნიშნავდა: „სახელმწიფო არის ადამიანის ცხოვრების ცალკეული მხარეების ხელოვნური კონგლომერატი, რომელიც შეკონინებულია კანონთა საფუძველზე. მას ისტორიული ფესვები საკმაოდ ღრმად აქვს გადგმული, ხოლო რეალობაში მისთვის, როგორც ადამიანისათვის დამახასიათებელია ზრდის ტენდენცია“ (Tunander, 2001: 454-455).

ჩელენმა ეკონომიკური განვითარების ავტარქიულობის იდეა წამოაყენა. მისი მტკიცებით, ძლიერი სახელმწიფო ეკონომიკურად მაქსიმალურად თვითუზრუნველყოფილი უნდა ყოფილიყო. თუ ქვეყანა გარკვეული ნედლეულის დეფიციტს განიცდიდა, ამ შემთხვევაში ეს დანაკლისი მას კოლონიური ან ვასალური ტერიტორიების ხარჯზე უნდა შეეგსო (იქვე: 456).

ჩელენმა გააანალიზა კაპიტალიზმის, კერძოდ, სახელმწიფო-მონოპოლისტური კაპიტალიზმის განვითარების პროცესი და ივარაუდა პირველი მსოფლიო ომის შედეგები, რომ გერმანიაში ადგილი ექნებოდა პარლამენტარიზმის ლიკვიდაციას და დიქტატურის ჩამოყალიბებას. გამოდის, რომ გერმანიაში ნაციზმის გამარჯვება მან დიდი ხნით ადრე იწინასწარმეტყველა.

რატცელისგან განსხვავებით, რომელიც სახელმწიფოს დაბალი განვითარების ბიოლოგიურ ორგანიზმებს ადარებდა, ჩელენს მიაჩნდა, რომ სახელმწიფო მაღალგანვითარებული ორგანიზმია, რომელიც არსებობისათვის იბრძვის ისე, როგორც ნებისმიერი მოაზროვნე ბიოლოგიური არსება. მისი აზრით, ეს ბრძოლა ბუნებრივი შერჩევის პრინციპით წარიმართება. სხვა სიტყვებით, ბუნებაში მიმდინარეობს ბრძოლა არსებობისათვის, ხოლო პოლიტიკაში – ბრძოლა სივრცისათვის. ამით ჩელენმა გეოპოლიტიკაში სოციალური დარვინიზმის პრინციპი შეიტანა.

¹ რუდოლფ ჩელენი (1864-1922) – შვედი პოლიტოლოგი, უპსალას უნივერსიტეტის პროფესორი. 1899 წ. ერთ-ერთ შვედურ ჟურნალში გამოქვეყნებულ სტატიაში მან პირველმა იხმარა ტერმინი „გეოპოლიტიკა“. მისი უმნიშვნელოვანესი ნაშრომებია: „სახელმწიფო, როგორც ორგანიზმი“ (1916 წ.) და „სახელმწიფო, როგორც ცხოვრების ფორმა“.

რატცელის მსგავსად, ჩელენი მიიჩნევდა, რომ სახელმწიფოს ბრძოლა სივრცისათვის ბუნებრივი მოტივაციითაა გამონვეული. თუ სახელმწიფომ სასიცოცხლო სივრცე არ გაიფართოვა, მაშინ ის სხვა სახელმწიფოს აგრესიის სუბიექტი გახდება. ჩელენი განიხილავდა ერს, როგორც სახელმწიფოს სულს და მიუთითებდა, რომ ეროვნული ჰომოგენურობა ხელს უწყობს საერთო კულტურის, იდენტობისა და ფასეულობების ჩამოყალიბებას (Chapman, 2011: 17).

ჩელენის მტკიცებით, ძალა სახელმწიფოს არსებობის უმთავრესი პირობაა. ძალა უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე კანონი, რადგან თუ კანონის უკან ძალა არ დგას, ის ვერ აღსრულდება. სახელმწიფო აქტიურ პოლიციურ ფუნქციას უნდა განახორციელებდეს. ეს იდეა დისონანსში მოდიოდა იმ დროისათვის საკმაოდ პოპულარულ ლიბერალ-დემოკრატიულ იდეებთან. კერძოდ, ლიბერალური დემოკრატიის მიხედვით, სახელმწიფო ემსახურება ხალხის კეთილდღეობის იდეას და არა პირიქით, რის გამოც სახელმწიფოს პოლიციური ფუნქციები საკმაოდ შეზღუდული უნდა იყოს. სხვათა შორის, ჩელენის იდეა სახელმწიფოს გადამეტებული პოლიციური უფლებების შესახებ, მოგვიანებით ბოლშევიკებმა განახორციელეს, რაც საბოლოო ჯამში იმაში გადაიზარდა, რომ სახელმწიფო კი არ არსებობდა ხალხისათვის, არამედ პირიქით – ხალხი სახელმწიფოსათვის (იქვე: 457-458).

გერმანიის მაგალითზე, ჩელენმა განავითარა იდეა კონტინენტური სახელმწიფოს შესახებ. მისი აზრით, ევროპაში ლერძის ფუნქციას გერმანია ასრულებდა. მას უპირისპირდებოდნენ საფრანგეთი (ასევე კონტინენტური ტიპის სახელმწიფო) და საზღვაო სუპერსახელმწიფო ინგლისი. ამის მიზეზად ჩელენს ის ფაქტი ესახებოდა, რომ გერმანელი (რუსების მსგავსად) ერი ახალგაზრდაა, ხოლო ინგლისელები და ფრანგები კი ძველი ერები არიან.

პირველი მსოფლიო ომის დასრულებისა და ვერსალის ხელშეკრულების დადების შემდეგ რუდოლფ ჩელენმა ჩამოაყალიბა გლობალური გეოპოლიტიკის განმსაზღვრელი სამი გეოგრაფიული ფაქტორი: **ტერიტორიული ზრდა, ტერიტორიული მდგრადობა და გადაადგილების თავისუფლება**.

ჩელენის აზრით, ინგლისისათვის დამახასიათებელი იყო გადაადგილებისა (ძლიერი ფლოტის გამო) და ტერიტორიული ზრდის შესაძლებლობა (დიდი რაოდენობის კოლონიები), მაგრამ მის ტერიტორიებს აკლდა მდგრადობა, რადგან ინგლისის კოლონიები გაბნეული იყო მთელ მსოფლიოში. საპირისპიროდ, რუსეთს გააჩნდა ტერიტორიული მდგრადობა, რადგან მისი კოლონიები ბირთვის (მეტროპოლის) გარშემო მდებარეობდნენ, გარდა ამისა, რუსეთი ფლობდა უზარმაზარ ტერიტორიას, მაგრამ მას არ გააჩნდა თბილ ზღვებზე გასასვლელი, შესაბამისად, შეზღუდული იყო გადაადგილებაში.

1917 წ. გერმანულ ენაზე გამოიცა ჩელენის მონოგრაფია „სახელმწიფო, როგორც ორგანიზმი“. ამ დროისთვის უკვე ნათელი იყო, რომ გერმანია ომს აგებდა. მიუხედავად ამისა, ჩელენის იდეები სახელმძღვანელოდ იქცა ომის შემ-

დგომი პერიოდის გერმანელი რევანშისტებისთვის. ორგანიციზმის, ჩელენისეული ხედვა პოპულარული გახდა 1920-30-იანი წლების იაპონიასა და იტალიაშიც (Glassner: 1993: 224-225).

გერმანული ორგანიციზმის თეორიის პარალელურად, დიდ ბრიტანეთსა და აშშ-ში გეოსტრატეგიის სამეცნიერო-პრაქტიკული სკოლა ვითარდებოდა. მისი სულისჩამდგმელი ამერიკელი **ალფრედ მეჰენი (Alfred Mahan)**¹ იყო. გეოგრაფ-დეტერმინისტებისგან განსხვავებით, მეჰენმა ყურადღება იმდენად არა სახელმწიფოს არსისა და განვითარების შესწავლას დაუთმო, არამედ საერთაშორისო ურთიერთობების თავისებურებების კვლევას და ამერიკის მთავრობისთვის შესაბამისი პოლიტიკური რეკომენდაციების შემუშავებას.

თავის კვლევებში **მეჰენი მივიდა დასკვნამდე, რომ მსოფლიოში გადამწყვეტი გავლენის მოპოვება მხოლოდ საზღვაო სუპერძალისთვის არის შესაძლებელი**. მისი აზრით, ვაჭრობის და ბიზნესის განვითარებისთვის მხოლოდ სატრანსპორტო ფლოტის არსებობა არ იყო საკმარისი. აუცილებელი იყო ძლიერი სამხედრო ფლოტის შექმნა და მისი მეშვეობით მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეებში სამხედრო პლაცდარმების დაარსება. მეჰენმა ჩამოაყალიბა ექვსი ფაქტორი, რომელიც ქვეყნის **თალასოკრატიულ ე.ი. საზღვაო** სიძლიერეს განსაზღვრავს. ეს ფაქტორებია:

- **გეოგრაფიული მდებარეობა** – სასურველია, რომ ქვეყანას ბევრ ზღვაზე (ოკეანეზე) ჰქონდეს გასასვლელი. მნიშვნელოვანია, რომ ქვეყანა ძირითად სანაოსნო გზებთან მდებარეობდეს, სხვა შემთხვევაში ამ გზების სიახლოვეს მას სამხედრო ბაზები უნდა გააჩნდეს.
- **სანაპიროს ბუნებრივ-გეოგრაფიული ხასიათი** – როგორია ქვეყნის სანაპირო ზოლის კონფიგურაცია? მასზე გამავალი რამდენი მდინარე ჩაედინება ზღვაში? ეს მდინარეები სანაოსნოდ გამოსადეგია? სასურველია, რომ სანაპირო ზოლი შეჭრილ-შემოჭრილი იყოს უბეებით, ყურეებით, სრუტეებით და ის დაქსაქსული იყოს ნავიგაციისთვის გამოსადეგი მდინარეებით. მნიშვნელოვანია, რომ ბუნებრივი ლანდშაფტი ქმნიდეს სანაპირო ზოლის სამხედრო თავდაცვის ხელსაყრელ პირობებს.
- **სანაპირო ზოლის სიგრძე** – გრძელი სანაპირო ზოლი კარგია მეთევზეობისა და ვაჭრობის განვითარებისთვის, მაგრამ ის რთული დასაცავია საგარეო აგრესიის შემთხვევაში.
- **მოსახლეობის რაოდენობა** – მოსახლეობის რიცხოვნობა ქვეყნის საზღვაო სიძლიერის პირდაპირპროპორციულია.

¹ ალფრედ მეჰენი (1840-1914 წწ.) იყო საზღვაო ისტორიკოსი, მწერალი და აშშ-ის საზღვაო ძალების ადმირალი. მან 20-მდე წიგნი დაწერა, რომელთა შორის უმთავრესია „საზღვაო ძალის გავლენა მსოფლიოს ისტორიაზე: 1660-1783 წწ.“ და „საზღვაო ძალის გავლენა მსოფლიოს ისტორიაზე: საფრანგეთის რევოლუცია და იმპერია, 1793-1812 წწ“.

- *ეროვნული ხასიათი* – ხალხი მონოდებული უნდა იყოს ნაოსნობის განვითარებისთვის.
- *მთავრობის დამოკიდებულება ნაოსნობისადმი* – ქვეყნის მთავრობა ნაოსნობის განვითარების მიმართ კეთილ ნებას უნდა ავლენდეს. საზღვაო ქვეყნის ხელისუფლების პრიორიტეტს თალასოკრატიული ძლიერება უნდა წარმოადგენდეს (Glassner, 1993: 225).

მეჭენი ძალზე დიდ ყურადღებას უთმობდა აზიაში მიმდინარე მოვლენების ანალიზს. ჯერ კიდევ XIX ს-ის ბოლოს ის მივიდა დასკვნამდე, რომ რუსეთი შეეცდებოდა ჩინეთზე და აქედან გამომდინარე, წყნარი ოკეანის მთელ აღმოსავლეთ სანაპიროზე კონტროლის მოპოვებას. მან, ასევე, იწინასწარმეტყველა, რომ რუსეთს ამ იდეის ხორცშესხმაში დიდ წინააღმდეგობას გაუწევდნენ დიდი ბრიტანეთი, გერმანია, აშშ და იაპონია.

მეჭენმა აღიარება მოიპოვა არა მარტო როგორც თეორეტიკოსმა, არამედ, როგორც პრაქტიკოსმაც. მისი პოლიტიკური რეკომენდაციები ძალზე მნიშვნელოვან გეოსტრატეგიულ ასპექტებს მოიცავდა. მეჭენი დაჟინებით ურჩევდა ამერიკის მთავრობას, რომ ჰავაის კუნძულები შემოერთებინა, კარიბის ზღვის აუზის ქვეყნებზე გავლენა მოეპოვებინა, გაეყვანა არხი, რომელიც ატლანტისა და წყნარ ოკეანეებს დააკავშირებდა. პრეზიდენტ თეოდორ რუზველტის ადმინისტრაციამ მისი რამდენიმე რეკომენდაცია გაითვალისწინა და სისრულეში მოიყვანა. მეჭენის ნაშრომები დიდი პოპულარობით სარგებლობდა არა მარტო აშშ-ში, არამედ იაპონიაში, გერმანიაში და დიდ ბრიტანეთში.

გეოსტრატეგიის კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი წარმომადგენელი იყო ჰელფორდ მაკინდერი (*Halford Mackinder*)¹. ის მეჭენზე გაცილებით ახალგაზრდა იყო და მისი მოღვაწეობის წლები სარკინიგზო ტრანსპორტის ბუმს დაემთხვა. ***რკინიგზის სწრაფმა განვითარებამ კი მნიშვნელოვნად შეცვალა ძალთა ბალანსი საზღვაო (თალასოკრატიულ) და სახმელეთო (თელუროკრატიულ) ქვეყნებს შორის ამ უკანასკნელის სასარგებლოდ.***

მაკინდერი, მეჭენის მსგავსად, საზღვაო სიძლიერის აპოლოგეტი იყო, მაგრამ, როგორც გონიერი მეცნიერი, ის დროულად მიხვდა, რომ XIX საუკუნე უკვე ისტორიას ჩაბარდა და ახალ საუკუნეში საზღვაო სახელმწიფოებს უპირატესობის შესანარჩუნებლად თვისებრივად ახალი გეოპოლიტიკური ხედვისა და სტრატეგიის შემუშავება დასჭირდებოდათ.

¹ ჰელფორდ მაკინდერი (1861-1947 წწ.) – ბრიტანელი ლორდი, გეოგრაფი, პოლიტიკოსი, ლონდონის ეკონომიკის სკოლის დამფუძნებელი. 1920-1922 წწ. იყო ინგლისის პარლამენტის წევრი, ხოლო 1920-1945 წწ. დიდი ბრიტანეთის იმპერიული სანაოსნო კომიტეტის თავმჯდომარე. მისი ავტორობით შეიქმნა უმნიშვნელოვანესი მონოგრაფიები, მათ შორის: „ისტორიის გეოგრაფიული ლერძი“ (1904წ.), „დემოკრატიული იდეალები და რეალობები“ (1919 წ.) და „სფეროსებრი მსოფლიო და მშვიდობის მოპოვება“ (1943 წ.).

მაკინდერმა, როგორც გეოგრაფმა, ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ XX საუკუნეში, სახმელეთო, უპირველეს ყოვლისა, სარკინიგზო ტრანსპორტი მთელ რიგ ქვეყნებს საშუალებას მისცემდა, რომ მათ ხელთ არსებული მინერალური და სხვა სახის რესურსები მაქსიმალურად აეთვისებინათ. ამ მხრივ, ყველაზე დიდი პოტენციალი ევრაზიას გააჩნდა. მაკინდერი რეგიონის (ქვეყნის) მდებარეობას დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. ის ამტკიცებდა, რომ ცენტრალური მდებარეობა ყველაზე ხელსაყრელია. ცნება „ცენტრალური მდებარეობა“ ფარდობითია. ნაშრომში „დედამინის გეოგრაფიული ლერძი“ (1904 წ.) მაკინდერმა დედამინა გეოპოლიტიკურ ზონებად (ტერიტორიებად) დაყო. მისი აზრით, დედამინის გეოგრაფიულ ლერძს ევრაზიის კონტინენტი წარმოადგენდა. მოგვიანებით მაკინდერმა პირვანდელი კონცეფცია გადასინჯა და მასში გარკვეული ცვლილებები შეიტანა. რაც მთავარია, „გეოგრაფიული ლერძის“ ნაცვლად იხმარა ტერმინი „*ჰართლენდი*“, რომელიც დღემდე ფართოდ გამოიყენება. მაკინდერის მიხედვით, „ჰართლენდი“ ევრაზიის ცენტრში მდებარეობს და ამ მდებარეობის გამო ყველაზე მნიშვნელოვანი ტერიტორიაა, საიდანაც შესაძლებელი იყო გლობალური გავლენის მოპოვება.

მაკინდერს მიაჩნდა, რომ უკანასკნელი ორი ათასწლეულის მანძილზე ჰართლენდი, როგორც გეოპოლიტიკური ზონა, ცვლილებას განიცდიდა. ფეოდალურ ეპოქაში ჰართლენდი მოიცავდა ცენტრალურ აზიას, საიდანაც ბარბაროსული ტომების მიერ „ცივილიზებული“ ხალხების დაპყრობა ხდებოდა. თავდაპირველად ესენი იყვნენ ალანები და ჰუნები, მოგვიანებით – მონღოლები. მაკინდერი მიდის დასკვნამდე, რომ ევროპული ცივილიზაციის ფორმირება ამ ბარბაროსული ტომების წინააღმდეგ ბრძოლის პროცესში მოხდა. შესაბამისად, ევროპის განვითარებაზე გადამწყვეტი ზეგავლენა სწორედ აზიამ ითამაშა.

დიდი გეოგრაფიული აღმოჩენების შემდეგ მსოფლიოში ძალთა ბალანსი შეიცვალა. წინა პლანზე გამოვიდნენ საზღვაო სახელმწიფოები: პორტუგალია, ესპანეთი, ჰოლანდია, საფრანგეთი, დიდი ბრიტანეთი. XX ს-ის დასაწყისიდან მსოფლიოს გეოპოლიტიკური ბალანსი კვლავ შეიცვალა და პოლიტიკურ პროცესებში მთავარ როლს ისევ კონტინენტური სახელმწიფოები ასრულებდნენ. ჰართლენდის საზღვრები გაიზარდა, რადგან საზღვაო სახელმწიფოებს დიდი კონტინენტური ტერიტორიების კოლონიზაცია არ შეეძლოთ. ამის გამო, ჰართლენდის ტერიტორია გავრცელდა აღმოსავლეთ ევროპიდან წყნარ ოკეანემდე.

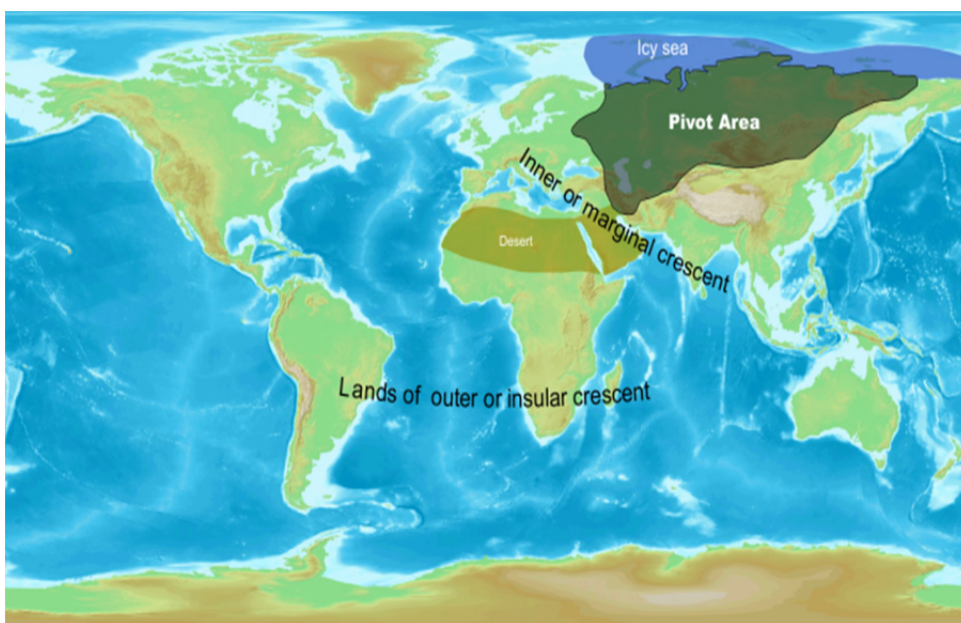
- ❖ *ჰართლენდი, რომელსაც სხვაგვარად „ცენტრალურ მატერიკსაც“ უწოდებდნენ*, მოიცავდა აღმოსავლეთ ევროპის ვაკეს (რუსეთის ევროპული ნაწილი), კავკასიას, ცენტრალურ აზიას, ციმბირს და აღმოსავლეთ აზიას.
- ❖ *ტერიტორიას, რომელიც ჰართლენდს ესაზღვრებოდა*, მაკინდერმა „*შიდა ნახევარმთვარე*“ (დასავლეთ ევროპა, ახლო აღმოსავლეთი, სამხრეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზია) უწოდა.

❖ და ბოლოს, „გარე ან კუნძულოვანი ნახევარმთვარე“ („მსოფლიო კუნძული“), რომელიც მოიცავდა ორივე ამერიკას, დიდი ბრიტანეთს, იაპონიას, აფრიკას და ოკეანეთს (Knutsen, 2014).

XX საუკუნემდე, ზემოთ ნახსენები სამივე ზონის ქვეყნებს შორის ერთგვარი პოლიტიკური ბალანსი არსებობდა, რადგან ტექნოლოგიის და განსაკუთრებით სატრანსპორტო საშუალებების განვითარების დონე ჯერ არ იძლეოდა დიდი ტერიტორიების დაპყრობისა და მათი გაკონტროლების საშუალებას. თუმცა, XX ს-ში ინდუსტრიულმა ბუმმა, რაც, უპირველეს ყოვლისა, ახალი ტიპის სატრანსპორტო საშუალებების შექმნაზე აისახა, მსოფლიოში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებზე მნიშვნელოვანი ზეგავლენა იქონია.

ნახ. 8

ჰართლენდი – შიდა ნახევარმთვარე – გარე ნახევარმთვარე

წყარო: *The Geographical Pivot of History.*

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f5/Pivot_area.png

მაკინდერი წერდა, რომ ამ სიტუაციაში გაძლიერდებოდა ორი კონტინენტური სახელმწიფო: რუსეთი და გერმანია. იმის გამო, რომ რუსეთი დიდ გეოგრაფიულ სივრცეს და ბუნებრივ რესურსებს ფლობდა, მას კარგი პერსპექტივები გააჩნდა. მაკინდერი ფიქრობდა, რომ მსოფლიოს ბატონობაზე მომავალი ბრძოლა რუსეთსა და ინგლისს შორის წარიმართებოდა. ეს იდეები მაკინდერმა ჩამოაყალიბა მის ახალ ნაშრომში „დემოკრატიული იდეალები და რეალობები“, რომელიც 1919 წელს შეიქმნა. ამ ნაშრომში ვხვდებით კონცეფციას, რომელიც მოგვიანებით პოლიტიკურ აფორიზმებად იქცა:

- ის, ვინც ფლობს აღმოსავლეთ ევროპას, „ცენტრალურ მატერიკსაც“ დაეუფლება;
- ის, ვინც გაბატონებულია ცენტრალურ მატერიკზე, მსოფლიო კუნძულზეც გაბატონდება;
- ის, ვინც მართავს მსოფლიო კუნძულს, მთელ მსოფლიოს დაეპატრონება.

1924 წ. მაკინდერმა წამოაყენა ჰიპოთეზა, რომლის მიხედვითაც ჰართლენდს დაბალანსება ხელენიფებოდა მხოლოდ შუა (მიდლენდის) ოკეანეს, ასე უნოდებდა ის ჩრდილოეთ ატლანტიკას. მას მიაჩნდა, რომ დასავლეთ ევროპელები და ამერიკელები ერთა ერთობას წარმოადგენდნენ, ხოლო მათი განსახლების არეალს (საბჭოთა კავშირიდან წყნარი ოკეანის დასავლეთ სანაპირომდე) დასავლური ცივილიზაციის მთავარი გეოგრაფიული საცხოვრისი (ჰაბიტატი) უნოდა.

1943 წელს მაკინდერი აქვეყნებს მონოგრაფიას, სადაც განალიზებულია ის რეალობები, რომლებიც მეორე მსოფლიო ომის მიმდინარეობისას გამოიკვეთა. მან ჰართლენდის ახალი საზღვრები მოხაზა, რომლებიც საბჭოთა კავშირის საზღვრებს დაემთხვა. მისი აზრით, უახლოეს მომავალში მსოფლიო ჰართლენდსა და გარე ნახევარმთავრის სახელმწიფოებს შორის ახალი დაპირისპირების მოწმე გახდებოდა. ამ დაპირისპირების ბედს მნიშვნელოვნად გადაწყვეტდა ის, თუ ვის მიემხრობოდა „შიდა ნახევარმთვარე“ (Glassner, 1993: 226-227).

მაკინდერის თეორიის ძირითადი თეზისები შეიძლება ჩამოყალიბდეს შემდეგნაირად:

- გეოგრაფიულ ფაქტორებს უშუალო ზეგავლენა აქვთ ისტორიის მსვლელობაზე;
- გეოგრაფიული მდებარეობა მნიშვნელოვანწილად განაპირობებს სახელმწიფოს სიძლიერესა თუ სისუსტეს;
- ტექნიკურ პროგრესს კორექტივები შეაქვს სახელმწიფოთა „მოქმედების არეალების“ გეოგრაფიაში; ამ პროგრესის შედეგები განსხვავებულია ქვეყნების მიხედვით;
- ევრაზია წარმოადგენს გლობალური პოლიტიკური პროცესების ცენტრს.

მაკინდერის შრომებმა დიდი როლი შეასრულა გეოპოლიტიკური აზრის განვითარების მხრივ. მიუხედავად ამისა, ნათლად ჩანს მისი თეორიის სუსტი მხარეებიც. ინგლისელმა მეცნიერმა აშშ-ის პოტენციური სათანადოდ ვერ შეაფასა და მას მომავალ მსოფლიო ლიდერად არ მიიჩნევდა. გლობალური ძალაუფლების შეფასებისას, ის განსაკუთრებულ აქცენტს საზღვაო ძალებზე აკეთებდა, მაგრამ მხედველობიდან საჰაერო სიძლიერის მნიშვნელობა გამოორჩა. მაკინდერი თავისი ეპოქის პირმო იყო და მის მსოფლმხედველობაში გეოგრაფიული დეტერმინიზმის იდეები დომინირებს.

მაკინდერს სიცოცხლეშივე ბევრი კრიტიკოსი გამოუჩნდა. მათ შორის გამოირჩეოდა **ნიკოლას სპიქმენი**¹ (*Nicolas Spykman*). ამერიკელი მეცნიერი, რომელიც ამ საუკუნის პირველ ნახევარში მოღვაწეობდა. სპიქმენისათვის გეოპოლიტიკა იყო არა მეცნიერება, არამედ ეფექტური საერთაშორისო პოლიტიკის შემუშავების ანალიტიკური ხერხი.

სპიქმენის აზრით, მაკინდერმა ჭარბად შეაფასა მომთაბარე ტომების ზეგავლენა „შიდა ნახევარმთვარის“ ანუ „**რიმლენდის**“ (*Rimland*) ფორმირებაზე. რიმლენდი, სპიქმენის აზრით, თავისთავად ჩამოყალიბდა. სპიქმენი მაკინდერს ჰართლენდის საკითხშიც არ ეთანხმებოდა. მის აზრით, ჰართლენდი ჩამოყალიბდა საზღვაო ზოლიდან წამოსული პოლიტიკური იმპულსების ხარჯზე და არა პირიქით. მაკინდერისაგან განსხვავებით, **სპიქმენი მიიჩნევდა, რომ ჰართლენდს დაეპატრონება ის, ვინც ფლობს რიმლენდს და არა პირიქით.**

სპიქმენმა ჩამოაყალიბა სახელმწიფოს გეოპოლიტიკური სიძლიერის 10 შემდეგი კრიტერიუმი:

- ტერიტორიის სიდიდე;
- საზღვრების ხასიათი;
- მოსახლეობის რაოდენობა;
- ფინანსური სიძლიერე;
- ეკონომიკური განვითარების დონე;
- წიაღისეული სიმდიდრეები;
- ეთნიკური ერთგვაროვნება;
- სოციალური ინტეგრაციის დონე;
- პოლიტიკური სტაბილურობა;
- ეროვნული ხასიათი.

სპიქმენმა გეოპოლიტიკაში შემოიტანა ტერმინი „შიდა ოკეანე“ (იგივეა, რაც „შიდა ზღვა“). მისი აზრით, იმ ალიანსისთვის, რომელსაც მან „ატლანტიკური კონტინგენტი“ უწოდა, ატლანტის ოკეანე შიდა ოკეანეს წარმოადგენდა. ამ ალიანსში შემავალ ქვეყნებს დასავლეთ ევროპულ ლიბერალურ იდეოლოგიაზე აღმოცენებული საერთო კულტურა, დემოკრატიული ღირებულებები, ასევე საერთო სამხედრო-პოლიტიკური მიზნები აერთიანებდათ (და დღესაც აერთიანებთ). სპიქმენის მიხედვით, „ატლანტიკური კონტინგენტის“ გონი დასავლეთ ევროპა და ამერიკის აღმოსავლეთ სანაპირო იყო, უპირველეს ყოვლისა კი, ნიუ-იორკი, ხოლო ამ ალიანსის მამოძრავებელი ძალა – აშშ. სპიქმენმა იწინასწარმეტყველა, რომ მომავალში მსოფლიოს პოლიტიკაში ევროპის როლი დაკნინდე-

¹ ნიკოლას სპიქმენი (1893-1943 წწ.) – დაიბადა ნიდერლანდებში. დაამთავრა ბერკლის უნივერსიტეტი. 1920 წ. გახდა იელის უნივერსიტეტის საერთაშორისო ურთიერთობათა პროფესორი. მისი ცნობილი ნაშრომებია: „ამერიკის სტრატეგია მსოფლიო პოლიტიკაში“ (1942 წ.) და „მშვიდობის გეოგრაფია“ (1944 წ.)

ბოდა და იგი ამერიკის სამხედრო-პოლიტიკური და ეკონომიკური დანამატი გახდებოდა.

ნახ. 9

ანაკონდას სტრატეგია

წყარო: Dugin, 2019.

სპიქმენი პოლიტიკაში ძალის გამოყენების მომხრე იყო და მიიჩნევდა, რომ ატლანტიკურმა კონტინგენტმა ჩრდილოეთ აფრიკისა და აზიის სანაპირო ზოლი რკალში უნდა მოაქციოს და ის თავისი გავლენის სფეროში მოაქციოს (იხ. ნახ. 8). *გეოპოლიტიკაში ამას ანაკონდას სტრატეგიას (მეთოდს) უწოდებენ* (Rix, 2010: 41).

„ხალხთა თვითგამორკვევის“ პრინციპის რეალიზაციაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ამერიკელმა გეოგრაფმა და დიპლომატმა **აიზია ბოუმენმა**¹ (*Isaiah Bowman*). მას, მაკინდერისგან განსხვავებით, სჯეროდა, რომ „მსოფლიო წესრიგის“ საუკეთესო საშუალებას მრავალრიცხოვან სახელმწიფოთა თანამეგობრობა წარმოადგენდა. ბოუმენი ერთა ლიგის შექმნის მხარდამჭერი იყო, რადგან მიაჩნდა, რომ ზოგადად სახელმწიფოთა, მათ შორის პატარა და განვითარებადი ქვეყნების, ასევე, ეთნიკური უმცირესობების უფლებათა დაცვა სწორედ სუპრანაციონალურ ორგანიზაციას შეეძლო. ვერსალის (პარიზის) 1918 წ.

¹ აიზია ბოუმენი (1878-1950 წწ.) – კანადაში დაბადებული ამერიკელი მეცნიერი და სახელმწიფო მოღვაწე. ამერიკის გეოგრაფიული საზოგადოების ხელმძღვანელი. 1918 წ. პარიზის კონგრესზე ამერიკის დელეგაციის წამყვანი სპეციალისტი ტერიტორიულ საკითხებში. II მსოფლიო ომის დროს აშშ-ის სახელმწიფო დეპარტამენტის მრჩეველი ტერიტორიულ საკითხებში. მისი ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაშრომია „ახალი მსოფლიო პრობლემები პოლიტიკურ გეოგრაფიაში“ (1921 წ.).

კონგრესზე ბოუმენი, როგორც პრეზიდენტ ვუდროუ ვილსონის მთავარი მრჩეველი ტერიტორიულ საკითხებში, მნიშვნელოვან ფიგურას წარმოადგენდა. პარიზის საბოლოო დოკუმენტში ამერიკის დელეგაციის პოზიცია მნიშვნელოვნად აისახა, რაშიც გადამწყვეტი როლი აიზია ბოუმენმა ითამაშა (Smith, N., 1984).

1920-იან წლებში განვითარდა გერმანიის გეოპოლიტიკური სკოლა. მისი დამაარსებელი და იდეური ხელმძღვანელი იყო გეოგრაფი, გენერალი **კარლ ჰაუსჰოფერი (Karl Haushofer)**. სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს სკოლა დღემდე გერმანული ტრანსკრიფციით, კერძოდ, „**Geopolitik**“ მოიხსენიება. ამის ძირითადი მიზეზი ისაა, რომ ჰაუსჰოფერისა და მისი მიმდევრების თანამშრომლობამ გერმანიის ნაცისტურ მთავრობასთან ამ სკოლას უაღრესად უარყოფითი დალი დაასვა. უფრო მეტიც, მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გეოპოლიტიკა ცრუ მეცნიერებად გამოცხადდა და ამაში ბრალი სწორედ გერმანული „**Geopolitik**“-ის წარმომადგენლებს მიუძღვით.

1924 წ. ჰაუსჰოფერმა დაარსა ყოველთვიური ჟურნალი „**Zeitschrift fur Geopolitik**“, სადაც პრონაცისტური პუბლიკაციები, რეპორტაჟები, რუკები იბეჭდებოდა. „**Geopolitik**“ მეცნიერული სკოლის ძირითადი მიზანი ნაციონალურ-სოციალისტური იდეების და გერმანიის მიერ წარმოებული დაპყრობითი ომების მეცნიერული არგუმენტაცია გახდა. სინამდვილეში, ამ სკოლას ბევრი არაფერი აკავშირებდა სამეცნიერო საქმიანობასთან. ის უფრო სააგიტაციო-პროპაგანდისტული ცენტრის ფუნქციას ასრულებდა. ჰაუსჰოფერმა თავის ნაშრომებში გამოიყენა, ერთი მხრივ, რატცელისა და ჩელენის ორგანიციზმის, მეორე მხრივ, მეჰენისა და მაკინდერის გეოსტრატეგიის კონცეფციები და ისინი ნაცისტურ-შოვინისტური იდეებით გააზავა (Glassner, 1993: 228). „**Geopolitik**“-ის სკოლის წარმომადგენელთა ნაშრომებსა და პუბლიკაციებში განსაკუთრებული ყურადღება რატცელის „სასიცოცხლო სივრცის“ და ჩელენის „ავტარქიულობის“ კონცეფტებს დაეთმო.

კარლ ჰაუსჰოფერმა „რკინის კაიზერის“ ოტო ბისმარკის იდეები განავრცო. როგორც ბისმარკის მიმდევარი, ის მიიჩნევდა, რომ გერმანიის კავშირს იაპონიასა და რუსეთთან საზღვაო სახელმწიფოებთან დაპირისპირებაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა ექნებოდა. ჰაუსჰოფერმა და მისი სკოლის წარმომადგენლებმა შეიმუშავეს „დიდი სივრცის“ თეორია, რომლის თანახმად, მსოფლიოში არსებობდა ორი დაპირისპირებული ძალა: ანგლო-ამერიკული და კონტინენტური (რუსეთი, იაპონია, გერმანია). პირველი ძალა ცდილობდა გაფართოებას გეოგრაფიული პარალელების მიმართულებით ანუ დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ, ხოლო მეორე ძალა შეეცდებოდა ტერიტორიულ ზრდას ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ. ჰაუსჰოფერი ვარაუდობდა, რომ ამერიკა აღმოსავლეთ ნახევარსფეროში ექსპანსიას განახორციელებდა, რასაც კონტინენტური სახელმწი-

ფოები წინ უნდა აღდგომოდნენ. გერმანიას თავისი გავლენა უნდა გაეგრძელებინა აფრიკაზე, რუსეთს – ახლო აღმოსავლეთსა და ცენტრალურ აზიაზე, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში იაპონიის მეცადინეობით უსაფრთხოების ზონა უნდა ჩამოყალიბებულიყო. იმავდროულად, აშშ-ის გეოპოლიტიკური გავლენა ცენტრალურ და სამხრეთ ამერიკაზე გავრცელდებოდა. ჰაუსჰოფერს მიაჩნდა, რომ აღნიშნული იდეების რეალიზაციისთვის აუცილებელი იყო მოსკოვი-ბერლინი-ტოკიოს „კონტინენტური ბლოკის“ შექმნა (იქვე: 230-231).

„*Geopolitik*“ გერმანიის გარდა, მხოლოდ იაპონიაში იყო პოპულარული. სხვა ქვეყნებში მისდამი დამოკიდებულება, უკეთეს შემთხვევაში ინდეფერენტული, უმეტესად კი ძალზე უარყოფითი იყო. ნაცისტური გერმანიის დაცემის შემდეგ აღნიშნული სამეცნიერო სკოლა დაიშალა.

XX საუკუნის მეორე ნახევარში გეოპოლიტიკური თეორიებისა და კონცეფციების შემუშავებაში წინა პლანზე გამოვიდნენ ანგლო-ამერიკული სკოლის წარმომადგენლები, რომლებმაც მაკინდერისა და სპიქმენის იდეები განავითარეს. გერმანული გეოპოლიტიკური სკოლის წარმომადგენლები მეორე მსოფლიო ომში გერმანიის დამარცხების შემდეგ ჩრდილში მოექცნენ. ამან კონტინენტური ევროპის გეოპოლიტიკური აზრის დასუსტება გამოიწვია. აღსანიშნავია, რომ 1950-იანი წლების შუამდე ევროპაში რამდენადმე ღირებული გეოპოლიტიკური კონცეფციის ან დოქტრინის შემუშავება-რეალიზაცია არ მომხდარა. ამით შესანიშნავად ისარგებლა ამერიკამ და ევროპა თავის გეოპოლიტიკურ ორბიტაში მოაქცია, რაც ჩრდილო-ატლანტიკური ალიანსის (ნატო) შექმნით დაგვირგვინდა.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ამერიკის გეოსტრატეგიის სამეცნიერო სკოლამ განსაკუთრებული აქცენტი საჰაერო სიძლიერეზე გააკეთა. ამ მიმართულების პიონერად მიჩნეულია ცნობილი ამერიკელი მფრინავი, გამომგონებელი, ბიზნესმენი და მოაზროვნე **ალექსანდერ დე სევერსკი (Alexander de Seversky)**.¹ ჯერ კიდევ 1940-იან წლებში დე სევერსკი საჰაერო ბაზების მასობრივი მშენებლობის იდეის ინიციატივით გამოვიდა. მას მიაჩნდა, რომ ამერიკას და კანადას საჰაერო თავდაცვის ძირითადი ხაზი უნდა გადიოდა არა ატლანტის ან წყნარი ოკეანეების სანაპიროებზე, არამედ ჩრდილო ყინულოვანი ოკეანის სანაპირო ზოლზე. სევერსკის არგუმენტი ეფუძნებოდა იმ გეოგრაფიულ ფაქტს, რომ რუსე-

¹ ალექსანდერ დე სევერსკი (1894-1974 წწ.) რუსეთში დაიბადა. გარკვეული დრო რუსეთის ფლოტში მფრინავად მსახურობდა. 1917 წ. სოციალისტური რევოლუციის შემდეგ რუსეთი დატოვა და საცხოვრებლად აშშ-ში გადავიდა. 1927 წ. ბომბდამშენის პირველი ავტომატური სამიზნე გამოიგონა. როგორც მფრინავს, დამყარებული აქვს არა ერთი საჰაერო რეკორდი. მან ავიაკომპანია „*Republican Aviation Corporation*“ დამაარსებელი და მისი მფლობელი იყო. დე სევერსკის კალამს ეკუთვნის მონოგრაფიები: „გამარჯვების მიღწევა საჰაერო ძალის მეშვეობით“ (1942 წ.) და „საჰაერო სიძლიერე: გადარჩენის მთავარი საშუალება“ (1950 წ.).

თიდან აშშ-მდე უმოკლესი გზა ჩრდილოეთ პოლუსზე გადის. ამ რეკომენდაციის საფუძველზე აშშ-მა და კანადამ ალასკისა და ჩრდილოეთ კანადის ტერიტორიაზე ჰაერსაწინააღმდეგო სარადარო და საავიაციო ბაზების სამეშელონიანი საკმაოდ ძვირად ღირებული სისტემა შექმნეს (Glassner, 1993: 250).

დე სევერსკი ამტკიცებდა, რომ საჰაერო ძალების ზრდასთან ერთად აშშ-ს აღარ დასჭირდებოდა მცირე ომების წარმოება და უცხოეთში განლაგებული ძვირად ღირებული სამხედრო ბაზების შენარჩუნება. მისი აზრით, ამერიკას უფრო თავდაცვითი, ვიდრე შემტევი სამხედრო სისტემის შექმნაზე უნდა ეზრუნა. თუმცა, მისი „ამერიკული ციხე-სიმაგრის“ კონცეფციამ ამერიკელი პოლიტიკოსების და სამხედროების მხარდაჭერა ვერ მოიპოვა (იქვე: 251).

„ცივი ომის“ პირობებში ევროპამ ახალ რეალობებს თანდათანობით აულო ალლო და იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ დადგა კარდინალური გადაწყვეტილებების მიღების დრო, რადგან სხვა შემთხვევაში ის მსოფლიო პოლიტიკური არენის პერიფერიაზე აღმოჩნდებოდა. ახალი ევროპული თეორიული და პრაქტიკული ინიციატივების ავტორები გერმანია და საფრანგეთი გახდნენ. 1951 წ. შეიქმნა ქვანახშირისა და ფოლადის ევროპული გაერთიანება (**ECSC – European Coal and Steel Community**). მასში გერმანიის ფედერაციული რესპუბლიკა (გფრ), ბელგია, ნიდერლანდები, ლუქსემბურგი, საფრანგეთი და იტალია გაწევრიანდნენ. 1954 წ. გერმანიის კანცლერმა კონრად ადენაუერმა ერთიანი ევროპის იდეა წამოაყენა. ის მიუთითებდა, რომ ევროპას მხოლოდ ამ გზით შეეძლო თავისუფლების და უსაფრთხოების შენარჩუნება. უკვე 1957 წ. ხსენებული პირველი ევროპული გაერთიანების ქვეყნებმა ევროპის ეკონომიკური თანამეგობრობა (**EEC – European Economic Community**) დააარსეს. ამით ევროკავშირის შექმნის იდეას ჩაეყარა საფუძველი. საფრანგეთში ევროპული ინტეგრაციის იდეის განვითარებასთან ერთად ანტიამერიკული განწყობები იზრდებოდა. პრეზიდენტ შარლ დე გოლის ინიციატივით საფრანგეთმა ნატო დატოვა (დეფაქტო 1959 წ., დე-იურე 1966 წ.) და დამოუკიდებელი გეოპოლიტიკური კურსის რეალიზაცია დაიწყო. საფრანგეთმა საბჭოთა კავშირთან და გერმანიასთან ურთიერთობები გააფართოვა. დე გოლს მიაჩნდა, რომ მომავალში ატლანტიკიდან ურალამდე ერთიანი ევროპული სივრცე უნდა ჩამოყალიბებულიყო. ასე შეიქმნა „ევროპული კონტინენტალიზმის“ იდეა.

პარალელურად, ამერიკული გეოპოლიტიკური სკოლა ძლიერდებოდა. „ცივი ომის“ წარმოება ახალი გეოსტრატეგიის შემუშავებას მოითხოვდა. 1960-იან წლებში ამერიკელი გეოპოლიტიკოსები პირობითად ორ ჯგუფად გაიყვნენ. ერთი ნაწილი მიიჩნევდა, რომ აღმოსავლეთზე (იგულისხმებოდა „სოციალისტური ბანაკი“ და განსაკუთრებით საბჭოთა კავშირი) გამარჯვება მასთან რადიკალური დაპირისპირების (სამხედრო დაპირისპირების ჩათვლით) გზით იქნებოდა შესაძლებელი. მეცნიერთა მეორე ნაწილი კი ამ ორი იდეოლოგიური სისტემის

დაახლოების ანუ კონვერგენციის იდეით გამოდიოდა. ამ უკანასკნელის მომხრეებმა ახალი დოქტრინა შექმნეს, რომელიც „გეოპოლიტიკური მონდიალიზმის“ ანუ „ახალი მსოფლიო წესრიგის“ სახელწოდებითაა ცნობილი. იმავდროულად, ევროპაში წამყვანი პოზიციები დაიკავა „კონტინენტალიზმის“ და „ახალი მემარჯვენეობის“ იდეოლოგიამ.

ზემოთ აღნიშნულ პერიოდში ნიკოლას სპიქმენის მიმდევრებმა მათი მასწავლებლის ნააზრევში გარკვეული კორექტივები შეიტანეს. ამერიკელმა მეცნიერმა **სოლ კოენმა**¹ (*Saul Cohen*) მსოფლიოში გამოყო ოთხი შემდეგი ძირითადი გეოპოლიტიკური რეგიონი:

- ზღვისპირა რეგიონები, მკვეთრად გამოსატული საზღვაო ორიენტაციით, რომლებსაც ფლოტი და პორტები აქვთ;
- კონტინენტური ბირთვი, რომელიც საზღვაო რეგიონებისაგან დაშორებულია;
- უწყვეტი სარტყელი ზღვისპირა რეგიონების, რომლებსაც ჩამოყალიბებული საზღვაო ორიენტაცია არ გააჩნიათ;
- გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით, სხვა დამოუკიდებელი რეგიონები (*Cohen, 2015*).

ჰენრი კისინჯერმა² (*Henry Kissinger*), ცნობილმა ამერიკელმა დიპლომატმა და მეცნიერმა, გამოიყენა კოენის იდეა, რომლის მიხედვითაც ევრაზიაში არსებობს „უწყვეტი სარტყელი საზღვაო რეგიონებისა, რომლებსაც არ გააჩნიათ ჩამოყალიბებული საზღვაო ორიენტაცია“ და ახალი კონცეფცია ჩამოაყალიბა. მისი აზრით, ამერიკის საგარეო პოლიტიკური სტრატეგია მონოდებული უნდა ყოფილიყო, რომ ევრაზიის დანაწევრებული საზღვაო ზოლი გაეერთიანებინა და იგი საკუთარი კონტროლისათვის დაექვემდებარებინა. ამერიკას განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცია იმ სახელმწიფოებისათვის, რომლებიც ჰართლენდისაკენ იხრებოდნენ ან ნეიტრალურ პოლიტიკას ემხრობოდნენ. ეს რთული ამოცანა იყო, რადგან ცივი ომის პერიოდში ამერიკის ადმინისტრაცია საგარეო პოლიტიკაში ძირითადად „შეკავების პოლიტიკის“ პრინციპებით ხელმძღვანელობდა, რომელსაც ყოველთვის დადებითი შედეგები ვერ მოჰქონდა, განსაკუთრებით განვითარებად ქვეყნებთან მიმართებით. პრეზიდენტმა რიჩარდ ნიქსონმა, კისინჯერის რეკომენდაციების მეშვეობით, ამერიკის საგარეო პოლიტი-

¹ სოლ კოენი (1925-2021 წწ.) – ამერიკელი გეოგრაფი. ჰარვარდის, შემდეგ ჰანტერ კოლეჯის პროფესორი. ქუინზ კოლეჯის მოქმედი საპატიო პრეზიდენტი. გეოპოლიტიკის სფეროში მისი ცნობილი ნაშრომებია: „გეოგრაფია და პოლიტიკა დანაწევრებულ მსოფლიოში“ (1974 წ.), „მსოფლიო სისტემის გეოპოლიტიკა“ (2002 წ.) და „გეოპოლიტიკა: საერთაშორისო ურთიერთობათა გეოგრაფია“ (2008 წ.).

² ჰენრი კისინჯერი – ამერიკელი მეცნიერი და დიპლომატი. 1923 წელს დაიბადა გერმანიაში. ნობელის პრემიის ლაურეატი (1973 წ.). მას ეკავა აშშ-ის პრეზიდენტების ნიქსონისა და ფორდის ადმინისტრაციაში სახელმწიფო მდივნის და ეროვნული უშიშროების მრჩევლის პოსტი. მისი ყველაზე ცნობილი ნაშრომია: „დიპლომატია“ (1994 წ.).

კური მიდგომები უფრო მოქნილი გახადა. კერძოდ, მან „მათრახისა და თაფლაკ-ვერის“ პოლიტიკას მიმართა. ეს ნიშნავდა, რომ ამერიკას რომელიმე ქვეყნის წინააღმდეგ შეეძლო საომარი მოქმედებები განეხორციელებინა, მაგრამ მეორესთან (მაგ., ჩინეთთან) ეკონომიკურ თანამშრომლობას განავითარებდა. თეორიული თვალსაზრისით, კისინჯერმა გამოიყენა „რეალური პოლიტიკის“ („*Realpolitik*“¹) ანუ „პოლიტიკური რეალიზმის“ მიდგომები, რომელსაც მანამდე აშშ-ის საგარეო პოლიტიკაში ნაკლები ყურადღება ექცეოდა. „*Realpolitik*“-ის ძლიერი მხარე ის არის, რომ მისი განხორციელებისას ნაკლები ყურადღება ექცევა პოლიტიკურ მორალსა და იდეოლოგიურ ფასეულობებს. „პოლიტიკური რეალიზმის“ მთავარი ამოცანაა ქვეყნის ეროვნული ინტერესებიდან გამომდინარე, კონკრეტული მიზნის მიღწევა, თუნდაც ეს ქვეყნის ძირითად იდეოლოგიურ პრინციპებს ეწინააღმდეგებოდეს. ამგვარი პოლიტიკა ეფექტიანია მოკლევადიან პერსპექტივაში, მაგრამ გრძელვადიან პერსპექტივაში ქვეყნის ფასეულობათა სისტემას გარკვეული საფრთხე შეექმნება (*რეალური პოლიტიკის ერთ-ერთი ისტორიული მაგალითი აღწერილია ჩანართ 12-ში*).

კისინჯერი არ ივინყებდა ბირთვული შეკავების პოლიტიკას, ამასთან მოკავშირეების ინტერესების გათვალისწინების მომხრე იყო. მისი რეკომენდაციით, აშშ-მა, საზღვარგარეთ სამხედრო ბაზების განთავსების პროცესში, მხედველობაში მიიღო „მასპინძელი“ სახელმწიფოების გეოპოლიტიკური პრიორიტეტები (კისინჯერი, 2020).

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, ამერიკის შეერთებულ შტატებში მონდიალისტური კონცეფციების შემუშავება ამ მიმართულებით მიმდინარეობდა. აღნიშნული კონცეფციის შემუშავება-განხორციელებაზე სხვადასხვა მონდიალისტური ორგანიზაციები მუშაობდნენ/მუშაობენ, უპირველეს ყოვლისა, „ბილდებურგის ჯგუფი“, რომლის ლიდერებმა 1973 წ. „სამხრეთი კომისია“ შექმნეს. ორივე ორგანიზაციას ცნობილი ამერიკელი ბანკირი დევიდ როკფელერი ხელმძღვანელობდა. მონდიალიზმის პროექტის ფინანსურ ცენტრებს, არაოფიციალური ინფორმაციით, მსოფლიო ბანკი და საერთაშორისო სავალუტო ფონდი წარმოადგენენ. „ცივი ომის“ პერიოდში დასახელებული ორგანიზაციების მიზანი მონდიალიზმის იდეების განვითარება და ხელშეწყობა იყო. კომისიის ინტელექტუალურმა ცენტრმა, რომელსაც ზბიგნიევ ბჟეჟინსკი (*Zbigniew Brzezinski*) ხელმძღვანელობდა, ერთიან მსოფლიო სისტემაზე გადასვლისა და ამ სისტემაში ამერიკის წამყვანი როლის შესახებ რამდენიმე ვარიანტი ჩამოაყალიბა. ერთ-ერთი ვარიანტი კონვერგენციას, ე.ი. ორი დაპირისპირებული იდეოლოგიური

¹ ტერმინი „*Realpolitik*“ XIX ს-ის შუაში პირველად გერმანელმა მეცნიერმა ლუდვიგ ფონ როშემ (*Ludwig von Rochau*) გამოიყენა. რეალური პოლიტიკის პრაქტიკული გამოყენების დიდოსტატად გაერთიანებული გერმანიის პირველ კანცლერს ოტო ფონ ბისმარკს მიიჩნევენ.

სისტემის შერწყმას, შეერთებას ითვალისწინებდა. კონვერგენციის თეორიის ფუძემდებლად რუსული წარმოშობის ამერიკელი სოციოლოგი პიტერიმ სოროკინი მიიჩნევა. 1970-იან წლებში ეს თეორია კისინჯერმა და ბუეჟინსკიმ გადაამუშავეს. მათი მიდგომის მიხედვით, უნდა შექმნილიყო ახალი კულტურულ-პოლიტიკური ცივილიზაცია, რომელიც კაპიტალიზმისა და სოციალიზმის იდეებს შეითვისებდა. თუმცა, კომუნისტური ბლოკის და საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ კონვერგენციის თეორიამ თავისი აქტუალობა დაკარგა.

მნიშვნელოვანია, რომ „ცივი ომის“ პერიოდში ატლანტიზმის მიმდევრებმა სამეცნიერო-ტექნიკური რევოლუციის ახალ მიღწევებს სწრაფად აუღეს ალლო, რაც კოსმოსური და საავიაციო ტექნიკის განვითარებაზე აისახა. „ატლანტიკთა“ სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მათ შესანიშნავად გამოიყენეს ტექნიკის ახალი მიღწევები და ისინი თალასოკრატიული იდეების სამსახურში ჩააყენეს. იმ დროს, როდესაც თელუროკრატიული საბჭოთა კავშირი პასიური სამხედრო თავდაცვის მშენებლობით იყო დაკავებული, აშშ-მ შექმნა (ყოველ შემთხვევაში გამოაცხადა, რომ შექმნა) კოსმოსური ლაზერული სამხედრო სისტემა, რომლის მეშვეობითაც გადამწყვეტ სამხედრო უპირატესობას მიაღწია. ამ უპირატესობამ „ცივი ომში“ ამერიკის წარმატება განაპირობა, რასაც ჯერ „პერესტროიკა“, ხოლო მოგვიანებით კომუნისტური ბანაკის რღვევა და საბჭოთა კავშირის ტერიტორიული დაშლა მოყვა.

1990-იან წლებში ამერიკაში ავანსცენაზე „ნეოატლანტიზმის“ კონცეფციები გამოვიდა. ახალი სამეცნიერო მიმართულების სულისჩამდგელი ცნობილი ამერიკელი მეცნიერი სემუელ ჰანტინგტონი (*Samuel Huntington*)¹ გახდა. ნაშრომში „ცივილიზაციათა შეჯახება“ მან გაანალიზა, ერთი მხრივ, დასავლეთ-აღმოსავლეთისა და, მეორე მხრივ, საზღვაო და კონტინენტური სახელმწიფოების ურთიერთობები. ჰანტინგტონი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ „ატლანტიკების“ და „ევრაზიელების“ დაპირისპირება ცივილიზაციური ხასიათისაა. მისი აზრით, დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის მნიშვნელოვანი კულტურული განსხვავებები არსებობს. ის, კერძოდ, აღნიშნავდა, რომ დასავლური ცივილიზაციისათვის დამახასიათებელია ლიბერალური დემოკრატია, საბაზრო ეკონომიკა, ინდივიდუალიზმი, ადამიანის უფლებების პრიმატი, იმ დროს, როდესაც აღმოსავლეთისთვის ნიშანდობლივია კოლექტივიზმი, ტრადიციონალიზმი, პატერნალიზმი და ა.შ. ჰანტინგტონის აზრით, დასავლეთსა და აღმოსავლეთს შორის

1 სემუელ ჰანტინგტონი (1927-2008 წწ.). 18 წლის ასაკში წარჩინებით დაამთავრა იელის უნივერსიტეტი. დოქტორის ხარისხი ჰარვარდის უნივერსიტეტში მოიპოვა. აკადემიური საქმიანობა კოლუმბიის უნივერსიტეტში დაიწყო, ხოლო 1963 წ-დან სიცოცხლის ბოლომდე ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორად მუშაობდა. მისი ცნობილი ნაშრომებია: „მესამე ტალღა: დემოკრატიზაცია XX საუკუნის ბოლოს“ (1991 წ.), „ცივილიზაციათა შეხლა“ (1996წ.), „კულტურა მოქმედებაში: როგორ აყალიბებენ ღირებულებები საზოგადოებრივ პროგრესს“ (2000 წ.).

დაპირისპირება მომავალში კიდევ უფრო გამწვავდებოდა, რადგან ამ უკანასკნელში რელიგიური და ცივილიზაციური ფაქტორების როლი გაიზრდებოდა. აღნიშნული სიტუაციის გათვალისწინებით, ჰანტინგტონის რეკომენდაციით, დასავლეთმა მსოფლიოში თავისი დომინირების უზრუნველყოფის მიზნით შემდეგი ღონისძიებები უნდა გაატაროს:

- გააფართოვოს თანამშრომლობა ამერიკასა და დასავლეთ ევროპას შორის;
- არ დაუშვას სხვადასხვა გეოპოლიტიკური ცენტრებს შორის ისეთი თანამშრომლობა, რომელიც მიმართული იქნება დასავლეთის წინააღმდეგ;
- მხარდაჭერა აღმოუჩინოს დასავლურ ცივილიზაციასთან იმ ერების ინტეგრირებას, რომლებიც კულტურული ორიენტაციით მასთან ახლოს არიან;
- **წინ აღუდგეს ლოკალური კონფლიქტების გლობალურ ომებში გადაზრდას;**
- ხელი შეუწყოს მსოფლიოს მასშტაბით დასავლური ინსტიტუტების გაძლიერებას;
- შეზღუდოს ისლამური და კონფუციანური სახელმწიფოების სამხედრო ექსპანსია სხვა რეგიონებში (Huntington, 1993).

ორპოლუსიანი მსოფლიო გეოპოლიტიკური წესრიგის დაცემასთან ერთად საერთაშორისო სიტუაცია რადიკალურად შეიცვალა. სპეციალისტები და პოლიტიკოსები იძულებულნი გახდნენ, მონდიალიზმის ჯერ კიდევ განუხორციელებელი იდეებისთვის გადაეხედათ. ერთდროულად, როგორც ამერიკაში, ასევე ევროპაში ახალი მონდიალისტური კონცეპტები აღმოცენდა.

აშშ-ში პოპულარული გახდა ახალი მონდიალისტური **კონცეფცია „ისტორიის დასასრულის“** შესახებ, რომლის ავტორია ამერიკელი პოლიტოლოგი **ფრენსის ფუკუიამა (Francis Fukuyama)**. მისი აზრით, XX ს-ის ბოლოს მსოფლიოში დამყარდა ამერიკული წესრიგი, რომელიც თავისუფალ საბაზრო ეკონომიკას და ლიბერალურ-დემოკრატიულ ღირებულებებს ეფუძნება. ფუკუიამას აზრით, საბჭოთა კავშირის და სოციალისტური სისტემის არსებობა კაპიტალისტური სამყაროს განვითარებას რაციონალურ მარცვალს ანიჭებდა. კომუნისტური იდეოლოგიის დამარცხების შემდეგ კი მსოფლიო განვითარება ირაციონალურ რელსებზე გადავიდა. კერძოდ, ახალი ეტაპი დაიწყო მსოფლიოს თანამეგობრობის განვითარებაში, რაც გულისხმობდა მის სრულ ინტეგრაციას თავისუფალი ბაზრისა და დემოკრატიის გარშემო. ფუკუიამა ამტკიცებს, რომ მსოფლიო მრავალპოლარული გახდება და მის მართვაში წამყვან როლს შეასრულებენ საერთაშორისო ორგანიზაციები, რომლებიც მსოფლიო მთავრობის როლს შეასრულებენ (Fukuyama, 1992).

ფუკუიამას იდეები ევროპელი მეცნიერების ნაწილმა გაიზიარა და განავრცო. პრეზიდენტ ფრანსუა მიტერანის მრჩეველმა, ფრანგმა მეცნიერმა **ჟაკ ატალიმ (Jacques Attali)**. მისი იდეები მონდიალისტური გეოპოლიტიკის მოდი-

ფიცირებულ ვერსიას წარმოადგენს. ატალის კვლევებში წინ პლანზეა სივრცისა და ეკონომიკის ურთიერთკავშირის დადგენა, ხოლო კულტურულ, იდეოლოგიურ, ეთნიკურ, რელიგიურ ფაქტორებს ნაკლები ყურადღება ეთმობა. ატალი ამტკიცებს, რომ მსოფლიოში სამი მძლავრი ეკონომიკური ცენტრი შეიქმნა: ამერიკული (მოიცავდა ორივე ამერიკას), ევროპული (ევროკავშირის ტერიტორია) და წყნარი ოკეანის (იაპონია, ჩინეთი, სინგაპური, ტაივანი და ა.შ.), რომლებიც მომავალში მსოფლიოს ეკონომიკურ გავლენას გადაინაწილებენ. ატალი მიიჩნევდა, რომ ამ ცენტრებს შორის აშკარა დაპირისპირება არ არის მოსალოდნელი (კვინიკაძე, 2017: 51).

იტალიელმა მეცნიერმა კარლო სანტორომ ატალის იდეები განავითარა. ფუკუიამასაგან განსხვავებით, ის მიიჩნევდა, რომ მსოფლიო მრავალპოლარული არ გახდებოდა. მეტიც, ორპოლარული მსოფლიოს დანგრევა, სანტოროს აზრით, მსოფლიოს ცივილიზაციურ კატაკლიზმებამდე მიიყვანს, კერძოდ, გაიზრდება ეროვნული თვითშეგნება და გაბატონდება ნაციონალიზმი, განსაკუთრებით აღმოსავლეთ ევროპაში, რუსეთში, „მესამე სამყაროს“ ქვეყნებში. ამას დიდი ქვეყნების რღვევა, ლოკალური და რეგიონული ომები მოყვება და შედეგად მსოფლიო ერთიანი მთავრობის შექმნის იდეამდე მივა.

მთლიანობაში, შეიძლება ითქვას, რომ ნეომონდიალიზმისა და ნეოატლანტიზმის მსოფლმხედველობები, მიუხედავად ბევრი განსხვავებებისა, პრაქტიკულად, მსგავსად განიხილავს მსოფლიოს მომავალს, სადაც ცენტრალური ადგილი მსოფლიო მმართველობის შექმნას უკავშირდება. ეს იდეა, რომელიც XVIII ს-ში აღმოცენდა, ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების პროცესშია. მისი მთავარი მამოძრავებელი ძალაა გლობალიზაცია, ხოლო ხელშემშლელი – ერი-სახელმწიფოები.

ევრაზიულობა/ნეოევრაზიულობა

რუსეთი გვიანდელი ფეოდალიზმის ეპოქაში იმპერია გახდა და შემდეგი საუკუნეების განმავლობაში მსოფლიოს პოლიტიკაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა. როგორც სხვა იმპერიებში, გეოპოლიტიკური აზრი რუსეთშიც ვითარდებოდა, რომელმაც თავდაპირველი სახე XIX ს-ის ბოლოსთვის მიიღო. იმ პერიოდში დომინირებდა გეოპოლიტიკის ტრადიციული რუსული პოლიტიკური სკოლა, რომლის მიმდევრებიც რუსეთის იმპერიას კიევის რუსეთის მემკვიდრედ განიხილავდნენ და მიაჩნდათ, რომ ის ერთიანი „სლავური სამყაროს“ და/ან „მართლმადიდებლური ცივილიზაციის“ ცენტრი უნდა გამხდარიყო. კონცეფციების შემუშავებას ცდილობდნენ.

XIX ს-ის ბოლოს რუსეთის პოლიტიკურ ასპარეზზე ევრაზიული იდეოლოგია გამოვიდა. მისი მიმდევრების აზრით, რუსეთი უფრო მეტი იყო, ვიდრე მხოლოდ ბიზანტიურ-მართლმადიდებლური ცივილიზაცია. ისინი ამტკიცებდნენ, რომ: „თათრობის გარეშე, რუსეთი არ იქნებოდა“. „თათრობაში“ იგულისხმებო-

და თათარ-მონღოლთა ბატონობა, რაც რუსეთში დაახლოებით 250 წელი გაგრძელდა. „ევრაზიელთა“ ეს თეზისი რუსული პოლიტიკური აზრის ცენტრალურ იდეად იქცა. რუსი „ევრაზიელები“, რომელთა შორის გამოირჩეოდნენ ნიკოლაი ტრუბეცკოი, კონსტანტინ ლეონტიევი, პიოტრ სავიციკი მიიჩნევდნენ, რომ რუსეთი ევრაზიის შუალედურ ტერიტორიას წარმოადგენს, რაც იმაზე მიუთითებდა, რომ ის (რუსეთი) არ არის ევროპა ან აზია სუფთა სახით – **რუსეთი უნიკალური ევრაზიული ტერიტორიული ერთეულია**. სავიციკიმ გააანალიზა რა რუსეთის ისტორია, მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ რუსეთი განსაკუთრებული ცივილიზაციაა, რომელიც შეიქმნა:

- არიულ-სლავური კულტურის,
- თურქული მომთაბარეობის და
- მართლმადიდებლური ტრადიციების საფუძველზე (Савицкий, 2001).

სავიციკი მიიჩნევდა, რომ რუსი ხალხი არის არა ერი, ამ ცნების კლასიკური გაგებით, არამედ ის ერთგვარი იმპერიული ეთნოსია, რომელიც სლავურ და თურქულ სუბსტრატებს შეითავსებს. რუსმა მეცნიერმა კონსტანტინე ლეონტიევმა წინ წამოსწია შემდეგი თეზისი: „არსებობს სლავობა და არა სლავიზმი“. ამ მიდგომით რუსეთმა, ფაქტობრივად, ხელი აიღო იდეაზე, გამხდარიყო სლავური სამყაროს მაკონსოლიდირებელი ძალა. რუსეთი წავიდა განსხვავებული გზით, რომელიც მიზნად კოსმოპოლიტური იმპერიის შექმნას ისახავდა. ევრაზიელი იდეოლოგების აზრით, რუსეთი უნდა დაპირისპირებოდა იმ ქვეყნებს ან ალიანსებს, რომელთა ერთობის საფუძველს საერთო ცივილიზაციური (ეთნიკური, რელიგიური) ღირებულებები წარმოადგენს. საგულისხმოა, რომ „ევრაზიელთა“ ნააზრევი საბჭოთა პერიოდშიც ხორციელდებოდა, თუმცა ამის აფიშირება არ ხდებოდა.

საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ რუსეთში ევრაზიული იდეოლოგია ახალი ძალით აღორძინდა. შეიქმნა „ნეოევრაზიული“ იდეოლოგიური და პრაქტიკული მიმართულებები, რომელთა მთავარი ამოცანა რუსეთის ევრაზიულ სოციალისტურ იმპერიად გარდაქმნაა. ახალი რუსული იმპერიისთვის მიუღებელია ლიბერალური დემოკრატია, მათ შორის თავისუფალი საბაზრო ეკონომიკა, როგორც „ატლანტისტური“ ფასეულობები: ასე აცხადებენ ნეოევრაზიელები.

„ნეოევრაზიელები“ განიხილავენ ევროპას, როგორც ევრაზიული გეოპოლიტიკური არეალის შემადგენელ ნაწილს და იბრძვიან, რომ ევროპა ევრო-ატლანტიკურ სივრცეს ანუ ნატოს გამოეყოს. გარდა ამისა, ისინი ცდილობენ, რომ შეიქმნას კონტინენტური სამხრეთ-დასავლეთის ევრაზიული ალიანსი, რომელშიც რუსეთის გარდა, შევლენ ირანი და ერაყი. ეს ალიანსი ამ რეგიონში წინ უნდა აღუდგეს დასავლეთის გავლენის გაფართოებას. „ნეოევრაზიელები“ აღიარებენ, რომ რუსებსა და მუსლიმებს შორის არსებობს სტრატეგიული იდეების თანხვედრა, რაც, უპირველესს ყოვლისა, დასავლეთისადმი დაპირისპირებაში ვლინდება.

Counter-strategy of Eurasian geopolitics

წყარო: Dugin, 2019.

რუსეთის დღევანდელი ხელისუფლების გეოპოლიტიკური ხედვა და აგრესიული პრაქტიკული მოქმედებები დიდწილად ნეოევრაზიული იდეოლოგიის ძირითად იდეებს ემთხვევა.

1990-იანი წლებიდან მოყოლებული გეოგრაფიულ და სხვა სოციალურ მეცნიერებებში ასპარეზზე ამერიკული პოსტსტრუქტურალიზმის პირმშო **კრიტიკული გეოპოლიტიკა** გამოვიდა.

კრიტიკული გეოპოლიტიკა ავითარებს კონცეფციას, რომლის მიხედვით ადამიანებს დროთა განმავლობაში გეოგრაფიული ადგილების შესახებ გარკვეული ცოდნა, წარმოდგენები, იდეები უყალიბდებათ. ეს იდეები ზეგავლენას ახდენს კიდეც მათ ქცევასა და არჩევანზე. კრიტიკული გეოპოლიტიკა ამტკიცებს, რომ პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღება არა მარტო პოლიტიკური ელიტის, არამედ უბრალო ადამიანების უფლებაც არის. გეოპოლიტიკის კრიტიკული ფრთის წარმომადგენლები მიუთითებენ, რომ მოქალაქეები და მათი გაერთიანებები ამ უფლების რეალიზაციას სულ უფრო და უფრო ინტენსიურად ახდენენ.

ზოგადად, კრიტიკული გეოპოლიტიკის წარმომადგენლები კლასიკური გეოპოლიტიკის თეორეტიკოსებს აკრიტიკებენ იმის გამო, რომ ამ უკანასკნელებს

პოლიტიკური მოვლენების განმსაზღვრელ ძალად ბუნებრივ-გეოგრაფიული ფაქტორები მიაჩნდათ. „კლასიკოსების“ მიხედვით პოლიტიკური პროცესები ვითარდება ბუნების კანონების, ე.ი. გეოგრაფიული დეტერმინიზმის ლოგიკის საფუძველზე. სახელმწიფო განიხილება, როგორც სოციალური ორგანიზმი, რომელიც იბადება, ვითარდება, ე.ი. იერთებს ახალ ტერიტორიებს ან პირიქით, სხვა სახელმწიფოს ნაწილი ხდება, იშლება, „კვდება“ (წყვეტს არსებობას). კლასიკური გეოპოლიტიკის მიხედვით, გამოდის, რომ ნებისმიერი პოლიტიკური მოვლენა, მაგალითად, ომი, გამონვეულია ბუნებრივ-გეოგრაფიული კანონებით და არა პოლიტიკური ლიდერების გადაწყვეტილებებით. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, კლასიკური გეოპოლიტიკა პრაქტიკულად უგულვებელყოფს იმ მოსაზრებას, რომ სივრცე სოციალური კონსტრუქციაა (Tuathail, 1996).

თანამედროვე გეოპოლიტიკა გამოირჩევა როგორც სახელმწიფო, ასევე არასამთავრობო აქტორების სიმრავლით. ბევრ შემთხვევაში იმის დადგენაც კი ძნელია, თუ რომელი აქტორი რა როლს ასრულებს. უფრო მეტიც, ძნელი განსასაზღვრია, ამა თუ იმ გეოპოლიტიკურ პროცესში ვისი როლია უფრო მნიშვნელოვანი, სამთავრობო თუ არასამთავრობო ორგანიზაციებისა. ამის გამო, ამერიკელი მეცნიერი კოლინ ფლინტი თანამედროვე გეოპოლიტიკური პროცესების დახასიათებისას იყენებს ტერმინს „უნესრიგო (არეული) გეოპოლიტიკა“ („Mess Geopolitics“) (Flint, 2006: 208).

პოსტმოდერნული პერიოდის სპეციალისტები აღნიშნავენ, რომ თანამედროვე გეოპოლიტიკის მთავარი ამოცანაა იმ რესურსების, ქმედებების და რეპრეზენტაციების იდენტიფიცირება, რომლებიც ტერიტორიის კონტროლს განაპირობებენ. ისინი ხაზს უსვამენ, რომ ტერიტორიის გაკონტროლება უფრო ფართო მოვლენაა, ვიდრე სახელმწიფოს მიერ განხორციელებული პრაქტიკული ქმედება, თუნდაც ომი.

კრიტიკული გეოპოლიტიკა წარმოდგენილია რამდენიმე მიმართულებით:

- ფორმალური გეოპოლიტიკა განიხილავს აკადემიურ და საექსპერტო სექტორებში შემუშავებულ თეორიებსა და მიდგომებს;
- პრაქტიკული გეოპოლიტიკა დაკავებულია სამთავრობო ინსტიტუტების და მისი ცალკეული წარმომადგენლების მოღვაწეობისა და მათი განცხადებების ანალიზით;
- პოპულარული გეოპოლიტიკა სწავლობს მასობრივი კულტურის (მასმედია, ლიტერატურა, ხელოვნება და სხვა) იმ პროდუქციას, რომელიც საზოგადოებრივი აზრის ფორმირებასთან საერთაშორისო არენაზე ან სხვა ქვეყნებში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესებთანაა დაკავშირებული;
- სტრუქტურული გეოპოლიტიკა იკვლევს გლობალიზაციის ცალკეული პროცესების ზეგავლენას თანამედროვე გეოპოლიტიკური კონცეფციების შემუშავებაზე.

4.3 გეოპოლიტიკური ეპოქები

კაცობრიობის განვითარების ისტორია შეიძლება განვიხილოთ, როგორც გეოპოლიტიკურ ეპოქათა თანმიმდევრული ცვლა. ყოველ გეოპოლიტიკურ ეპოქას გააჩნია მისთვის დამახასიათებელი ძალთა ბალანსი, გავლენათა სფეროები, საგარეოპოლიტიკური ინტერესები, საზღვრების ცვლილება და ა.შ.

4.3.1 ვესტფალიის გეოპოლიტიკური ეპოქა

თანამედროვე გეოპოლიტიკურ ეპოქებს სათავე XVII ს-ში, კერძოდ, ვესტფალიის ხელშეკრულების გაფორმებით ჩაეყარა. 1648 წ. დადებულმა სამშვიდობო ხელშეკრულებამ საღვთო რომის იმპერიაში კათოლიკეებსა და პროტესტანტებს შორის 30-წლიან ომს წერტილი დაუსვა. ამით ევროპაში ახალი სამართლებრივ-პოლიტიკური წესრიგი დამყარდა, რამაც, თავის მხრივ, თანამედროვე საერთაშორისო ურთიერთობათა სისტემის ფორმირება განაპირობა.

ვესტფალიის სისტემამ დააკანონა საერთაშორისო ურთიერთობების ახალი სამართლებრივი პრინციპები, მათ შორის:

- გაათანაბრა კათოლიკეებისა და პროტესტანტების რელიგიური სტატუსი. შესაბამისად, გაუქმდა ევროპაში ადრე მოქმედი პრინციპი „რელიგიურ აღმსარებლობას ადგენს ხელისუფლება“.
- გაუქმდა გერმანიის იმპერატორის უზენაესობის სტატუსი საღვთო რომის იმპერიის ტერიტორიაზე. ამიერიდან, ამ იმპერიაში შემავალი ყველა ქვეყნის მონარქი თანასწორი უფლებებით სარგებლობდა.
- შეიცვალა საერთაშორისო სამართლის სუბიექტების ცნება. თუ მანამდე ასეთად მონარქი ითვლებოდა, ამიერიდან ევროპული სამართლის სუბიექტი სუვერენული სახელმწიფო გახდა.
- ხაზგასმული იყო, რომ სახელმწიფო მისდამი რწმუნებულ ტერიტორიაზე სრულად განახორციელებდა საკუთარ იურისდიქციას, რაც ნიშნავდა სახელმწიფო სუვერენიტეტის პრინციპის საერთაშორისო აღიარებას.
- შეიცვალა დამოკიდებულება ალიანსებისა და კოალიციების შექმნას ან გაუქმებასთან დაკავშირებით. სახელმწიფოთაშორისი ურთიერთობებში მანამდე არსებული სიხისტე წარსულს ჩაბარდა. ახალ პირობებში ნებისმიერ **ევროპულ სახელმწიფოს საშუალება მიეცა, რომელიმე კოალიციის ან ალიანსის წევრი გამხდარიყო (Sotirovic, 2017).**

„ვესტფალიის პრინციპები“ ჭეშმარიტად რევოლუციური აღმოჩნდა. როგორც, წინა თავში აღინიშნა, მისმა პრაქტიკულმა განხორციელებამ მნიშვნელოვნად განაპირობა თანამედროვე ერი-სახელმწიფოების ჩამოყალიბება. გარდა ამისა, საერთაშორისო პრაქტიკაში დამკვიდრდა **ძალთა ბალანსის პრინციპი**, რომლის მიზანი იყო, რომ რომელიმე ქვეყანა (ან ქვეყნების გაერთიანება) საერთაშორისო ურთიერთობებში დომინანტი ძალა არ გამხდარიყო.

ვესტფალის გეოპოლიტიკური ეპოქა ერთობ სიცოცხლისუნარიანი აღმოჩნდა. ევროპაში ძალთა ბალანსი შემდგომი 150 წლის განმავლობაში მთლიანობაში არ დარღვეულა.

ნახ. 11

ევროპის რუკა ვესტფალის ხელშეკრულების შემდეგ

წყარო: *The Peace of Westphalia*.

<https://sites.google.com/site/thewarsofreligion/the-peace-of-westphalia>

ქვემოთ მოყვანილ დანართში გთავაზობთ საერთაშორისო სისტემების ტიპოლოგიას.

დანართი 11

ძალთა ბალანსი

ძალთა ბალანსი პოლიტიკური რეალიზმისა და ნეორეალიზმის საკვანძო ცნებაა. საერთაშორისო ურთიერთობების ერთ-ერთმა გამოჩენილმა თეორეტიკოსმა მორტონ კაპლანმა (*Morton Kaplan*) შექმნა საერთაშორისო სისტემათა ტიპოლოგია, რომელიც შედგება ექვსი შემდეგი სახის სისტემისგან:

- ❖ **ძალთა ბალანსის სისტემა.** ამ შემთხვევაში, კაპლანის აზრით, წარმოდგენილი უნდა იყოს მინიმუმ ხუთი ძლიერი სახელმწიფო, სხვა შემთხვევაში მოხდება მისი ტრანსფორმაცია ბიპოლარულ სისტემად.

- ❖ **ხისტი ბიპოლარული სისტემა**, რომელშიც მოქმედებს ორი ურთიერთდაპირისპირებული კოალიცია (ბლოკი). ასეთი სისტემის პირობებში საერთაშორისო პოლიტიკურ არენაზე ნეიტრალური ან მიუმხრობელი სახელმწიფოების და, რაც მთავარია, საერთაშორისო ორგანიზაციების როლი, პრაქტიკულად, მინიმუმამდეა დაყვანილი.
- ❖ **მოქნილი ბიპოლარული სისტემა**, რომელიც წარმოდგენილია არა მარტო სახელმწიფოებით, არამედ, ასევე ბლოკებითა ან კოალიციებით. ეს სისტემა შეიძლება ორგვარი იყოს, კერძოდ, იერარქიული, სადაც კოალიციაში გამოკვეთილია ერთი ლიდერი-სახელმწიფოს როლი და არაიერარქიული, სადაც კოალიციას არ ჰყავს ამკარა ლიდერი.
- ❖ **უნിവერსალური სისტემა**. საერთაშორისო ურთიერთობებში წამყვან როლს ასრულებს საერთაშორისო ორგანიზაცია (დღევანდელი სიტუაციით – გაერო). დადგენილია და მკაცრად არის დაცული საერთაშორისო სისტემის წესები.
- ❖ **საერთაშორისო იერარქიული სისტემა**. ამ შემთხვევაში იგულისხმება, რომ აღარ არსებობენ ერი-სახელმწიფოები და იქმნება ერთიანი მსოფლიო მმართველობა (მონდიალისტური პროექტი).
- ❖ **ვეტოს სისტემა** ითვალისწინებს, რომ საერთაშორისო სისტემის ნებისმიერ აქტორს შეუძლია ვეტოს უფლება გამოიყენოს და გადაწყვეტილების მიღება დაბლოკოს. ასეთი სისტემა გვხვდება მაგ., ეუთოში (Kaplan, 1965: 21–50).

ზემოთ მოცემული ტიპოლოგიიდან საერთაშორისო ურთიერთობების ისტორია კარგად იცნობს პირველ ორი სისტემას. პირველი მათგანი მოქმედებდა მაგალითად, ვენის კონგრესის შემდეგ (დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, რუსეთი, პრუსია/გერმანიის იმპერია, ავსტრია/ავსტრია-უნგრეთის იმპერია), ხოლო მერე – „ცივი ომის“ ეპოქაში (1946-1990). დანარჩენი სისტემები თეორიული ხანიათისაა.

4.3.2 ვენის გეოპოლიტიკური ეპოქა

ნაპოლეონის ომების (1792-1815 წწ.) შემდეგ საერთაშორისო ურთიერთობების სისტემაში მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოხდა, რაც დაფიქსირდა ვენის კონგრესზე (1814-15წწ.). აღსანიშნავია, რომ **ვენის კონგრესს სხვაგვარად „ევროპულ კონცერტს“** უწოდებენ, რაც მიანიშნებს მის მნიშვნელობაზე კონკრეტულად ევროპის და ზოგადად მსოფლიოს პოლიტიკურ ისტორიაში.

ვენის კონგრესში მონაწილეობა მიიღო ევროპის ყველა მნიშვნელოვანმა პოლიტიკურმა აქტორმა, გარდა ოსმალეთის იმპერიისა. **პირველად საერთაშორისო სისტემის ფარგლებში ჩამოყალიბდა ძლიერი სახელმწიფოს ანუ ზესახელმწიფოს (Superpower) ცნება**. ასეთებად აღიარებული იყო ის ოთხი სახელმწიფო, რომელმაც ნაპოლეონ ბონაპარტის დამარცხებაში მიიღო მონაწილეობა, კერძოდ ავსტრია, რუსეთი, პრუსია და დიდი ბრიტანეთი და, ასევე საფრანგეთი, რომლის სათავეში ბურბონთა დინასტია დაბრუნდა. **საბოლოოდ გაფორ-**

მდა მრავალმხრივი დიპლომატია, რითიც ევროპის კოლექტიურ უსაფრთხოებას ჩაეყარა საფუძველი. შემდგომში ამ სუბკონტინენტზე არსებული მნიშვნელოვანი პრობლემები საერთაშორისო ფორუმებზე, მათ შორის, პარიზის (1856 წ.), ლონდონის (1871 წ.), ბერლინის (1878წ.) კონფერენციებზე განიხილებოდა და შეძლებისდაგვარად წყდებოდა. ამგვარმა მიდგომამ ევროპელებს საშუალება მისცა, ძალთა ბალანსი I მსოფლიო ომამდე შეენარჩუნებინათ, თუმცა XIX ს-ის შუაში რუსეთის იმპერიას საერთაშორისო პოლიტიკური სიტუაციის შეცვლის დიდი მცდელობა ჰქონდა (ჩანართი 12 საშუალებას გვაძლევს, გავეცნოთ, თუ როგორ მოხერხდა აღნიშნულ პერიოდში ევროპაში ძალთა თანაფარდობის შენარჩუნება).

ნახ. 12

ევროპის რუკა ვენის კონგრესის შემდეგ

წყარო: Europe after Congress of Vienna.
<https://www.pinterest.com/pin/488851734529019746/>

ვენის კონგრესმა განსაზღვრა დიპლომატიური რანგები (ელჩი, კონსული და ა.შ.). საერთაშორისო პრაქტიკაში დღემდე მოქმედებს ამ კონგრესის მიერ მიღებული კონვენცია დიპლომატიური ხელშეუხებლობის შესახებ. ვესტფალიისაგან განსხვავებით, ვენის ფორუმმა დაუშვა, რომ საერთაშორისო ურთი-

ერთობების სუბიექტი გამხდარიყო არა მარტო სახელმწიფო, არამედ სახელმწიფოთა გაერთიანება (კოალიცია).

გეოპოლიტიკური თვალსაზრისით, ძალზე დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა იმ ფაქტს, რომ ვენის კონგრესმა დააფიქსირა მსოფლიოში შექმნილი ახალი ტერიტორიული რეალობები, სხვა სიტყვებით შეიქმნა ევროპულ სახელმწიფოებს შორის კოლონიების დანაწილების ახალი ნუსხა. ვენის კონგრესიდან I მსოფლიო ომამდე პერიოდი ისტორიულ-პოლიტიკურ კვლევებში განხილულია, როგორც „ვენის გეოპოლიტიკური ეპოქა“.

ჩანართი 12

ყირიმის ომი: ძალთა ბალანსის პრინციპი მოქმედებაში

ვენის კონგრესიდან დაახლოებით სამიოდე ათწლეულის შემდეგ რუსეთი შეეცადა, ევროპაში არსებული ძალთა ბალანსი დაერღვია. რუსეთის იმპერიამ, რომელმაც თავისი საზღვრები აღმოსავლეთით ნუნარ ოკეანემდე გააფართოვა, დასავლეთის მიმართულებითაც ანალოგიური მანევრის ჩატარება მოინდომა. რუსეთი განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებდა თავის ტერიტორიულ ექსპანსიას შავი ზღვის აუზში. დასუსტებული ოსმალეთის იმპერიის დამარცხებით და კონსტანტინოპოლის აღებით რუსეთი მოიპოვებდა დარდანელისა და ბოსფორის სრუტეებზე კონტროლს. ამის შედეგად შავი ზღვა გადაიქცეოდა რუსეთის შიდა ზღვად. რუსეთს უფრო შორს მიმავალი გეგმებიც ჰქონდა. ის, ასევე, ლამობდა ბალკანეთზე ფეხის მოკიდებასაც, სადაც მის მოკავშირეებად მოიაზრებოდნენ მართლმადიდებელი სლავი ხალხები სერბები, ჩერნოგორიელები და მაკედონიელები. გარდა ამისა, მის გეგმებში შედიოდა ტერიტორიების გაფართოება სამხრეთ კავკასიაში, დუნაისპირეთში, ბალტიის ზღვის აუზში და შორეულ აღმოსავლეთში (კამჩატკა). ამ ჩანაფიქრების ნაწილის აღსრულებაც კი, განსაკუთრებით შავ ზღვასთან მიმართებით, რუსეთს აქცევდა ევროპის და, შესაბამისად, მსოფლიო ჰეგემონად (Зайончковский, 2002: 23–35).

რუსეთის აღნიშნული გეოსტრატეგიული ჩანაფიქრი, ცხადია, სრულ წინააღმდეგობაში მოდიოდა დიდი ბრიტანეთისა და საფრანგეთის ინტერესებთან, რომლებიც 1854 წლის ოქტომბერში ოსმალეთის მხარეს გამოვიდნენ და რუსეთს ომი გამოუცხადეს, მას შემდეგ, რაც რუსულმა ჯარმა დაიკავა ოსმალეთის დაქვემდებარებაში მყოფი მოლდავეთი და ვალახია. რუსეთს იმედი ჰქონდა, რომ მის მიერ პროვოცირებულ ომში მას მხარს დაუჭერდნენ მისი „ერთგული“ მოკავშირეები ავსტრია და პრუსია, მაგრამ ეს უკანასკნელები, ისევე, როგორც სხვა ევროპული სახელმწიფოები, რუსეთის ევროპაში გაბატონების კატეგორიული წინააღმდეგნი აღმოჩნდნენ. ავსტრიამ თავიდან ნეიტრალიტეტი გამოაცხადა, თუმცა მოგვიანებით ბრიტანელებსა და ფრანგებს მხარდაჭერა გამოუცხადა რუსეთის წინააღმდეგ ომში. თითქოს ლოგიკას იყო მოკლებული იყო იმგვარი ალიანსის ჩამოყალიბება, რომელიც გააერთიანებდა ტრადიციულ მტრებს, ერთი მხრივ, ფრანგებს, ხოლო, მეორე მხრივ, ბრიტანელებს და ავსტრიელებს, მაგრამ ამ შემთხვევაში რეალური პოლიტიკის პრინციპები ამოქმედდა. ახალი ალიანსის სახელმწიფოებმა მათი ეროვნული ინტერესებისთვის უფრო დიდ საფრთხედ ევროპაში ძალთა ბალანსის რადიკალური ცვლილება, კერძოდ, რუსეთის სახით ახალი ჰეგემონის გამოჩენა მიიჩნიეს.

ყირიმის ომი დასავლეთ ევროპელების და ოსმალეთის სრული გამარჯვებით დასრულდა. რუსეთმა დაკარგა გარკვეული ტერიტორიები კავკასიაში, გასასვლელი მდინარე დუნაიზე, გავლენა მოლდოვასა და ვალახიაზე. რაც მთავარია, პარიზის 1856 წ. ხელშეკრულებით რუსეთს შავ ზღვაზე სამხედრო ფლოტის ყოლის უფლება ჩამოერთვა (იქვე: 134–136).

ამერიკის შეერთებული შტატები ვენის კონგრესში, ბუნებრივია, არ მონაწილეობდა. მიუხედავად ამისა, ის ნაპოლეონის ომების დასასრულს თავისებურად გამოეხმაურა. ამერიკა იმპერიალიზმის, უფრო ზუსტად, ევროპული კოლონიალიზმის წინააღმდეგ გამოდიოდა. ის ყოველთვის ცდილობდა, ევროპული იმპერიალიზმი დაესუსტებინა. ამერიკელებმა ევროპაში ომებით გამოწვეული პოლიტიკური ქაოსით ისარგებლეს და ლათინური ამერიკის ხალხების ეროვნულ-განმანთავისუფლებელ მოძრაობებს დაუჭირეს მხარი. 1822 წ. აშშ-მა არგენტინის, ჩილეს, კოლუმბიისა და მექსიკის დამოუკიდებლობა აღიარა (Blacksell, 2006: 156).

1823 წ. ივლისს, აშშ-ის სახელმწიფო მდივანმა *ჯონ ჟუინსი ადამსმა (John Quincy Adams)* გააკეთა განცხადება, რომ ამერიკა (იგულისხმება, როგორც ჩრდილოეთი, ასევე სამხრეთი ამერიკა) ევროპული კოლონიზაციისთვის ჩაკეტილი იყო. „ამერიკა ამერიკელებისათვის“ – ასეთი იყო ამ განცხადების სულისკვეთება. ადამსის ეს იდეა ამერიკის პრეზიდენტის ჯეიმზ მონროს (*James Monroe*) 1823 წ. ყოველწლიურ საპრეზიდენტო მოხსენების „კავშირის მდგომარეობის შესახებ“ („*State of Union*“) ლაიტმოტივი გახდა. თავის მოხსენებაში მონრომ ხაზგასმით აღინიშნა, რომ ევროპელთა ნებისმიერი მცდელობა, ამერიკაში კოლონიური მმართველობა დაარსონ ან აღადგინონ, ამერიკის შეერთებული შტატების ადმინისტრაციის მიერ შეფასდება, როგორც მის წინააღმდეგ მიმართული აგრესიის აქტი, რაც შესაბამის რეაგირებას გამოიწვევს. თავის მხრივ, აშშ ვალდებულებას იღებდა, არ ჩარეულიყო ევროპის სახელმწიფოების და არც მათი არაამერიკული კოლონიების საქმეებში. ეს გამოსვლა მოგვიანებით მოინათლა, როგორც „მონროს დოქტრინა“.

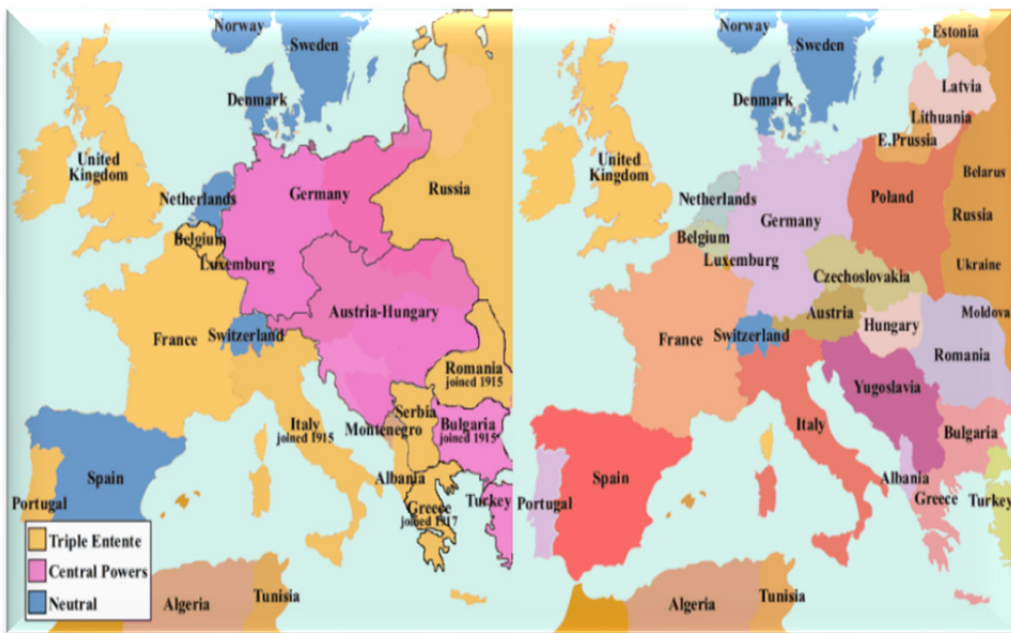
მთლიანობაში, „მონროს დოქტრინის“ რეალიზაციამ მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი ჯერ ლათინურ ამერიკაში, შემდგომ კი მთელ მსოფლიოში ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობების გაფართოებას და ახალი დამოუკიდებელი სახელმწიფოების აღმოცენებას. ნელ-ნელა სამხედრო და სოციალურ-ეკონომიკური თვალსაზრისით სუსტად განვითარებული ქვეყნები საერთაშორისო სისტემის აქტორებად მოგვევლინენ. მიუხედავად იმისა, რომ ისინი გადამწყვეტ ზეგავლენას ვერ ახდენდნენ მსოფლიო პოლიტიკაზე, ცხადი გახდა, რომ მათი გამოჩენით საერთაშორისო სისტემამ გაცილებით მრავალფეროვანი ხასიათი შეიძინა. აღნიშნული ტენდენცია მთელი XIX ს-ის განმავლობაში ძალას იკრებდა, ხოლო I მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ მან განსაკუთრებული განვითარება მიიღო.

პირველი მსოფლიო ომი (28 ივლისი, 1914 წ. – 11 ნოემბერი, 1918 წ.) მანამდე არსებული ომებისგან მსხვერპლის, გეოგრაფიული გავრცელების, ტექნიკური და ფინანსური რესურსების გამოყენების უზარმაზარი მასშტაბებით გამოირჩეოდა. ამ ომში დაიღუპა 12 მილიონი და დაშავდა 55 მილიონი ადამიანი. საბრძოლო მოქმედებების თეატრი ვრცელდებოდა ევროპაზე, ახლო აღმოსავლეთზე, აფრიკაზე, ჩინეთზე და ოკეანეთის კუნძულებზე. სამხედრო ოპერაციებში 30-ზე მეტი სახელმწიფოს საჯარისო ფორმირებები მონაწილეობდა (www.gazeta.ru).

I მსოფლიო ომის ძირითადი მონაწილეები იყვნენ, ერთი მხრივ, „ცენტრალური სახელმწიფოები“ – გერმანია, ავსტრია-უნგრეთი, ოსმალეთის იმპერია და ბულგარეთი, ხოლო, მეორე მხრივ, „ანტანტა“ – დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი და რუსეთი, რომელსაც ბევრი სხვა სახელმწიფოც შეუერთდა.

ნახ. 13

ევროპის რუკა I მსოფლიო ომამდე და ომის შემდეგ

წყარო: *WW1 before and after Map of Europe.*

http://www.laboratoriorojan.com.br/admin/s_filial/templates/before-and-after-map-of-europe-after-ww1

პირველი გლობალური ომის წარმოშობას მრავალმხრივი მიზეზები ჰქონდა. მიზეზებიდან შეიძლება გამოვყოთ იმპერიალიზმი (სამხედრო-პოლიტიკური, ეკონომიკური და სავაჭრო ინტერესები) მილიტარიზაცია, ნაციონალიზმი, სამხედრო ალიანსები და ძალთა ბალანსის დარღვევა. ამ უკანასკნელი ფაქტორის მნიშვნელობა გადამწყვეტი აღმოჩნდა.

XX საუკუნის დასაწყისისთვის საფრანგეთმა და დიდმა ბრიტანეთმა მოახერხეს თავიანთი ზღვის გადაღმა ტერიტორიების მაქსიმალურად გაფართოება, ძირითადად აფრიკისა და აზიის კოლონიების შემომატების ხარჯზე. ანალოგიური სიტუაცია შეიქმნა რუსეთთან მიმართებით, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ კონტინენტური გავრცელების გამო რუსეთის იმპერიას კომპაქტური ხასიათი ჰქონდა. კოლონიების არსებობა ამ იმპერიების მნიშვნელოვან ეკონომიკურ და სავაჭრო პოტენციალს წარმოადგენდა, რაც საბოლოო ჯამში მეტროპოლიების მოსახლეობის კეთილდღეობაზე დადებითად აისახებოდა. გერმანია და ავსტრია-უნგრეთი კოლონიების, ანუ კლასიკური გეოპოლიტიკის პოზიციიდან „სასიცოცხლო სივრცის“ დეფიციტს განიცდიდნენ. I მსოფლიო ომში დასუსტებული და დაშლის პირას მყოფი ოსმალეთის იმპერიის მონაწილეობა შეიძლება აიხსნას, როგორც ახლო აღმოსავლეთში ბრიტანული, ფრანგული და რუსული ექსპანსიის შეკავების მცდელობა.

I მსოფლიო ომის ბოლო ფაზაში, კერძოდ, 1917 წ. თებერვალში რუსეთში მოხდა ჯერ ბურჟუაზიული რევოლუცია, რომლის შედეგადაც მონარქიული მმართველობა დაემხო, ხოლო იმავე წლის 25 ოქტომბერს (თანამედროვე კალენდრით 7 ნოემბერს) სოციალისტური რევოლუცია მოხდა. რუსეთის სათავეში ვლადიმერ ლენინის მეთაურობით მოვიდა რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის მემარცხენე ფრთა – ბოლშევიკები (საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის წინამორბედი). ახალშექმნილმა ბოლშევიკურმა მთავრობამ გამოაცხადა რუსეთის გამოსვლა მსოფლიო ომიდან. რუსეთი იძულებული გახდა, გერმანიასთან გაეფორმებინა თავისთვის დამამცირებელი ხელშეკრულება („ბრესტ-ლიტოვსკის ზავი“). I მსოფლიო ომის დასრულებისთანავე ბოლშევიკურმა მთავრობამ ბრესტ-ლიტოვსკის ხელშეკრულება ბათილად გამოაცხადა.

I მსოფლიო ომის შედეგად დაიშალა ოთხი იმპერია: ოსმალეთის, ავსტრია-უნგრეთის, რუსეთისა და გერმანიის. ამით ევროპის ერთა თვითგამორკვევის მასობრივი პროცესი დაიწყო (იხ. ნახ. 13). შეიქმნა ავსტრიის და გერმანიის რესპუბლიკები. ძირითადად სამხრეთ სლავებით დასახლებული ტერიტორიები, მათ შორის სლოვენია, მონტენეგრო, ხორვატია შეუერთდა სერბიის სამეფოს, რომელიც მოგვიანებით იუგოსლავიის სამეფოდ გარდაიქმნა. დამოუკიდებლობა გამოაცხადეს ბელორუსიამ, უკრაინამ, უნგრეთმა, ჩეხოსლოვაკიამ, პოლონეთმა, უნგრეთმა, ლატვიამ, ესტონეთმა, ლიტვამ, ფინეთმა, საქართველომ, აზერბაიჯანმა და სომხეთმა (1920-21 წწ-ში ბოლშევიკურმა რუსეთმა ზემოთ ჩამოთვლილთაგან ბოლო სამი სახელმწიფოს ოკუპაცია და ანექსია მოახდინა). ქ. დანციგს მიენიჭა თავისუფალი ქალაქის სტატუსი (ესაა დღევანდელი პოლონური ქალაქი გდანსკი და მიმდებარე ტერიტორია)

საფრანგეთმა გერმანიისგან ელზასი და ლოტარინგია დაიბრუნა და საარის მხარის ოკუპაცია განახორციელა. იტალიას სამხრეთ ტიროლი და ისტრია ერგო. რუმინეთმა ყოფილი უნგრული ტერიტორიები ტრანსილვანია და ბანატი,

ხოლო ბულგარეთისგან – სამხრეთ დობრუჯა შემოიერთა. საბერძნეთის მფლობელობაში გადავიდა დასავლეთ თრაკია. გერმანიის მიერ 1864 წელს შემოერთებული სამხრეთ შლეზვიგი დანიის სამეფოს დაუბრუნდა, ხოლო ზემო სილეზია – პოლონეთს გადაეცა. ტერიტორიული ცვლილებების პარალელურად მნიშვნელოვანი ყურადღება ევროპის სატრანსპორტო-ეკონომიკურ უსაფრთხოებას დაეთმო. განსაკუთრებულად უნდა აღინიშნოს **შავი ზღვის სრუტეების დემილიტარიზაციის ფაქტი**.

პარალელურად, ომში გამარჯვებულმა დიდმა ბრიტანეთმა და საფრანგეთმა კოლონიური ტერიტორიების გაფართოება განაახლეს. მაგ., საფრანგეთმა ე.წ. „სამანდატო ტერიტორიების“ სახით მიიღო ყოფილი ოსმალური ტერიტორიები – სირია და ლიბანი, ადრე გერმანიის კუთვნილი კამერუნისა და ტოგოს ნაწილები, ხოლო დიდმა ბრიტანეთმა – ყოფილი ოსმალური ტერიტორიები – ერაყი და პალესტინა, ყოფილი გერმანული კოლონიები – ტანგანიკა და სამხრეთ-დასავლეთ აფრიკა (დღევანდელი ნამიბია).

1919 წლის ვერსალის ხელშეკრულების ძალით ომში დამარცხებულ გერმანიას მნიშვნელოვანი სანქციები დაუწესდა: მას აეკრძალა 100 ათასზე უფრო დიდი არმიის ყოლა; ჯავშანტექნიკის, სამხედრო გემებისა და თვითმფრინავების წარმოება; განხორციელდა რაინის ოლქის დემილიტარიზაცია. გერმანიის სამხედრო საზღვაო ფლოტის დიდი ნაწილი ომში გამარჯვებულმა ქვეყნებმა გადაინაწილეს (1914-1918-online).

4.3.3 ვერსალის (პარიზის) გეოპოლიტიკური ეპოქა

პირველი მსოფლიო ომით გამოწვეული ყველა გეოპოლიტიკური და სხვა მნიშვნელოვანი ცვლილებები აისახა ვერსალის (პარიზის) 1919 წლის 28 ივნისის ხელშეკრულებაში, რომელიც ძალაში 1920 წლის 10 იანვარს შევიდა.

ამ პერიოდის **ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენა გახდა ერთა ლიგის¹ შექმნა, რომელიც საქმიანობას 1920 წელს შეუდგა**. ამით მსოფლიოს ისტორიაში დასრულდა „ვენის გეოპოლიტიკური ეპოქა“ და დაიწყო „ვერსალის გეოპოლიტიკური ეპოქა“.

ერთა ლიგამ დიდ წარმატებებს ვერ მიაღწია. მან ვერ შეძლო საბჭოთა კავშირის და ნაცისტური გერმანიის მიერ ევროპის მთელი რიგი დამოუკიდებელი ქვეყნების ოკუპაცია-ანექსია შეეჩერებინა და, ზოგადად, თავიდან აეცილებინა მეორე მსოფლიო ომი. ლიგა გარკვეულ პერიოდში 58 წევრს ითვლიდა, მაგრამ მისი დაშლის მომენტისთვის ის მხოლოდ 23 სახელმწიფოს აერთიანებდა.

¹ ერთა ლიგა გაეროს წინამორბედი მთავარი საერთაშორისო ორგანიზაცია იყო. მის ფუნქციებში შედიოდა განიარაღების პროცესის წარმართვა, კონფლიქტების პრევენცია, კოლექტიური უსაფრთხოების უზრუნველყოფა, ქვეყნებს შორის დავების გადაწყვეტა, მსოფლიოში კეთილდღეობის ზრდის ხელშეწყობა და სხვა. 1946 წელს ერთა ლიგამ მოღვაწეობა თვითლიკვიდაცით დაასრულა.

ერთა ლიგის მთავარი სისუსტე ის იყო, რომ აშშ მისი წევრი არასდროს გამხდარა, ხოლო საბჭოთა კავშირის მონაწილეობამ ამ ორგანიზაციის ფარგლებში მხოლოდ ხუთი წელი (1934-1939 წწ.) გასტანა: 1939 წელს ფინეთზე თავდასხმის გამო საბჭოთა კავშირი გარიცხეს „ერთა ლიგიდან“, გერმანია და იაპონია კი იქიდან თვითონ გავიდნენ. პლანეტის უმაღლეს საერთაშორისო ორგანიზაციაში ამ ზესახელმწიფოების არმონაწილეობა იმის ძირითადი მიზეზი გახდა, რომ 1930-იანი წლების მიწურულს ევროპაში ძალთა ბალანსი დაირღვა. გასათვალისწინებელია, რომ სისტემა სრულფასოვნად ვერ იფუნქციონირებს, თუ ის მნიშვნელოვანი ელემენტების დეფიციტს განიცდის. აქედან, შეიძლება დავასკვნათ, რომ იმდროინდელი საერთაშორისო სისტემა ჯერ კიდევ არ იყო პრაგმატული და მოქნილი.

თანამედროვე მეცნიერ-გეოგრაფები სინანულით აღნიშნავენ, რომ ვერსალის საბოლოო დოკუმენტის შემუშავებაში აშკარად იგრძნობოდა გეოგრაფიული მიდგომის დეფიციტი, მაშინ, როცა ვენის შეთანხმების პროცესში გეოგრაფიულ ფაქტორს მეტნაკლებად ითვალისწინებდნენ. ევროპის ახალი პოლიტიკური რუკის ფორმირება წარიმართა ცალკეული ქვეყნების პოლიტიკური ამბიციების და არა სისტემური მიდგომის საფუძველზე (იხ. ჩანართი 13). რიგ შემთხვევაში, განსაკუთრებით კი საზღვრების დელიმიტაციის დროს, არ გაითვალისწინეს ცალკეული ტერიტორიების მნიშვნელოვანი ისტორიული, ეთნოდე-მოგრაფიული და გეოგრაფიული თავისებურებები.

ჩანართი 13

„კერზონის ხაზი“

I მსოფლიო ომის ბოლოს ანტანტის წევრებმა მიაღწიეს პოლონეთის სახელმწიფოს აღდგენის შესახებ შეთანხმებას, რომლის მიხედვით, პოლონეთის შემადგენლობაში უნდა შესულიყო ის ტერიტორიები, რომელსაც ომამდე რუსეთი, გერმანია და ავსტრო-უნგრეთი ფლობდნენ. ვერსალის ხელშეკრულებაში პოლონეთის დასავლეთი საზღვარი მკაფიოდ იყო დადგენილი. სამაგიეროდ, აღმოსავლეთი საზღვრის დელიმიტაცია ვერ მოხერხდა და საკითხი გადაიდო. ამის ძირითადი პრობლემა ის იყო, რომ ეს რეგიონი, სადაც პოლონელები, ლიტველები, უკრაინელები, ბელორუსები, ებრაელები ცხოვრობდნენ, მრავალეთნიკური შემადგენლობით გამოირჩეოდა.

პოლონეთის აღმოსავლეთ საზღვრის ბუნდოვანება 1919 წ. პოლონეთისა და რუსეთს შორის სამხედრო კონფლიქტის ერთ-ერთი მიზეზი გახდა. იმავე წელს საქმეში ევროპული სახელმწიფოები ჩაერივნენ და დიპლომატიური მოლაპარაკებები განაახლეს. ამ პროცესს ევროპელთა მხრიდან დიდი ბრიტანეთის საგარეო საქმეთა მინისტრი, ლორდი ჯორჯ კერზონი (George Curzon) ხელმძღვანელობდა.

პოლონეთის აღმოსავლეთი საზღვრის დელიმიტაციის გეგმა დიპლომატიის ისტორიაში ცნობილია, როგორც „კერზონის ხაზი“. ამ გეგმით საზღვარი გადიოდა ეთნიკური პოლინელების განსახლების ხაზზე, ხოლო მის აღმოსავლეთით იყო შერეული მოსახლეობა, სადაც ცხოვრობდნენ უკრაინელები, ბელორუსები, ლიტველები, და, აგრეთვე, ებრაელები და ეთნიკური რუსები.

აღსანიშნავია, რომ ბოლშევიკურმა რუსეთმა ევროპელთა შეთავაზება საკითხის მშვიდობიანი გადაწყვეტის შესახებ არ მიიღო და საომარი მოქმედება გააგრძელა „კერზონის ხაზის“ დასავლეთით“. საომარი კამპანია რუსეთისათვის სავალალოდ დასრულდა: მან დაკარგა შეთავაზებული ტერიტორიაც კი, რომელიც 1921 წლის „რიგის ხელშეკრულების“ თანახმად, პოლონეთის შემადგენლობაში გადავიდა.

II მსოფლიო ომის დასრულების შემდეგ „კერზონის ხაზი“ კვლავ განხილვის საგანი გახდა. 1945 წ. საბჭოთა კავშირსა და პოლონეთს შორის უმნიშვნელო ცვლილებებით ახალი სახელმწიფო საზღვარი კვლავ „კერზონის ხაზზე“ გაატარეს და შემდგომში ის აღარ შეცვლილა.

წყარო: *Blacksell, 2010: 163–164*

I მსოფლიო ომის შემდეგ ევროპაში შექმნილი ძალთა მყიფე ბალანსი ოციოდე წელიწადში დაირღვა. ევროპელი პოლიტიკოსების უნიათობამ და უპასუხისმგებლობამ მსოფლიო იმ კატასტროფის წინაშე დააყენა, რომელიც II მსოფლიო ომის სახელწოდებითაა ცნობილი.

II მსოფლიო ომი, რომელიც ექვსი წლის განმავლობაში მიმდინარეობდა (1 სექტემბერი, 1939 წ. – 2 სექტემბერი, 1945 წ.) უპრეცედენტო აღმოჩნდა ყველა იმ მახასიათებლით, რითაც შესაძლებელია ომის შეფასება. ამ ომში ჩართული იყო 72 სახელმწიფო; საომარი მოქმედებები მსოფლიოს სამ კონტინენტზე და ოთხივე ოკეანეზე მიმდინარეობდა; ომი ჩვენი პლანეტის მოსახლეობის 80%-ს შეეხო და მან 60-65 მილიონი ადამიანის სიცოცხლე შეინირა. დაღუპულთა ნახევარზე მეტი სამოქალაქო პირი იყო. ეს იყო პირველი და უკანასკნელი შემთხვევა, როდესაც ბირთვული იარაღი გამოიყენეს.

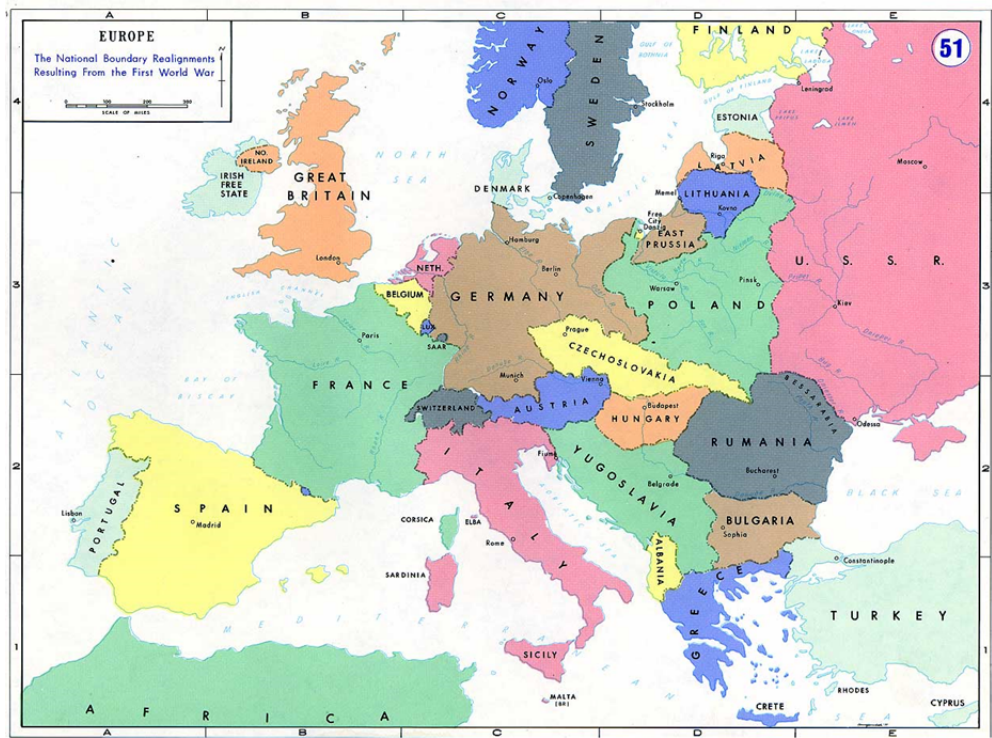
მეცნიერები ასახელებენ იმ მიზეზებს, რომელთა გამო გახდა შესაძლებელი გლობალური ომის გაჩაღება. ყველა თანხმდება იმაზე, რომ ძირითადი ფაქტორი გერმანიის სათავეში ანტიჰუმანური ნაციონალ-სოციალისტური პარტიის გამოჩენა იყო. მეორე მხრივ, ისიც აღსანიშნავია, რომ ევროპა დიდი ხანი ადოლფ ჰიტლერს და მის პარტიას გუნდრუკს უკმევდა. მთელი ცივილიზებული მსოფლიო, განსაკუთრებით კი ევროპა თვალს ხუჭავდა იმ ტერორზე, რაც ნაცისტებმა გერმანიაში ებრაელთა მიმართ განახორციელეს. ევროპელებმა არანაირი ყურადღება არ მიაქციეს ადოლფ ჰიტლერის მიერ ჯერ კიდევ 1925 წელს გაკეთებულ განცხადებას იმის თაობაზე, რომ გერმანიას აღმოსავლეთით „სასიცოცხლო სივრცის“ გაფართოება სჭირდება. უფრო მეტიც, 1938 წელს დიდი ბრიტანეთის, საფრანგეთის, გერმანიისა და იტალიის ლიდერებმა ხელი მოაწერეს მიუნხენის შეთანხმებას, რომლის ძალითაც ჩეხოსლოვაკეთის ერთ-ერთი რეგიონი, სუდეტები გერმანიას გადაეცა.

1939 წ. გერმანიამ და საბჭოთა კავშირმა გააფორმეს პაქტი თავდაუსხმელობის შესახებ, რომელსაც თან ერთვოდა საიდუმლო ოქმი. ეს საიდუმლო დო-

კუმენტი საფუძვლად დაედო ხელმომწერ სახელმწიფოებს შორის აღმოსავლეთ ევროპაში გავლენის სფეროების დანაწილებას. კერძოდ, ჩრდილო-აღმოსავლეთ ევროპაში მათი გავლენის ზონებს შორის გამყოფ ხაზად მიიჩნის ლიტვის (დღევანდელი ლიეტუვა) ჩრდილოეთ საზღვარი. რაც ნიშნავდა, რომ საბჭოთა კავშირი პრეტენზიას აცხადებდა ფინეთზე, ესტონეთსა და ლატვიაზე, ხოლო გერმანიის ინტერესის სფეროდ ცხადდებოდა ლიტვა. ნაცისტები და ბოლშევიკები, ასევე, პოლონეთის ტერიტორიის გაყოფაზე შეთანხმდნენ. გარდა ამისა, გერმანიამ ბესარაბია (დღევანდელი მოლდოვის ნაწილი) საბჭოთა კავშირის გავლენის სფეროდ აღიარა.

ნახ. 14

ევროპის რუკა მეორე მსოფლიო ომამდე

წყარო: Europe before the WWII.

დიპლომატიურ არენაზე მიღწეულმა წარმატებებმა გერმანიას სამხედრო აგრესიის განხორციელებისთვის ხელ-ფეხი გაუხსნა. ნაცისტურმა გერმანიამ თავისი საომარი მანქანა ჯერ ევროპის მცირე სახელმწიფოების წინააღმდეგ მიმართა, შემდეგ კი საომარი მოქმედება საფრანგეთის, დიდი ბრიტანეთისა და საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ წარმართა.

II მსოფლიო ომში „ღერძის ბლოკს“ წარმოადგენდნენ გერმანია, იაპონია და იტალია. მათი იძულებითი მოკავშირეები აღმოჩნდნენ უნგრეთი, ბულგარეთი,

ფინეთი, სლოვაკეთი, ერაყი. „ანტიჰიტლერულ კოალიციაში“ გაერთიანდნენ დიდი ბრიტანეთი (ყველა თავისი დომინიონით და კოლონიით), აშშ და საბჭოთა კავშირი. „ანტიჰიტლერულ კოალიციაში“ ჩაებნენ სხვა ქვეყნებიც, რომლებიც გერმანული, იტალიური ან იაპონური აგრესიის მსხვერპლი აღმოჩნდნენ: საფრანგეთი, საბერძნეთი, ჩინეთი, იუგოსლავია, დანია, ნორვეგია, ბელგია, ნიდერლანდები და სხვები.

II მსოფლიო ომში ნაცისტურმა გერმანიამ და მისმა მოკავშირეებმა სასტიკი დამარცხება განიცადეს. 1946 წ., გერმანიის ქალაქ ნიურნბერგში ჩატარდა სასამართლო პროცესი, სადაც ნაცისტი ლიდერების და გერმანული სამთავრობო და იდეოლოგიური ორგანიზაციების ბრალეულობის საკითხები განიხილეს. ეს პროცესი თითქმის ერთი წელი გაგრძელდა. საერთაშორისო სამხედრო ტრიბუნალის განაჩენით ნაცისტური გერმანიის 12 ლიდერს (მათ შორის მარტინ ბორმანს დაუსწრებლად) სიკვდილით დასჯა (ჩამოხრჩობით) მიესაჯა, ხოლო დანარჩენებს – სხვადასხვა ვადით თავისუფლების აღკვეთა. ნაცისტური (ფაშისტური) იდეოლოგია საერთაშორისო დონეზე კანონგარეშედ გამოცხადდა. გარდა ამისა, აიკრძალა ნაცისტური სიმბოლოების გამოყენება.

4.3.4 პოტსდამის გეოპოლიტიკური ეპოქა

1946 წ. ივლის-აგვისტოში, გერმანიის ქალაქ პოტსდამში გაიმართა II მსოფლიოში ომში გამარჯვებული სამი მთავარი სახელმწიფოს – საბჭოთა კავშირის, აშშ-ის და დიდი ბრიტანეთის ლიდერთა საერთაშორისო კონფერენცია, რომელმაც ევროპის მოწყობის გზებზე იმსჯელა. გამარჯვებული ტრიუმფირატის შეთანხმების¹ თანახმად, გერმანიას ჩამოერთვა ტერიტორიები, რომლებსაც ის 1937 წ-ის მდგომარეობით ფლობდა და ისინი საფრანგეთს, საბჭოთა კავშირს (დღევანდელი კალინინგრადის ოლქი) და პოლონეთს დაუკანონდათ.

ომამდელთან შედარებით, გერმანიამ დაკარგა ტერიტორიის 25%. გერმანია ორ სახელმწიფოდ გაიყო – გერმანიის ფედერაციულ რესპუბლიკად და გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკად. ასევე გაყოფილი აღმოჩნდა მისი დედაქალაქი – ბერლინი. პოლონეთი, რომელიც საბჭოთა კავშირის გავლენის სფეროში აღმოჩნდა, იძულებული გახდა, შეგუებოდა მისი აღმოსავლეთი ნაწილების საბჭოთა კავშირის (კერძოდ, უკრაინის, ბელორუსიის, ლიტვის საბჭოთა რესპუბლიკების) შემადგენლობაში შესვლას. თუმცა, პოლონეთი გარკვეულწილად მაინც მოგებულ მდგომარეობაში დარჩა, რადგან დასავლეთით და ჩრდილოეთით მან მიიღო ყოფილი გერმანული ტერიტორიები, რომლებიც ინფრასტრუქტურულად და ეკონომიკურად გაცილებით უფრო განვითარებული იყო, ვიდრე ის, რაც მან აღმოსავლეთით დაკარგა.

¹ მოგვიანებით, აღნიშნულ შეთანხმებას საფრანგეთი შეუერთდა.

ევროპის რუკა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ

წყარო: <https://www.themaparchive.com/product/origins-of-the-cold-war-europe-after-world-war-ii-19451949/>

ამ კონფერენციით დასრულდა ვერსალის და დაინყო „პოტსდამის გეოპოლიტიკური ეპოქა“. ომის დასრულებიდან სულ რამდენიმე წელიწადში ჯერ ევროპა, შემდეგ კი მთელი მსოფლიო ორ დაპირისპირებულ იდეოლოგიურ, ეკონომიკურ და სამხედრო-პოლიტიკურ ნაწილად გაიყო. საბჭოთა კავშირმა კომუნისტური რეჟიმები შექმნა პრაქტიკულად ყველა ქვეყანაში, რომელიც გერმანული ოკუპაციისაგან გაათავისუფლა. შედეგად, პოლონეთი, ჩეხოსლოვაკია, უნგრეთი, რუმინეთი, გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა, ბულგარეთი და იუგოსლავია (ეს უკანასკნელი რამდენიმე წლის შემდეგ სსრკ-ს განუდგა) საბჭოთა კავშირის ბუნებრივ მოკავშირეებად იქცნენ. დემოკრატიული დასავლე-

თისთვის ეს იყო არსებული, მაგრამ მიუღებელი რეალობა. **ჯერ ნატოს (1949 წ.), ხოლო ორიოდე წელიწადში „ვარშავის პაქტის“ შექმნით ორპოლარული მსოფლიო წესრიგი „გაფორმდა“.** მორტონ კაპლანის კლასიფიკაციას თუ მოვიშველიებთ, მაშინ აღმოჩნდება, რომ მსოფლიოში ჩამოყალიბდა ხისტი ბიპოლარული სისტემა, რომელშიც ორი ერთმანეთის მიმართ მკვეთრად დაპირისპირებული კოალიცია მოქმედებდა. მათ შორის დაძაბულობა ათწლეულების განმავლობაში ომის ზღვარზე ბალანსირებდა, თუმცა, საბედნიეროდ ცხელ ფაზაში არ გადასულა. პოლიტიკის ისტორიის სპეციალისტები 1946-1990 წლებს სამართლიანად უწოდებენ „ცივი ომის“ ეპოქას.

ჩანართი 14

„რკინის ფარდა“

ტერმინი „რკინის ფარდა“ ჯერ კიდევ XIX ს-ში გამოიყენებოდა, მაგრამ მისი დამკვიდრება საყოველთაოდ მიღებული მნიშვნელობით დაკავშირებულია დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრის უინსტონ ჩერჩილის სახელთან.

1946 წ. 5 მარტს უინსტონ ჩერჩილი ქ. ფულტონში (მისური, აშშ), უესტმინსტერის კოლეჯში სიტყვით გამოვიდა და განაცხადა:

„ევროპის კონტინენტზე ბალტიის შტეტინიდან ტრიესტამდე, ბალტიის ზღვიდან ადრიატიკის ზღვამდე „რკინის ფარდა“ დაეშვა, რის მიღმაც დარჩა ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის ყველა უძველესი ქვეყნის დედაქალაქი: ვარშავა, ბერლინი, პრაღა, ვენა¹, ბუდაპეშტი, ბელგრადი, ბუქარესტი და სოფია. ეს დიდებული ქალაქები თავისი მოსახლეობით აღმოჩნდა იქ, რასაც მე „საბჭოთა გავლენის სფეროს“ ვუწოდებ. ყოველი მათგანი ამა თუ იმ ფორმით საბჭოეთის მხრიდან არა მარტო ზეგავლენას განიცდის, არამედ მოსკოვის ძალზე და ზოგ შემთხვევაში უსაზღვროდ მზარდ კონტროლს ექვემდებარება“ (Wilde, 2012).

„რკინის ფარდა“ ევროპის არა მარტო პოლიტიკურ, არამედ მნიშვნელოვან გეოგრაფიულ ბარიერად იქცა. ამ ბარიერმა რამდენიმე ათწლეული იარსება, რაც უპრეცედენტო შემთხვევა იყო ევროპის ისტორიაში. საბედნიეროდ, მას შემდეგ, რაც XXI საუკუნის დასაწყისში აღმოსავლეთ ევროპის 10 სახელმწიფო ევროკავშირში გაერთიანდა, „რკინის ფარდა“ ისტორიულ მოგონებად იქცა.

ხისტი ორპოლარული მსოფლიოს არსებობამ საშუალო და სუსტად განვითარებული ქვეყნების უკმაყოფილება გამოიწვია. „განვითარებადი სამყარო“ შეეცადა, დაეფიქსირებინა, რომ მსოფლიოში არსებობდა „მესამე პოლუსიც“, რომელიც მხარს სამხედრო-პოლიტიკური კოალიციებს არ უჭერდა და საკუთარ თავს მათ მიღმა განიხილავდა.

ამ მიმართულებით პირველი ნაბიჯი 1955 წელს გადაიდგა, როდესაც ბანდუნგის (ინდონეზია) კონფერენციაზე აზიისა და აფრიკის ხალხთა ერთიანი ფრონტი ჩამოყალიბდა. კონფერენციის პოლიტიკურ პლატფორმას ნარმოდგენ-

¹ მოგვიანებით, საბჭოთა კავშირმა ვენიდან და ზოგადად ავსტრიიდან ჯარები გაიყვანა, რისი წყალობითაც ავსტრია კომუნისტური ბლოკის მიღმა აღმოჩნდა.

და ანტიიმპერიალიზმი და ანტიკოლონიალიზმი. უკვე ერთი წლის შემდეგ ხუთი ქვეყნის ლიდერების შეხვედრაზე გადაწყდა, რომ შექმნილიყო „**მიუმხრობლობის მოძრაობა**“ (*Non-Aligned Movement*).¹ 1961 წ. ბელგრადის კონფერენციაზე ეს მოძრაობა ოფიციალურად გაფორმდა. ამ ორგანიზაციის სახელწოდებიდან ჩანს, რომ მისი წევრი-სახელმწიფოები არცერთ სამხედრო-პოლიტიურ ბლოკში არ შედიოდნენ. „მიუმხრობლები“ მსოფლიოში არსებული სოციალური და ეკონომიკური უთანასწორობის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. ამ ორგანიზაციამ უდიდესი როლი შეასრულა აფრიკის დეკოლონიზაციის საქმეში. მიუხედავად იმისა, რომ უკანასკნელ პერიოდში მიუმხრობელი ქვეყნების ავტორიტეტი სულ უფრო იზრდება, ზოგიერთი გამონაკლისის გარდა (მაგ., ინდოეთი, ბრაზილია), ისინი კვლავ გლობალური ეკონომიკური და პოლიტიკური გადაწყვეტილებების მიღების პერიფერიაზე იმყოფებიან.

ხისტი ბიპოლარულობა დისკომფორტს ნატოში მონაწილე ქვეყნებსაც უქმნიდა. ამ მხრივ, ყოველთვის მწვავე იყო საფრანგეთის პოზიცია. 1978 წ. საფრანგეთის პრეზიდენტი ვალერი ჟისკარ დესტენი აღნიშნავდა, რომ აუცილებელი იყო „*მრავალპოლარული სამყაროს ორგანიზება, სადაც გადაწყვეტილების მიღება მხოლოდ ორ სუპერსახელმწიფოზე არ იქნებოდა დამოკიდებული*“ (Dickinson, 2010).

ჯერ კიდევ საბჭოთა კავშირის დაშლამდე, კერძოდ, 1987 წ., ცნობილია ამერიკელმა ისტორიკოსმა **პოლ კენედიმ (Paul Kennedy)** იწინასწარმეტყველა, რომ მსოფლიოში ძალთა ბალანსის ცვლილება მოხდებოდა, რის შედეგადაც დაახლოებით 2009 წლისთვის საერთაშორისო სისტემა მრავალპოლარული გახდებოდა. ამაზე მიაწინებდა გლობალური ეკონომიკური განვითარების იმდროინდელი ტენდენციები, რომლებიც, კენედის აზრით, სამხედრო-პოლიტიკურ ძალთა ბალანსის რადიკალურ გარდაქმნებს გამოიწვევდა. 1991 წ. ამ იდეას გამოეხმაურა სამუელ ჰანტინგტონი, რომელიც აღნიშნავდა, რომ მომავალი XXI საუკუნე ჭეშმარიტად მრავალპოლარული იქნებოდა (იქვე).

4.3.5 ბელოვეჟიეს გეოპოლიტიკური ეპოქა: ბიპოლარულობიდან მრავალპოლარულობისკენ?

1991 წლის მინურულში საბჭოთა კავშირის დაშლით დასრულდა პოტსდამის და დაიწყო ბელოვეჟიეს² გეოპოლიტიკური ეპოქა, რომლისთვისაც დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო ამერიკის უპირობო გლობალური ლიდერობა.

¹ მიუმხრობლობის მოძრაობის დამფუძნებლებად მიიჩნევიან ინდოეთის პრემიერ-მინისტრი ჯავაჰარლალ ნერუ, იუგოსლავიის პრეზიდენტი იოსიპ ბროზ ტიტო, იდონეზიის პრეზიდენტი აჰმედ სუკარნო, განის პრეზიდენტი ნკვამე ნკრუმა და ეგვიპტის პრეზიდენტი გამალ აბდელ ნასერი. ამჟამად ეს მოძრაობა 119 წევრ-სახელმწიფოს ითვლის.

² ტერმინი „ბელოვეჟიეს გეოპოლიტიკური ეპოქა“ დაკავშირებულია ბელოვეჟიეს ტევრთან (ბელარუსის ტერიტორია). 1991 წ. დეკემბერში იქ მდებარე სამონადირეო-დასასვენებელ სახლში შეიკრიბნენ რუსეთის ფედერაციის, უკრაინის და ბელარუსის პრეზიდენტები, რომლებმაც ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას „დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობის“ შექმნის შესახებ, რაც, ფაქტობრივად, საბჭოთა კავშირის დაშლას ნიშნავდა. ოფიციალურად სსრკ დაიშალა მას შემდეგ, რაც იმავე წლის 25 დეკემბერს მისმა მოქმედმა

ამგვარი მოლოდინის მიუხედავად, მსოფლიო ჰეგემონობაზე პრეტენზიის გამო ამერიკაზე პოლიტიკური და მორალური ზეწოლა გაძლიერდა. პოსტმოდერნისტულ სამყაროში ჰეგემონის სტატუსი საკმაოდ არაპოპულარულია.

აშშ იძულებული გახდა, უკან დაეხია, რაც ეტაპობრივად აისახა მისი პოლიტიკური ავტორიტეტის დაცემაზე. ამას ხელი იმანაც შეუწყო, რომ, ერთი მხრივ, მსოფლიო ეკონომიკაში იზრდება სხვა ქვეყნების და რეგიონების როლი, შესაბამისად, აშშ აღარ არის უპირობო ეკონომიკური ლიდერი, ხოლო, მეორე მხრივ, გლობალური ეკონომიკა იმდენად გადაჯაჭვულია, რომ გასათვალისწინებელია ყველა ეკონომიკური აქტორის ინტერესები. აქედან გამომდინარე, ამერიკამ მისი საერთაშორისო პოლიტიკის ვექტორი მონოპოლარულობიდან მრავალპოლარულობისაკენ გადახარა. ამაზე მეტყველებს პრეზიდენტ ბარაკ ობამას ადმინისტრაციის ოფიციალურ პირთა განცხადებებიც. კერძოდ, 2009 წელს ვიცე-პრეზიდენტმა ჯოზეფ ბაიდენმა განაცხადა: „ჩვენ ვაშენებთ მრავალპოლარულ მსოფლიოს“. 2009-2012 წლებში აშშ სახელმწიფო მდივანი ჰილარი კლინტონი კიდევ უფრო შორს წავიდა, როდესაც აღნიშნა, რომ აშშ შეეცდება მნიშვნელოვან საერთაშორისო აქტორებთან თანამშრომლობის გაფართოებას და კონკურენციის შემცირებას, რაც ხელს შეუწყობს ძალთა ბალანსის დამყარებას არა „მრავალპოლარულ“, არამედ „მრავალპარტნიორულ“ მსოფლიოში.

იმანუილ უოლერსტეინის აზრით, 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს ომით დასრულდა ახალი მსოფლიო წესრიგის პირველი აქტი (Wallerstein, 2008). ცნობილი ამერიკელი მეცნიერი „ახალ მსოფლიო წესრიგში“, ცხადია, მრავალპოლარულ მსოფლიოს გულისხმობს.

მსოფლიოს „ახალი წესრიგი“ მნიშვნელოვნად განსხვავდება მისი წინამორბედებისგან, რადგან თვისებრივად შეიცვალა დამოკიდებულება „პოლარულობის“ არსის მიმართ. ტრადიციულად ეს ტერმინი აღიქმებოდა, როგორც მსოფლიოში ძალაუფლების განაწილება (ბალანსი) სახელმწიფოებს ან მათ ალიანსებს (კოალიციებს, ბლოკებს) შორის. გავლენის ხარისხის განსაზღვრაში გადაწყვეტი მნიშვნელობა სახელმწიფოს ან ალიანსის სამხედრო-პოლიტიკურ პოტენციალს ჰქონდა.

უკანასკნელი 30 წლის განმავლობაში, განსაკუთრებით საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, როდესაც ბირთვული ომის საფრთხე თავიდან იქნა აცილებული, ძირეულად შეიცვალა საერთაშორისო სისტემის დღის წესრიგი და იმ აქტორთა სია, რომლებიც ამ დღის წესრიგს ადგენენ. „ცივი ომის“ დროს აქტიურ საერთაშორისო პრობლემებს და მათი გადაწყვეტის გზებს ნატო და „ვარშავის პაქტი“ ქვეყნები განსაზღვრავდნენ. ამჟამად, ანალოგიურ პროცესში ჩართული არიან, ერთი მხრივ, აშშ, რუსეთი, ჩინეთი, იაპონია, ევროკავშირის წამ-

პრეზიდენტმა მიხეილ გორბაჩოვმა მოიხსნა უფლებამოსილებები, ხოლო 26 დეკემბერს საბჭოთა კავშირის უმაღლესი საბჭოს ზედა პალატამ მიიღო დეკლარაცია #142 საბჭოთა კავშირის დაშლის შესახებ.

ყვანი ქვეყნები, რიგ შემთხვევებში კიდევ რამდენიმე სახელმწიფო (მაგ., ინდოეთი), მეორე მხრივ, გაერო, ნატო, ევროკავშირი, დიდი შვიდეული (G-7),¹ „დიდი რვიანი“ (G-8), „დიდი ოცეული“ (G-20), BRICS, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი (IMF), მსოფლიო ბანკი (The World Bank), „ეკონომიკური თანამშრომლობისა და განვითარების ორგანიზაცია“ (OECD), „ნავთობის ექსპორტიორი ქვეყნების ორგანიზაცია“ (OPEC), „რეკონსტრუქციისა და განვითარების საერთაშორისო ბანკი“ (IBRD), „საერთაშორისო ენერგეტიკული სააგენტო“ (IEA). სამართლიანი იქნებოდა ამ სიაში მსოფლიოს ოცამდე უდიდესი ტრანსნაციონალური კომპანიის შეყვანა, რომლებსაც გლობალური ეკონომიკური პროექტების შემუშავებასა და განხორციელებაში გადამწყვეტი სიტყვა ეთქმით.

ზემოთ მოცემული ჩამონათვალის ზედაპირული ანალიზიც კი საშუალებას გვაძლევს, დავასკვნათ, თუ რამდენი ახალი მოთამაშე გამოჩნდა მსოფლიოს პოლიტიკურ არენაზე. გარდა ამისა, თანამედროვე მსოფლიოს პოლიტიკურ გადაწყვეტილებათა მიღებაში ეკონომიკური და კომერციული პროფილის მქონე ორგანიზაციათა როლი მნიშვნელოვნად გაიზარდა.

წამყვანი ექსპერტები და მიმომხილველები სამართლიანად აღნიშნავენ, რომ XXI ს-ის საერთაშორისო სისტემის წარმმართველი ფაქტორი უფრო ეკონომიკურია, ვიდრე სამხედრო-პოლიტიკური ან გეოგრაფიული. მსოფლმხედველობრივი შემობრუნება „გეოპოლიტიკიდან გეოეკონომიკისაკენ“ ერთ დღეში არ მომხდარა. მას საფუძველი ჯერ კიდევ „ცივი ომის“ ბოლო პერიოდში ჩაეყარა. ამაში მნიშვნელოვანი დამსახურება მიუძღვით ჰენრი კისინჯერსა და ზბიგნევ ბჟეჟინსკის, რომლებიც ჯერ კიდევ 40-50 წლის წინ ცდილობდნენ, შეეცვალათ ამერიკის საგარეოპოლიტიკური პარადიგმა. მაგ., სამხრეთ-აღმოსავლეთ აზიაში კომუნისტური ექსპანსიის შეკავების მიზნით აშშ ვიეტნამის ომში ჩაება, რომელიც მისთვის საბოლოო ჯამში წარუმატებელი აღმოჩნდა. სამაგიეროდ, კომუნისტურ ჩინეთთან ეკონომიკური ურთიერთობების განვითარება მთლიანობაში წარმატებულად მიმდინარეობს.

ამერიკელი სპეციალისტები ქვეყნის ხელისუფლებას მოუწოდებდნენ, რომ კომუნისტური ბლოკის წინააღმდეგ გამოეყენებინა არა სამხედრო, არამედ ეკონომიკური ბერკეტები. ამერიკის მთავრობამ მილიტარიზაციაზე უარი ვერ თქვა, მაგრამ ექსპერტთა რეკომენდაციები გაითვალისწინა და გარკვეული ძალისხმევა მიმართა რეგიონული გეოეკონომიკური პროექტების განხორციელებისაკენ. ამგვარი პოლიტიკა საკმაოდ ეფექტიანი აღმოჩნდა.

¹ „დიდი შვიდეული“ არის მსოფლიოს ყველაზე განვითარებული შვიდი ქვეყანა: აშშ, ჩინეთი, დიდი ბრიტანეთი, გერმანია, საფრანგეთი, იტალია, კანადა; „დიდი რვიანი“ – იგივე ქვეყნები და რუსეთი; „დიდი ოცეული“ არის მსოფლიოში ყველაზე დიდი მთლიანი შიდა პროდუქტის მქონე (მთლიანი შიდა პროდუქტის) მქონე ოცი ქვეყანა; BRICS-ს არის ბრაზილიის, რუსეთის, ინდოეთის, ჩინეთისა და სამხრეთ აფრიკის არცთუ მჭიდრო ეკონომიკური ალიანსი.

აშშ-ს აქვს მისთვის ხელსაყრელი ეკონომიკური თანამშრომლობა სხვადასხვა ქვეყნებთან, რომელთაც დიქტატორული ან არადემოკრატიული რეჟიმები მართავენ. ამგვარ რეჟიმებთან პოზიტიური ურთიერთობის დამყარება ამერიკის მიერ აღიარებულ დემოკრატიულ ფასეულობებს პრინციპულად ეწინააღმდეგებოდა. აშკარაა, რომ პოლიტიკაში წარმატების მისაღწევად „თეთრ სახლს“ ფუნდამენტური იდეოლოგიური პრინციპების უკანა პლანზე გადატანა უხდება. აშშ-მა და ზოგიერთმა დასავლეთევროპულმა ქვეყანამ, საკუთარი ეკონომიკური ინტერესებიდან გამომდინარე, ორმაგი სტანდარტის პოლიტიკის გამოყენება დაიწყეს. სამწუხაროდ, ასეთია „პოლიტიკური რეალიზმის“ (ამჟამად „ნეორეალიზმის“) არსი. საყურადღებოა ბრიტანელი გეოგრაფის მარკ ბლექსელის მოსაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ თანამედროვე გეოპოლიტიკა არც „კლასიკურია“ და არც „კრიტიკული“, სინამდვილეში ის „პრაგმატული გეოპოლიტიკაა“ (Blacksell, 2006: 165).

4.4 გეოპოლიტიკური რეპრეზენტაციები და კოდები

4.4.1 გეოპოლიტიკური რეპრეზენტაციები

თანამედროვე გეოპოლიტიკაში (ზოგადად პოლიტიკაში) განსაკუთრებული ადგილი უკავია რეპრეზენტაციას (*Representation*). ის უნდა გავიგოთ, როგორც გეოპოლიტიკური ან საგარეოპოლიტიკური მიზნებისა და ამოცანების საჯარო წარმოდგენა და მათი „პიარი“ (*PR – public relations*). ხშირად, რეპრეზენტაცია ქვეყნის შიგნით და საგარეო მიმართულებით განსხვავებული ფორმით ხორციელდება. სახელმწიფოს მართვის ხელოვნების კუთხით ერთმანეთისგან უნდა განვასხვავოთ *ქმედება* და *რეპრეზენტაცია*. მაგ., ამ საუკუნის დასაწყისში აშშ-ის და მისი მოკავშირეების სამხედრო ოპერაცია ერაყსა და ავღანეთში არის ქმედება, ხოლო ბრძოლა „გლობალური ტერორიზმის“ ანუ „ბოროტების ღერძის“ წინააღმდეგ არის რეპრეზენტაცია (Flint, 2006: 16). ქვემოთ მოცემულია რეპრეზენტაციის ერთ-ერთი მაგალითი ერაყის თანამედროვე ისტორიიდან.

ჩანართი 15

სადამ ჰუსენის ხელისუფლების მიერ კუვეიტის ოკუპაცია-ანექსიის რეპრეზენტაცია

დღესდღეობით მსოფლიოში 21 არაბული ქვეყანაა. მათ შორის არიან რესპუბლიკები და მონარქიები, ფედერაციები და უნიტარული ქვეყნები, სეკულარული და თეოკრატიული რეჟიმები. მიუხედავად ასეთი დაქსაქსულობისა, არაბთა ერთობა და სოლიდარობა ყოველთვის იყო პანარაბული იდეოლოგიის ერთ-ერთი ცენტრალური საკითხი.

თანამედროვე არაბული ნაციონალიზმი ორგვარია. პირველი არაბთა პოლიტიკურ გაერთიანებას გულისხმობს. ამ იდეოლოგიის სულიერი მამამთავარი იყო ევვიპტის პრეზიდენტი გამალ აბდელ ნასერი (1954-70 წწ.), რომელიც ამ მიმართულებით პრაქტიკული ნაბიჯების გადადგმას ცდილობდა. ნასერი მიიჩნევდა, რომ არაბთა

ერთობა აუცილებელია ამერიკული, ფრანგული და ბრიტანული აგრესიის შეკავების და ისრელის წინააღმდეგ ბრძოლაში, ასევე არაბთა მიწაზე მშვიდობისა და კეთილდღეობის დამკვიდრებისთვის. მისი აზრით, არაბული ერთიანობა და სოლიდარობა არა ტრადიციული ისლამის, არამედ სამოქალაქო ფასეულობების საფუძველზე უნდა განხორციელებულიყო. ამ პროცესის ნაწილი იყო ეგვიპტის და სირიის გაერთიანება, რომელიც მხოლოდ სამ წელიწადს გაგრძელდა.

არაბული ნაციონალიზმის მეორე მიმართულება დღევანდელ რეალობას ასახავს. არაბთა დაყოფა ორ ათეულ სახელმწიფოდ ისტორიული გარემოებებით იყო განპირობებული. არაბები დიდი ხნის განმავლობაში იყვნენ ოსმალეთის იმპერიის ნაწილი, შემდეგ მათზე გაბატონდნენ ბრიტანელები და ფრანგები, ნაწილობრივ იტალიელებიც. არაბულ სამყაროში ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობა განსხვავებულად მიმდინარეობდა, ამდენად გასაკვირი არ უნდა იყოს ის ფაქტი, რომ არაბთა ცალკეულ ტერიტორიულ და სუბ-ეთნიკურ ერთობებს საკუთარი სპეციფიკური ინტერესები ჩამოუყალიბდათ.

არაბული კულტურული იდენტობის კატალიზატორად ისრაელის სახელმწიფოს შექმნა და შემდგომი პერიოდის ებრაულ-არაბული ომები მოგვევლინა. 1967 და 1973 წლების ისრაელის სამხედრო წარმატებების შედეგად, რიგმა არაბულმა სახელმწიფოებმა ისრაელთან სამშვიდობო ხელშეკრულებები გააფორმა. ამ ფაქტმა შელახა არაბთა თავმოყვარეობა და არაბულ ერთიანობაზე უარყოფითი ზეგავლენა იქონია.

ზემოთ აღნიშნულ პერიოდში აშშ-სა და ისრაელის მიმართ მტრულ დამოკიდებულებას ღიად მხოლოდ ორი არაბული ქვეყანა – ერაყი და სირია ავლენდნენ. ორივე ქვეყანაში გაბატონებული იყო „ბაასის“ იდეოლოგია, რომელიც ნაციონალიზმისა და სოციალიზმის სინთეზს წარმოადგენდა. ბაასისტები მხარს უჭერდნენ სეკულარული, მოდერნისტული სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას და უარყოფდნენ ისლამური ფუნდამენტალიზმის გზას. ანტიამერიკული რიტორიკა ერაყის ძირითად გეოპოლიტიკურ კოდად იქცა, განსაკუთრებით სადამ ჰუსეინის ხელისუფლების პირობებში. ჰუსეინი შეეცადა, ერაყი არაბული სამყაროს ლიდერად ექცია. 1980 წ. ერაყმა ირანთან დაიწყო ომი, რომელიც 8 წელი გაგრძელდა. აღსანიშნავია, რომ ამ ომში ამერიკელთა სიმპათიები ერაყის მხარეზე იყო, რადგან ერთი წლით ადრე ირანელმა ისლამისტებმა შაჰ მოჰამედ რეზა ფეჰლევის პრო-ამერიკული რეჟიმი დაამხეს. ერაყმა ამ ომში რამდენადმე მნიშვნელოვან წარმატებას ვერ მიაღწია და სადამ ჰუსეინმა გადაწყვიტა, რომ საჭიროა ახალი, შთამბეჭდავი გეოპოლიტიკური შედეგის მომტანი ქმედების განხორციელება.

ერაყი და კუვეიტი ოსმალეთის იმპერიაში შედიოდნენ. XIX ს-ის ბოლოს, კუვეიტი დიდი ბრიტანეთის დე ფაქტო პროტექტორატი გახდა. რეგიონში სპარსეთის ყურის კონტროლი ბრიტანელთა პოლიტიკის მთავარი პრიორიტეტი იყო. სხვა შემთხვევაში აქ გერმანია გაბატონდებოდა, რადგან ეს უკანასკნელი პირველ მსოფლიო ომში ოსმალეთის სამხედრო-პოლიტიკური მოკავშირე იყო. გერმანიას ჩაფიქრებული ჰქონდა რკინიგზის მშენებლობა ბაღდადიდან ბასრამდე, რაც მას საშუალებას მისცემდა, ერაყის ნავთობი სპარსეთის ყურის გავლით ევროპაში გაეტანა. ამის საპასუხოდ, ბრიტანელებმა კუვეიტის საზღვრების იმგვარი დემარკაცია მოახდინეს, რომ ბასრის სატრანსპორტო მდებარეობის როლი შემცირდა, ხოლო კუვეიტის გაიზარდა. აღნიშნული კუვეიტის სახელმწიფოს შექმნის საწინდარი გახდა.

სადამ ჰუსეინმა კუვეიტის ისტორიის მითოლოგიზაცია მოახდინა და შეეცადა, მსოფლიო თანამეგობრობა დაერწმუნებინა, რომ ეს პატარა ქვეყანა ისტორიულად ერაყის შემადგენელი ნაწილი იყო, ცენტრით ქალაქ ბასრაში. ეს სინამდვილეს არ შესაბამებოდა, მაგრამ ერაყის მმართველმა ისტორიის ფალსიფიცირება კუვეიტის ოკუპაციის არგუმენტად გამოიყენა.

სინამდვილეში, ერაყის მიერ კუვეიტის ოკუპაციას და ანექსიას გეოპოლიტიკური და გეოეკონომიკური მიზეზები ჰქონდა. კუვეიტი მსოფლიოში ნავთობის ერთ-ერთი მსხვილი მწარმოებელია. მისი ნავთობის საბადოების ხელში ჩაგდება ირანთან ომით დასუსტებულ ერაყს დიდ ეკონომიკურ მოგებას მოუტანდა. გარდა ამისა, ერაყი დაეპატრონებოდა სპარსეთის უბის იმ ნაწილს, საიდანაც მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში ნავთობის ტრანსპორტირება ხდება, რაც მის გეოსტრატეგიულ მნიშვნელობას აამაღლებდა. და ბოლოს, სადამის ეს ნაბიჯი არაბულ სამყაროში მისი გალიდერების ტოლფასი იქნებოდა.

აღნიშნული მიზეზები, ცხადია, ღიად არ გაცხადებულა. პირიქით, სადამ ჰუსეინმა კუვეიტის ოკუპაციის ერთ-ერთ მიზეზად პალესტინის საკითხის მოგვარების სურვილი დაასახელა. მისი განცხადებით, პალესტინელები მსოფლიოში ყველაზე დაჩაგრული ერი იყო, რადგან მათი მიწები და სუვერენიტეტი სიონისტებმა მიითვისეს. სადამმა წამოაყენა ულტიმატუმი, რომლის მიხედვით, ერაყი მანამდე არ დატოვებდა კუვეიტს, სანამ პალესტინური სახელმწიფო „ისტორიულ“ საზღვრებში არ აღდგებოდა. ამ მოთხოვნის გასამყარებლად, ერაყელებმა ისრაელის ტერიტორიის რამდენიმე სარაკეტო იერიშიც კი განახორციელეს.

მიუხედავად იმისა, რომ ერაყმა ამ კონფლიქტში სასტიკი მარცხი იწვნია, ზემოთ აღნიშნულმა რეპრეზენტაციამ თავისი საქმე გააკეთა და სადამ ჰუსეინის ავტორიტეტი არაბთა შორის მნიშვნელოვნად ამაღლდა. ბევრმა ის გმირადაც კი შერაცხა, რომელმაც დიდი ფუჟაკობა გამოავლინა იმით, რომ ამერიკულ და სიონისტურ ძალებს დაუპირისპირდა.

წარმოდგენილი მაგალითი იმის ნათელი ილუსტრაციაა, თუ როგორ შეიძლება ეროვნული ან რელიგიური იდეებით მანიპულირება გეოპოლიტიკური და გეოეკონომიკური მიზნების მიღწევისთვის. სამწუხაროდ, მსოფლიოს პოლიტიკური ისტორია რეპრეზენტაციის არაერთ ასეთ მაგალითს იცნობს (Flint, 2006: 94-99).

მოცემული მაგალითი საგულისხმოა რამდენიმე თვალსაზრისით. უპირველეს ყოვლისა, აშშ-ის ადმინისტრაციამ ვერ გაითვალისწინა, თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება კულტურულ, განსაკუთრებით რელიგიურ ფაქტორს ახლო აღმოსავლეთის საზოგადოების კონსოლიდაციაში. თუმცა, ესეც არ იყო მთავარი.

მნიშვნელოვანია, რომ ამერიკელთა ხედვა „კლასიკური გეოპოლიტიკის“ ჩარჩოებს ვერ გასცდა. კრიტიკული გეოპოლიტიკის წარმომადგენლები მიიჩნევენ, რომ ამერიკა კლასიკური ტიპის იმპერიად რჩება და საკუთარი თავის გარდაქმნა არ ძალუძს. მსოფლიო კი სწრაფად იცვლება და ახლებურ და კრიტიკულ აზროვნებას მოითხოვს.

4.4.2 გეოპოლიტიკური კოდები

საშუალება, რომლის მეშვეობითაც ქვეყანა აყალიბებს თავის საგარეო-პოლიტიკურ ორიენტირებს, არის გეოპოლიტიკური კოდი¹ (Flint, 2006: 55).

გეოპოლიტიკური კოდი ყველა ქვეყანას გააჩნია. მსოფლიოს ქვეყნების უდიდესი ნაწილისთვის ამ კოდის მოქმედების გეოგრაფიული არეალი სამეზობლოთი შემოიფარგლება. სუსტი ქვეყნის ძირითადი მცდელობა მიმართულია იქითკენ, რომ მეზობელ ქვეყნებთან ვაჭრობა განავითაროს და სამხედრო აგრესია თავიდან აიცილოს. მეტნაკლებად განვითარებული ქვეყნები ცდილობენ, რეგიონული გეოპოლიტიკური კოდი შეიმუშაონ. მაგალითად, ეგვიპტე არაბული სამყაროს წამყვანი ქვეყანაა და მას რეგიონული გეოპოლიტიკური კოდი აქვს; ასეთივეა თურქეთი, რომლის გეოპოლიტიკური კოდი ითვალისწინებს გავლენას სამხრეთ კავკასიაზე, ცენტრალურ აზიასა და ახლო აღმოსავლეთის ზოგიერთ ქვეყანაზე. ირანი ახლო აღმოსავლეთსა და სამხრეთ აზიაში ანგარიშგასაწიფი ძალაა. თითებზე ჩამოსათვლელია ის ქვეყნები, რომლებსაც გლობალური კოდის შემუშავება და მისი რეალიზაცია ხელეწიფებათ. ამ ქვეყანათა რიცხვს მიეკუთვნებიან გაეროს უშიშროების საბჭოს ხუთივე წევრი-სახელმწიფო: აშშ, რუსეთი, საფრანგეთი, ჩინეთი და დიდი ბრიტანეთი, ასევე, გერმანია, იაპონია და იტალია. სპეციალისტთა ნაწილს ინდოეთიც გლობალურ ძალად მიაჩნია. ნებისმიერ შემთხვევაში, მსოფლიოს სუპერსახელმწიფოთა რიცხვი ძალზე მცირეა.

შესაბამისად, გეოგრაფიული თვალსაზრისით, გეოპოლიტიკური კოდი შეიძლება განვიხილოთ გლობალურ, რეგიონულ და ლოკალურ (სახელმწიფო ან მისი ნაწილი), ანუ მაკრო-, მეზო- და მიკრო-დონეებზე (მასშტაბით). ამასთან, უნდა გავითვალისწინოთ, რომ გეოპოლიტიკური შედეგების მხრივ, ამ დონეების განცალკევება არამართლზომიერია, რადგან ერთ გეოგრაფიულ დონეზე მიმდინარე გეოპოლიტიკური პროცესი სხვა დონეებზეც აუცილებლად აისახება. მაგალითად, 2008 წლის აგვისტოში რუსეთსა და საქართველოს შორის საომარი მოქმედებები ლოკალურ დონეზე (ცხინვალის რეგიონში) მიმდინარეობდა, თუმცა ამ ომის გეოპოლიტიკურმა შედეგებმა მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ძალთა ბალანსზე რეგიონული და გლობალური მასშტაბით.

ნებისმიერი ქვეყანა საკუთარ გეოპოლიტიკურ კოდს განსაზღვრავს შემდეგი ხუთი ფაქტორის გათვალისწინებით:

- ვინ არიან არსებული და პოტენციური მოკავშირეები;
- ვინ არიან არსებული და პოტენციური მტრები;
- რამდენად არის შესაძლებელი არსებული მოკავშირეების შენარჩუნება და ახალი მოკავშირეების შექმნა;

¹ ტერმინი „გეოპოლიტიკური კოდი“ პირველად გამოიყენა ცნობილმა ამერიკელმა ისტორიკოსმა ჯონ ლუის გადისმა ნაშრომში „სამხედრო შეკავების სტრატეგია“ (Gaddis, 1982).

- რამდენად არის შესაძლებელი არსებული მტრების შეკავება, აქედან გამომდინარე პოტენციური საფრთხეების მინიმიზაცია ან სულაც თავიდან აცილება;
- როგორი რეპრეზენტაცია („პიარი“) უნდა ჰქონდეს წინა ოთხ ფაქტორს, ერთი მხრივ, საკუთარი საზოგადოების, ხოლო, მეორე მხრივ, საერთაშორისო თანამეგობრობის წინაშე (Taylor & Flint, 2000: 62)

დავუბრუნდეთ დიდი ბრიტანეთის მაგალითს. მისი მოკავშირეების რიცხვში ევროკავშირისა და ნატოს წევრი სახელმწიფოები შედიან. 1990-იანი წლების დასაწყისში ამ სიაში გამოჩნდნენ აღმოსავლეთ ევროპის სახელმწიფოები, რომლებიც ჯერ კიდევ „ცივი ომის“ დროს დიდი ბრიტანეთის მტრებად განიხილებოდნენ. ეს ფაქტი ცხადყოფს, თუ რამდენად არაპროგნოზირებადი და დინამიკურია საერთაშორისო პოლიტიკა. დიდი ბრიტანეთის ძირითადი მტერი, საბჭოთა კავშირი, წინა საუკუნის ბოლო ათწლეულის დასაწყისში დაიშალა. მისი სამართალმემკვიდრე რუსეთი რჩება ნისლიანი ალბიონის მეტოქედ, მაგრამ ის აღარ განიხილება როგორც მნიშვნელოვანი საფრთხე. სამაგიეროდ, ბრიტანეთისთვის წინა პლანზე გამოვიდა ისეთი ძალა, როგორცაა გლობალური ტერორიზმი. ამ საფრთხემ დიდი ბრიტანეთისთვის განსაკუთრებული აქტუალობა შეიძინა მას შემდეგ, რაც მან აქტიური მონაწილეობა დაიწყო ავღანეთისა და ერაყის ანტიტერორისტულ ოპერაციებში (Flint, 2006: 57).

მოკავშირეების შენარჩუნების სტრატეგია მრავალასპექტიანია. ეკონომიკური და ბიზნესკავშირების გაღრმავება სტრატეგიის ყველაზე ეფექტიანი საშუალებაა. ევროკავშირის ქვეყნებს შორის იმდენად მჭიდრო ეკონომიკური კავშირები დამყარდა, რომ რომელიმე წევრი სახელმწიფოსთვის ამ გაერთიანების დატოვება მნიშვნელოვანი ეკონომიკური დაღმასვლის ტოლფასი იქნება. 2016 წელს გაერთიანებული სამეფოს მოსახლეობამ რეფერენდუმზე ქვეყნის ევროკავშირიდან გამოსვლას დაუჭირა მხარი („ბრექსიტი“). მოგვიანებით, როდესაც სპეციალისტებმა, განსაკუთრებით ეკონომისტებმა შესაძლო ზარალი დაითვალეს, აღმოჩნდა, რომ ბრექსიტმა ბრიტანელთა კეთილდღეობა დიდი დარტყმის წინაშე დააყენა.

საკმაოდ დიდი ყურადღება უნდა დაეთმოს კულტურული და საგანმანათლებლო კავშირების განმტკიცებას. ამგვარი კავშირები გრძელვადიან პერსპექტივაზე არის გათვლილი. მოკავშირეობის განმტკიცება, როგორც წესი, ადვილად მიღწევადია მსგავსი რელიგიური, ლინგვისტური ან ცივილიზაციური ფასეულობების საფუძველზე.

ნებისმიერი ქვეყნისთვის სამხედრო კავშირების განვითარება მნიშვნელოვანი ხერხია, ერთი მხრივ, საერთაშორისო ურთიერთობების გაღრმავების, ხოლო, მეორე მხრივ, საკუთარი თავდაცვისუნარიანობის გაძლიერების საქმეში. თუმცა ეს გზა ხიფათსაც შეიცავს, რადგან რომელიმე სამხედრო-პოლიტიკურ ბლოკთან ურთიერთობამ შეიძლება სხვა სახელმწიფო ან სამხედრო გაერთიანე-

ბა გაალიზიანოს. მაგალითად, საქართველოს სურვილი, გამხდარიყო ნატოს წევრი, იმდენად მიუღებელი აღმოჩნდა რუსეთისთვის, რომ ამ უკანასკნელმა 2008 წლის აგვისტოში საქართველოსთან ომის პროვოცირებაც კი მოახდინა.

მრავალფეროვანია ის საშუალებებიც, რომელთა მეშვეობით მტრის შეკავება ხდება. ამის ერთ-ერთი ხერხია ქვეყნის სამხედრო პოტენციალის გაძლიერება. „ცივი ომის“ პერიოდში არსებობდა იმის საშიშროება, რომ ნატოსა და ვარშავის ხელშეკრულების ქვეყნებს შორის ბირთვული ომი გაჩაღებულიყო. ამერიკამ სამხედრო შეკავების სტრატეგია გამოიყენა – მან ისეთ დონემდე განავითარა საკუთარი შეიარაღება, რომ საბჭოეთს, როგორც მინიმუმ არ ჩამორჩენოდა. დროის განმავლობაში ნატოს ქვეყნებმა და საბჭოთა კავშირმა იმდენი ბირთვული ქობინა შექმნეს, რომ დედამიწის 15-ჯერ განადგურება სრულიად რეალური ხდებოდა. ასეთ პირობებში ცხადი გახდა, რომ მესამე მსოფლიო ომში არათუ ვერავინ გაიმარჯვებდა, არამედ ცოცხალიც კი არავინ დარჩებოდა. მსოფლიოში ბირთვული იარაღი დღესაც მრავლად არის, მაგრამ მისი გლობალური გამოყენების საშიშროება თითქმის აღმოფხვრილია. სხვა მხრივ, მშვიდობის შენარჩუნება ბევრადაა დამოკიდებული დიპლომატიაზე, რომლის მთავარი ამოცანაა, „შეარბილოს“ სახელმწიფოთა შორის არსებული წინააღმდეგობები და წინა პლანზე სამშვიდობო ინიციატივები წამოსწიოს.

ეკონომიკური სანქციები საერთაშორისო თანამეგობრობის არსენალის კიდევ ერთი მძლავრი იარაღია. სანქციები გამოიყენება იმ სახელმწიფოების მიმართ, რომლებიც საერთაშორისო ვალდებულებებს არ ასრულებენ ან მათი პოლიტიკა სხვა სახელმწიფოების უსაფრთხოებისთვის რისკებს შეიცავს. 1990-იან წლებში გაეროს არ გასჭირვებია სანქციების შემოღება ერაყის წინააღმდეგ მას შემდეგ, რაც ამ უკანასკნელმა ქუვეითის წინააღმდეგ ღია სამხედრო აგრესია განახორციელა. უფრო მეტიც, გაეროს უშიშროების საბჭომ ერთსულოვანი გადაწყვეტილება მიიღო ერაყის წინააღმდეგ სამხედრო ოპერაციის ჩატარების შესახებ.

სანქციების შემოღება რთულდება ისეთ ვითარებაში, როდესაც ერთმანეთს უპირისპირდება ძლიერი სახელმწიფოების ინტერესები. ჩვენი საუკუნის პირველი ათწლეულის დამლევს დასავლეთის ქვეყნებმა ირანს წინადადებით მიმართეს, რომ მას ბირთვული პროგრამა შეეჩერებინა, რადგან ეს პოტენციურად ემუქრებოდა ახლო აღმოსავლეთის ქვეყნების, უპირველეს ყოვლისა კი, ისრაელის უსაფრთხოებას. ირანის ხელისუფლებამ ეს მოწოდება ყურად არ იღო, რადგან მისი განცხადებით ბირთვული სანვავის წარმოება ენერგეტიკული პრობლემების გადაჭრაში დაეხმარებოდა. ამ პასუხმა ნატოს ქვეყნები არ დააკმაყოფილა, რის შედეგადაც აშშ ირანის ეკონომიკური ბლოკადის ინიციატივით გამოვიდა. ეკონომიკურმა სანქციებმა, განსაკუთრებით ნავთობის და ბუნებრივი გაზის ექსპორტზე შეზღუდვების დაწესებამ, ირანის ეკონომიკას დიდი ზიანი მიაყენა, რადგან მისი ბიუჯეტის შევსება მნიშვნელოვანწილად ენერგომატარებლების ექსპორტზეა დამოკიდებული.

გეოპოლიტიკური რეპრეზენტაცია, როგორც წინა ქვეთავში აღინიშნა, უაღრესად ქმედითი ინსტრუმენტია. 2003 წ. ერაყში მსხვილმასშტაბიანი ოპერაციის დაწყებას წინ უსწრებდა ტერორისტული აქტები, რომლებიც რამდენიმე ქვეყანას შეეხო, მათ შორის, გაერთიანებულ სამეფოს და ესპანეთს. ესპანეთის პრემიერ-მინისტრმა ხოსე მარია ასმარმა მხარი დაუჭირა ესპანეთის მონაწილეობას ერაყის კამპანიაში, რის შემდეგაც საზოგადოებრივი მხარდაჭერა დაკარგა და არჩევნები წააგო. საპირისპიროდ, გაერთიანებული სამეფოს პრემიერ-მინისტრმა, ტონი ბლერმა დიდი პოლიტიკური კაპიტალი შეიძინა, რადგან, ესპანელი კოლეგისგან განსხვავებით, შეძლო ბრიტანული საზოგადოებრიობის დარწმუნება (მართალია, ცრუ ინფორმაციაზე დაყრდნობით) იმაში, რომ ერაყის ოპერაცია („გლობალურ ტერორიზმთან ბრძოლა“) ქვეყნის უსაფრთხოებას გააძლიერებდა. ეს მაგალითი მიუთითებს, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია პოლიტიკური კურსის ისეთი ფორმით წარმოდგენა, რომ ამან საზოგადოების მოწონება და მხარდაჭერა დაიმსახუროს.

გეოპოლიტიკურ კოდს, როგორც წესი, სამთავრობო დოკუმენტის სახე აქვს. თუმცა, გლობალიზაციის ეპოქაში, როდესაც იზრდება არაფორმალური გაერთიანებების როლი, გეოპოლიტიკური კოდის შემუშავება მხოლოდ მთავრობების პრივილეგია აღარ არის. ქვემოთ ამის ერთ-ერთი მაგალითია მოცემული.

ჩანართი 16

1998 წლის ფათვა: ისლამისტი-ფუნდამენტალისტთა გეოპოლიტიკური კოდი

1998 წლის თებერვალში ლონდონში გამოცემულმა არაბულენოვანმა გაზეთმა „ალ-კუდს ალ-არაბი“ გამოაქვეყნა მიმართვა, რომელსაც ხელს აწერდა ხუთი ცნობილი ისლამისტი მოღვაწე, მათ შორის, „ალ-კაიდას“ ლიდერი უსამა ბენ-ლადენი: მას რელიგიური ვერდიქტის სახე ჰქონდა მიცემული, რასაც არაბულად „ფათვა“ ეწოდება.

მიმართვის ტექსტი ყურანის ციტირებით იწყებოდა, კერძოდ ეწერა, რომ „ალაჰმა შექმნა არაბეთის ნახევარკუნძული, მისი უდაბნოები და ველები, ის ზღვებით შემოსაზღვრა“. „დღეს ეს მიწა – აღნიშნავდნენ მიმართვის ავტორები, – „მიმე განსაცდელშია, რადგან მას შემოესიენ ჯვაროსანთა ახალი ურდოები, რომლებიც უტყვევენ მუსლიმებს, სახლდებიან მათ მიწაზე, ანადგურებენ მათ ნათესებს და ითვისებენ მათ კუთვნილ სიმიდირეს. ამ მიმე ვითარებაში ჩვენ და თქვენ ვალდებული ვართ, განვიხილოთ მიმდინარე მოვლენები და შევჯერდეთ არსებული პრობლემის გადაწყვეტის გზებზე“.

მიმართვაში აღნიშნული იყო, რომ ყველაფერთან ერთად ამერიკელებს სურთ, გააძლიერონ ისრაელი და იქიდან პალესტინელები განდევნონ. ამასთან, ხაზგასმული იყო, რომ არაბული სახელმწიფოების ლიდერებს არ ძალუძთ სიონისტურ პოლიტიკასთან გამკლავება, რის გამოც „ალ-კაიდა“ სათავეში ჩაუდგება ანტიამერიკულ და ანტისიონისტურ მოძრაობას. ტექსტის ბოლო ნაწილში იყო მოწოდება: „...ჩვენ მივმართავთ ყველა მორწმუნე მუსლიმს, მათ, ვისაც სურთ, მიიღონ ღვთის ნყალობა, რომ დახოცონ ამერიკელები ყველგან და ნებისმიერ დროს, როდესაც კი ამის საშუალება მიეცემათ“.

მოცემული ტექსტი საგულისხმოა რამდენიმე თვალსაზრისით:

- ერაყის ოკუპაციიდან ქუვეითის განთავისუფლების მიზნით 1991 წელს მომხდარი „სპარსეთის ყურის კონფლიქტის“ შემდეგ საუდის არაბეთში დროებით განლაგებული ამერიკული სამხედრო ბაზები მიჩნეულია ამ ქვეყნის ოკუპაციად. ხაზგასმულია, რომ ამერიკელები ჩაგრავენ მუსლიმებს. აღნიშნულია, რომ ამერიკელები „ისლამის წმინდა მიწას“ (ე.ი. საუდის არაბეთს, სადაც მდებარეობს ისლამის წმინდა ქალაქები – მექა და მედინა) იყენებენ სხვა მუსლიმურ ქვეყნებზე სამხედრო იერიშისთვის. ტექსტის ამ ნაწილში იდენტიფიცირებულია მუსლიმთა მთავარი მტრები – აშშ და მისი მოკავშირე ისრაელი;
- ტექსტის ავტორები მიმართავენ არა კონკრეტული ქვეყნების მოქალაქეებს, არამედ ყველა მუსლიმს და მოუწოდებენ მათ, რომ ერთად („ჩვენ და თქვენ“) გადაჭრან არსებული პრობლემა. ეს ნიშნავს, რომ „ალ-კაიდას“ ლიდერებმა ყველა მორწმუნე მუსლიმი თავიანთ მოკავშირეებად დასახეს;
- მოკავშირეთა შენარჩუნებისა და ახალი მოკავშირეების შეძენის მიზნით „ალ-კაიდას“ ლიდერები მუსლიმური სოლიდარობის გრძნობაზე თამაშს ცდილობენ. კერძოდ, ტექსტში აღნიშნულია, რომ საუდის არაბეთში ამერიკელთა ყოფნა და სხვა არაბულ სახელმწიფოებზე განხორციელებული სამხედრო ოპერაციები სხვა არაფერია, თუ არა **ახალი ჯვაროსნული ლაშქრობა**, რაც ნებისმიერი მუსლიმისათვის უაღრესად უარყოფითი მუხტის მატარებელია;
- მიმართვის ავტორები არ მოუწოდებენ არაბული ან სხვა ისლამური ქვეყნების მთავრობებს დახმარების ან მხარდაჭერისაკენ. ეს შეგნებულად გაკეთდა, რომ ისინი ამერიკელების დარტყმის ქვეშ არ მოხვედრილიყვნენ;
- ავტორები ისლამურ სამყაროში (ახალი) მტრების შექმნას ერიდებიან და ამ მიზნით მწვავედ არ აკრიტიკებენ საუდის არაბეთის ხელისუფლებას, მიანიშნებენ მხოლოდ იმაზე, რომ მას ამერიკულ ექსპანსიასთან გამკლავება არ ძალუძს;
- ტექსტში მოცემული იდეები ყურანის ციტატებითაა „შეფუთული“, რაც მიმართვის შინაარსს იდეოლოგიურად აძლიერებს და მუსლიმთა საზოგადოებრივი აზრისათვის უფრო მისაღებს ხდის.

მთლიანობაში, წარმოდგენილი ფათვა ტიპური გეოპოლიტიკური კოდია. ის ამ უანრისთვის დამახასიათებელ ყველა ძირითად ასპექტს მოიცავს. ეს მიმართვა, სხვა გეოპოლიტიკური ხასიათის დოკუმენტებისგან განსხვავებით, სისხლისღვრისკენ პირდაპირ და დაუფარავ მოწოდებებს შეიცავს (Flint, 2006: 70-73).

გეოპოლიტიკური კოდი კონცეფტუალური ხასიათის დოკუმენტია. მისი დებულებების გარკვეული ნაწილი ობიექტური თუ სუბიექტური მიზეზის გამო ყოველთვის არ ან ვერ სრულდება. რიგ შემთხვევებში გეოპოლიტიკურ კოდში ჩამოყალიბებული მიზნები მტრის დაშინებისა ან დეზორიენტაციისათვის არის განკუთვნილი. „ბენ-ლადენის ფათვა“ – ამერიკელმა პოლიტიკოსებმა სწორედ ასე აღიქვეს იგი. მათ ჯეროვანი ყურადღება არ დაუთმეს სადაზვერვო სამსახურების იმ ანგარიშებს, რომლებშიც ისლამისტ-ფუნდამენტალისტების მუქარა რეალურ საფრთხედ იყო შეფასებული. 2001 წ. 11 სექტემბერს განვითარებულმა მოვლენებმა, კერძოდ, ნიუ-იორკსა და ვაშინგტონში მომხდარმა ტერორისტულმა აქტებმა, თანამედროვე მსოფლიო ახალი რეალობის – „გლობალური

ტერორიზმის“ საფრთხის წინაშე დააყენა. შესაბამისად, აშშ-ს უნდა მოეხდინა არა მხოლოდ სამხედრო პასუხის, არამედ ახალი გეოპოლიტიკური კოდის მყისიერი შემუშავება და პრევენტაცია.

ამერიკა, ისევე, როგორც მსოფლიო, უნიკალური ვითარების წინაშე დადგა. თუ მანამდე პოლიტიკურ საფრთხეს გარკვეული გეოგრაფიული მისამართი ჰქონდა, ანუ ის მომდინარეობდა ერთი ან რამდენიმე ქვეყნიდან, 2001 წლის 11 სექტემბრის მოვლენებმა ეს სტერეოტიპი დაამსხვრია და თვისებრივად ახალ გლობალურ ფენომენს დაუდო სათავე. ახლად მოვლენილ საფრთხეს ზუსტი გეოგრაფიული კოორდინატები არ გააჩნდა. საერთაშორისო ტერორიზმის ძლიერი მხარეა ის, რომ ის რომელიმე პოლიტიკურ-გეოგრაფიულ ტერიტორიულ ერთეულს არ წარმოადგენს. მისი ქსელი მსოფლიოს მრავალ ქვეყანას შეიძლება მოიცავდეს.

ზოგადად მსოფლიოს და კონკრეტულად ამერიკას მსოფლიოს ორგანიზებულ მსხვილმასშტაბიან ტერორიზმთან ბრძოლის რამდენადმე ღირებული გამოცდილება არ გააჩნდა. შესაბამისად, ამ საკითხში ჯეროვნად გარკვევას, დამნაშავეთა წრის დადგენას, შემდგომ მათ დაკავებას ან ლიკვიდაციას დიდი დრო დასჭირდებოდა. დრო კი არ ითმენდა, რადგან ამერიკული საზოგადოებრივი აზრი მთავრობისგან ადეკვატურ რეაგირებას ანუ შურისძიებას მოითხოვდა. ამ საქმეში დაყოვნება, სავარუდოდ, ამერიკის ორგანიზაციულ სისუსტედ მიიჩნეოდა, ხოლო აშშ-ის როგორც მსოფლიო ლიდერის ავტორიტეტი ეჭვქვეშ დადგებოდა. ამით შეიძლება აიხსნას ის შეცდომები, რომლებიც ამერიკელმა სპეციალისტებმა და პოლიტიკოსებმა აღნიშნული ანტიტერორისტული პოლიტიკის შემუშავებასა და განხორციელებაში დაუშვეს. შედეგად, ამერიკა და მისი მოკავშირეები ჩაებნენ ორ ომში, რომლის პოლიტიკური ეფექტიანობა მიზეზული აღმოჩნდა.

ჩანართი 17-ში მოცემულია „თეთრი სახლის“ მიერ ტერორისტული აქტების შემდეგ შემუშავებული გეოპოლიტიკური კოდების და ანტიტერორისტული ლონისძიებების რეპრეზენტაციის დახასიათება.

ჩანართი 17

„გლობალური ტერორიზმის“ წინააღმდეგ ბრძოლის რეპრეზენტაცია აშშ-ის ადმინისტრაციის მიერ

2002 წელს გამოქვეყნდა აშშ-ის „სახელმწიფოს უსაფრთხოების სტრატეგია“ (National Security Strategy (NSS), რომელსაც სხვაგვარად „ბუშის დოქტრინა“ უწოდეს. ზოგადად „სახელმწიფოს უსაფრთხოების სტრატეგია“ ყოველწლიური მოხსენებაა, რომელშიც აშშ-ის გეოპოლიტიკური კოდია ჩამოყალიბებული. ამას წინ უძღოდა ჯორჯ ბუშის (უმცროსის) ყოველწლიური „მიმართვა ქვეყნის მდგომარეობის შესახებ“ (State of Union Address, 2002). ორივე მოხსენების მთავარი მიზანი, ცხადია, ანტიტერორისტული სტრატეგიის წარმოდგენა იყო. 2002 წ. „სახელმწიფოს უსაფრთხოების სტრატეგიაში“ ხაზგასმული იყო ის ფაქტი, რომ „ბრძოლა გლობალური ტერორიზმის წინააღმდეგ განსხვავდება ნებისმიერი სხვა ომისგან, რომელიც კაცობრიობის ისტორიაში ყოფილა“ (NSS, 2002; Flint, 2006: 72).

პრეზიდენტ ჯორჯ ბუშის ადმინისტრაციის ახალი მსოფლიო წესრიგის უმთავრესი მიზანი გახდა გლობალური მასშტაბის ომი ტერორიზმის წინააღმდეგ. ამ მიზნის მისაღწევად დაისახა ორი ძირითადი ამოცანა: 1) ტერორისტების ბანაკების განადგურება, მათი გეგმების ჩაშლა და ტერორისტების გასამართლება; 2) ტერორისტების და მათი სპონსორი სახელმწიფოების მიერ ქიმიური, ბიოლოგიური და ბირთვული იარაღის წარმოების და გამოყენების პრევენცია. აქედან გამომდინარე, განისაზღვრა მთავარი მიზანი – „გლობალური ტერორიზმი“ (Flint, 2006: 72).

არსებობდა საფუძვლიანი ეჭვი, რომ სექტემბრის ტერაქტების მთავარი ორგანიზატორი „ალ-კაიდა“ იყო. შესაბამისად, უკვე 2002 წლის ოქტომბერში აშშ-მა და მისმა მოკავშირეებმა ავღანეთში სამხედრო ოპერაცია დაიწყეს, რომლის მთავარი მიზანი თალიბების რეჟიმის დამხობა და ამ ქვეყანაში „ალ-კაიდას“ ორგანიზაციული სტრუქტურის ლიკვიდაცია იყო.

ანტიტერორისტული სტრატეგიის მეორე ამოცანის გადწყვეტა ტერორისტების მხარდამჭერი ქვეყნების ხელისუფლებების იდენტიფიცირებას გულისხმობდა. ეს პოზიცია წარმოადგინა ჯორჯ ბუშმა მის ყოველწლიურ გამოსვლაში კონგრესის წინაშე. კერძოდ, მან ხაზი გაუსვა შემდეგს: „ჩვენი მეორე ამოცანაა, რომ წინ აღვუდგეთ იმ რეჟიმებს, რომლებიც აფინანსებენ ტერორიზმს და მასობრივი განადგურების იარაღის წარმოებით საფრთხეს უქმნიან ჩვენს მეგობრებს და მოკავშირეებს. / . . / ჩვენ ვიცნობთ მათ ბუნებას. ჩრდილოეთი კორეა ის რეჟიმია, რომელიც მასობრივი განადგურების რაკეტებს და იარაღს აწარმოებს, მიუხედავად იმისა, რომ ამ ქვეყნის მოსახლეობა გაჭირვებაში ცხოვრობს.

ირანი მიზანდასახულად აწარმოებს მასობრივი განადგურების იარაღს და ხელს უწყობს ტერორისტებს. ამას ხელმძღვანელობს ერთი მუჭა არალეგიტიმური ადამიანებისა, რომელიც ახშობს საკუთარი ხალხის სურვილს, თავისუფალ გარემოში იცხოვროს.

ერაყი ამერიკის მიმართ მტრულ დამოკიდებულებას ავლენს და მხარს უჭერს ტერორს. ათწლეულზე მეტია, რაც ერაყული რეჟიმი ციმბირული ნყლულის, ნერვული პარალიზების გაზების და ბირთვული იარაღის დამზადებას აგრძელებს. ეს არის რეჟიმი, რომელმაც მომწამლავი გაზები საკუთარი მოქალაქეების წინააღმდეგ გამოიყენა, რის შედეგადაც ათასობით ადამიანი დაიღუპა...

ეს სახელმწიფოები და მათი ტერორისტი მოკავშირეები „ბოროტების ღერძს“ წარმოადგენენ და მთელ მსოფლიოში მშვიდობას საფრთხეს უქმნიან. მასობრივი განადგურების იარაღის მწარმოებელი ეს რეჟიმები უდიდეს და მზარდ საფრთხეს წარმოადგენენ. მათ შეუძლიათ ეს იარაღი ტერორისტებს მიანოდონ... ამ უკანასკნელებს კი ამ იარაღის ჩვენი მოკავშირეების ან შეერთებული შტატების წინააღმდეგ გამოყენება შეუძლიათ. ჩვენი მხიდან ინდიფერენტულობა კატასტროფის ტოლფასი იქნება.

ჩვენი კოალიცია მჭიდრო თანამშრომლობის საფუძველზე ტერორისტებს და მათ დამფინანსებელ სახელმწიფოებს საშუალებას არ მისცემს, რომ ნედლეული და ტექნოლოგიები მასობრივი განადგურების იარაღის შექმნის და მისი შემდგომი გავრცელების მიზნით გამოიყენონ.

ვისურვებდი, დინჯად გვემოქმედა, მაგრამ დრო არ ითმენს. მე არ დაველოდები მოვლენების განვითარებას იმ სიტუაციაში, როდესაც საფრთხე კარს მოგვადგა... ამერიკის შეერთებული შტატები მსოფლიოს ყველაზე საშიშ რეჟიმებს უფლებას არ მისცემს, რომ ყველაზე გამანადგურებელი იარაღით საფრთხე შეგვიქმნან“ (State of Union Address, 2002).

ამ რეპრეზენტაციაში რამდენიმე საგულისხმო ასპექტია. როგორც ზემოთ აღინიშნა, მთავარია, მოხდა მტრის იდენტიფიცირება. ოფიციალურმა ვაშინგტონმა ამას უწოდა „ბოროტების ღერძი“, რომელშიც ტერორისტული ორგანიზაციები და, მისი აზრით, მათი სპონსორი სახელმწიფოები შეიყვანა. ამთავითვე უნდა აღინიშნოს, რომ ჯორჯ ბუშმა ანტიტერორისტული ოპერაციის რეპრეზენტაცია „ცივი ომისთვის“ დამახასიათებელ სტილში შემოგვთავაზა. გამოყენებულ იქნა ნაცნობი ლექსიკა, მაგ., „ომი ბოროტების წინააღმდეგ“ ან „ბოროტების ღერძი“, ანალოგიური იმისა, რაც ჯერ კიდევ 1980-იან წლებში პრეზიდენტ რონალდ რეიგანის მმართველობის დროს გამოიყენებოდა. გარდა ამისა, ტერმინი „ომი გლობალური ტერორის წინააღმდეგ“ (War on global terror) ბუნდოვანი იყო. რჩებოდა ისეთი შთაბეჭდილება, თითქოს მხოლოდ ერთი გლობალური ტერორისტული ორგანიზაცია არსებობდა, თუმცა მსოფლიოში ბევრი ასეთი ორგანიზაცია მოქმედებდა.

გარდა ამისა, „თეთრმა სახლმა“ დამკვიდრებულ ტრადიციას გვერდი ვერ აუარა და ტერორიზმის პერსონიფიცირება მოახდინა. დასახელდა ტერორიზმის მხარდამჭერი სახელმწიფოები, კერძოდ ჩრდილოეთ კორეა, ირანი და ერაყი, უფრო ადრე კი თალიბების რეჟიმი ავღანეთში. ანტიამერიკული ტერორისტული ჯგუფების შექმნასა და მხარდაჭერაში ამ უკანასკნელის როლი ცნობილი იყო, მაგრამ ერაყის ან ირანის მთავრობების მონაწილეობა აღნიშნულ პროცესში დღემდე არ დამტკიცებულა. მოცემულ სიაში ჩრდილოეთ კორეის შეყვანა კიდევ უფრო გაუგებარი აღმოჩნდა, რადგან ამ ქვეყნის ხელისუფლებას ანტიდასავლურ ტერორისტულ ორგანიზაციებთან არანაირი კავშირი არ ჰქონია.

ცხადი გახდა, რომ ამერიკის ხელისუფლებამ მიზნად ერაყში შეჭრა დაისახა. საინტერესოა, რომ ნატოს შიგნით კამათის საგანს წარმოადგენდა არა მართო სუვერენულ ქვეყანაში (ამ შემთხვევაში ერაყში) ამერიკის სამხედრო ინტერვენციის ლეგიტიმურობა, არამედ ისიც, თუ რამდენად იყო დასაბუთებული სადამ ჰუსეინის მონაწილეობა ცნობილ ტერაქტებში ან ერაყის მთავრობის მიერ მასობრივი განადგურების იარაღის წარმოების ფაქტი. ჯორჯ ბუშმა განაცხადა: „შეერთებული შტატები არის თავისუფლების მცველი მთელ მსოფლიოში, რის გამოც ეს შეტევა (იგულისხმება 9 სექტემბრის ტერორისტული აქტები – ავტ.) ჩვენს წინააღმდეგ განხორციელდა“. ან კიდევ: „ჩვენ მსოფლიოს თავიდან ავაცილებთ ამ ბოროტმოქმედებს. ჩვენ მშვიდობის მოყვარულ ხალხებს მოვუყვართ თავს და ტერორიზმს შევებრძობებით“ (Flint, 2006: 99-100). ამ გამონათქვამებიდან ჩანს, რომ „თეთრი სახლი“ თავს თავისუფალი სამყაროს უპირობო ლიდერად აღიარებს და ამის გამო „თავისუფალი სამყაროს“ სახელით მოქმედება შესაძლებლად მიაჩნია. ასეთი უაპელაციო განცხადებები მსოფლიოს ძლიერ სახელმწიფოებს ძალიან ხშირად დათვურ სამსახურს უწევს.

ამერიკამ მოხაზა მოკავშირეების წრე – ანტიტერორისტული კოალიცია (ნატოს წევრი ქვეყნები და სხვა სახელმწიფოები, მათ შორის საქართველო). მიუ-

ხედავად ამისა, ერაყში ინტერვენციის გამო ამერიკას მისი ზოგიერთი ევროპელი პარტნიორის მხრიდან დიდი წინააღმდეგობა შეხვდა. ევროპელთა უკმაყოფილება დღითი დღე იზრდებოდა. უფრო მეტიც, ევროპის რიგმა სახელმწიფომ ბრძოლის ველი „მიატოვა“ და თავისი საჯარისო კონტინგენტი სამშობლოში დააბრუნა.

ბუნებრივია, „თეთრი სახლი“ შეეცადა ახალი მოკავშირეების შეძენას, განსაკუთრებით განვითარებად სამყაროში. ამ მიზნით, ანტიტერორისტული ოპერაცია გლობალურ აქციად წარმოაჩინა, რომლის ბენეფიციარი იქნებოდა არა მარტო აშშ, არამედ ყველა ის ქვეყანა, რომელიც, როგორც სახელმწიფო მდივანმა კოლინ პაუელმა აღნიშნა, „...მხარს უჭერს დემოკრატიულ განვითარებას, სასამართლო რეფორმას, კონფლიქტების მოგვარებას, სიღარიბის შემცირებას, ეკონომიკურ გარდაქმნებს და ჯანდაცვის და განათლების პროგრამებს“ (იქვე: 100).

ამერიკულმა სპეცსამსახურების და პოლიციის სასახელოდ უნდა ითქვას, რომ მათ წარმატებით გაართვეს თავი ქვეყნის შიდა უსაფრთხოების უზრუნველყოფას. 2001 წ. 11 სექტემბრის შემდეგ აშშ-ის ტერიტორიაზე ახალ ტერორისტულ აქტებს ადგილი აქ ჰქონია.

ბარაკ ობამას ადმინისტრაციამ 2002 წლის იდეოლოგიური შეცდომები გაითვალისწინა და მომდევნო რეპორტებში აშშ-ის გეოპოლიტიკური კოდიც უფრო მკაფიოდ და არგუმენტირებულად ჩამოაყალიბა. კერძოდ, ნაკლები ყურადღება დაეთმო მსოფლიოში ამერიკის წამყვან როლს და მეტი აქცენტი დაეთმო საერთაშორისო დოკუმენტებით განმტკიცებულ ადამიანის და ხალხების პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ უფლებებზე. სახელმწიფო უსაფრთხოების სტრატეგიის შესწორებულ ვარიანტში წინა პლანზე წამოინია ისეთმა ღირებულებებმა, როგორიცაა თავისუფლება, ეკონომიკური განვითარება და სოციალური კეთილდღეობა. აღნიშნულია, რომ გლობალურ ტერორიზმთან წარმატებული ბრძოლა მხოლოდ ამ პირობებშია შესაძლებელი (იქვე, 74). ამჟამად, ამერიკის ურთიერთობებში განვითარებად სამყაროსთან პრიორიტეტი დემოკრატიულ და სოციალურ-ეკონომიკურ განვითარებას ენიჭება. აქედან გამომდინარე, აშშ მოკავშირედ მიიჩნევს იმ ქვეყნებს, რომლებიც განვითარების ამ კურსს აირჩევენ.

მთლიანობაში, აშშ-ის მხრიდან ანტიტერორისტული კამპანიის რეპრეზენტაციას ბევრი სუსტი მხარე გააჩნდა. ყველაზე მნიშვნელოვანი მაინც ის არის, რომ „თეთრმა სახლმა“ ვერ შეძლო არათუ ახალი, არამედ ტრადიციული მოკავშირეების დარწმუნება, რომ „ომი ტერორიზმის წინააღმდეგ“ სჭირდება ყველას და არა მხოლოდ აშშ-ს.

თავი 5

პოლიტიკური პარტიები, პარტიული და საარჩევნო სისტემები, ელექტორალური გეოგრაფია

5.1 პარტიების დანიშნულება და ფუნქციები¹

პარტიები, როგორც დემოკრატიულ, ასევე ავტორიტარულ ქვეყნებში, რამდენიმე მნიშვნელოვან ფუნქციას ასრულებენ, რაც ხელს უწყობს პოლიტიკური სისტემის მდგრადობას და გამართულ მუშაობას.

სისტემური თვალსაზრისით, ხელისუფლებისთვის პარტია მოქალაქეთა მოთხოვნების და მისწრაფებების ძირითადი „მაინფორმებელი“ მექანიზმია. პარტიები რომ არა, მოქალაქეები ხელისუფლების მიერ მიტოვებული და იგნორირებული იქნებოდნენ. პარტიებისთვის ხმის მიცემა მოქალაქეებს საშუალებას აძლევს, მათზე გარკვეული ზეგავლენა იქონიონ. ხალხში პარტიები, სულ მცირე, იმის განცდას მაინც ქმნიან, რომ ადამიანები პოლიტიკურად მთლად უძლურები არ არიან და ეს რწმენა ხელისუფლების ლეგიტიმურობას განაპირობებს. ეს ის მიზეზია, რის გამოც პარტიები თვით არადემოკრატიულ ქვეყნებშიც არსებობენ.

ინტერესთა ჯგუფები პოლიტიკური ორგანიზაციის უმაღლესი ფორმა რომ ყოფილიყო, ხელისუფლება საშინლად ქაოტური და არასტაბილური იქნებოდა. ხელისუფლების წარმომადგენლებზე გავლენის მოპოვების მიზნით, ერთი ინტერეს-ჯგუფი მეორეს დაეჯახებოდა. აღარ დარჩებოდა ფასეულობები, მიზნები ან იდეოლოგია, რომელსაც საყოველთაო მხადაჭერა ექნებოდა. პარტიები ასრულებენ ინტერესთა აგრეგაციის ფუნქციას, ითვალისწინებს ცალკეული ინტერესების ერთიან, ფართო კონტექსტში მოქცევას. ამით პარტიებს საშუალება ეძლევათ, ინტერესჯგუფებს შორის კონფლიქტები მართვად და განონასწორებულ მდგომარეობაში შეინარჩუნოს. ამის შედეგად, ინტერესთა ჯგუფების მოთხოვნები, უფრო ზომიერი ხდება. ისინი იწყებენ თანამშრომლობას და მუშაობას, რასაც საბოლოო ჯამში სარგებელი მოაქვს პარტიებისთვის, რომლებიც ამ პროცესში რამდენიმე საკითხის გადაწყვეტას მაინც ახერხებენ.

ინტერესთა ჯგუფების თავმოყრის პროცესში პარტიები ცდილობენ, ერთიან პოლიტიკურ სისტემაში ჩართონ ჯგუფები, რომლებიც მანამდე მის გარეთ იმყოფებოდნენ. პარტიები მიესალმებიან მათ შემადგენლობაში ახალ ჯგუფებს, რომლებსაც წვლილი შეაქვთ პარტიული პლატფორმების ფორმირებაში. მთლიანობაში, ეს ერთიანი პოლიტიკური სისტემის ფუნქციონირებას უწყობს ხელს.

¹ 5.1 და 5.2 თავებში მოცემული ინფორმაცია აღებულია შემდეგი წყაროდან: Michael G. Roskin et al (2009). Political Science – An Introduction (10th edition). Pearson Education, Inc.: Upper Saddle River, NJ, US, pp. 195-219. თარგმანი – პროფ. გიორგი გოგსაძე, რედაქტორი – ასოც. პროფ. ნინო პავლიაშვილი.

მაგ., ბრიტანელი და ამერიკელი მუშები იმდენად ღრმად არიან ინტეგრირებული პოლიტიკურ სისტემაში, რომ ბევრი მათგანი ხმას კონსერვატიულ ან რესპუბლიკურ პარტიას აძლევს. ეს ფაქტი ირონიულად აღიქმება. იმ ქვეყნებში, სადაც პარტიებმა მშრომელთა პოლიტიკურ სისტემაში ვერ შეძლეს ჩართვა, მშრომელთა მოძრაობები რადიკალურ, რიგ შემთხვევებში რევოლუციურ ძადაც კი იქცა. ამასთან, ამერიკის შეერთებულ შტატებში პარტიებმა, იმიგრანტების და უმცირესობათა მონიწივე რიგების, ამერიკულ პოლიტიკურ ცხოვრებაში ინტეგრირება შეძლეს.

საზოგადოებაში ჯგუფების ინტეგრაციის პარალელურად, პარტიები მათ ნევრებს პოლიტიკური თამაშის წესებს ასწავლიან. პარტიები მოქალაქეებს ხელისუფლების წარმომადგენლებს ან კანდიდატებს წარუდგენენ. ამით აჩვენებენ, როგორ უნდა ილაპარაკო საჯარო გამოსვლებზე, წარმართო შეხვედრები, მიაღწიო კომპრომისს. ეს ხელს უწყობს მოქალაქეების პოლიტიკური კომპეტენციის ამაღლებას და მათში იმ აზრის ფორმირებას, რომ ისინი ერთიანი სისტემის ნაწილი არიან.

პარტიები არჩევნებში ამომრჩეველთა აქტიური მონაწილეობისთვის იბრძვიან. ცდილობენ, კანდიდატების მხარდამჭერ წინასაარჩევნო კამპანიაში ამომრჩეველების მობილიზაციას, საკუთარი ინტერესების რეკლამირებას და ამომრჩეველთა აქტივობის ამაღლებას. ამის ნათელი მაგალითია, აშშ-ში ჩატარებული 2004 წლის არჩევნები. პარტიებს სათანადო აგიტაცია რომ არ ჩაეტარებინათ, ხმის მიცემის პროცესს ბევრი ამომრჩეველი უგულვებელყოფდა. შედეგში ძლიერი და კარგად ორგანიზებული პარტიები ყოველთვის უზრუნველყოფდნენ ამომრჩეველთა 90%-იან მონაწილეობას (ამჟამად ამ მაჩვენებელმა ოდნავ დაიკლო). კრიტიკოსების აზრით, პარტიების საარჩევნო პროპაგანდა ძალიან აკნინებს პოლიტიკის შინაარსს, თუმცა, იმავდროულად, ამომრჩეველს რთულ საარჩევნო ალტერნატივებში გარკვევას და არჩევანის გაკეთებას უადვილებს.

გამარჯვებული პარტია მოდის ხელისუფლების სათავეში ახდენს მთავრობის ფორმირებას და ცდილობს, საკუთარი შეხედულებისამებრ შეცვალოს პოლიტიკა. პარტია, რომელსაც ყველაზე მეტი მანდატი აქვს აშშ-ის წარმომადგენელთა პალატასა და სენატში, ნიშნავს პალატათა ხელმძღვანელებს და კომიტეტების თავმჯდომარეებს. სახელმწიფო დეპარტამენტებსა (სამინისტროებსა) და სამთავრობო უწყებებში ახლად არჩეულ პრეზიდენტს დაახლოებით 3 ათასი ადამიანის დანიშვნა შეუძლია. ეს პარტიას საშუალებას აძლევს, სულ მცირე, შემდეგი 4 წლის განმავლობაში საკუთარი პოლიტიკა გაატაროს. ბრიტანეთში პარტიების მხრიდან ხელისუფლების კონტროლი უფრო მკაცრია. შეერთებულ შტატებთან შედარებით, ბრიტანული საპარლამენტო სისტემა საშუალებას იძლევა, რომ მმართველმა პარტიამ ერთდროულად გააკონტროლოს ხელისუფლების საკანონმდებლო და აღმასრულებელი შტოები. პრემიერ-მინისტრის მოთხოვნა სწრაფად, პრაქტიკულად, გადაუდებლად სრულდება – ბრიტანეთში

პარტიული დისციპლინაც უფრო ძლიერია. თუმცა, ყველა სისტემაში პარტიის მიერ მთავრობის სრული გაკონტროლება შეუძლებელია, რადგან საჯარო მოხელეები საკმაო ძალაუფლებას ფლობენ. პარტიების მცდელობა, დაანესონ მთავრობაზე კონტროლი, ყოველთვის არ არის შედეგიანი.

ევროპული ტიპის საპარლამენტო სისტემა ხელს უწყობს უფრო იმას, რასაც პასუხისმგებლიან ხელისუფლებას უწოდებენ. ამერიკული შეკავების და განონანსორების სისტემა ართულებს პარტიების ამოცანას, დააკავშიროს ხელისუფლების განშტოების პრინციპი მოქმედ პოლიტიკურ პლატფორმებთან. იმ შემთხვევაში, თუ ძლიერი პრეზიდენტი თეთრ სახლს და კონგრესს ერთდოულად აკონტროლებს, პარტიული პლატფორმის გარდასხვა კანონში ადვილად ხერხდება. ასე მოხდა 1965-66 წლებში, ლინდონ ჯონსონის¹ პრეზიდენტობის დროს, როდესაც მან დემოკრატიულ კონგრესს „დიადი საზოგადოების“ პროგრამა მიაღებინა. არასდროს, არც ერთ ევროპულ საპარლამენტო სისტემას, მსგავსი რადიკალური რეფორმა ასე სწრაფად არ მიუღია.

დასავლეთ ევროპულ საპარლამენტო სისტემებში მთავრობას გამარჯვებული პარტია აკომპლექტებს. კიდევ უფრო ზუსტად – გამარჯვებული პარტიის ხელმძღვანელობა ქმნის მინისტრთა კაბინეტს. ასეთი სისტემა შესაძლებელს ხდის უფრო გამჭვირვალე პასუხისმგებლობას ამომრჩევლის მიმართ, ვიდრე ეს ამერიკულ დეცენტრალიზებულ პარტიულ სისტემაშია. პარტიების მონაწილეობა მთავრობაში, სამთავრობო დეპარტამენტებსა და უწყებებში პარტიული აქტივისტების დასაქმება ორივე სისტემისთვისაა დამახასიათებელი. ბრიტანეთში გამარჯვებული პარტიის დაახლოებით 100 წევრი იწყებს მუშაობას მინისტრთა კაბინეტში და მისდამი დაქვემდებარებულ უწყებებში. ასეთივე ვითარებაში აშშ-ში ახლად არჩეული პრეზიდენტის კომპეტენციაში შედის 3 000 ადამიანის პოლიტიკური დანიშვნა.²

პარტიებმა უნდა უზრუნველყონ საკუთარი საქმიანობის დაფინანსება და ეს მზარდად ძვირად ღირებული „სიამოვნება“ მათ კიდევ უფრო დამოკიდებულს ხდის ინტერესჯგუფებზე. მათი ურთიერთდამოკიდებულება ნაკლებად გამჭვირვალეა. როგორც ერთმა პოლიტიკურმა მეცნიერმა აღნიშნა: „ბევრი წიგნი დარჩებოდა დაუნერული, ცნობილი რომ იყოს, როგორ ახერხებენ პარტიები საკუთარი საქმიანობის დაფინანსებას.“ იაპონელი ლიბერალ-დემოკრატები შემჩნეულნი იყვნენ ბიზნესმენების, ბანკების, ფერმერთა ფედერაციების და იაკუძებისგან³ ფულის აღებაში. ევროპაში დამკვიდრებული მცირე პარტიული საწევ-

¹ ლინდონ ჯონსონი – აშშ-ის პრეზიდენტი 1963-69 წწ. მისი ინიციატივით შეიქმნა პროგრამა „დიადი საზოგადოება“, რომლის მიხედვითაც აშშ-ში სიღარიბე და რასობრივი უსამართლობა უნდა დაძლეულიყო.

² პოლიტიკური დანიშვნა – არასაჯარო მოხელის დასაქმება საჯარო სექტორში, პარტიისთვის განეული მხარდაჭერის, დახმარების ნიშნად.

³ იაკუძა – იაპონიის კრიმინალური სამყაროს (ორგანიზებული დანაშაულის) ხელმძღვანელი პირი.

რო გადასახადები, ნამდვილად არ არის საკმარისი და პარტიები იძულებული არიან, თანხები სხვა წყაროებიდან მოიზიდონ. ზოგიერთი პარტია ამას მრუდე გზით აკეთებს. ამჟამად პარტიის დაფინანსებასთან დაკავშირებულმა სკანდალებმა მოიცვა თითქმის ყველა დემოკრატიული ქვეყანა – შეერთებული შტატები, დიდი ბრიტანეთი, საფრანგეთი, გერმანია, იაპონია. იმის გამო, რომ პარტიული კონკურენცია დემოკრატიის დაბრკოლებას წარმოადგენს, ამ პრობლემამ შესაძლოა განუკურნავი სენის სახე მიიღოს.

დემოკრატიული ქვეყნების მოქმედი კანონმდებლობის თანახმად, პოლიტიკური პარტიების დაფინანსება შეზღუდული ან რეგლამენტირებულია. გერმანიაში, ესპანეთში, შვედეთსა და ფინეთში მიღებული პრაქტიკის მიხედვით, პარტიებს სახელმწიფო პარლამენტში მათი წარმომადგენლობის პროპორციულად აფინანსებს. ასეთი მიდგომა ახალი პარტიებისთვის დისკრიმინაციულ გარემოს ქმნის.

5.2. პოლიტიკური პარტიების და პარტიული სისტემების კლასიფიკაცია

ძირითადი კრიტერიუმი, რომელიც პარტიების კლასიფიკაციისთვის გამოიყენება, მათი იდეოლოგიური ორიენტაციაა – ეს „მემარცხენე-მემარჯვენე“ სპექტრის არსებობით გამოიხატება. მემარცხენე პარტიები (მაგ., კომუნისტები), კლასების ცხოვრების დონეებს შორის განსხვავების აღმოფხვრის მიზნით, უმნიშვნელოვანესი სამრეწველო ობიექტების ნაციონალიზაციას¹ გვთავაზობენ. მემარცხენე-ცენტრისტული პარტიები (როგორებიცაა დასავლეთ ევროპის სოციალისტური პარტიები) მხარს უჭერენ კეთილდღეობის სახელმწიფოს (Welfare State)² შექმნას, მაგრამ არა ნაციონალიზაციის ხარჯზე. ცენტრისტული პარტიები (მაგ., გერმანიის და იტალიის ლიბერალური მიმართულების პარტიები, იცავენ სოციალური თანასწორობის იდეას და ამასთან, ეკონომიკასთან მიმართებით კონსერვატორები არიან – მხარს უჭერენ თავისუფალი ბაზრის არსებობას. მემარჯვენე ცენტრისტული პარტიები, მათ შორის გერმანელი ქრისტიან-დემოკრატები, ცდილობენ, მნიშვნელოვანი შეზღუდვები დაანესონ კეთილდღეობის სახელმწიფოს მიმართ და თავისუფალი ბაზრის განვითარება წაახალისონ. მემარჯვენე პარტიები (მაგ., ბრიტანეთის კონსერვატიული პარტია) კეთილდღეობის სახელმწიფოს დემონტაჟის იდეის მომხრე არიან. მარგარეტ თეთჩერის პრემიერ-მინისტრად ყოფნის პერიოდში, ბრიტანელმა კონსერვატორებმა პროფკავშირების ძალაუფლება მინიმუმამდე შეამცირეს და ძლიერი კაპიტალისტური დაჯგუფებების როლი მაქსიმალურად გაზარდეს.

¹ ნაციონალიზაცია – ძირითადი სამრეწველო საწარმოების, სახელმწიფო საკუთრებაში გადაცემა.

² კეთილდღეობის სახელმწიფო ანუ სოციალური სახელმწიფო წარმოადგენს ისეთ პოლიტიკურ სისტემას, რომლის ცენტრალური იდეა სოციალური სამართლიანობაა. ეს მოსახლეობის ცალკეულ ფენებს შორის ცხოვრების დონის გათანაბრებით მიიღწევა.

ცნებები – „პარტიები“ და „პარტიული სისტემები“ ლოგიკურად განსხვავდება:

- **პარტიების ძირითადი მიზანია, არჩევნების გზით ხელისუფლებაში მოსვლა.**
- **პარტიული სისტემები პარტიათაშორისი და დანარჩენ პოლიტიკურ სისტემასთან ურთიერთობების შედეგად ყალიბდება.**

პოლიტიკური სისტემის სიჯანსაღე პარტიულ სისტემაზეა დამოკიდებული, კერძოდ იმაზე, თუ რამდენად სტაბილურია ეს უკანასკნელი, რამდენი პარტია მოქმედებს ქვეყანაში, რა მიმართულებისაა ეს პარტიები – ცენტრიდანული თუ ცენტრისკენული. არასტაბილურმა პარტიულმა სისტემამ შეიძლება კარგ პოლიტიკურ კონსტრუქციასაც კი მნიშვნელოვანი ზიანი მიაყენოს. სტაბილური, ზომიერი პარტიული სისტემა ხელს უწყობს დემოკრატიული საზოგადოების ჩამოყალიბებას, როგორც ეს პოსტკომუნისტურ გერმანიასა და პოსტფრანკოსეულ ესპანეთში მოხდა. თავის მხრივ, პარტიული წყობა, მნიშვნელოვანწილად დამოკიდებულია ელექტორალურ სისტემაზე, კერძოდ – პროპორციულია თუ მაჟორიტარული.

პარტიების კლასიფიკაციის უმარტივესი გზა მათი რაოდენობის განსაზღვრაა. ასეთ შემთხვევაში, ერთპარტიულ, დომინანტურ ერთპარტიულ, ორპარტიულ, ორი პლუს და მრავალპარტიულ სისტემებთან გვაქვს საქმე. თეორიულად, შეიძლება უპარტიო სისტემაც არსებობდეს, მაგრამ, როგორც აღინიშნა, მხარდამჭერი მორჩილი პარტიები თვით დიქტატორებსაც მოსწონთ. ზოგი პარტიული სისტემა ძალზე მოუნესრიგებელია და მას ფლუიდურ ანუ ჩანასახოვან მდგომარეობაში მყოფს უწოდებენ.

5.2.1 ერთპარტიული სისტემა

ერთპარტიული სისტემა XX საუკუნის მოვლენაა, რაც მემარცხენე ან მემარჯვენე ტოტალიტარული სახელმწიფოების აღმოცენებას უკავშირდება. საბჭოთა კავშირი, ჩინეთი, აფრიკის და აზიის ახლად წარმოქმნილი ქვეყნები, ერთპარტიული იყვნენ ან არიან. ამ ტიპის სახელმწიფოებში, კანონმდებლობით დაშვებულია მხოლოდ ერთი პარტიის არსებობა, რომელიც ყველა დონეზე აკონტროლებს მთავრობის საქმიანობას. ამ პარტიების ლიდერებს სჯერათ, რომ დემოკრატები არიან, რადგან ისინი ხალხის სურვილის და მოთხოვნების შესაბამისად მოქმედებენ. ამ თვითდაჯერებულობის გაბათილება შესაძლებელი იქნებოდა, ერთპარტიული სისტემების ქვეყნებში სამართლიანი არჩევნები ან სოციოლოგიური კვლევები რომ ტარდებოდა. იქ, სადაც თავისუფალი არჩევნები ჩატარდა (მაგ., აღმოსავლეთ ევროპაში), ერთპარტიული სისტემა მრავალპარტიულით შეიცვალა. ზოგიერთ განვითარებად ქვეყანაში (განსაკუთრებით აფრიკაში) არსებობს აზრი, თითქოს მრავალპარტიულობა ქაოსის და ძალადობის მომტანია, რადგან პარტიები ტომობრივი ნიშნით იქმნება.

5.2.2 დომინანტი პარტიის სისტემა

ერთპარტიულისგან განსხვავებით, დომინანტი პარტიის სისტემაში, ოპოზიციის არსებობა დაშვებულია. ოპოზიციური პარტიები თავისუფალი კონკურენციის პირობებში იბრძვიან ხელისუფლებისთვის, მაგრამ ძალზე იშვიათად აღწევენ წარმატებას. დომინანტი პარტიის სისტემა, რიგ დემოკრატიულ ქვეყნებშიც გვხვდება. ასეთ ვითარებაში, დომინანტი პარტია, დროთა განმავლობაში კორუმპირებული და უუნარო ხდება, კარგავს ამომრჩევლის მხარდაჭერას და ძალაუფლებას. დიდი ხნის განმავლობაში, ინდოეთს – კონგრესის, იაპონიას – ლიბერალურ-დემოკრატიული, ხოლო მექსიკას – ინსტიტუციური რევოლუციის პარტიები მართავდნენ. 2000 წ., მექსიკის საპრეზიდენტო არჩევნებში, ოპოზიციური კონსერვატიული ეროვნული მოძრაობის წარმომადგენელმა, ვისენტე ფოქსმა, მმართველი პარტიის კანდიდატი დაამარცხა. შედეგად, ქვეყნის დომინანტური პარტიის პოლიტიკური სისტემა მრავალპარტიულით შეიცვალა (დასახელებულების გარდა, პოლიტიკურ სპექტრში, მარცხენა ფლანგზე რევოლუციური დემოკრატიული პარტია გაჩნდა).

5.2.3 ორპარტიული სისტემა

ამერიკის და ბრიტანეთის მაგალითზე ეს სისტემა საკმაოდ კარგადაა ცნობილი. ამ ქვეყნებში ორ ძირითად პარტიას არჩევნებში გამარჯვების თანაბარი შანსი აქვს. სხვა პარტიები, თუ არ ჩავთლით ბრიტანეთის ლიბერალურ-დემოკრატიული პარტიის (რალფ ნადერის ხელმძღვანელობით) ერთჯერად გამარჯვებას, მაშინ სარგებლობენ ამომრჩევლის მხარდაჭერით, როდესაც იზრდება ელექტორატის უკმაყოფილება ორივე ძირითადი პარტიის საქმიანობით. ხშირად მთავარი პარტია მაშინ იგებს არჩევნებს, როდესაც უკმაყოფილო ელექტორატის მოთხოვნებს დროულად და სათანადოდ ეხმიანება. ასეთ ვითარებაში პატარა პარტიების შანსი მნიშვნელოვნად იზრდება. ბევრი სპეციალისტის აზრით, ახალი იდეები, ძირითადად, მესამე ძალებიდან მოდის, რადგან წამყვანი პარტიები ძალზე გაყოფილებული არიან.

5.2.4 მრავალპარტიული სისტემა

ამ შემთხვევაში პოლიტიკურ პაექრობაში რამდენიმე პარტიაა ჩაბმული. შვედეთის პარტიული სისტემა, პარტიების სრული სპექტრით არის წარმოდგენილი. ყოველი მათგანი საპარლამენტო მანდატებს მოპოვებული ხმების პროპორციულად იღებს. ხშირად მრავალპარტიულ სისტემას არასტაბილობის გამო აკრიტიკებენ. ამ სისტემის ნაკლოვანი მხარეები, კარგად ვლინდება ისრაელის და იტალიის მაგალითზე. ორივე ქვეყანაში ძალზე ბევრი პარტიაა და დამოუკიდებლად მთავრობის ფორმირება არცერთ მათგანს ძალუძს. ცნობილია, რომ ფრაგმენტულ პარტიულ სისტემაში მთავრობის ჩამოყალიბებისთვის აუცილებელი უმრავლესობის მოგროვება ერთ პარტიას უჭირს. თუმცა, გამონაკლისი

ამ წესიდანაც არსებობს. ნიდერლანდებში, შვედეთსა და ნორვეგიაში, ტრადიციულად იქმნება მრავალპარტიული კოალიცია, რომელიც ქვეყანას წარმატებით მართავს. მრავალპარტიულობა მთავრობის არასტაბილურობის ერთადერთი მიზეზი არ არის. ბევრი რამ დამოკიდებულია პოლიტიკურ კულტურაზე, ფუნდამენტური საკითხების ირგვლივ თანხმობის მიღწევაზე, მინისტრთა კაბინეტის ფორმირებასა და დათხოვნაზე. მეცნიერები გაუთავებლად კამათობენ, რომელი სისტემაა უკეთესი – ორპარტიული თუ მრავალპარტიული. სინამდვილეში ეს რთული სათქმელია. უმნიშვნელოვანესი საკითხების გადანყვებისას, ორივესთვის გაუბედაობა და არაოპერატიულობაა დამახიასიათებელი. უკანასკნელ წლებში თითქოს ორივე სისტემამ გამოძებნა ოქროს შუალედი და „ორი პლუს“ სისტემისკენ გადაიხარა.

5.2.5 ფლუიდური¹ პარტიული სისტემა

ახალ, არასტაბილურ დემოკრატიებში სისტემა იმდენად ფლუიდური და, შესაბამისად, მყიფეა, რომ ცვლილებები მასში მყისიერად ხორციელდება. ამდენად, ის არცერთ ზემოთ განხილულს არ ჰგავს. ამ სისტემას სრულად შეეფერება სიტყვა „მოუნესრიგებელი“. ასეთ ვითარებაში პარტიების აღზევება და დაშლა სწრაფად ხდება. ფლუიდურ სისტემებში პარტიების მთავარი მიზანი პოლიტიკური ლიდერის (ლიდერების) ხელისუფლების წარმომადგენლობით ორგანოებში არჩევაა. შედეგად, ეს პარტიები ხშირად მხოლოდ ერთ არჩევნებში მონაწილეობისთვის იქმნება. მათი უმრავლესობისთვის საარჩევნო პროგრამა და პარტიული იდეოლოგია უცხოა, რის გამოც მალევე ტოვებენ პოლიტიკურ ასპარეზს. ლათინურ ამერიკაში გამუდმებით იქმნება ქრისტიანული მიმართულების ახალი პოლიტიკური ორგანიზაციები, მაგრამ დიდი ხნის არსებობა არ უნერიათ. 1980-იანი წლების ბოლოს, პოლონეთში, ჩეხოსლოვაკიასა და უნგრეთში, კომუნისტური მიმართულების დიდი პოლიტიკური გაერთიანებები შეიქმნა. მათ არჩევნებშიც კი გაიმარჯვეს, მაგრამ მალევე დაქუცმაცდნენ. რუსეთის პოლიტიკური სისტემა ც ფლუიდურია. 1999 წლის არჩევნების წინ პუტინმა შექმნა პარტია, რომელიც უკვე 2004 წ., ქვეყნის ყველაზე მრავალრიცხოვანი პოლიტიკური ორგანიზაცია გახდა. ის ტიპური პერსონალისტური პარტიაა, რომელიც პოპულარული იქნება იქამდე, სანამ რუსეთს პუტინი მართავს. 1990-იან წლებში იაპონიის პოლიტიკური სისტემა კრიზისში აღმოჩნდა იმის გამო, რომ დომინანტი, ლიბერალურ-დემოკრატიული პარტია, რამდენიმე ნაწილად გაიყო. ბევრ ქვეყანაში, სადაც ფლუიდური პოლიტიკური სისტემაა, სიტუაცია ადრე თუ გვიან სტაბილური ხდება და ორი – პლუს ან მრავალპარტიული სისტემა ყალიბდება.

პოლიტიკურ სისტემას, რომელშიც მინიმუმ ორი პარტიაა, შეიძლება „კონკურენტული პარტიული სისტემა“ ვუწოდოთ. კორუფციის შემცირების ან

¹ ფლუიდური – ჩანასახოვან მდგომარეობაში მყოფი მოცემულ კონტექსტში – მყიფე.

აღმოფხვრის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფაქტორი, პარტიების თავისუფალი კონკურენციაა. განურჩევლად იდეოლოგიური მიმართულებისა, ერთპარტიული სისტემა, ადრე თუ გვიან საკუთარ თავში იკეტება და კორუმპირებული ხდება. კორუფციის გაკონტროლება ისეთ ვითარებაშია შესაძლებელი, როდესაც პარტიული ცხოვრება გამჭვირვალეა – ეს პარტიათა შორის ურთიერთობების (კონკურენციის) პირობებში მიიღწევა. 1980-იანი წლების ბოლოს, გერმანიის გაერთიანებამდე ერთი წლით ადრე, აღმოსავლეთ გერმანიაში ჩატარებულმა არჩევნებმა კონკურენტული პარტიული სისტემის უპირატესობა გამოავლინა. მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ, გერმანიის დემოკრატიული რესპუბლიკა (გდრ) სოციალისტური ბანაკის ერთ-ერთი წევრი გახდა და საბჭოთა კავშირის დიდ გავლენას დაექვემდებარა. კომუნისტური ქვეყნების პოლიტიკური სისტემა მაღალი კორუმპირებულობით გამოირჩეოდა და გამონაკლისს არც გდრ წარმოადგენდა. 1980-იანი წლების შუაში წამოწყებული „პერესტროიკის“ შედეგად, კომუნისტური ბლოკის ქვეყნებში დიდი პოლიტიკური ძვრები მოხდა. გდრ-ის ტერიტორიაზე, 1989 წლის არჩევნები პირველი ჭეშმარიტად მრავალპარტიული, თავისუფალი და კონკურენტული იყო. უკვე წინასაარჩევნო პერიოდში გამჟღავნდა, რომ აღმოსავლეთ გერმანელი კომუნისტი ლიდერები ქვეყნის საგარეო ვაჭრობიდან შემოსულ თანხებს ითვისებდნენ და შვეიცარიის ბანკებში აბანდებდნენ. ამ ფაქტის გამომზეურების შედეგად, გდრ-ის კომუნისტური პარტია დაიშალა, ხოლო მის ზოგიერთ ხელმძღვანელს, სისხლის სამართლის პასუხისმგებლობა დაეკისრა. აღსანიშნავია, რომ გერმანიაში 2007 წელს მემარცხენე პარტია (Die Linke) შეიქმნა, რომელიც სოციალისტური ერთიანობის პარტიის (გდრ-ს მმართველი კომუნისტური პარტიის) და სოციალ-დემოკრატებისგან წამოსულმა წევრებმა დააარსეს.

5.3 ხომ არ ქრებიან პარტიები?

პარტიები ისეთი არ არიან, როგორც ადრე იყვნენ. დემოკრატიული ქვეყნების უმრავლესობაში, პარტიის რიგები თხელდება და ამომრჩევლების მხარდაჭერა განუხრელად ეცემა. დიდი იდეოლოგიური დაპირისპირებები XX საუკუნესთან ერთად დასრულდა. პარტიების უმრავლესობა ცენტრისტული გახდა და მათ შორის განსხვავების აღმოჩენა რთულია. მასმედია და ინტერნეტჯგუფებმა პარტიების გარკვეული ფუნქციები შეითავსეს. პოლიტიკურ იდეებს, უფრო ხშირად, ანალიტიკური ცენტრების სპეციალისტები გამოიმუშავებენ. ვინ ან რა დაიკავებს პარტიების ადგილს? 527-ის¹ მაგვარი ჯგუფები? ტელევიზია? როგორც ჩანს, არც ერთი მათგანი.

¹ 527-ე ჯგუფი ანუ 527-ე ორგანიზაცია. ეს სახელწოდება მომდინარეობს აშშ-ის საგადასახადო კოდექსის 527-ე მუხლიდან, რომელიც ამ ტიპის ორგანიზაციების ბეგარისგან გათავისუფლებას ითვალისწინებს. ორგანიზაციის მთავარი ამოცანაა სხვადასხვა დონის წარმომადგენლობით ორგანოებში კანდიდატების შერჩევა, ნომინაცია და არჩევნებში მხარდაჭერა.

დღევანდელი ტენდენციები იმის მომასწავებელია, რომ ამერიკის შეერთებული შტატების პარტიების მომავლის ბედი სხვაგვარად გადაწყდება. ამერიკული პარტიები ცდილობენ დიდი ფულადი რესურსების მიზიდვას, შესაბამისად, სპეციალურ ინტერესჯგუფებზე მათი დამოკიდებულება ძალზე მაღალია. გამომდინარე იქიდან, რომ ეს პარტიები სუსტი ორგანიზაციით და მაღალი დეცენტრალიზაციით გამოირჩევიან, ისინი ეროვნულ დონეზე შეთანხმებულად ვერ მოქმედებენ. XIX საუკუნის ერთმა პოლიტიკოსმა აღნიშნა: „მე არაორგანიზებული პარტიის წევრი ვარ – დემოკრატი ვარ.“ ამერიკაში ორი მთავარი პარტიაა და თითოეული ცდილობს, „ცენტრს“ დაეპატრონოს. მათი პლატფორმები ამომრჩეველს დიდად განსხვავებულ ალტერნატივას არ სთავაზობს. ეს დამახასიათებელია ევროპის და იაპონიის პარტიებისთვისაც.

რა შეიძლება გაკეთდეს ასეთ ვითარებაში? პარტიების და პარტიული სისტემების თავისებურებები შესაბამისი ქვეყნების ისტორიის, საზოგადოების და ინსტიტუტების ანარეკლია. აშშ-ის კონსტიტუცია არ ითვალისწინებს პარტიების არსებობას, ხოლო ქვეყნის დამფუძნებელი მამები საზოგადოებას მკაცრად აფრთხილებდნენ ასეთი პოლიტიკური ერთეულების უარყოფითი ზეგავლენის შესახებ. მაჟორიტარული საარჩევნო სისტემა ორპარტიულობას უწყობს ხელს. რეალურად, ამერიკულ ორპარტიულ სისტემაში დიდი ცვლილებები ნაკლებად მოსალოდნელია.

ბოლო დროს ამერიკის პარტიების ცენტრალიზაციის გარკვეული ტენდენციები შეინიშნება. რონალდ რეიგანის მცდელობით, რესპუბლიკური პარტია უფრო შეკრული გახდა და ჩამოყალიბებული პროგრამაც წარმოადგინა. ამან დემოკრატები აიძულა, საკუთარი პარტიის ცენტრალიზაციაზე მეტად ეზრუნათ. განვითარებული საინფორმაციო ტექნოლოგიები პარტიის ცენტრალიზაციის ახალი ხელშემწყობი ფაქტორი გახდა. კომპიუტერიზებული ელექტრონული ფოსტა საშუალებას აძლევს შტატის ან უფრო დაბალი დონის ტერიტორიულ ოფისებს, მჭიდრო კავშირი დაამყარონ პარტიის ეროვნულ შტაბ-ბინასთან. გარდა ამისა, პარტიის ეროვნული კომიტეტები, პოლიტიკური საქმიანობის კომიტეტის (*Political Action Committee*) მოზიდულ თანხებს ელექტრონული კავშირის არხებით ურიცხავენ საკუთარ კანდიდატებს. გრძელვადიან პერსპექტივაში ამან ორივე პარტიის საქმიანობა შეიძლება უფრო შეთანხმებული და იდეოლოგიურად მდგრადი გახადოს.

შესაძლებელია, ძლიერი პარტიების არარსებობას თავისი დადებითი მხარეებიც აქვს. ამ შემთხვევაში შესუსტდება ოლიგარქების ზეგავლენა პარტიებზე, რის შედეგადაც ისინი შეუვალი და ძველმოდური ხედვისაგან გათავისუფლდებიან. ამერიკის შეერთებული შტატების სისტემა, ზედმეტი ფლუიდურობის წყალობით, შესაძლოა გაცილებით ქმედუნარიანი გახდეს და მოქალაქეების უფრო ფართო სპექტრის მოთხოვნებს გამოეხმაუროს.

5.4 არჩევნების არსი

არჩევნები საზოგადოების დემოკრატიზაციის უპირობო გარანტიაა. ზოგადად, არჩევნების მეშვეობით ხორციელდება წარმომადგენლობითობის და თავისუფალი პოლიტიკური არჩევანის პრინციპების უზრუნველყოფა. პოლიტიკური არჩევნები უნდა ჩატარდეს პერიოდულად და თავისუფალ გარემოში. არჩევნები ეფექტური უნდა იყოს პოლიტიკური შედეგების მხრივ, რადგან შესაძლებელი ხდება ხელისუფლების მშვიდობიანი ცვლა.

დემოკრატიული არჩევნების ჩატარება რამდენიმე ძირითად მიზანს ემსახურება. ღია და გამჭვირვალე პროცედურით ჩატარებული არჩევნები უზრუნველყოფს მოსახლეობის თავისუფალი პოლიტიკური ნების გამოვლენას, რაც ხელისუფლების ლეგიტიმაციის საფუძველია. საარჩევნო პროცესის ნყალობით ხდება ხალხის მიერ არჩეული პოლიტიკოსების ანგარიშვალდებულების და პასუხისმგებლობის ჩამოყალიბება, რათა მათ უზრუნველყონ მოსახლეობის მშვიდობიანი არსებობა და მრავალმხრივი განვითარება. არჩევნების მნიშვნელოვანი დანიშნულებაა, საკანონმდებლო ორგანოში მაქსიმალურად იქნას უზრუნველყოფილი მოსახლეობის სხვადასხვა ჯგუფის და რეგიონების წარმომადგენლობითობა.

დემოკრატიულ ქვეყნებში არჩევნებში ძირითადად მონაწილეობენ: ქალაქების და მათი გარეუბნების მაცხოვრებლები, საშუალო ასაკის, განათლებული ადამიანები „თეთრსაყელოანი“¹ სამსახურით. ელექტორალური პასიურობით გამოირჩევიან: ახალგაზრდები, ნაკლებად განათლებული ადამიანები, „ლურჯსაყელოანი“² მუშაკები და უმუშევრები. შემოსავალი, განათლება, რასა, ასაკი, გენდერი და საცხოვრებელი ადგილი, მნიშვნელოვანწილად განსაზღვრავს, ვის აძლევს ხმას ამომრჩეველი.

მაღალი შემოსავლის მქონე ადამიანები და განათლებულები უფრო მაღალი საარჩევნო აქტივობით გამოირჩევიან, ვიდრე ნაკლებად შეძლებული და დაბალი საგანმანათლებლო ცენზის მქონე ამომრჩეველი. ხშირად ეს ორი მახასიათებელი ერთად მოიაზრება – კარგ განთლებას კარგი შემოსავალი მოაქვს. მაღალი შემოსავლის მქონე ხალხისთვის არჩევნების შედეგები მათ კეთილდღეობაზე პირდაპირ აისახება, ხოლო განათლება ინტერესს და დახვეწილობას ამაღლებს.

კანდიდატებს შორის მცირე სხვაობას ხედავენ პატარა ქალაქის ქარხნის მუშები. ისინი გადასახადებს იხდიან, კანონებს იცავენ, ჩვეულებრივი ცხოვრებით ცხოვრობენ და დემოკრატიულ თუ რესპუბლიკურ ადმინისტრაციას (იგუ-

¹ „თეთრსაყელოანი“ მუშაკები (ინგლ. „White-collar“ workers) – ადამიანები, რომლებიც დაკავებული არიან ინტელექტუალური (გონებრივი) შრომით – მომსახურების სფეროს თანამშრომლები, ასევე მრეწველობაში და სოფლის მეურნეობაში დასაქმებული მაღალი კვალიფიკაციის და უმაღლესი განათლების მქონე პირები (მაგ. ინჟინერი, აგრონომი, ბუღალტერი).

² „ლურჯსაყელოანი“ მუშაკები (ინგლ. „Blue-collar“ workers) – ფიზიკური შრომით დაკავებული ადამიანები, რომლებიც ძირითადად დასაქმებული არიან მრეწველობაში, მშენებლობასა და სოფლის მეურნეობაში.

ლისხმება აშშ-ს პოლიტიკური პარტიები) ვერ ანსხვავებენ. საპირისპიროდ, სპეციალისტები და მოხელეები აქტიურად არიან ჩართული, არჩევნების შედეგებს და საკუთარ კეთილდღეობას შორის პირდაპირ პარალელებს ავლებენ. მთავრობის ცვლილება „ლურჯსაყელოიან“ მუშაკებზე ახდენს გავლენას, თუმცა, სავარაუდოდ, ამის შესახებ მათ ნაკლებად უწყიან.

განსხვავება აქტიურ და პასიურ ამომრჩეველს შორის არჩევნების ეფექტიანობის შეგრძნებაშია. აქტიურ ამომრჩეველს საკუთარი მნიშვნელობის განცდა აქვს. ეს შეგრძნება დაბალია მუშებში და მაღალია სპეციალისტებში. უკეთესი შესაძლებლობების და კარგი განათლების მქონე ხალხი ყოფილა მონმე, როგორ იცვლება პოლიტიკა ინტერესჯგუფების ზეგავლენით. დიდი ალბათობით, პოლიტიკას „უმრავლესობის ფარულ მმართველობად“ აღიქვამენ „ლურჯსაყელოიანი“ მუშაკები. მათი მეგობრები, ოჯახები და მეზობლები მაღალშემოსავლიანი და ისეთი ორგანიზებული არასდროს ყოფილან, რომ მთავრობაზე ზემოქმედება მოეხდინათ.

განათლებულ ხალხს პირადი ეკონომიკურ სარგებელზე მეტად არჩევნებში მონაწილეობის ინტერესი აქვს. უმაღლესი განათლების მქონე ადამიანი, შემოსავლის მიუხედავად, უფრო დაინტერესებული და ინფორმირებულია და უფრო დიდი ალბათობით მიიღებს მონაწილეობას არჩევნებში. განათლება არჩევნებში მონაწილეობის სურვილს და ინტელექტუალურ ცნობისმოყვარეობას ზრდის, რაც მოქალაქეებს პოლიტიკისადმი ინტერესს და ჩართულობის განცდას უღვივებს. ბევრმა კვლევამ დაადასტურა, რომ განათლების დონე საარჩევნო აქტივობის ყველაზე ძლიერი განმსაზღვრელი ფაქტორია.

25 წელს ქვემოთ ადამიანები პოლიტიკურად ნაკლებად აქტიურები არიან და არჩევნებში იშვიათად მონაწილეობენ. დღესდღეობით, 18-დან 25 წლამდე ასაკის აშშ-ის მოქალაქეების თითქმის ნახევარი არარეგისტრირებული ამომრჩეველია. დაბალი შემოსავლის მქონე ახალგაზრდები არჩევნების მიმართ პასიურობით გამოირჩევიან, რადგან აქ მატერიალურ სარგებელს ვერ ხედავენ. მას შემდეგ, რაც გადასახადების გადამხდელები ხდებიან, მათი საარჩევნო აქტივობაც იზრდება. როგორც წესი, ახალგაზრდებში პოლიტიკური საკითხები ნაკლებად საინტერესო, აბსტრაქტული და შორეულია.

1971 წელს აშშ-ს კონსტიტუციაში შეტანილმა 26-ე ცვლილებამ საარჩევნო ასაკი 21-დან 18 წლამდე შეამცირა. მსგავსი ცვლილება დაახლოებით იმავე პერიოდში სხვა დემოკრატიულ სახელმწიფოებშიც განხორციელდა. ამას შედეგი არ მოჰყოლია – უფროსი თაობისგან განსხვავებით ხმის უფლების მქონე ახალგაზრდები, გაცილებით იშვიათად მონაწილეობდნენ არჩევნებში და, შესაბამისად, მათი ხმები, არჩევნების შედეგებზე გავლენას ვერ ახდენდა. საშუალო და უფროსი თაობების წარმომადგენლები არჩევნებში ახალგაზრდებზე აქტიურები, სავარაუდოდ, იმის გამო არიან, რომ საშუალო ასაკის ადამიანი პოლიტიკური მოღვაწეობის პიკში იმყოფება, ხოლო ხანდაზმულებს სოციალური უსაფრთხოება და ჯანდაცვა აღელვებთ. ამერიკაში ჩატარებულ ბოლოდროინდელ

არჩევნებზე ყველაზე მაღალი აქტივობით, 70 წელს ზემოთ ასაკის ელექტორატი გამოირჩეოდა.

ტრადიციულად, თითქმის ყველა ქვეყნის არჩევნებში, მამაკაცები უფრო აქტიურები იყვნენ, რადგან ქალებმა არჩევნებში მონაწილეობის უფლება გვიან მოიპოვეს (მაგ., შვეიცარიაში 1871 წელს, ხოლო ამერიკაში – 1920 წელს მიიღეს. შემდგომ პერიოდში, არჩევნებში მონაწილე კაცებს და ქალებს შორის, სხვაობის შემცირება შეინიშნებოდა. ბოლო პერიოდში, ამერიკაში ქალების აქტივობამ მამაკაცებისას გადააჭარბა. ეს ქალების განათლების დონის ამაღლებით აიხსნება.

სოფლის მოსახლეობასთან შედარებით, ქალაქელებისთვის უფრო მაღალი ელექტორალური აქტივობაა დამახასიათებელი. ეს იმითაც აიხსნება, რომ ქალაქებში საარჩევნო უბნები ერთმანეთთან უფრო ახლოსაა განლაგებული.

5.5. საარჩევნო ციკლი

ქვეყანაში არჩევნების ჩატარებას, როგორც წესი, წარმართავს დამოუკიდებელი ადმინისტრაციული ორგანო. საქართველოში ასეთია ცენტრალური საარჩევნო კომისია, რომელიც ქვეყნის კანონმდებლობით დადგენილ ფარგლებში ატარებს ყველა დონის წარმომადგენლობით ორგანოს არჩევნებს (2018 წლამდე პრეზიდენტის საყოველთაო არჩევნებს), მუნიციპალიტეტის ორგანოს – მერის არჩევნებს, ასევე პლებისციტებს და რეფერენდუმებს.

ნახ. 16

ავტორი: ანი ფერაძე. შესრულებულია შემდეგი წყაროს საფუძველზე: Sisk, 2017: 3.

არჩევნების ხელმძღვანელი ორგანოს მიუკერძოებელ, გამჭვირვალე, სამართლიან მიდგომებზე და კონპეტენტურ გადაწყვეტილებებზე მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული არჩევნების დემოკრატიულობის ხარისხი.

არჩევნების მთელი პროცესი ანუ **საარჩევნო ციკლი** ძირითადად სამი ეტაპისგან შედგება. ესენია: წინასაარჩევნო პერიოდი, საარჩევნო პერიოდი და პოსტსაარჩევნო პერიოდი (იხ. ნახ. 16).

წინასაარჩევნო პერიოდი ძალზე მრავალმხრივია. ის ძირითადად მოიცავს არჩევნების კალენდრის და ოპერატიული სამუშაო გეგმების შემუშავებას, არჩევნების მომსახურე პარსონალის დაქირავებას და მათთვის ტრენინგების ჩატარებას, მოსახლეობის ინფორმირებას და ინფორმაციისადმი ხელმისაწვდომობის უზრუნველყოფას, დეპუტატობის კანდიდატების და პარტიების რეგისტრაციას, ამომრჩეველთა სიების დადგენას, დამკვირვებელთა რეგისტრაციას, მედიის წარმომადგენელთა აკრედიტაციას და სხვა.

საარჩევნო პერიოდი ითვალისწინებს კანდიდატების წარდგენას, საარჩევნო კამპანიის წარმართვას, მათ შორის საჯარო დებატების და დისკუსიების გამართვას, საარჩევნო ბიულეტენების ბეჭდვას, საჩივრების და აპელაციების განხილვას, დავების გადაწყვეტას, ხმის მიცემის პროცედურის ჩატარებას, ხმების დათვლას და არჩევნების საბოლოო შედეგების გამოცხადებას.

პოსტსაარჩევნო პერიოდში ხდება ჩატარებული არჩევნების ადმინისტრირების პროცესის განხილვა და შეფასება სამთავრობო, არასამთავრობო და საერთაშორისო ორგანიზაციების (დამკვირვებლების) მიერ. ეს მნიშვნელოვანი პროცესია, რადგან არჩევნების ლეგიტიმურობის საკითხი მნიშვნელოვანწილად არის დამოკიდებული არასამთავრობო და საერთაშორისო ორგანიზაციების შეფასებაზე. გარდა ამისა, ეს ეტაპი მოიცავს საარჩევნო პროცესის აუდიტის ჩატარებას, არჩევნების ადმინისტრირების ახალი რეფორმების და სტრატეგიის შემუშავებას, მასალების დაარქივებას, ამომრჩეველთა რეესტრის განახლებას და სხვა (Sisk, 2017: 3).

5.6 ელექტორალური (საარჩევნო) ქცევის მოდელები

ელექტორალური ანუ საარჩევნო ქცევა (ინგ. *Electoral behavior, Voting behavior*) ამომრჩევლის სოციალურ-პოლიტიკური ქცევის თავისებურებების ერთობლიობაა, რაც არჩევნებში (რეფერენდუმებში) მონაწილეობის პროცესთანაა დაკავშირებული. განასხვავებენ აქტიურ და პასიურ ამომრჩეველს. პასიური ელექტორალური ქცევის ყველაზე მკვეთრი გამოხატულება არჩევნებში არმონაწილეობაა, რასაც **აბსენტიზმი** ეწოდება.

ელექტორალური ქცევა მხოლოდ არჩევნების დღით არ შემოიფარგლება – წინასაარჩევნო და პოსტსაარჩევნო პერიოდებსაც მოიცავს. ხმის უფლების მქონე მოქალაქე წინასაარჩევნო პროცესში შეიძლება აქტივობით გამოიჩინოს

დეს – მასობრივი ინფორმაციის და სხვა საშუალებებით იღებდეს ინფორმაციას არჩევნებში მონაწილე პარტიების და კანდიდატების შესახებ; ესწრებოდა წინასაარჩევნო შეხვედრებს; იყოს რომელიმე პოლიტიკური ძალის ან კანდიდატის საარჩევნო კამპანიის წევრი; მონაწილეობდეს არჩევნების შემდგომ ჩატარებულ საპროტესტო მიტინგებსა და სხვა ღონისძიებებში.

არსებობს საარჩევნო ქცევის რამდენიმე თეორია. ყოველი მათგანი გვთავაზობს არჩევანის განსხვავებულ მოდელს, რომელშიც პრიორიტეტი ამომრჩევლის ქცევის რომელიმე ერთ ფაქტორს ენიჭება. არსებულიდან, ყველაზე გავრცელებული, სოციოლოგიური, სოციალურ-ფსიქოლოგიური და რაციონალური (რაციონალურ-ინსტრუმენტული) არჩევანის მოდელებია. ქვემოთ დეტალურად განვიხილავთ თითოეულ მათგანს.

ელექტორალური ქცევის სოციოლოგიური მოდელი 1940-იან წლებში შეიმუშავეს და განავრცეს კოლუმბიის უნივერსიტეტის ამერიკელმა მეცნიერებმა, პოლ ლაზარსფელდის (*Paul Lazarsfeld*) ხელმძღვანელობით. არჩევნების მეცნიერული კვლევის სოციოლოგიური მიდგომის თავისებურება ისაა, რომ მასში აქცენტი ცალკეული ამომრჩევლის ქცევაზე კეთდება. ამასთან, ის არა განყენებულად, არამედ სოციალური ფენების (ჯგუფების) კონტექსტში განიხილება. ამომრჩევლის პოლიტიკურ არჩევანზე განსაკუთრებული ზეგავლენა აქვს სოციალურ გარემოს, რომელშიც ცხოვრობს და მოღვაწეობს. სხვა სიტყვებით, ინდივიდის პოლიტიკური შეხედულებები, სოციალური პირობებით განისაზღვრება. ამგვარი დასკვნა სოციალური დეტერმინიზმისთვისაა დამახასიათებელი, მაგრამ ის არ არის ცალმხრივი ან კონტექსტიდან ამოვარდნილი. საქმე ისაა, რომ გარკვეული პერიოდის განმავლობაში მიიჩნევდნენ (რიგ შემთხვევებში ამჟამადაც მიიჩნევენ), რომ ადამიანის პოლიტიკური არჩევანი, უპირატესად მისი პოლიტიკური ინტერესის (სიმპათიის) ანუ ინდივიდუალური თვისებების შედეგია. ამ მოსაზრების არამართებულობა მრავალი სოციოლოგიური კვლევითაა დადასტურებული. სოციოლოგიური მიდგომის წარმომადგენლები ხაზგასმით აღნიშნავენ, რომ პიროვნების საარჩევნო ქცევა არა ინდივიდუალური მახასიათებლებითაა განპირობებული, არამედ საზოგადოებაში იმ ჯგუფის მდგომარეობით, რომელსაც მიეკუთვნება. **მეტწილად, ინდივიდი ხმას იმ პოლიტიკურ ძალას (კანდიდატს) აძლევს, რომელიც მისი სოციალური ჯგუფისთვისაა მისაღები.** ამ შემთხვევაში ამომრჩევლის თავისუფალი პოლიტიკური ნება მეორე პლანზე გადადის (*Социология электорального поведения*).

დღემდე ელექტორალური ქცევის სოციოლოგიური მიმართულების ყველაზე პოპულარულ ნაშრომად სეიმურ ლიპსეტის (*Seymour Lipset*) და სტინ როკანის (*Stein Rokkan*) – „**დაპირისპირების თეორია**“ მიიჩნევა და XX საუკუნის მეორე ნახევარში დასავლეთ ევროპაში შექმნილ სოციოპოლიტიკურ ვითარებას კარგად მიესადაგება. ლიპსეტმა და როკანმა გამოიყვეს დასავლურ საზოგადოებაში არსებული **ოთხი ტიპის დაპირისპირება (კონფლიქტი)**, რომელთა გარშე-

მოც ამომრჩევლების ელექტორალური დაჯგუფება ხდება. ეს გრძელვადიანი სტრუქტურული დაპირისპირებებია:

- ცენტრი – პერიფერია
- სახელმწიფო – ეკლესია
- ქალაქი – სოფელი (ინდუსტრიული – აგრარული)
- მესაკუთრე – მშრომელი (დამქირავებელი – დაქირავებული)

დასავლეთის განვითარებულ ქვეყნებში დაპირისპირების ყველაზე გავრცელებული ფორმაა „მესაკუთრე – მშრომელი“, რომელიც კლასობრივ ხასიათს ატარებს. ამ ტიპის კონფლიქტი სხვა ისტორიულ ფორმაციებშიც არსებობდა, მაგ., მონათმფლობელობის (მონათმფლობელი – მონა) ან ფეოდალიზმის (მემამულე – ყმა) ხანაში. თუმცა, იმ პერიოდში არჩევნები არ ტარდებოდა. კონფლიქტი „დამქირავებელი – დაქირავებული“ კაპიტალიზმის ეპოქიდან იღებს სათავეს, ხოლო სამრეწველო რევოლუციის და თავისუფალი არჩევნების პირობებში მან ინსტიტუციური დაპირისპირების ხასიათი მიიღო. სამრეწველო რევოლუციამ სოფელს და ქალაქს შორის დაპირისპირებაც გააღრმავა (Lipset and Rokkan, 1967).

რეფორმაცია¹ და კონტრრეფორმაცია² ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობები ცენტრს და პერიფერიას, ხოლო, მეორე მხრივ, სახელმწიფოს და ეკლესიას შორის კრიტიკული ცვლილებების მიზეზი გახდა. პირველი შემთხვევა ამჟამადაც განსაკუთრებით აქტუალურია. თუ საზოგადოება გაყოფილია რელიგიური ან ეთნიკური ნიშნით, წინა პლანზე კონფლიქტი „ცენტრი – პერიფერია“ გამოდის.

დაპირისპირების თეორიის ანალიზი შემდეგი დასკვნების გამოტანის საშუალებას იძლევა:

- „დაპირისპირებას“ საკუთარი სოციალური ბაზა გააჩნია, რაც ნიშნავს, რომ დაპირისპირებული ჯგუფები სოციალური მახასიათებლებით განსხვავდებიან.
- თითოეული ჯგუფის წევრებისთვის კოლექტიური იდენტობის, კოლექტიური სოლიდარობის გრძნობაა დამახასიათებელი.
- საზოგადოებაში არსებული „დაპირისპირება“ გრძელვადიანი ორგანიზაციული სტრუქტურების ჩამოყალიბებას განაპირობებს.

ელექტორალური ქცევის სოციალურ-ფსიქოლოგიური მოდელი 1950-იან წლებში შეიმუშავეს „მიჩიგანის სკოლის“ ამერიკელმა მეცნიერებმა, ჯორჯ ბელკნაპის (George Belknap) და ანგუს კემპბელის (Angus Campbell) მეთაურობით. ეს

¹ რეფორმაცია – XVI-XVII საუკუნეების დასავლეთ და ცენტრალურ ევროპაში, რელიგიური და საზოგადოებრივ-პოლიტიკური მოძრაობა, რომლის მიზანია კათოლიკური ქრისტიანობის რეფორმირება.

² კონტრრეფორმაცია – პროცესი, რომელიც რომაულ-კათოლიკური ეკლესიის მიერ რეფორმაციის შედეგად შელახული ავტორიტეტის აღდგენას ისახავდა მიზნად.

განაპირობა იმ ფაქტმა, რომ „სოციოლოგიური მოდელი“ ელექტორატის ქცევის სოციალურ თავისებურებებს კარგად ხსნიდა, თუმცა მოიკოჭლებდა არჩევნების შედეგების პროგნოზირებაში. სოციალურ-ფსიქოლოგიური მიდგომა ეფუძნება მეცნიერულ თეზისს, რომლის მიხედვითაც, **პოლიტიკური წარმომადგენლობის ინსტიტუტებს და მოქალაქეთა პოლიტიკურ ორიენტაციას შორის მჭიდრო კავშირი არსებობს.** ამომრჩეველი დიდი მოცულობის ინფორმაციას იღებს პოლიტიკური პროცესების შესახებ, მაგრამ მისი სრულყოფილი ანალიზისთვის საკმარისი დრო არა აქვს. ელექტორატის დიდი უმრავლესობა პოლიტიკურ მოვლენებს პარტიებისადმი სიმპათიის ან ანტიპათიის კუთხით განიხილავს. ყოველ ამომრჩეველს უყალიბდება პარტიების განთესვის საკუთარი მექანიზმი, რომლის მეშვეობითაც მისთვის სასურველ პოლიტიკურ ძალას ირჩევს. „სოციალურ-ფსიქოლოგიური“ მოდელის მიმდევრები ამტკიცებენ, რომ აღნიშნულ პროცესში **ამომრჩეველი არა რომელიმე დიდი სოციალური ჯგუფისადმი მიკუთვნების (როგორც ეს „სოციოლოგიურ მოდელშია“ მოცემული) პრინციპით ხელმძღვანელობს, არამედ ოჯახის ინტერესებს ანიჭებს პრიორიტეტს.** ევროპაში და ამერიკაში სხვადასხვა პერიოდებში ჩატარებული კვლევა ადასტურებს, რომ **ამგვარი მიდგომა ორპარტიული სისტემის პირობებშია გამართლებული.** „სოციალურ-ფსიქოლოგიური“ მოდელი ნაკლები წარმატებით გამოიყენება ქვეყნებში, სადაც „განხეთქილებათა“ ფართო სპექტრი გვხვდება, ხოლო ეთნიკურ ან რელიგიურ ნიადაგზე გახლეჩილ საზოგადოებაში პარტიკულად არ მუშაობს (Социология электорального поведения).

ელექტორალური ქცევის რაციონალური (რაციონალურ-ინსტრუმენტული) მოდელი ცნობილი ამერიკელი ეკონომისტის, ენტონი დაუნსის (Anthony Downs) 1957 წელს გამოქვეყნებული მონოგრაფია – „დემოკრატიის ეკონომიკური თეორია“ („An Economic Theory of Democracy“) საფუძველზე შეიქმნა. ამ ნაშრომის ცენტრალური იდეაა: **მოქალაქე ხმას იმ პარტიას აძლევს, რომლისგანაც მეტ სარგებელს მოელის.** დაუნსის მტკიცებით, ამომრჩეველისთვის „სარგებელი“ უფრო იდეოლოგიური ფასეულობაა, ვიდრე მატერიალური. ეს მცდარი თეზისი აღმოჩნდა, რაც მრავალრიცხოვანმა სოციოლოგიურმა კვლევამ ცხადყო.

ამერიკელმა მეცნიერმა მორის ფიორინამ (Morris Fiorina) დაუნსის თეორიაში გარკვეული ცვლილება შეიტანა და **„რეტროსპექტული ხმის მიცემის“ კონცეფცია** შექმნა. ფიორინას აზრით, ამომრჩეველის ელექტორალური მსოფლმხედველობა წარსული შთაბეჭდილებების ფონზე ყალიბდება. გადამწყვეტია, როგორ აფასებს ადამიანი საკუთარი კეთილდღეობის დონეს მოქმედი ხელისუფლების პირობებში. მაშასადამე, **მოსახლეობის ეკონომიკურ მდგომარეობას და არჩევნების შედეგებს შორის პირდაპირი კავშირი არსებობს. სხვა სიტყვებით, თუ ელექტორატი კმაყოფილია საკუთარი მატერიალური მდგომარეობით, ხმას აძლევს ხელისუფლებას, წინააღმდეგ შემთხვევაში – ოპოზიციას.** არჩევნებისადმი ასეთ მიდგომა ეგოცენტრულია.

მოგვიანებით, მეცნიერთა ჯგუფმა ჰილდე ჰიმმელვეიტის ხელმძღვანელობით (Himmelweit et al., 1985) განავრცო რაციონალური არჩევანის თეორია და „პერსპექტიული არჩევანის“ კონცეფცია შემოგვთავაზა. ამ მიდგომის თანახმად, პოლიტიკური არჩევანი დამოკიდებულია მოქალაქის არა მხოლოდ სოციალურ-ეკონომიკურ მდგომარეობაზე, არამედ სიახლის მოლოდინზეც. მეორე მხრივ, ელექტორატის მნიშვნელოვანი ნაწილი წინა პლანზე არა საკუთარ კეთილდღეობას, არამედ ქვეყნის (საზოგადოების) მომავალ განვითარებას აყენებს. ასეთ შემთხვევაში, ამომრჩევლის ქცევა სოციოტროპულია.

ჩვენ მოკლედ მიმოვიხილეთ, ელექტორალური ქცევის სამი ძირითადი მოდელი. რთული სათქმელია, რომელია მათ შორის საუკეთესო. დადებითი და უარყოფითი მხარეები ყოველი მათგანისთვისაა დამახასიათებელი. საარჩევნო ქცევა, დინამიური, ცვალებადი მოვლენაა და განპირობებულია სხვადასხვა საზოგადოების პოლიტიკური კულტურის, სოციალურ-ეკონომიკური და კულტურული თავისებურებებით.

უკანასკნელი ორიოდე ათწლეულის განმავლობაში, მსოფლიოში, განსაკუთრებით დასავლეთის განვითარებულ საზოგადოებებში, ელექტორალური ქცევის ახალი ტენდენციები ჩამოყალიბდა. შემცირდა კლასობრივი ნიშნის პრინციპით მხარდაჭერის როლი, სამაგიეროდ გაიზარდა მხადაჭერა იმ პოლიტიკური ძალებისა, რომლებიც ეკოლოგიური ან კონკრეტული სოციალური პრობლემების გადაჭრის ინიციატივებით გამოდიან (მაგ., გარემოსდამცველი ორგანიზაციები, ფემინისტური მოძრაობები). თანამედროვე ევროპაში უკვე შეიქმნა ახალი ტიპის მაღალკონკურენტული პოლიტიკური გარემო. ახალი პოლიტიკური ძალების მხრიდან ევროპული ტრადიციული პარტიები მზარდ პოლიტიკურ ზეწოლას განიცდიან. ამ ვითარებაში ჩამოყალიბდა ახალი ტიპის ამომრჩეველი. სპეციალისტების აზრით, ევროპაში ასეთი ტიპის ამომრჩეველი მთელი ელექტორატის 10-15%-ს შეადგენს. როგორია მისი პროფილი? ახალგაზრდაა, საშუალო ფენის წარმომადგენელია, მიღებული აქვს კარგი განათლება, ინფორმირებულია მაღალ დონეზე. ამასთან, მისთვის დამახასიათებელია ხელისუფლებისადმი სკეპტიციზმი, არასტაბილური პოლიტიკური ორიენტაცია და მაღალი საარჩევნო აქტივობა. რაც მთავარია, განსხვავებით ტრადიციული ამომრჩევლისგან, რომელიც სოციალური ან პარტიული იდენტობის სიმყარით გამოირჩევა, „ახალი ტიპის“ ამომრჩეველი ჯგუფური ზეგავლენისგან თავისუფალია და პოლიტიკურ არჩევანს ინდივიდუალურად აკეთებს. ის ტიპური პრაგმატიკოსია და დღევანდელი დღით ცხოვრობს. ეს ფაქტი იმაზეც მიუთითებს, რომ დასავლელი ამომრჩევლის პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებში, მცირდება გრძელვადიანი და იზრდება მოკლევადიანი ფაქტორების ზეგავლენა. შესაბამისად, მაღალგანვითარებული ქვეყნების მოსახლეობის ელექტორალურ ქცევაში ინდივიდუალიზაციის და რაციონალიზაციის ნიშნები გამოიკვეთა.

5.7 საარჩევნო სისტემები

წარმომადგენლობითი ორგანოების არჩევის სამ ძირითად სისტემას განარჩევენ: მაჟორიტარულს, პროპორციულს და შერეულს. მათი ქვესისტემები ძალზე მრავალფეროვანია. სასწავლო კურსის ამ ნაწილში განვიხილავთ საარჩევნო სისტემებსა და მათ ქვესისტემებს; შევაფასებთ მათ დადებით და უარყოფით მხარეებს. მოცემული ქვეთავის ბოლოს მიმოვიხილავთ ევროპის ქვეყნების საარჩევნო სისტემების თავისებურებებს და გეოგრაფიას. იმისთვის, რომ თვალსაჩინო იყოს ევროპის ქვეყნების საარჩევნო სისტემების გეოგრაფიის შესწავლა, აუცილებელია არსებული სისტემების სპეციფიკის მიმოხილვა და მათი დახასიათება.

5.7.1 მაჟორიტარული საარჩევნო სისტემა

მაჟორიტარული სისტემა წარმოადგენს უძველესი და უმარტივესი საარჩევნო სისტემის კატეგორიას, რომელიც ემყარება იმ პრინციპს, რომ საარჩევნო ოლქში არჩეულად ითვლება ის კანდიდატი, რომელიც მეტ ხმას მიიღებს (*Electoral Systems in Europe 2010: 9*). მაჟორიტარული სისტემა ძირითადად ერთმანდატიან ოლქებში გამოიყენება, ხოლო მრავალმანდატიან ოლქში იმ შემთხვევაში იყენებენ, როდესაც პარტიულ სიებსაც აძლევენ ხმას.

მაჟორიტარული სისტემების ქვესისტემებს განეკუთვნება:

- ფარდობითი უმრავლესობის მაჟორიტარული ქვესისტემა „ირჩევენ პირველს“ („First past the post“ – FPTP);
- აბსოლუტური უმრავლესობის მაჟორიტარული ქვესისტემა – ირჩევენ უმრავლესობით მხარდაჭერილს ან იმართება მეორე ტური (*Second Ballot Majority Run off or absolute majority*);
- ალტერნატიული კენჭისყრის წესი (*Alternative vote – AV*) (იქვე: 9-10).

ფარდობითი უმრავლესობის მაჟორიტარული ქვესისტემა ყველაზე მარტივია, რადგან მხოლოდ ერთი ტურის ჩატარებას ითვლისწინებს. შესაბამისად, ის ფინანსური თვალსაზრისით, ნაკლებხარჯიანია. ამ სისტემის მიხედვით, იმარჯვებს ის კანდიდატი, რომელიც ოლქში ყველაზე მეტ ხმას მიიღებს. ეს ქვესისტემა დიდ ბრიტანეთში გამოიყენება.

აბსოლუტური უმრავლესობის მაჟორიტარული ქვესისტემა ფარდობითი უმრავლესობის მაჟორიტარული სისტემისგან განსხვავებით, შეიძლება ორ ტურად ჩატარდეს. კანდიდატი იმარჯვებს იმ შემთხვევაში, თუ ის ამომრჩეველთა ხმების ნახევარზე მეტს მიიღებს. მეორე ტურის ჩატარების შემთხვევაში, ბუნებრივია, რომ იმარჯვებს ის კანდიდატი, რომელიც მეტ ხმას მიიღებს.

ალტერნატიული კენჭისყრის წესი (ალტერნატიული საარჩევნო ქვესისტემა), წინა ორი ქვესისტემის მსგავსად, ერთმანდატიან ოლქებში გამოიყენება. ამ ქვესისტემას სხვაგვარად პრეფერენციულ ან რანჟირებული კენჭისყრითაც

მოხსენიებენ. მისი თავისებურება ის არის, რომ ამომრჩეველს შეუძლია ხმა მისცეს ერთზე მეტ კანდიდატს, ოღონდ მათთვის კონკრეტული ადგილების მი-
ნიჭებით. მაგ., ამომრჩეველი ბიულეტენში ჩანერს რიცხვ „1“-ს ყველაზე სასურ-
ველი კანდიდატის გასწვრივ, მომდევნო სასურველი კანდიდატის გასწვრივ ჩა-
ნერს „2“-ს და ა.შ. თუკი, პირველი პრეფერენციის ხმებით გამარჯვებისთვის სა-
ჭირო ხმების რაოდენობას ვერც ერთი კანდიდატი მოაგროვებს, ყველაზე ცუდი
შემდეგის მქონე კანდიდატი არჩევენებს ეთიშება და მისი მეორე ხმები სხვა კან-
დიდატებზე ნაწილდება. ეს პროცესი ხმების აბსოლუტური უმრავლესობის მქო-
ნე კანდიდატის გამოვლენამდე გრძელდება (წვერაიძე, 2020: 8-9).

მაჟორიტარული სისტემა სტაბილური მთავრობის შექმნისკენ მიისწრაფ-
ვის, რაც ასევე ხელს უწყობს ძლიერი ალტერნატიული პარტიის შექმნას, რო-
გორც ეს დიდ ბრიტანეთსა და აშშ-ში მოხდა. მაჟორიტარული სისტემის უარყო-
ფით მხარედ ასახელებენ იმას, რომ მცირე პარტიები თამაშგარეშე მდგომარეო-
ბაში რჩებიან, თუმცა ბევრი სპეციალისტის აზრით, ეს დადებითი მოვლენაა
(Electoral Systems in Europe, 2010: 10-11). გარდა ამისა, ფარდობითი უმრავლესო-
ბის მაჟორიტარული ქვესისტემის გამოყენებისას ხმათა დიდი რაოდენობა
იკარგება.

მაჟორიტარული სისტემის ყველაზე უარყოფით მხარედ იმას აღიარებენ,
რომ ასეთ არჩევნებში, როგორც წესი, მდიდარი ხალხი იმარჯვებს. თუკი, დე-
მოკრატიულ საზოგადოებებში ამ მოვლენას ნეგატიური შედეგები არ ახლავს,
ნაკლებად დემოკრატიულ ქვეყნებში ეს პოლიტიკური კორუფციის, კერძოდ,
ამომრჩეველის მოსყიდვის რისკთანაა დაკავშირებული.

5.7.2 პროპორციული საარჩევნო სისტემა

ამ სისტემის სახელწოდება მიგვანიშნებს, რომ მიღებული ხმები პროპორ-
ციული წესით ნაწილდება, ხოლო საარჩევნო ოლქი ყოველთვის მრავალმანდა-
ტიანია. მთელი ქვეყანა შეიძლება ერთ მრავალმანდატიან ოლქს წარმოადგენ-
დეს ან ის შეიძლება რამდენიმე მრავალმანდატიან ოლქად დაიყოს. ამის მიხედ-
ვით განარჩევენ პროპორციული სისტემის მოდელებს (ქვესისტემებს):

- პარტიული სიების პროპორციული წარმომადგენლობითი სისტემა (Party List Proportional Representation System – „List PR“);
- ერთადერთი გადასაცემი ხმის სისტემა (Single Transferable Vote System – „STV“) (Blais and Massicotte, 1996: 47).

პროპორციული საარჩევნო სისტემა, მაჟორიტარულთან შედარებით გაცი-
ლებით რთულია, რაც, უპირველეს ყოვლისა, მანდატების გადანაწილებასთანაა
დაკავშირებული.

ამ მხრივ, გამოირჩევა პროპორციული წარმომადგენლობის სიის ქვესისტემა.
ცალკეული პარტიების მანდატების რაოდენობის დადგენისთვის პრაქტიკაში

მანდატების გადასანაწილებლად საარჩევნო ფორმულები გამოიყენება (კვოტირებისა და გამყოფების მეთოდები). იმის დასადგენად, თუ ვინ მოხვდა საკანონმდებლო ორგანოში კონკრეტული პარტიიდან, სხვადასხვა ტიპის სიები გამოიყენება: ხისტი, მოქნილი, პრეფერენციები, თავისუფალი სიები, პანაშირება (პანაშაჟი). გამოიყენება ასევე სხვა ტერმინებიც: ღია, დახურული და თავისუფალი.

შედეგების დადგენისას ყურადღება საარჩევნო ოლქების ხასიათს ექცევა (ერთი მრავალმანდატიანი თუ რამდენიმე მრავალმანდატიანი). საგულისხმოა საარჩევნო ბარიერის საკითხი, რომელიც გამოიყენება იმისთვის, რათა საკანონმდებლო ორგანოში დაბალრეიტინგიანი და რაც მნიშვნელოვანია, რადიკალური შეხედულებების მქონე პარტიები არ აღმოჩნდნენ. ბარიერის საკითხი ამ თავის ბოლო ნაწილში ევროპის ქვეყნების მაგალითზე ფართოდაა გაშუქებული.

ერთადერთი გადასაცემი ხმის ქვესისტემა წარმოადგენს პროპორციული წარმომადგენლობითი სისტემის ქვესისტემას, რომელიც იყენებს პრეფერენციული სისტემის ელემენტებს და მოიცავს მაჟორიტარული სისტემის სახეობას. ეს სისტემა ამომრჩეველს აძლევს საშუალებას, კანდიდატებს, რომლებიც მრავალმანდატიან ოლქში იყრიან კენჭს, მიანიჭოს პრეფერენციების რიგითობა. სისტემა მალტასა და ირლანდიაში გამოიყენება და მისი ფილოსოფია ეწინააღმდეგება პარტიული სიის პროპორციული წარმომადგენლობითი სისტემის არსს და „მიზნად ისახავს დეპუტატების არჩევაში პარტიის გავლენის შემცირებას“. ერთადერთი გადასაცემი ხმის სისტემა ცდილობს, გადაჭრას „დაკარგული“ ხმების საკითხი, რაც ფარდობითი უმრავლესობის მაჟორიტარულ სისტემას ახასიათებს. კანდიდატი არჩეულია, თუ მის მიერ მიღებული ხმების რაოდენობა მიაღწევს საარჩევნო კოეფიციენტს, რომელიც ღრუბის კვოტით (**Droop quota**) გამოითვლება.

პროპორციული სისტემის აკარგიანობის განხილვას იწყებენ იმ დიდი ბრიტანეთის არჩევნების ისტორიის ერთ-ერთი ეპიზოდის გახსენებით, რომელიც მაჟორიტარული სისტემის „უსამართლობას“ უკავშირდება. 1950-იან წლებში, დიდი ბრიტანეთის საპარლამენტო არჩევნებში, რომელშიც კონსერვატიულმა პარტიამ ფარდობითი მაჟორიტარული უმრავლესობის სისტემის წყალობით გაიმარჯვა. კონსერვატორებმა ქვეყნის მასშტაბით ამომრჩეველთა ხმების 48% მიიღეს, ხოლო ლეიბორისტებმა – თითქმის 49%. საბოლოოდ კი გაირკვა, რომ „თორებმა“ ლეიბორისტებზე 16-ით მეტი საპარლამენტო მანდატი მიიღეს (Electoral Systems in Europe, 2010: 17). პროპორციული სისტემა, მაჟორიტარულთან შედარებით, საკანონმდებლო ორგანოში, მაგ., ქალების ან ეთნიკური თუ რელიგიური ჯგუფების წარმომადგენლობის უზრუნველყოფის თვლსაზრისით, უფრო სრულყოფილია.

ამ სისტემის უარყოფით მხარეს წარმოადგენს ხმების დათვლის და მანდატების განაწილების ტექნიკა, პარტიული სიების შედგენის პრინციპი. ლიდერის სუბიექტურმა დამოკიდებულებამ წარმომადგენლობით ორგანოში ნაკლებად

კომპეტენტური ადამიანების მოხვედრა შეიძლება განაპირობოს. ამ სისტემის პირობებში ნაკლებადაა უზრუნველყოფილი ქვეყნის წარმომადგენლობით ორგანოში რეგიონების წარმომადგენლობა. სია მნიშვნელოვანწილად დედაქალაქელებითაა დაკომპლექტებული. გარდა ამისა, მაჟორიტარული არჩევნებისგან განსხვავებით, პარტიული სიებით არჩეულსა და ამომრჩევლებს შორის უშუალო კავშირი არ არსებობს.

5.7.3 შერეული საარჩევნო სისტემა

არსებობს მთელი რიგი სისტემებისა, რომლებიც ცდილობენ, დაამყარონ ბალანსი სხვადასხვა სისტემის დადებით და უარყოფით მხარეებს, კერძოდ, მაჟორიტარულ და პროპორციულ სისტემებს შორის. შერეული საარჩევნო სისტემის ბევრი განსხვავებული კლასიფიკაცია არსებობს. ჩვენ გამოვყოფთ ორ მნიშვნელოვან ქვესისტემას:

- შერეული პროპორციული ქვესისტემა (Mixed member proportional system –MMP);
- პარალელური ან იგივე შერეული მაჟორიტარული ქვესისტემა (Parallel or Mixed-member majoritarian system – MMM) (Sisk, 2017: 8).

შერეული პროპორციული ქვესისტემა. მასში გაერთიანებულია მაჟორიტარული სისტემის კენჭისყრის მეთოდი მანდატების ერთი ნაწილისთვის და პარტიული სიის პროპორციული წარმომადგენლობითი სისტემის კენჭისყრის მეთოდი მეორე ნაწილისთვის. ამასთან შერეული პროპორციული სისტემის მიხედვით, პარტიული სიის პროპორციული წარმომადგენლობითი სისტემების მანდატები აკომპენსირებს მაჟორიტარული სისტემის საოლქო მანდატების შედეგებით გამოწვეულ დისპროპორციას. ამ სისტემას ქართულ ლიტერატურაში კომბინირებულ პარალელურ სისტემას უწოდებენ. მაგალითად, თუ რომელიმე პარტია მთელი ქვეყნის მასშტაბით ხმათა 10%-ს აიღებს, მაგრამ ეს საკმარისი არ არის რომელიმე საარჩევნო ოლქში მანდატის მოსაპოვებლად, მაშინ მას შესაბამისი სადეპუტატო ადგილები პარტიული სიის პროპორციული წარმომადგენლობითი სისტემის მეშვეობით გადაეცემა, რათა საკანონმდებლო ორგანოში მათი წარმომადგენლობა დაახლოებით 10%-მდე აღწევდეს. ამას „საკომპენსაციო“ ან „კომპენსატორული“ მექანიზმის სისტემა ეწოდება. იგი გერმანიასა და უნგრეთში მოქმედებს. ამ გზით მმართველი ძალა ადგილობრივ საარჩევნო ოლქში თავისი წარმომადგენლობის შენარჩუნებას ახერხებს, ხოლო მცირე პარტიებს ამომრჩეველთა ხმის „სამართლიანი წილი“ არ ეკარგებათ (Electoral Systems in Europe, 2010: 19).

პარალელური ქვესისტემა. პარალელური ან იგივე დამატებითი წევრის სისტემა გულისხმობს მანდატების განაწილებაში ორივე, როგორც მაჟორიტარული, ასევე პარტიული სიის პროპორციული წარმომადგენლობითი სისტემის მეთოდის გამოყენებას. პარალელური ქვესისტემის პირობებში ორივე სისტემა

ერთმანეთისგან განცალკევებულად ფინქციონირებს. პარალელურის მეშვეობით ქვეყანა, როგორც წესი, ერთ ოლქს წარმოადგენს, თუმცა შეიძლება რამდენიმე ოლქადაც დაიყოს. მაჟორიტარული ერთმანდატიან ოლქებში გამოიყენება (Sisk, 2017: 8).

მიუხედავად იმისა, რომ შერეული სისტემა წარმოადგენს მაჟორიტარული და პროპორციული სისტემების სინთეზს, მისთვისაც მნიშვნელოვანი ხარვეზებია დამახასიათებელი. ამ სისტემის მთავარი სისუსტე უკავშირდება იმას, რომ ცალკეული ნაკლებად დემოკრატიული ქვეყნების ხელისუფლებები შერეული სისტემების შექმნისას მაჟორიტარული და პროპორციული სისტემებიდან იმ კომპონენტებს იღებენ, რომლებიც მმართველი ძალის ინტერესებს შეესაბამება.

5.8 საარჩევნო სისტემები ევროპაში

საარჩევნო სისტემები ევროპის ქვეყნების დემოკრატიის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მახასიათებელია. საარჩევნო სისტემის შერჩევასა ნებისმიერი დემოკრატიული ხელისუფლება ქვეყნის ისტორიულ-კულტურულ და პოლიტიკურ თავისებურებებს ითვალისწინებს.

დასავლეთ ევროპაში წარმომადგენლობით დემოკრაციას, კერძოდ, მრავალპარტიულ არჩევნებს დაახლოებით სამსაუკუნოვანი ისტორია აქვს. მიუხედავად დიდი და ნაყოფიერი გამოცდილებისა, ევროპის ქვეყნებში დებატები ცალკეული საარჩევნო სისტემების ავკარგიანობის შესახებ დღემდე არ ცხრება. მაგ., პოლიტიკოსების და სპეციალისტების ნაწილს მიაჩნია, რომ პროპორციული წარმომადგენლობა საშუალებას აძლევს და აძლიერებს არალიბერალ ნაციონალისტ ლიდერებს და პარტიებს, რომლებიც ადამიანის უფლებებს აკნინებენ (Norris, 2017). მათი მეორე ნაწილი ამტკიცებს, რომ „მაჟორიტარული“ საარჩევნო სისტემა მდიდარი ადამიანებისთვის არის შექმნილი, შესაბამისად, არჩევნებში გამარჯვების დიდი შანსი მხოლოდ შეძლებულ ხალხს აქვს. დასავლეთ ევროპაში პოპულიზმის კვლევა ამტკიცებს, რომ იდეოლოგიური განხეთქილებების ორივე მხარის პოლიტიკური აქტორები იყენებენ საარჩევნო დემოკრატიის თავისებურებებს ლიბერალური ღირებულებების წინააღმდეგ გალაშქრებით. ზოგადად პოპულიზმი დემოკრატიის წინააღმდეგ არ გამოდის, მაგრამ ის ბევრ ლიბერალურ ღირებულებას არ აღიარებს. სხვა სიტყვებით, პოპულისტები მხარს არალიბერალურ დემოკრაციას უჭერენ (Mudde and Kaltwasser, 2013).

საარჩევნო სისტემების შესწავლისას ევროპის ქვეყნების რიცხვში ასევე მოიაზრება სამხრეთ კავკასიის რეგიონის ქვეყნები, კერძოდ, საქართველო, აზერბაიჯანი, სომხეთი და ასევე თურქეთი. ისინი გეოგრაფიულად აზიაში მდებარეობენ, თუმცა ევროსაბჭოს წევრი ქვეყნები არიან. მათი წარმომადგენლები მონაწილეობას იღებენ, მაგ., ევროპული საბჭოს ინსტიტუტების მუშაობაში ან საპარლამენტო კვლევისა და დოკუმენტაციის ევროპული ცენტრის საქმიანო-

ბაში. ეს მეტ პასუხისმგებლობას სძენს საქართველოს, ნებისმიერი დონის არჩევნებში ჩართულ ყველა სამთავრობო თუ არასამთავრობო ორგანიზაციას, პარტიებს, ამომრჩევლებს. ევროპული სტანდარტებით თავისუფალი და სამართლიანი არჩევნების ჩატარება წინ გადადგმული ნაბიჯია საქართველოს ევროკავშირში განევრიანების პროცესში.

ევროპის საარჩევნო სისტემების გეოგრაფიის შესწავლას 100 ნელზე მეტი ხნის ისტორია აქვს. ზოგადად არჩევნების, მისი ცალკეული კომპონენტების ტერიტორიული თავისებურებების კვლევა მნიშვნელოვანია, რადგან ეს გვეხმარება ცალკეული რეგიონის, ქვეყნის პოლიტიკური სისტემის სპეციფიკის გამოვლენასა და გააზრებაში.

ცხრილი 6

ევროპის ქვეყნების საარჩევნო სისტემები

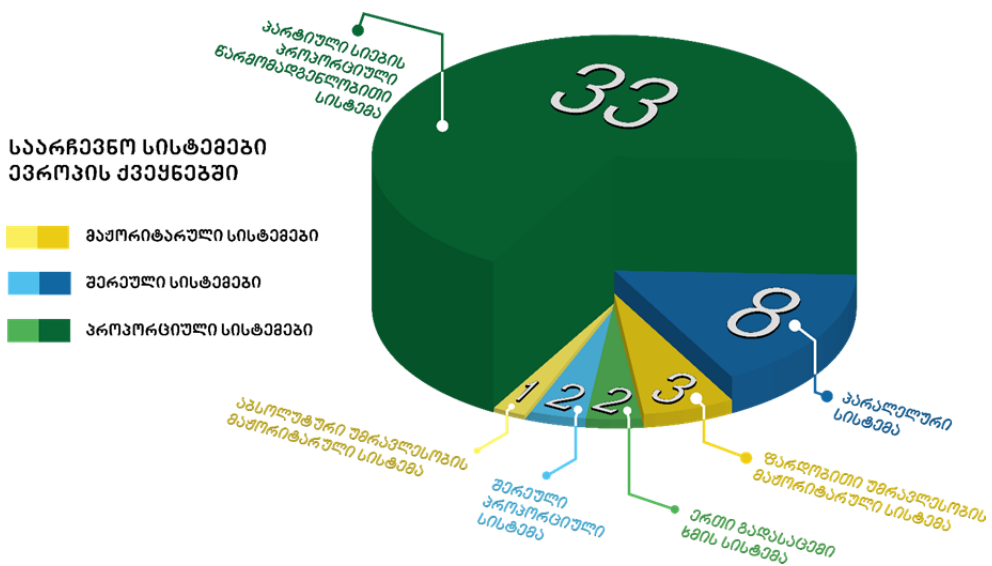
<i>საარჩევნო სისტემის ტიპი</i>	<i>ქვეყნები</i>
მაჟორიტარული საარჩევნო სისტემა (ქვესისტემა):	
ფარდობითი უმრავლესობის მაჟორიტარული ქვესისტემა („First past the post“ – FPTP)	აზერბაიჯანი, ბელარუსი, დიდი ბრიტანეთისა და ჩრდილოეთ ირლანდიის გაერთიანებული სამეფო.
აბსოლუტური უმრავლესობის მაჟორიტარული ქვესისტემა (Two round system – TRS)	საფრანგეთი
პროპორციული საარჩევნო სისტემა (ქვესისტემა):	
პარტიული სიების პროპორციული წარმომადგენლობითი ქვესისტემა (Party List Proportional Representation System– List PR)	ავსტრია, ალბანეთი, ბელგია, ბოსნია და ჰერცეგოვინა, ბულგარეთი, დანია, ესპანეთი, ესტონეთი, თურქეთი, ისლანდია, კვიპროსი, კოსოვო, ლატვია, ლიხტენშტაინი, ლუქსემბურგი, მონტენეგრო, ნიდერლანდები, ნორვეგია, პოლონეთი, პორტუგალია, რუმინეთი, საბერძნეთი, სან-მარინო, სერბეთი, სლოვაკეთი, სლოვენია, სომხეთი, ფინეთი, შვედეთი, შვეიცარია, ჩეხეთი, ჩრდილოეთ მაკედონია, ხორვატია
ერთადერთი გადასაცემი ხმის ქვესისტემა (Single Transferable Vote System – STV)	ირლანდია, მალტა
შერეული საარჩევნო სისტემა (ქვესისტემა):	
შერეული პროპორციული ქვესისტემა (Mixed member proportional system – MMP)	გერმანია, უნგრეთი
პარალელური ქვესისტემა (Parallel system)	ანდორა, იტალია, ლიეტუვა, მოლდოვა, მონაკო, რუსეთის ფედერაცია, საქართველო, უკრაინა

შედგენილია შემდეგი წყაროს საფუძველზე: *International IDEA, 2021.*

ცხრილი 6-დან ჩანს, რომ ევროპის 49 ქვეყნიდან 35-ში საპარლამენტო არჩევნებში პროპორციული სისტემა გამოიყენება, მათ დიდ უმრავლესობაში, კერძოდ, 33-ში – პარტიული სიების პროპორციული წარმომადგენლობითი სისტემა, ხოლო ორში – ერთადერთი გადასაცემი ხმის სისტემა. მაჟორიტარული საარჩევნო სისტემები ოთხ ქვეყანაშია წარმოდგენილი, მათ შორის სამში – ფარდობითი უმრავლესობის მაჟორიტარული სისტემა, ხოლო საფრანგეთი ერთადერთი ევროპული ქვეყანაა, სადაც პრიორიტეტი აბსოლუტური უმრავლესობის მაჟორიტარულ სისტემას გააჩნია. შერეული საარჩევნო სისტემები 10 ქვეყანაში გავრცელებული აქედან შერეული პროპორციული სისტემა – ორ ქვეყანაში, ხოლო პარალელური სისტემა – რვაში.

ევროპის საარჩევნო სისტემები მრავალფეროვანია, თუმცა თამამად შეიძლება ითქვას, რომ სუბკონტინენტის ქვეყნების უმრავლესობა უპირატესობას პროპორციულ, კერძოდ, პარტიული სიების პროპორციულ-წარმომადგენლობით სისტემას აკუთვნებს. მიუხედავად იმისა, რომ პროპორციული სისტემისთვის ხმების დათვლის და მანდატების გადანაწილების დადგენაში გარკვეული სირთულეებია დამახასიათებელი, ევროპის ქვეყნების დაახლოებით 72% სწორედ ამ სისტემით სარგებლობს.

ნახ. 17

ავტორი: ანი ფერაძე. შესრულებულია შემდეგი წყაროს საფუძველზე: *International IDEA, 2021.*

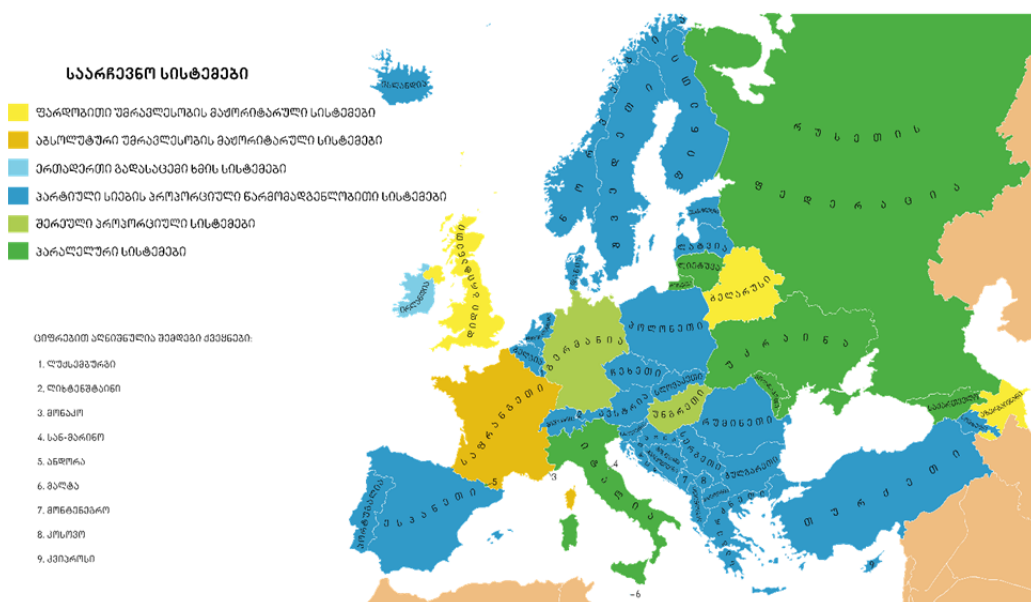
აქვე, უნდა აღინიშნოს, რომ ევროპის ქვეყნების საარჩევნო სისტემების გეოგრაფიული უნივერსალური (ზოგადი) კანონზომიერებების დადგენა რთულია (იხ. ნახ 18). თუმცა, შეიძლება ითქვას, რომ ჩრდილოეთ და სამხრეთ-აღმოსავ-

ლეთ ევროპის ქვეყნების დიდი უმრავლესობა პროიორიტეტს პარტიული სიების პროპორციული წარმომადგენლობის ქვესისტემას ანიჭებს.

საარჩევნო სისტემის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხია საარჩევნო ბარიერი, რომელიც საკანონმდებლო ორგანოში პარტიული სიჭრელის შეზღუდვის მნიშვნელოვანი მექანიზმია. ბარიერის არსებობის შემთხვევაში წარმომადგენლობით ორგანოში დაბალრეიტინგიანი პარტიების მოხვედრის შანსი, როგორც წესი, მცირდება.

ნახ. 18

საარჩევნო სისტემები ევროპის ქვეყნებში

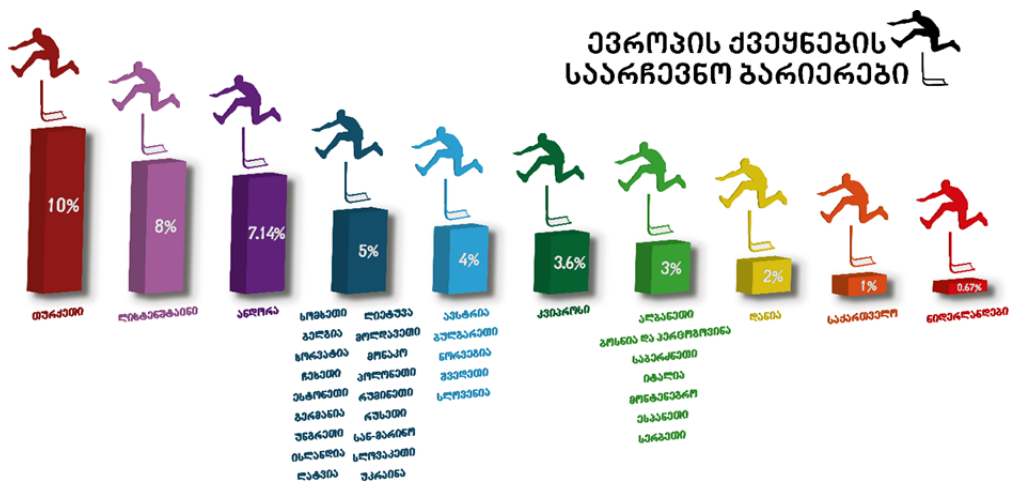

ავტორი: ანი ფერაძე. შესრულებულია შემდეგი წყაროს მონაცემების საფუძველზე: *International IDEA, 2021.*

ბარიერი გამოიყენება ყველა საარჩევნო სისტემის ფარგლებში. ის ყველაზე გავრცელებულია, როგორც წმინდა პროპორციული, ასევე შერეული სისტემის პირობებში, ოღონდ პროპორციული სისტემის ნაწილში. აღსანიშნავია, რომ არსებობენ ქვეყნები, რომლებიც პროპორციული სისტემის ფარგლებში ბარიერს არ აწესებენ, ძირითადად მუნიციპალურ, ზოგიერთ შემთხვევაში საპარლამენტო არჩევნებშიც. ასეთი ქვეყნებია: ფინეთი, ირლანდია, პორტუგალია და შვეიცარია. აღმოსავლეთ ევროპის ზოგ ქვეყანაში (მაგ., სომხეთი) საარჩევნო ბლოკებისთვის უფრო მაღალი ბარიერია დადგენილი, ვიდრე პარტიებისთვის. (Blais and Massicotte, 1996: 51-52).

დიაგრამიდან ჩანს, ევროპის ქვეყნებში სხვადასხვა სიდიდის ბარიერები გამოიყენება (იხ. ნახ. 19). მათ შორის ყველაზე გავრცელებული (18 ქვეყანაში) 5%-იანი ბარიერია (Electoral threshold, 2021). უნდა ითქვას, რომ 5% რთულად დასაძლევია ბარიერია. ასეთი ბარიერი, რომ საქართველოში 2020 საპარლამენტო არჩევნებში გამოიყენებინათ, მაშინ ჩვენს ქვეყანაში მნიშვნელოვნად განსხვავებული პოლიტიკური ლანდშაფტი შეიქმნებოდა – პარლამენტში ცხრის ნაცვლად, მხოლოდ ორი პარტია იქნებოდა წარმოდგენილი. საქართველოს ბოლო საპარლამენტო არჩევნებში 1%-იანი ბარიერი გამოიყენეს. ჯერ არ არის დადგენილი, თუ რა ბარიერი იქნება ჩვენი უმაღლესი საკანონმდებლო ორგანოს 2024 წლის არჩევნებში.

ნახ. 19

ავტორი: ანი ფერაძე. შესრულებულია შემდეგი წყაროს მონაცემების საფუძველზე: Electoral Threshold, 2021.

ზოგადად, დაბალი ბარიერი ხელს უწყობს წარმომადგენლობით ორგანოში ფართო პოლიტიკური სპექტრის არსებობას. მაგ., ნიდერლანდებში საარჩევნო ბარიერი 0.67%-ის ტოლია, რასაც ბუნებრივ ბარიერს უწოდებენ. შესაბამისად, ნიდერლანდების პარლამენტი თავისი პოლიტიკური მრავალფეროვნებით გამოირჩევა – იქ 15 პარტიაა წარმოდგენილი. თურქეთში, პირიქით, ბარიერი ძალზე მაღალია (10%). ასეთ სიტუაციაში პოლიტიკური პარტიები იძულებული არიან, საარჩევნო ბლოკები შექმნან, რადგან ასეთი მაღალი ბარიერის გადალახვა დამოუკიდებლად მხოლოდ 3-4 პარტიას შეუძლია.

დემოკრატიული ქვეყნების საარჩევნო სისტემები ძალზე სტაბილურია. მაგ., დიდ ბრიტანეთში, კანადაში, აშშ-ში ისტორიულად ერთი სისტემა გამოიყენება (მათ შემთხვევებში მაჟორიტარული). კონტინენტური ევროპის ბევრ ქვე-

ყანაში საარჩევნო სისტემა მხოლოდ ერთხელ შეიცვალა, კერძოდ, მაჟორიტარულიდან პროპორციულზე გადავიდნენ. გამონაკლისს წარმოადგენენ საბერძნეთი და საფრანგეთი, რომლებმაც თავიანთი სისტემები რამდენჯერმე შეცვალეს (Blais and Massicotte, 1996: 56).

მნიშვნელოვანია, აღინიშნოს, რომ საარჩევნო სისტემის მოდელსა და ქვეყნის დემოკრატიულობის ხარისხს შორის კავშირი არ არსებობს. მაგ., აშშ-ში, დიდი ბრიტანეთისა და ჩრდილოეთ ირლანდიის გაერთიანებულ სამეფოში, ასევე, საფრანგეთში მაჟორიტარული საარჩევნო სისტემა გამოიყენება, ნიდერლანდებსა და შვედეთში – პროპორციული, ხოლო გერმანიაში – შერეული. ყველა მათგანი მაღალდემოკრატიული ქვეყნებია.

გამოყენებული ლიტერატურა:

- გაჩეჩილაძე, რევაზი (2020), ყარაბაღის საკითხზე მიღწეული შეთანხმების დეტალები, ინტერპრესნიუსი, 17/11/2020. <https://www.interpressnews.ge/ka/article/629526-qarabagis-sakitxze-migceuli-shetanxmebis-detalebi>
- დავითაშვილი, ზურაბი (2003), *გლობალიზაცია და ნაციონალიზმი*, თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“.
- კაჭკაჭიშვილი, იაგო (2008), *სოციალური თეორია*, თბილისი, გამომცემლობა „ინტელექტი“.
- კვინიკაძე, გიორგი (2017), *გეოეკონომიკური ნარკვევები: ფრიდრიხ ლისტის დანართი ედვარდ ლუტვაკამდე*, თბილისი, თსუ გამომცემლობა.
- კისინჯერი, ჰენრი (2020), *მსოფლიო წესრიგი*, თბილისი, გამომცემლობა „ინტელექტი“.
- სივრცე (1982), ნიგნში ფილოსოფიის ლექსიკონი (მე-4 გამოცემა), ფროლოვი, ი. (რედ.), თბილისი, გამომცემლობა „მეცნიერება“.
- შრომის საზოგადოებრივი დანაწილება (1997), *ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია*, ტ. 11, თბილისი.
- შრომის დანაწილება (2020), საქართველოს პარლამენტის ეროვნული ბიბლიოთეკა, <http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=6&t=22247>
- ნერეთელი, მიხაკო (1990), *ერი და კაცობრიობა*, თბილისი, თსუ გამომცემლობა.
- წვერაიძე, თამთა (2020), *საარჩევნო სისტემების მიმოხილვა*, საქართველოს ახალგაზრდა იურისტთა ასოციაცია, თბილისი.
- ჰეივუდი, ენდრიუ (2008, *პოლიტიკა (მე-3 გამოცემა)*, თბილისი, საქართველოს უნივერსიტეტი.
- 1914-1918-online. International Encyclopedia of the First World War. <http://www.1914-1918-online.net>
- Agnew, John (1987). *Place and Politics: The Geopolitical Mediation of State and Society*. Allen & Unwin: Boston, US.
- Alter, Peter (1990). *Nationalism*. Edward Arnold: London.
- Anderson, Benedict (1991). *Imagined Communities*. Verso: London.
- Anderson, Benedict (1998). *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia and the World*. Verso: London.
- Anderson, James (1988). Nationalist Ideology and the Territory. In Johnston R.J., D.J. Knight and E. Kaufman (eds.). *Nationalism, Self-determination and Political Geography*. Groom Helm: London.
- Anthias, Floya & Nira Yuval-Davis (1989). Introduction. In Yuval-Davis, N. & Anthias, F. (eds.). In *Women–Nation–State*. Macmillan: London.
- Aristotle: Politics: Book 4. www.constitution.org/ari/polit_04.htm
- Banton, Michael (2007). Weber on Ethnic Communities: A critique. *Nations and Nationalism* 13 (1): 19–35.
- Barth, Fredrik (1969). *Reprinted in* Ethnic Groups and Boundaries. In Sollors W. (ed), *Theories of Ethnecity: A Classical Reader*. New York University Press: NY.

- Bauer, Yehuda (2002). *Rethinking the Holocaust*. Yale University Press: New Haven, US.
- Blacksell, Mark (2006). *Political Geography*. Routledge: London.
- Blais, Andre. and Louis Massicotte (1996), *Comparing Democracies*. Sage, Thousand Oaks, CA
- Brubaker, Rogers (2005). The 'Diaspora' Diaspora. *The Ethnic and Racial Studies* 28 (1): 1–19.
- Calhoun, Craig (1993). Nationalism and Ethnicity. *Annual Review of Sociology* 19: 211–239.
- Calhoun, Craig (1997). *Nationalism*. Open University Press: Buckingham, UK.
- Calhoun, Craig (2007a). Nationalism and Cultures of Democracy. *Public Culture* 19 (1): 151–173.
- Calhoun, Craig (2007b). *Nations Matter: Culture History and the Cosmopolitan Dream*.
Routledge: London and New York.
- Castree, Noel (2003). Connections and Boundaries in an Interdependent World. In Holloway, S.L., Rice, S.P. & Valentine, G. (eds.) *Key Concepts in Geography*. Sage: London.
- Chapman, Bert (2011). *Geopolitics: A Guide to the Issues*. Praeger: Santa Barbara, US.
- Cohen, Saul B. (2015). *Geopolitics: The Geography of International Relations*. Lanham, 2015
- (CFREU, 2000) The Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Communities*, C 364/6. Starsburg, 18.12.2000.
- Couclelis, H. (1992). Location, Place, Region and Space. In Abler, R. et al., *Geography's Inner Worlds*. Rutgers University Press: New Brunswick, US.
- Concepts of Federalism. <https://www.cliffsnotes.com/study-guides/american-government/federalism/concepts-of-federalism>
- Conversi, Daniele (2007). Mapping the Field: Theories of Nationalism and Ethnosymbolic Approach. In Leoussi, A.S. & S. Grosby (eds.), *Nationalism and Ethnosymbolism: History, Culture and Ethnicity in the Formation of Nations*. Edinburgh University Press: Edinburgh.
- Cordell, Karl and Stefan Wolff (2010). *Ethnic Conflict: Causes–Consequences–Responses*. Polity Press: Cambridge, UK.
- Cox, Kevin R., Murray Low, and Jenifer Robinson (2008). Introduction: Political Geography: Traditions and Turns. In Cox K. R., M. Low, and J. Robinson (eds.), *The Sage Handbook of Political Geography*. Sage: Bangalore, India.
- Dahlman, Carl T. (2009). Territory. In Gallaher, Carolyn et al. *Key Concepts in Political Geography*. Sage: London.
- De Blij, Harn J. (1995). *Human Geography: Culture, Society, and Space (4th edition)*. John Wiley & Sons: New York.
- De Blij, Harn J. and Alexander Murphy (2003). *Human Geography: Culture, Society, and Space (7th edition)*. John Wiley & Sons: Hoboken, US.
- Deutsch, Karl W. (1953). The Growth of Nations: Some Recurrent Patterns of Political and Social Integration. *World Politics*, 5 (2): 168–195.
- Dugin A. (2019). Geopolitics: Theories, Concepts, Schools, and Debates.
<https://www.geopolitica.ru/en/article/geopolitics-theories-concepts-schools-and-debates>
- Su, Daniel (2006). Tobler's First Law of Geography. In Warf, Barney (ed). *Encyclopedia of Human Geography*. Sage: Thousand Oaks, US.
- Dawidowicz, Lucy S. (1986). *The War Against the Jews: 1933-1945*. Bantam: New York.
- Definitions for New Race and Ethnicity Categories*. <http://nces.ed.gov/ipeds/reic/definitions.asp>
- Dependency Theory. http://en.wikipedia.org/wiki/Dependency_theory.

- Des Forges, Alison (1999). *Leave No One to Tell the Story: Genocide in Rwanda*. Human Rights Watch. <http://www.hrw.org/reports/1999/rwanda>
- Deutsch, Karl W. (1966). *Nationalism and Social Communication*. MIT and Willey: New York.
- Dickinson, Elizabeth (2010). New Order: How „the Multipolar World“ Came to Be. *Foreign Policy, May 2010*. http://www.foreignpolicy.com/articles/2009/10/19/new_order
- Discovery Doctrine. <http://en.wikipedia.org/wiki/DiscoveryDoctrine>
- Dugin A. Geopolitics: Theories, Concepts, Schools, and Debates. 2-nd lecture in China Institute of Fudan University of Shanghai. <http://www.4pt.su/en/content/geopolitics-theories-concepts-schools-and-debates>
- (ECRML, 1992) European Charter for Regional or Minority Languages. Council of Europe. *European Treaty Series – No. 148*. Strasburg, 5.10.1992.
- Easton, David (1965). *A Systems Analysis of Political Life*. Wiley: New York.
- Eriksen, Thomas H. (2008). Ethnicity, Race and Nation. In Guibernau, Montserrat & John Rex (eds.), *Ethnicity Reader: Nationalism, multiculturalism and Migration*. Polity Press: Cambridge, UK.
- Eriksen, Thomas H. (2010). *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives (3rd edition)*. Pluto Press: London.
- Esman, Milton (2004). *An Introduction to Ethnic Conflict*. Polity Press: Cambridge, UK.
- Etrikin, Nicholas (1991). *Betweenness of Place*. John Hopkins University Press: Baltimore, US.
- Electoral Systems in Europe: An Overview* (2010). European Centre for Parliamentary Research and Documentation (ECPRD), Brussels. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/bab172b7-f56c-4579-913c-53356a304153>
- Electoral threshold (2021). Wikipedia. https://en.wikipedia.org/wiki/Electoral_threshold#cite_note-3
- Fearon, James D. (2003). Ethnic Structure and Cultural Diversity by Country. *Economical Growth* 8 (2): 195–222.
- Flint, Colin (2006). *Introduction to Geopolitics* Routledge: New York.
- Fukuyama, Francis (1992). *The End of History and the Last Man*. Free Press.
- Gaddis, J. L. (1982). *Strategies of Containment*. Oxford University Press: Oxford.
- Garner, Robert, Peter Ferdinand & Stephanie Lawson (2009). *Introduction to Politics*. Oxford University Press: Oxford, UK.
- Gellner, Ernst (1983). *Nations and Nationalism*. Blackwell: Oxford, UK.
- Giddens, Anthony (1985). *A Contemporary Critique of Historical Materialism: The Nation-State and Violence*. Polity/Blackwell: Cambridge, UK.
- Gill, Graeme (2003). The Nature and Development of the Modern State. Palgrave: New York.
- Gilmartin, Mary (2006). Ethnicity. In Warf, Barney (ed). *Encyclopedia of Human Geography*. Sage: Thousand Oaks, US.
- Gilmartin, Mary (2009). Nation-state. In Carolyn Gallaher et al. (eds.) *Key Concepts in Political Geography*. Sage: Chippenham, GB.
- Glassner, Martin I. (1993). *Political Geography*. John Willey & Sons: New York.
- Goertz, Gary and Paul F. Diehl (1992). *Territorial Changes and International Conflicts*. Routledge: London, New York.
- Gogsadze, Giorgi (2011). 2008 Georgia-Russia war: Geopolitical Implications and International Law. *Regions and Regionalism #10*. University of Lodz: Lodz-Opole: 213–221.

- Gottmann, Jean (1973). *The Significance of Territory*. University Press of Virginia: Charlottesville, US.
- Grosby, Steven. (2005). *Nationalism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press: New York.
- Guibernau, Montserrat (2007). *The Identity of Nations*. Polity Press: Cambridge, UK.
- Huntington, Samuel J. (1993). Clash of Civilizations? *Foreign Affairs* Vol. 72, No. 3: 22-49.
- Habermas, Jurgen (1996). The European Nation-state – Its Achievements and Its Limits. On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship. *Ratio Juris, Volume 9, Issue 2, June, 1996*, pp. 281–294.
- Harvey, David (1984). On the History and Present Condition of Geography: A Historical Materialist Manifesto. *The Professional Geographer*, 36 (1): 1–11.
- Harris, Erika (2009). *Nationalism: Theories and Cases*. Edinburg University Press: Edinburg, UK.
- Himmelweit, Hilde *et al.* (1985). *How voters decide: a model of vote choice based on a special longitudinal study extending over fifteen years and the British election surveys of 1970-1983*. (Revised and updated edition). Milton Keynes: Open University Press.
- Hartshorne, Richard (1950). The Functional Approach in Political Geography. *Annals of the Association of American Geographers* 40 (2): 95–130
- Herz, John H. (1957). Rise and Demise of the Territorial State. *World Politics*, 9 (4): 473–493.
- Hilberg, Raul (2003). *The Destruction of the European Jews. 3 Volume Set (3rd Edition)*. Yale University Press: New Haven, US.
- Hutchinson, John and Anthony D. Smith. (1996). *Ethnicity*. Oxford Univ. Press: Oxford, UK.
- Horowitz, Donald (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. University of California Press: Berkley, US.
- International institute for democracy and electoral assistance (International IDEA) (2021). *Electoral system for national legislature*. <https://www.idea.int/data-tools/question-view/130355>
- Johnston, Ron (1982). *Geography and the State: An Essay in Political Geography*. St. Martin's Press: New York.
- Johnston, Ron (2006). *Sixty Years of Change in Human Geography*. Paper prepared for the History of Postwar Social Science Seminars, London School of Economics, April 25, 2006.
- Johnston, Ron, Michael Poulsen and James Forrest (2007). The Geography of Ethnic Residential Segregation: A Comparative Study of Five Countries. *Annals of the Association of American Geographers* 97 (4): 713–738.
- Jones, Martin, Rhys Jones and Michael Woods (2004). *Introduction to Political Geography: Space, Place and Politics*. Routledge: New York.
- Jones, Stephen B. (1954). A Unified Field Theory of Political Geography. *Annals of the Association of American Geographers* 44 (2): 111–123.
- Jones, Stephen D. (1959). Boundary Concepts in the Setting of Place and Time. *Annals of the Association of American Geographers* 49 (3): 241–255.
- Kaplan, Morton (1967). *System and Process in International Politics (2nd edition)*. John Willey & Sons: New York.
- King, Anthony (2005). Structure and Agency. In Harrington A. (ed), *Modern Social Theory*. Oxford University Press: Oxford, UK.
- Knutsen, Torbjorn L. (2014). Halford J. Mackinder, Geopolitics, and the Heartland Thesis. *The International History Review*, 36(5): 835-857.

- Kohn, Hans (1944). *The Idea of Nationalism*. Collier Books: New York
- Kuhlke, Olaf (2006). Space, Human Geography and. In Warf, Barney (ed), *Encyclopedia of Human Geography*. Sage: Thousand Oaks, US.
- Landlocked Country. http://en.wikipedia.org/wiki/Landlocked_country
- Lipset, Seymour M. and Stein Rokkan (eds.) (1967). *Party Systems and Voter Alignments*. New York: Free Press.
- Mackinder H.J. (1904). The Geographical Pivot of History. *The Geographical Journal*, vol. XXIII, No. 4. April.
- Mathewson, Kent (2006). Berkley School. In Warf, Barney (ed.), *Encyclopedia of Human Geography*. Sage: Thousand Oaks, US.
- Maritime Boundary. http://en.wikipedia.org/wiki/Maritime_boundary
- Marston, Sallie A. (2006). Scale. In Warf, B. (ed), *Encyclopedia of Human Geography*. Sage: Thousand Oaks, US.
- Miller, Louis. Between *Kultur* and *Nationalstaat*: The German Liberal Professoriate, 1848-1870 (1992). *German Studies Review* 15: 33–54.
- Modolski, George and William Thomson (1988). *Seapower in Global Politics, 1494-1993*. Macmillan: London.
- Monarchy Countries 2020. <http://worldpopulationreview.com/countries/monarchy-countries/>
- Morris, Christopher W. (1998). *An Essay on the Modern State*. Cambridge University Press: Cambridge, UK.
- Muir, Richard (1997). *Political Geography: A New Introduction*. John Wiley & Sons: New York.
- National Socialism. <http://www.factmonster.com/ce6/history/A0859882.html>
- Nairn, Tom (1997). *The Break-up of Britain*. New Left Books: London.
- Noel, Donald L. (1968). A Theory of the Origin of Ethnic Stratification. *Social Problems* 16 (2): 157–172.
- Non-Aligned Movement. <http://www.nam.gov.za/background/background.htm>.
- Norris, Pippa (2017). *Strengthening Electoral Integrity*. New York: Cambridge University Press.
- Norton, William (1998). *Human Geography (3rd edition)*. Oxford University Press: Toronto-New York-Oxford.
- NSS (The National Security Strategy of the United States of America) (2002). <http://merln.ndu.edu/whitepapers/USnss2002.pdf>
- Mudde, Cas and Cristóbal Rovira Kaltwasser. Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*. Volume 48, Issue 2: 147–174.
- Oergel, Maike (2006). *Culture and Identity: Historicity in German Literature and Thought 1770-1815*. Walter De Gruyter Inc.: Berlin.
- Ordridge, Andrew W. (1981). Varieties of Nationalism. In Tivey, L. (ed). *The Nation-State: the Formation of Modern Politics*. St. Martin's: New York.
- Paasi, Anssi (2003). Territory. In Agnew, J., K. Mitchell & G. Toal (eds.). *A Companion to Political Geography*. Blackwell: Malden, US.
- Palestine and the Palestinians (1948-1967). *Britannica, Encyclopedia*. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/439645/Palestine/45075/The-term-Palestinian>

- Peach, Ceri (2006). The Mosaic versus the Melting Pot: Canada and the U.S.A. *Scottish Geographical Journal* 121: 3–27.
- Pounds, Norman and Sue Ball (1964). Core-Areas and the Development of the European States System. *Annals of the Association of American Geographers* 54 (1): 24–40.
- Rix, Eduard (2010). Géopolitique du Léviathan. *Terre & Peuple. No 46*: 39–41.
- Romaniuk S. N. (2017). Dependency Theory. In Joseph, P. (ed), *The Encyclopedia of War: Social Science Perspectives*. Thousand Oaks: SAGE.
- Roskin, Michael G. *et al* (2009). *Political Science – An Introduction* (10th edition). Pearson Education, Inc.: Upper Saddle River, NJ, US.
- Rubenstein, James M. (2003). *An Introduction to Human Geography*. Pearson Education: Upper Saddle River, US.
- Sack, Robert D. (1986). *Human Territoriality: Its Theory and History*. Cambridge University Press: New York.
- Safran, William (1991). Diasporas in Modern Societies: myths of homeland and return. In *Diaspora: A Journal of Transnational Studies* 1 (1): 83–99.
- Segal, Ronald (1995). *The Black Diaspora: Five Centuries of the Black Experience Outside Africa*. Farrar, Straus and Giroux: New York.
- Shain, Yossi and Aharon Barth (2003). Diasporas and International Relations Theory. *International Organization* 57 (3): 449–479.
- Singer, David J. (1961). The International System: Theoretical Essays. *World Politics* 14(1): 77–92.
- Sisk, Timothy D. (2017). *Elections, Electoral Systems and Party Systems: A Resource Guide*. International Institute for Democracy and Electoral Assistance, Stockholm.
<https://www.idea.int/gsod-2017/files/IDEA-GSOD-2017-RESOURCE-GUIDE-ELECTIONS.pdf>
- Šmihula, Daniel (2009). Definition of National Minorities in International Law. *Journal of US-China Public Administration* 6 (5): 45–51
- Smith, Anthony D. (1988). *The Ethnic Origins of Nations*. Blackwell: Oxford, UK.
- Smith, Anthony D. (1995). *Nations and Nationalism in a Global Era*. Polity Press: Cambridge, UK.
- Smith, Anthony D. (2001). *Nationalism: Theory, Ideology, History*. Polity Press: Cambridge, UK.
- Smith, Anthony D. (2010). *Nationalism: Theory, Ideology, History* (2nd edition). Polity Press: Cambridge, UK.
- Smith, Neil (1984). Political geographers of the past: Isaiah Bowman: Political geography and geopolitics. *Political Geography Quarterly, Volume 3, Issue 1*: 69–76.
- Sørensen, Georg (1999). Sovereignty: Change and Continuity in a Fundamental Institution. *Political Studies* 47 (3): 590–604.
- Sotirovic, V. (2017). The Peace Treaty of Westphalia (1648) and its Consequences for International Relations. <https://orientalreview.org/2017/12/09/peace-treaty-westphalia-1648-consequences-onternational-relations>
- Staeheli, Lynn A. (2003). Place. In Agnew, J., K. Mitchell & G. Toal (eds.). *A Companion to Political Geography*. Blackwell Publishing: Malden, US.
- State of Union Address, 2002. <http://stateoftheunionaddress.org/2002-george-w-bush>.
- Stoddard, Robert H., Wishart, David J. and Blouet, Brian W. (1989). *Human Geography: People, Places, and Cultures* (2nd edition). Prentice Hall: Englewood Cliffs, US.

- Symmons-Symonolewicz, Konstantin (1985) The Concept of Nationhood: Towards a Theoretical Clarification. *Canadian Review of Studies in Nationalism* 12 (2): 215–222.
- Taylor, Peter J. (1993). Geopolitical World Orders. In Taylor, P. (ed), *Political Geography of the Twentieth Century: A Global Analysis*. Belhaven Press: London.
- Taylor, Peter (1994). The State as Container: Territoriality in the Modern World-System. *Progress in Human Geography* 18 (2): 151–162.
- Taylor, Peter and Colin Flint (2007). *Political Geography: World-economy, Nation-State and Locality (4th edition)*. Pearson Education: Edinburg Gate, UK.
- The Constitution of the United States. <https://www.whitehouse.gov/about-the-white-house/the-constitution/>
- The Geographical Pivot of History. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/f/f5/Pivot_area.png
- The Holy Sea (2021). http://en.wikipedia.org/wiki/Holy_Sea
- The Holocaust. http://en.wikipedia.org/wiki/The_Holocaust#cite_note-261
- The Peace of Westphalia. <https://sites.google.com/site/thewarsofreligion/the-peace-of-westphalia>
- The Third Estate* (2009). www.lessonsnips.com
- Tivey, Leonard (1981). States, Nations and Economies. In Tivey, L. (ed), *The Nation-State: the Formation of Modern Politics*. St. Martin's: New York.
- Tuathail, Gearóid Ó. (Toal, Gerard) (1996). *Critical Geopolitics: The Politics of Writing Global Space*. Minneapolis: University of Minnesota Press (Volume 6 in the Borderlines series) and London: Routledge, 1996.
- Tönnies, F., J. Harris and M. Hollis (eds.) (2001). *Community and Civil Society*. Cambridge University Press: Cambridge, UK.
- Tuan, Yi-fu (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. University of Minnesota Press: Minneapolis, US.
- Tunander, Ola (2001). Swedish-German Geopolitics for a New Century: Rudolf Kjellén's 'The State as a Living Organism'. *Review of International Studies*, 27: 451–463
- United States American History. <http://www.u-s-history.com/pages/h1646.html>
- United States Territorial Acquisitions. http://en.wikipedia.org/wiki/United_States_territorial_acquisitions
- Unrest Reaches Paris. *New York Times*. November 6, 2005. <http://www.nytimes.com/2005/11/06/world/europe/06iht-web.1106paris.html>
- US Territorial Acquisitions (2021). <https://www.u-s-history.com/pages/h1049.html>
- Van Dijk, Teun (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. Sage: London.
- Wallerstein, Immanuel (2008). *The new world geopolitical order: end of act I*. <http://www.agenceglobal.com/Article.asp?Id=1727>
- Wan, Enoch and Mark Vanderwerf (2009). *A Review of the Literature on „Ethnicity“ and „National Identity“ and Related Missiological Studies*. www.GlobalMissiology.org
- Warf, Barney (2006a). History of Geography. In Warf, B. (ed), *Encyclopedia of Human Geography*. Sage: Thousand Oaks, US.
- Warf, Barney (2006b). Humanistic Geography. In Warf, B. (ed), *Encyclopedia of Human Geography*. Sage: Thousand Oaks, US.

- Warf, Barney (2000c). Structuration Theory. In Warf, B. (ed), *Encyclopedia of Human Geography*. Sage: Thousand Oaks, US.
- Weber, Eugene (1979). *Peasants into Frenchmen: The Modernization of Rural France 1870-1914*. Chatto & Windus: London.
- Webster, Gerald (2000). Political Geography. In Warf, B. (ed), *Encyclopedia of Human Geography*. Sage: Thousand Oaks, US.
- White, George (2000). *Nationalism and Territory: Constructing a Group Identity in South-Eastern Europe*. Rowman & Littlefield Publishers: London.
- Wilde, Robert (2012). *Iron Curtain*. About.com guide. <http://europeanhistory.about.com/od/glossary/g/gironcurtain.htm>
- Williams, Colin and Anthony D. Smith (1983). National Construction of Social Space. *Progress in Human Geography* 7 (4): 502–518.
- Бромлей Ю. В. (2008). *История этноса, изд. 2-е доп.* М.: ЛКИ.
- Винокуров Е.Ю. (2007). *Теория анклавов*. Калининград: ТОО Балтика.
- Зайончковский А. М. (2002). *Восточная война 1853-1856*. СПб: Полигон.
- Западный мир отмечает 90 лет со дня окончания Первой мировой войны. http://www.gazeta.ru/news/lenta/2008/11/11/n_1294259.shtml
- Козлов, Г.Я. (2006). *Этнос и теория политических институтов в определениях, логических схемах и таблицах: учебное пособие*. Рязань: Ряз. гос. ун-т им. С.А. Есенина.
- Руссо Ж. Ж. (1998). *Об Общественном договоре*. М.: Канон-Пресс-Ц.
- Савицкий, П.Н. (2001) Евразийство. Gumilevica: <http://gumilevica.kulichki.net/SPN/spn09.htm>
- Самохин, Ю.М. (2001). *Экономическая история России: Учебное пособие*. М.: ГУ ВШЭ.
- Семенов, Ю.И. (2003). *Этносы, нации, расы*. http://scepis.ru/library/print/id_75.html
- Сергунин, А.А. (2010). Суверенитет: эволюция концепта. *Журнал ПОЛИТЭКС* 6 (4). <http://www.politex.info/content/view/756/30/>
- Социология электорального поведения. https://studme.org/42102/sotsiologiya/sotsiologiya_elektoralnogo_povedeniya
- Тишков, В.М. (2001). Этнос или этничность? В кн. *Этнология и политика*. Публицистика. М.: Наука.
- Черепков А. (2004). Теория “Длинных волн” Н.Д. Кондратьева. <http://ss.xsp.ru/st/019/index.php>
- Чиркин В. Е. (1999). *Государствоведение (Основы)*. М.: Юристъ.
- Шнирельман, Виктор (2000). Ценность прошлого: этноцентристские исторические мифы, идентичность и этнополитика. В кн. *Реальность этнических мифов* (Под ред. А. Малашенко и М. Б. Олкотт). М.: Гендальф.

გამომცემლობის რედაქტორი
გარეკანის დიზაინერი
დამკაბადონებელი
გამოცემის მენეჯერი

რუსუდან მიქენაია
მარიამ ებრალიძე
ლალი კურდღელაშვილი
მარიაკა ერქომაიშვილი

0179 თბილისი, ი. ჭავჭავაძის გამზირი 14
14, Ilia Tchavtchavadze Ave., Tbilisi 0179
Tel: +995 (32) 2250484, 6284; 6278
www.tsu.ge/ka/publishing-house

